ISSN 2415–881X

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

POLITOLOGY BULLETIN
ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ВІСНИК

Issue 100
Випуск 100

№2

2026

Політологічний вісник, Випуск 100, №2 (2026)

Веб-сайт журналу: https://zpv.knu.ua/

«Політологічний вісник» — фахове наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Журнал публікує оригінальні, закінчені роботи за результатами досліджень у галузі політології, соціальної теорії, філософії політики, геополітики та глобальних систем сучасного розвитку. Також журнал друкує рецензії на книги у галузях політичної науки, що вийшли друком впродовж останніх двох років.

Аудиторія журналу включає науковців, викладачів, аспірантів, студентів, професіоналів, а також широке коло читачів, які цікавляться сучасними тенденціями розвитку політичних наук.

Формат журналу відповідає міжнародним стандартам. Усі статті проходять обов'язкову процедуру рецензування. До складу міжнародної редколегії видання входять відомі науковці в галузі політичних наук. Наукове видання затверджено як фахове з політичних та філософських наук наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. Політологічний вісник ISSN (Print) 2415–881X категорія «Б» індексується в міжнародній науково-метричній базі даних Index Copernicus, Google Scolar, Наукова періодика України (Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського).

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22690–12590 ПР від 24.04.2017 р.

Адреса редакції: «Політологічний вісник», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології), м. Київ, 01601, Україна

Тел.: (+38044) 239 3383 Web: https://zpv.knu.ua/

E-mail: editorial_pb@knu.ua

Рекомендовано до друку вченою радою Філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 14 від 27 квітня 2026 р.).

Усі права застережено. Посилання на матеріали видання під час їх цитування обов'язкові.

Політологічний вісник: науковий журнал / голов. ред. О. В. Батрименко; Київський національний університет іме-ні Тараса Шевченка. К.: ТОВ «Вадекс», 2026. Вип. 100. №2. 362 с.

Політика рецензування

Усі статті проходять процедуру «сліпого» рецензування незалежними експертами, яких призначає Редколегія з числа фахівців у відповідній науковій галузі. Остаточне рішення щодо публікації чи відхилення статті приймає головний редактор, який керується у своїх діях висновками рецензентів. Подаючи статтю, автори можуть попросити виключити із списку можливих рецензентів не більше двох вчених або двох вищих навчальних закладів. Процедура рецензування може тривати до 4 тижнів, залежно від завантаженості експертів.

Редакція інформує автора про зауваження експертів та рішення про прийняття матеріалу до друку або відмову в публікації. У разі позитивного рішення Редколегії, автор вносить відповідні правки та надсилає до редакції остаточний варіант матеріалу. Виправлений варіант рукопису підписується автором і рецензентами «До друку», і змінам не підлягає. При затвердженні змісту номеру журналу редколегія керується датою надходження останнього варіанту статті.

Науковці, які бажають долучитися до числа рецензентів журналу «Політологічний вісник», повинні мати науковий ступінь у відповідних галузях наук, належний досвід роботи та високу репутацію в академічному світі. Свої резюме можна надсилати на адресу редакції журналу.

Етика публікацій

Журнал «Політологічний вісник» керується етичними нормами, рекомендованими «Комітетом з етики публікацій» / Committee on Publication Ethics (COPE). Ознайомитися із правилами можна на сайті COPE: http://publicationethics. org. Окрім того, рекомендуємо ознайомитися із правилами етики публікацій, рекомендованими видавництвом «Elsevier» — Publishing Ethics Resource Kit: http://www. elsevier. com/editors/perk.

Автори відповідальні за оригінальність поданих ними рукописів, які не повинні містити плагіату і не повинні бути опубліковані раніше в інших виданнях. Редакція журналу гарантує, що кожен рукопис розглядається неупереджено, незалежно від статі автора, його раси, національності, віросповідання, громадянства тощо.

Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
Journal homepage: https://zpv.knu.ua/

"Politology Bulletin" is an academic peer-reviewed journal, published by the Taras Shevchenko National University of Kyiv.

The Journal publishes original contributions based on studies in the field of political science, social theory, philosophy of politics, geopolitics and global systems of modern development. The Journal also publishes reviews of books in the fields of political science issued over the past two years.

Audience of the Journal includes academics, lecturers, postgraduates, students, professionals, as well as a wide circle of readers interested in modern trends in the development of political sciences.

The Journal's format corresponds to the international standards. All the articles undergo a peerreview procedure. The International Editorial Board of the Journal includes prominent academics in the corresponding fields of science.

The Journal is approved as a professional academic journal in political and philosophical science by the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 decrete of 17.03. 2020. Politology Bulletin ISSN (Print) 2415–881X category «B» is indexed in an international scientific and methodological database Index Copernicus, Google Scoiar, Scientific periodicais of Ukraine (V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine). Certificate of registration: КВ # 22690–12590 ПР of 24.04.2017.

Editorial Address: "Politology Bulletin," Taras Shevchenko National University of Kyiv, auditorium 308-A (Department of Political Science), 60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine.

Phone: (+38044) 239 3383 Web: https://zpv.knu.ua/

E-mail: editorial_pb@knu.ua

It is recommended to print the Academic Council of Philosophical Faculty of Taras Shevchenko Kyiv National University (Protocol No. 14 of April 27, 2026).

All rights reserved. Links to the publication materials during their citation are obligatory.

Political Bulletin: Academic Journal / Main. ed. Oleh Batrymenko; Kyiv National Taras Shevchenko University. K.: LLC "Vadex", 2026. Volume 100. №2. 362 p.

Peer Review Policy

All the articles are reviewed through a double-blind peer-review procedure by the independent experts, appointed by the Editorial Board from a number of the well-known experts in the relevant scientific field. The final decision to publish or to decline the paper is made by the Editor-in-Chief, who is guided in his actions by the conclusions of the experts. When submitting the article, the author can request to exclude two scientists or two institutes from the list of possible experts.

Peer review procedure may take up to 4 weeks, depending on the workload of experts. The Editorial Board informs the author of the reviewers' comments and of the decision to accept or to decline the paper.

If the decision is positive, the author makes the appropriate corrections and sends to the editorial board the final version of the paper. This amended version is signed by the author and by the experts to print, and no further changes are allowed. While approving the content of the issue, the Editorial Board takes into account the date of receipt of the final version of the paper.

Researchers, who want to take part in the peer review procedure of the Journal, should have a degree in the relevant scientific fields, the appropriate experience and high reputation in the academic world. Please send your resume to the Editorial Board.

Publication Ethics and Publication Malpractice Statement

"Politology Bulletin" Journal is guided by ethical standards, recommended by the Committee on Publication Ethics. We recommend reading the relevant rules at the COPE official website: http:// publicationethics.org. We also recommend to get acquainted with the Publishing Ethics Resource Kit, recommended by the Elsevier: http://www.elsevier.com/editors/perk.

The Journal does not tolerate plagiarism; the authors submitting articles affirm that their manuscripts are original and have not been published previously. The Journal's Editorial Board ensures that each manuscript is reviewed impartially, without regard to gender, race, nationality, religion, citizenship, etc. of the author.

Редакція:

Батрименко Олег Володимирович, доктор політичник наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (головний редактор)
Кирилюк Федір Михайлович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (заступник головного редактора)
Моджевський Аркадіуш, доктор наук, професор (відділення політичних наук), Гданський університет, Польща (заступник головного редактора)
Хилько Микола Іванович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний редактор)
Товмаш Дмитро Анатолійович, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна (відповідальний редактор)

Редакційна колегія:

Брусиловська Ольга Іллівна, доктор політичних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна
Бйорк-Джеймс Карвіл, доктор філософії, Університет Вандербільта, Нашвілл, США
Девлен Балкан, доктор філософії, старший дослідник, Школа Нормана Патерсона, Оттава, Канада
Кабалуз Фабіан, доктор філософії, професор соціальних наук, Центральний університет наук про освіту, Сантьяго, Чилі
Карина Вівіана Гануза, доктор політичних наук, професор, Національний університет Росаріо, Аргентина
Келлер Ольга Борисівна, доктор історичних наук, професор, Тюбінгенський університет ім. Ебергарда Карла, Тюбінген, ФРН
*Луптак Мілан, докто*р філософії, доцент Вищої школи економіки, Прага, Чехія
Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, старший науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Україна
Маціевський Юрій Володимирович, доктор політичних наук, професор, Національний університет «Острозька академія», Україна
Неер Юрген, доктор політичних наук, професор, Університет Віадріна, Франфурт-на-Одері, ФРН
Неліпа Дмитро Васильович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університету імені Тараса Шевченка, Україна
Сторожук Світлана Володимирівна, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Тормахова Анастасія Миколаївна, кандидат філософських наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна
Тупиця Олег Леонідович, доктор політичних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна
Фезерстон Майкл, доктор філософії, професор соціальних наук, Центр теорії, культури та суспільства, Лондон, Великобританія
Шевченко Сергій Леонідович, доктор філософських наук, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Україна
Ярослав Філіп Чуб, доктор політичних наук, професор, Інститут європейських студій Варшавського університету, Варшава, Польща

Editorial:

Oleh Batrymenko, D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Editor in Chief)
Kyryliuk Fedir, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Deputy Editor)
Modrzejewski Arkadiusz, Dr hab., Professor (Dept. of Political Science), University of Gdansk: Gdansk, Pomeranian, Poland (Deputy Editor)
Mykola Khylko, D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Editor)
Dmytro Tovmash, PhD in Philosophy, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine (Executive Editor)

Editorial Board:

Carina Viviana Ganuza, D. Sc. in Politology, Professor, National University of Rosario, Argentina
Carwill Bjork-James, PhD in Philosophy, Vanderbilt University, Nashville, USA
Olga Brusylovska, D. Sc. in Politology, Professor, Odessa Mechnikov National University, Ukraine
Fabian Cabaluz, D. Sc. in Sociology, Professor, The Metropolitan University of Educational Sciences, Santiago, Chile
Balkan Devlen, PhD in Political Science, Adjunct Research Professor, Norman Paterson School, Ottawa, Canada
Olha Keller, D. Sc. in History, Professor, Eberhard Karls University of Tübingen, Germany
M*ilan Luptak, P*hD in Philosophy, Associate Professor, University of Economics, Prague, Czech Republic
T*etiana Liashenko,* D. Sc. in Politology, Senior Researcher, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine
Y*uriy Matsiyevsky* D. Sc. in Politology, Professor, The National University of Ostroh Academy, Ukraine
D*mytro Nelipa,* D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
J*urgen Neyer,* D. Sc. in Politology, Professor, European University Viadrina, Frankfurt (Oder), Germany
S*vitlana Storozhuk,* D. Sc. in Philosophy, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
O*leh Tkach,* D. Sc. in Politology, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
A*nastasiia Tormakhova* Ph.D, Assosiate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
O*leh Tupytsia,* D. Sc. in Politology, Professor, Oles Honchar Dnipro National University, Ukraine
M*ikle Featherstone,* D. Sc. in Sociology, Professor, Culture and Society Center, London, United Kingdom
S*erhii Shevchenko,* D. Sc. in Philosophy, Institute of Philosophy named after H.S.Scovoroda of National Academy of Science of Ukraine
J*aroslaw Filip Czub,* Dr. Sc. in Politology, Professor, University of Warsaw, Poland

ЗМІСТ

І. ГРАНИЧНІ ВИМІРИ СУЧАСНОГО БУТТЯ

Гордійчук О. О., Омельченко В. Ю. Фундаменталізм і космополітизм у сучасній політиці та глобальних трансформаціях 12-27

Кравченко П. А., Блоха Я. Є. Гібридні та інформаційні війни як виклик філософії миру 28-43

Безручак Ю. В. Філософські основи осмислення сучасної української міграції: від екзистенції до глобальних трансформацій 44-61

ІІ. СЕНСОЖИТТЄВІ ВИМІРИ КУЛЬТУРИ

Ярмоліцька Н. В., Товмаш С. І. Щастя, добробут і виживання: соціально-філософська рефлексія українського досвіду війни та миру в світлі творчої спадщини Уласа Самчука 62-80

Тімохова С. В., Товмаш Д. А. Основні парадигми здоров'я: філософський аналіз 81-102

Пирогова Т. І. Філософсько-освітній вимір естетичної культури у професійному становленні майбутніх учителів 103-116

Когут О. В. Мистецтво як генератор світоглядних взірців 117-130

ІІІ. ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

Цигвінцев І. Г. Інфлюенсер як новий агент політичної соціалізації: концептуалізація поняття у політичній науці 131-148

Гуменюк І. Б. Суспільно-політична криза у фокусі сучасної західної політології 149-164

Асоян Е. Ш. Комунітаристські витоки постліберальної теорії демократії 165-177

Горай О. С. Коаліційні стратегії подолання партійної атомізації в Україні 178-192

Паталаха В. Ф. Політика пам'яті як механізм формування колективної ідентичності 193-207

IV. ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Штельмашенко А. Д. Повернення класичної геополітики у XXI столітті: ревізія теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена 208-217

Пастухов А. В. «Консервативна революція» в ідеологічній топології XX століття: концептуально-позиційний аналіз 218-244

Сащук Г.М. Системні проблеми інституціоналізації стратегічних комунікацій України в умовах гібридної війни 245-260

Лавріненко В. О., Волобуєв В. В. Порушення прав інтелектуальної власності як інструмент інформаційного впливу в контексті гібридної агресії рф проти України 261-280

Полтораков О. Ю., Рахімов В. В. Стратегічна культура як структурне обмеження воєнно-політичних альтернатив: контрфактичний підхід 281-296

V. ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ В ЕПОХУ МІЖНАРОДНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Губицький Л. В., Мельник Г. М. Нейтральний статус держави: сучасні загрози в умовах міжнародної турбулентності 297-311

Алєксєйченко О. В. Пострадянський простір у зовнішньополітичній стратегії російської федерації (1990-ті – 2020-ті рр.) 312-333

Тараненко Г. Г. Інформаційна безпека в Україні та регіоні Балтійського моря 334-344

Хомич В. Р., Внучко С. М. Інституційний вимір трансформації кемалістського режиму опіки в Туреччині (2007–2017) 345-360

Вимоги до публікацій: розташовані на сайті збірника (https://zpv.knu.ua/)

CONTENTS

I. THE LIMIT DIMENSIONS OF CONTEMPORARY BEING

Olha Hordiichuk & Viktoriia Omelchenko. Fundamentalism and Cosmopolitanism in Contemporary Politics and Global Transformations 12-27

Petro Kravchenko & Yaroslav Blokha. Hybrid and Information Wars as a Challenge to the Philosophy of Peace 28-43

Yuliia Bezruchak. Philosophical Foundations of Modern Ukrainian Migration: From Existence to Global Transformations 44-61

II. THE MEANING-OF-LIFE DIMENSIONS OF CULTURE

Nataliia Yarmolitska & Svitlana Tovmash. Happiness, Well-Being, and Survival: A Socio-Philosophical Reflection on the Ukrainian Experience of War and Peace in Light of Ulas Samchuk's Creative Heritage 62-80

Svitlana Timokhova & Dmytro Tovmash. Main Paradigms of Health: A Philosophical Analysis 81-102

Tetiana Pirogova. Philosophical-Educational Dimension of Aesthetic Culture in the Professional Formation of Future Teachers 103-116

Oksana Kohut. Art as a Generator of World-Viewing Patterns 117-130

III. TRANSFORMATIONS OF THE POLITICAL SPACE

Ihor Tsyhvintsev. Influencer as a New Agent of Political Socialization: Conceptualization of the Concept in Political Science 131-148

Ivan Humeniuk. Socio-Political Crisis in the Focus of Modern Western Political Science 149-164

Emma Asoian. Communitarian Origins of the Postliberal Theory of Democracy 165-177

Oleh Horai. Coalition Strategies for Overcoming Party Atomization in Ukraine 178-192

Valerii Patalakha. Politics of Memory as a Mechanism for the Formation of Collective Identity 193-207

IV. GEOPOLITICAL STRATEGIES AND IDEOLOGICAL DIMENSIONS OF INTERNATIONAL SECURITY

Anastasiia Shtelmashenko. The Return of Classical Geopolitics in the Twenty-First Century: A Revision of the Theories of H. Mackinder and N. Spykman 208-217

Anton Pastukhov. The Conceptual-Positional Status of the «Conservative Revolution» in the Ideological Topology of the Twentieth Century 218-244

Hanna Sashchuk. Systemic Problems of the Institutionalization of Ukraine's Strategic Communications under Conditions of Hybrid Warfare 245-260

Vadym Lavrinenko & Vladyslav Volobuiev. Intellectual Property Rights Violations as a Tool of Information Operations in the Context of Russia's Hybrid Aggression against Ukraine 261-280

Oleksii Poltorakov & Volodymyr Rakhimov. Strategic Culture as a Structural Constraint on Military-Political Alternatives: Counterfactual Approach 281-296

V. FOREIGN POLICY STRATEGIES IN THE ERA OF INTERNATIONAL TURBULENCE

Lyubomyr Hubytskyy & Hanna Melnyk. Neutral Status of the State: Current Threats in the Conditions of International Turbulence 297-311

Oleksander Alekseychenko. Post-Soviet Space in the Foreign Policy Strategy of the Russian Federation (1990s–2020s) 312-333

Anna Taranenko. Information Resilience in Ukraine and the Baltic Sea Region 334-344

Vladyslav Khomych & Svitlana Vnuchko. The Transformation of the Kemalist Tutelary Regime in Turkey (2007–2017): An Institutional Dimension 345-360

Autor Guidelines: located on the website of the collection

УДК 32:316.75:005.44 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.12–27

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Гордійчук Ольга Олегівна
Доктор політичних наук,
доцент кафедри журналістики та філософських студій
Державний університет «Житомирська політехніка» (м. Житомир, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-4606-9188
e-mail: hordiichuk@ztu.edu.ua

Омельченко Вікторія Юріївна
Кандидат філософських наук,
доцент кафедри української філософії та культури
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0008-4609-0730
e-mail: v.omelchenko@knu.ua

ФУНДАМЕНТАЛІЗМ І КОСМОПОЛІТИЗМ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ

Резюме

У статті досліджено фундаменталізм та космополітизм як концептуально протилежні парадигми, що відображають різні установки щодо сприйняття світу, суспільного устрою та місця людини в глобалізованому просторі, а також з'ясовано їхні відмінні підходи до реагування на глобалізаційні виклики.

Встановлено, що фундаменталізм у політичному контексті набуває форм консерватизму, релігійного або етнонаціонального радикалізму, ізоляціонізму та характеризується прагненням до збереження чи відновлення «чистоти» національної культури, традицій, віри та ідентичності. Виявлено, що апеляція до ідеалізованого образу «золотого минулого» постає реакцією на втрату контролю, культурну невизначеність і руйнування традиційних орієнтирів в умовах глобальних трансформацій.

Обґрунтовано, що космополітизм пропонує модель відкритого й гнучкого світогляду особистості, здатної функціонувати в полікультурному середовищі та сприймати різноманіття як суспільну цінність. Продемонстровано, що людина-космополіт поєднує локальну ідентичність

із глобальним баченням, діючи на засадах універсальних прав людини та глобальної відповідальності. Узагальнено, що поширення космополітичних ідей стало наслідком утвердження ліберально-демократичних цінностей, економічної, політичної й культурної інтеграції, розвитку цифрових технологій, зростання мобільності населення.

Окреслено, що поєднання національної самобутності з глобальною солідарністю можливе за умови узгодження глобальних етичних імперативів, політичних рішень із національними пріоритетами, традиційними культурними особливостями. Космополітична парадигма ґрунтується на універсальних правах людини, ідеї глобальної відповідальності, колективної безпеки, а фундаменталістські та націоналістичні підходи містять в своїй основі захист національного суверенітету, ідентичності, культурної спадщини. Спрогнозовано, що досягнення балансу між космополітичними та фундаменталістськими підходами сприятиме формуванню відкритих до світу, але водночас внутрішньо згуртованих традиційними цінностями суспільств.

Ключові слова: космополітизм; фундаменталізм; глобалізація; ідеологія; політичні процеси; політична свідомість; політична ментальність.

Вступ

У сучасному глобалізованому світі зіткнення різних систем цінностей, ідентичностей та моделей суспільного устрою набуває особливої гостроти. Протистояння між космополітизмом як утіленням відкритості, універсалізму та глобальної солідарності, і фундаменталізмом як реакцією на культурну, соціальну та ідеологічну невизначеність стає важливою темою міждисциплінарних досліджень.

Актуальність обраної теми зумовлена зростанням впливу фундаменталістських рухів, які апелюють до традиційних цінностей, національної або релігійної ідентичності, часто в опозиції до космополітичних ідей, що набувають поширення в політичних, культурних та академічних дискурсах західного світу. Це протиставлення відображає глибокі ментальні й світоглядні відмінності, які мають пряме відображення в конфліктах, соціальній напрузі тощо.

Дослідження ментальних аспектів фундаменталізму і космополітизму дозволяє краще зрозуміти механізми формування колективної свідомості, мотиваційні засади політичного та культурного вибору, а також виявити потенційні шляхи до діалогу і взаєморозуміння в умовах сучасної політичної та ідеологічної поляризації. У цьому контексті робота набуває не лише теоретичної, але й практичної значущості, оскільки сприяє

глибшому аналізу світових тенденцій розвитку та пошуку засобів гармонізації глобального співіснування.

Метою статті є комплексний аналіз фундаменталізму та космополітизму як двох протилежних ідеологічних підходів у сучасному світі; виявлення їх впливу на глобальні суспільні процеси; дослідження яким чином ці ідеології впливають на політичну сферу та міжкультурний діалог.

Методи дослідження

Методологічну основу становить комплекс загальнонаукових та спеціальних методів, що забезпечило дослідження фундаменталізму й космополітизму як політичних і світоглядних феноменів у контексті глобалізації. За допомогою системного підходу ці явища проаналізовано як взаємопов'язані багаторівневі структури. Порівняльний метод дав змогу зіставити фундаменталізм і космополітизм як альтернативні моделі політичних свідомості та діяльності, виявити їхні спільні й відмінні риси, особливості реагування на глобалізаційні виклики. Методи аналізу та синтезу застосовано для узагальнення наукових підходів, формування цілісного бачення їх ролі у сучасних політичних процесах. Історичний метод дозволив простежити еволюцію цих ідей та їх трансформацію під впливом суспільно-політичних змін. Також нами застосовано дискурсивний аналіз для дослідження, як фундаменталізм і космополітизм репрезентуються у політичному та медійному просторі, формується відповідна політична свідомість.

Результати дослідження

Фундаменталізм і космополітизм — дві концептуально протилежні парадигми, які відображають глибокі ментальні, культурні та політичні суспільні установки у глобалізованому світі. Їх взаємодія виявляється у політичних процесах, формуванні ідентичностей, визначенні орієнтирів розвитку суспільств тощо. Їх можна розглядати і як системи ментальних установок, що формують сприйняття світу і дії окремих індивідів, держав. Вони стають своєрідними призмами для аналізу трансформацій і конфліктів сучасної політичної реальності.

Фундаменталізм (від латинського fundamentum — основа, підґрунтя, підвалина) — ідеологічний принцип (система поглядів та переконань), що характеризується рішучим неприйняттям будь-яких форм модернізації, змін, реформ. Він ґрунтується на безкомпромісному дотриманні традиційних цінностей, усталених форм світогляду й життєвих орієнтирів, супроводжується переконаністю в абсолютній істинності власних переконань і нетерпимістю до альтернативних поглядів. Фундаменталізм, як правило, протистоїть відкритості, плюралізму, критичному мисленню, вибудовуючи жорсткі межі між «своїм» і «чужим» світоглядом [1, с. 756].

Поняття «фундаменталізм» уперше увійшло в обіг на поч. XX ст. у межах богословських суперечок в американському протестантизмі. У 1910–1915 рр. група євангельських християн опублікувала серію памфлетів під назвою «The Fundamentals» («Основи»), в яких відстоювала буквальну істинність Біблії та захищала традиційні християнські доктрини від модерністських інтерпретацій. З часом термін вийшов за межі протестантської традиції й почав застосовуватися до радикальних течій практично в усіх світових релігіях — ісламі, юдаїзмі, індуїзмі, буддизмі, а також у християнстві.

Християнський фундаменталізм у США та Європі проявляється у вигляді радикальних рухів, що виступають проти сучасних суспільних змін, таких як секуляризація, мультикультурність.

Сьогодні фундаменталізм розглядається не лише як релігійне, а й як політичне ідеологічне явище, пов'язується з авторитаризмом, нетерпимістю до інакодумства, ворожістю до ліберальних цінностей, індивідуальних прав та свобод. Після розпаду СРСР і країн соціалістичного блоку у західних суспільствах посилилося сприйняття релігійного, зокрема ісламського, фундаменталізму як нової глобальної загрози, яка прийшла на зміну марксизму. У цьому контексті виникла теза про «зіткнення цивілізацій», яку сформулював Самуель Гантінгтон, вбачаючи у фундаменталізмі ідеологічне підґрунтя сучасних конфліктів.

Попри негативну конотацію, яку має цей термін у публічному дискурсі, багато його прибічників не погоджуються з таким спрощеним дискредитуючим трактуванням. Вони сприймають себе не як екстремістів, а як носіїв істини, що прагнуть зберегти традиційне духовне підґрунтя суспільства. Важливо відрізняти фундаменталізм від споріднених, але менш радикальних форм: традиціоналізму, ортодоксії, консерватизму [1, с. 756].

У політичному вимірі фундаменталізм проявляється як прагнення до збереження "чистоти" традицій, релігії, національної ідентичності, повернення до ідеалізованого "золотого минулого". Це реакція на кризу глобалізації, втрату контролю над швидкими трансформаціями, розмиття меж між культурами. Ментально фундаменталізм часто апелює до почуття загрози: втрати "свого", нівелювання традицій, культурної асиміляції тощо.

Фундаменталізм і націоналізм можуть мати спільні риси, однак їх сутність різниться. Фундаменталізм зазвичай пов'язаний із релігійними або ідеологічними переконаннями, які прагнуть повернення до первісних форм віри, світогляду; характеризується прихильністю до традицій, нетерпимістю до модерністських ліберальних ідей. Націоналізм фокусується на унікальності та пріоритетності власної нації, підкреслює значення мови, культури, історії, політичної незалежності. Ці два поняття орієнтовані на

ідею збереження «чистоти» — релігійної, національної. Фундаменталізм і націоналізм можуть протистояти будь-яким формам модернізації, адже сприймають її як загрозу традиційному ладу (глобалізм, космополітизм, мультикультуралізм) [2, с. 35].

Націоналізм іноді використовує релігійний фундаменталізм як інструмент мобілізації для посилення почуття єдності серед громадян (індуїстський націоналізм в Індії або ісламський фундаменталізм в Ірані). Ці ідеології тяжіють до авторитаризму, вважаючи, що сильна централізована влада є необхідною для збереження національних цінностей. Однак не варто ототожнювати ці поняття, оскільки не кожен націоналіст є фундаменталістом, не кожен фундаменталіст сповідує націоналістичні ідеї. У світських державах націоналізм цілком може бути нерелігійним, тоді як у релігійних суспільствах фундаменталізм може існувати без активної національної складової.

Космополітизм апелює до універсальних цінностей, глобальної відповідальності, відкритості до іншого. Це уявлення про світ як єдину спільноту, де національні, релігійні й культурні межі мають менше значення порівняно з ідеалами прав людини, глобальної справедливості, солідарності. Космополітичний світогляд формує ментальність людини-громадянина світу, яка вільно адаптується до різних контекстів, визнає різноманіття як цінність.

Термін «космополітизм» має грецьке походження і утворений від слів «космос» (всесвіт) та «політес» (громадянин) — κοσμοπολιτεσ («громадянин світу»), що в оригінальному значенні передає уявлення про людину як про громадянина не лише своєї держави, а всього світу [3, с. 693].

Концепт «космополітизм» немає уніфікованого визначення, набуває специфіки свого прочитання у різних контекстах: політичному, філософському, соціологічному та ін. За даними енциклопедії Британіка: «космополітизм у політичній теорії позначає переконання, що всі люди мають право на рівну повагу та увагу, незалежно від їхнього громадянства чи іншої приналежності» [4].

Ще у IV ст. до н. е., в умовах занепаду грецьких полісів та активного розвитку філософської думки, з'являється критика вузького місцевого патріотизму. Після завоювань О. Македонського і поступового становлення Римської імперії, греки, які раніше ототожнювали себе з конкретними містами-державами, почали сприймати себе як частину ширшого середземноморського світу, що сприяло утвердженню космополітичних поглядів. Кініки критично ставилися до полісу як політичного осередку, а стоїки шукали універсальний закон, за яким могла б жити вся людська спільнота. Представники кіренаїцької школи узагальнили цей підхід у вислові: «де добре — там і Батьківщина».

У Середньовіччі космополітичні ідеї найбільш яскраво виражалися через діяльність християнської церкви. Ранні християнські мислителі, зокрема апостол Павло і Августин Блаженний, розвивали ідеї духовної єдності людства через концепт «Божого граду». Пізніше, в епоху Середньовіччя, ці ідеї набували форм у вигляді концепцій всесвітньої монархії (як у Данте) або папської теократії.

У період Відродження космополітичні ідеали почали асоціюватися з визволенням особистості від феодальних обмежень, як, наприклад, у творах Т. Кампанелли. У Новий час їх підтримували такі мислителі, як Вольтер, Ґете, Дідро, Монтеск'є, Кант, Фіхте та інші, які часто поєднували космополітизм з патріотизмом.

У XIX — XX ст. космополітична концепція активно підтримує створення єдиних, універсальних норм міжнародного права, орієнтованих на захист основоположних прав і свобод особистості. Згідно з цим підходом, повага до прав людини повинна бути пріоритетом для кожної держави, незалежно від її політичного устрою чи культурних традицій. Космополітизм наполягає на необхідності встановлення єдиних стандартів прав людини, що мають визнаватися та захищатися на глобальному рівні, без обмеження національними кордонами.

Ідеологема «космополітизму» передбачає апріорну «розумність» людської природи. До прикладу, за Е. Кантом людина є розумною і моральною від природи. У своїй роботі «До вічного миру» Е. Кант передбачив необхідність об'єднання розумного співтовариства у форматі «ліги націй» з метою самозбереження.

Як ідеологічний напрямок космополітизм ґрунтується на переконанні, що люди різних національностей, культур, релігій можуть жити в гармонії, поважаючи одне одного, співпрацюючи заради спільного блага. Цей підхід закликає розглядати себе як частину глобальної спільноти, не зосереджуватись виключно на власній державі чи етнічній спільноті.

У центрі космополітичного бачення міститься ідея про те, що всі люди мають однакові базові права й поділяють універсальні цінності, незалежно від їхнього походження чи місця проживання. Цей підхід сприяє розвитку відкритості до інших культур, заохочує толерантність, бачить у різноманітності не загрозу, а ресурс для розвитку.

Акцентуючи увагу на спільній відповідальності людства за майбутнє планети, космополітизм орієнтований на міжнародну співпрацю у вирішенні глобальних викликів — від екологічних криз до подолання бідності й запобігання збройним конфліктам через діалог, взаєморозуміння, солідарність [5]. Цей світогляд активно впливає на формування сучасної моделі глобального співробітництва, заохочує держави до спільних дій, стимулює

розвиток таких організацій, як ООН, Європейський Союз, Всесвітня організація охорони здоров'я, а також сприяє укладенню міжнародних угод, спрямованих на вирішення спільних викликів людства. Вважається, що найпоширенішим різновидом космополітизму є моральний, що корелює із самою людською розумною природою і «моральним зобов'язанням допомагати людям як таким» [6].

Космополітизм розглядає всю планету як спільну «Батьківщину» для усіх людей. У сучасному розумінні цей термін представляє ідею глобального громадянства, що ставить загальнолюдські цінності вище за національні інтереси [7].

Не можемо погодитися з дефініцією О. Антонюка, що космополітизм проповідує байдуже ставлення до свого коріння, обстоює необхідність заміни національного громадянства світовим; є ідеологією відмови від національної культури, патріотизму, національних інтересів і традицій [8, с. 417], оскільки основна ідея космополітизму полягає не в запереченні національних культур або патріотизму, а в утвердженні принципу цінності кожної людини незалежно від її національної, етнічної чи культурної приналежності.

Закликаючи до того, щоб поряд із національною ідентичністю людина усвідомлювала себе й громадянином світу, космополітизм передбачає готовність до відповідальності за глобальні процеси й проблеми. Це не означає автоматичну заміну національного громадянства світовим, адже наразі не існує політичної форми глобального громадянства. Космополітизм радше пропонує доповнення національної ідентичності ширшим баченням людської спільноти, де всі люди мають рівні права й захищену гідність. Цей підхід не вимагає відмови від культури й традицій, він пропонує відкритість до інших культур, повагу до різноманіття й діалогу. Патріотизм, у цьому контексті, не відкидається, а розглядається як сумісний із визнанням загальнолюдських цінностей. Тож космополітизм не заперечує національні інтереси, а прагне їх гармонізувати з інтересами всього людства.

Про міжнародне визнання ідей космополітизму пише М. Ґібернау, застерігаючи, що на практиці спостерігається значний розрив між задекларованою відданістю цим принципам та їхнім реальним втіленням. Що наразі не існує жодної глобальної структури, яку всі держави визнали б легітимною та спроможною забезпечувати дотримання космополітичних норм, притягати до відповідальності за їх порушення [9; 10; 11].

Науковиця підкреслює, що космополітичні концепції мають західне походження, підтримуються переважно саме в країнах Заходу. У той час як у багатьох державах, що розвиваються, ці ідеї викликають недовіру і сприймаються як один із інструментів західного впливу в глобальній боротьбі за

домінування, як абстрактна концепція, віддалена від реальних життєвих проблем, і тому малозрозуміла чи взагалі байдужа [9, с. 155]. Так у СРСР ідеї космополітизму були відкинуті пануючою комуністичною ідеологією, що трактувала його як прояв «буржуазного впливу», несумісний із пролетарським інтернаціоналізмом, водночас пропагуючи ідею об'єднання націй під радянською ідеологією [12; 13].

У XX ст. ідеї космополітизму розвивалися у працях таких мислителів, як Х. Арендт та Ю. Габермас. Арендт порушувала питання прав людини й концепції громадянства, обговорюючи можливість формування глобального порядку, заснованого на солідарності та загальнолюдських принципах. Габермас зосередився на значенні комунікації у формуванні демократичного простору, запропонував ідею «публічної сфери» як основу для діалогу між культурами та розбудови демократичних суспільств.

В умовах глобалізації, коли світ тісно взаємопов'язаний політично, економічно та культурно, космополітичний підхід набуває особливого значення. Він сприяє кращому розумінню глобальних проблем і закликає держави та міжнародні організації до спільних дій, актуалізуючи питання глобального врядування, транснаціональної демократії та наднаціональних політичних інститутів. У цьому контексті космополітизм розглядається як модель політичної взаємодії, що виходить за межі національної держави та орієнтується на універсальні норми й механізми колективної безпеки.М. Нуссбаум і Ч. Тейлор [14; 15], розвивають ці ідеї, підкреслюючи важливість культурної різноманітності, етичного діалогу та пошуку спільної ідентичності у багатокультурному світі, що водночас відображається у політичних практиках міжкультурної комунікації, політики мультикультуралізму та формування інклюзивних публічних просторів.

Таким чином, космополітизм має не лише глибоке історичне підґрунтя, а й виразну сучасну динаміку розвитку. Від філософів Античності до сучасних інтелектуалів це вчення постійно еволюціонує, зберігаючи свою актуальність у контексті пошуку механізмів міжнародної співпраці, мирного співіснування та глобальної відповідальності [5], а також формування нових підходів до глобального врядування та міжкультурного діалогу в умовах взаємозалежного світу.

Важливо додати, що національна свідомість може не суперечити космополітичним принципам, якщо держава орієнтована на відкритість, співпрацю та зважену зовнішню політику. Головне — не протиставляти одне іншому, а прагнути до взаємного доповнення та гармонії між локальним і глобальним вимірами.

Наприклад, Німеччина після Другої світової війни переосмислила свою національну ідентичність. Сьогодні вона є одночасно патріотичною державою з глибоким шануванням культурної спадщини та активним

учасником глобальних ініціатив у сфері прав людини, екології, європейської інтеграції. У Канаді мультикультуралізм став елементом національної політики, підтримуються ідеї рівності, відкритості та міжкультурного діалогу, при цьому зберігається й розвивається власна культурна самобутність. Поєднують високу національну згуртованість із активною участю в міжнародних миротворчих місіях, гуманітарних проєктах, екологічних ініціативах Скандинавські держави (Швеція, Норвегія).

У сучасному глобалізованому світі, де поступово зменшуються політичні, економічні та бюрократичні бар'єри для переміщення людей, товарів, капіталів, ідей, зростаюча мобільність населення має наслідком посилення міждержавної та міжкультурної взаємодії. У політологічному вимірі це проявляється у розширенні транснаціональних зв'язків, зростанні ролі міжнародних інституцій, ускладненні традиційних уявлень про державний суверенітет. Відбувається активна інтеракція різних політичних культур та ціннісних систем, що сприяє формуванню толерантності до відмінностей, розширенню політичного світогляду громадян.

У цих умовах дедалі більшого розвитку набуває ідея світового громадянства як концепція, що виходить за межі національної держави та акцентує увагу на універсальних політичних і правових нормах. Відтак космополітизм набуває нового змісту, стаючи не лише філософською ідеєю, а й важливим елементом сучасного політичного дискурсу та практики глобального врядування. У демократичному політичному просторі космополітизм постає як можливе підґрунтя для формування більш відкритої та взаємопов'язаної міжнародної системи.

Принципи мультикультуралізму, толерантності та релігійної терпимості не довели своєї ефективності у царині соціально-політичного й культурного облаштування суспільств. Їх впровадження дає позитивний результат переважно в економічно стабільних державах, де населення має високий рівень задоволення матеріальних і культурних потреб. Водночас у таких країнах спостерігається поступова втрата духовно-культурної самобутності, оскільки стираються межі між «своїм» та «чужим». Це, у свою чергу, робить ці суспільства більш вразливими до впливу з боку традиційних та експансіоністськи налаштованих культур [16, с. 143]. До того ж, у новому світовому культурному просторі окремі особистості, групи осіб, організації творять універсальні для всього світу «тренди і бренди», так звану «моду», що прямо чи опосередковано вказує сучасному суспільству не лише, що одягати, слухати, читати, а й у що вірити, до чого прагнути. Таким чином деформується аксіологічна складова суспільної свідомості, руйнуються традиції.

Універсалізація, релятивізація, фрагментизація, модернізація, інформатизація, комп'ютеризація та ін. — сучасні процеси, що «розмивають»

неповторне оригінальне «обличчя» кожного народу. Відтак актуалізується проблема збереження національних ментальностей — унікальних комбінацій низки особливих рис світосприйняття, світорозуміння, світоперетворення кожного народу як певної цілісності, що витворена століттями і впливає на реакції й моделі поведінки його представників на свідомому і на підсвідомому рівні.

Під зростаючим тиском нового глобального контексту традиційний соціальний простір розмивається, втрачає константні характеристики, стає невимірним та непередбачуваним. Джерела визначення самобутньої національної ідентичності усе більш хиткими. Відбувається нівеляція вияву та впливу, а в окремих випадках має місце повне зникнення значної кількості національних культур, витіснення споконвічних цінностей, смислів та сенсів, традицій та звичаїв новими реаліями.

М. Ґібернау, порівнюючи національну і космополітичну ідентичності у політичному вимірі, стверджує, що перша ґрунтується на приналежності до політичної спільноти, яка прагне самостійно визначати своє майбутнє незалежно від того, чи йдеться про суверенну національну державу, автономну одиницю, суб'єкт федерації чи окремий регіон, де нація виступає як суб'єкт, що реалізує власний політичний проєкт. Люди, які поділяють одну національну ідентичність, сприймають себе як єдине політичне тіло — демос, що має право формувати спільні рішення та втілювати їх у життя (не кожна нація має власну державу, політична ідентичність може існувати і без формальної незалежності). Космополітична ідентичність, на відміну від національної, ще не стала реальністю в політичному сенсі. Людство ніколи досі не функціонувало як єдиний глобальний демос, не здійснювало колективного політичного самовираження на всесвітньому рівні. Ідея космополітичної ідентичності передбачає можливість створення наднаціональних інституцій (законодавчих, виконавчих, судових), які б відображали інтереси всього людства. Такий процес неминуче буде стикатися з низкою викликів, необхідністю напрацювання ефективних механізмів поєднання універсальних космополітичних принципів з культурною специфікою і ціннісними системами різних націй. Та утвердження космополітичної ідентичності потенційно могло б змінити складну сучасну політичну ситуацію в світі, якби люди почали усвідомлювати себе, насамперед, як частину спільноти, що має спільну долю [9, с. 152], тобто наддержавної, планетарної спільноти. Особливої актуальності ці ідеї набувають у контексті запобігання міждержавним конфліктам і війнам, як, наприклад сучасної війни рф проти України, де перша безкарно порушує норми Міжнародного гуманітарного права, здійснює численні злочини проти цивільних українців та військових [17, с. 354], прагне привласнити

собі українську культурну спадщину як складову сфабрикованої російської псевдо ідентичності [18, с. 90–91].

Підтримуємо позицію, що космополітичної ідентичності варто розглядати не як альтернативу національному самовизначенню, а як етичну позицію, що втілює прагнення до рівності, поваги та свободи для всіх [19, с. 228]. Такий підхід повинен поступово інтегруватися в національні культури шляхом подолання етноцентризму та розширення культурного світогляду. Бути космополітом має означати критично осмислювати аспекти національних традицій, які суперечать принципам відкритості й поваги до іншого, бути готовим до змін заради більш гармонійного співіснування у глобалізованому світі

Висновки

Посилення глобалізації, міграцій, цифрових технологій та транснаціональних викликів активізують як космополітичні ідеї, так і фундаменталістські відповіді. Це створює певну напругу між процесами інтеграції та сепарації, між мультикультуралізмом та культурною однорідністю.

Фундаменталізм і космополітизм як концептуально протилежні парадигми, відображають глибокі ментально-політичні установки сприйняття політичного життя у глобалізованому світі. Фундаменталізм у політичному вимірі проявляється у формах консерватизму, етнонаціоналізму, релігійного екстремізму, ізоляціонізму як прагненні збереження “чистоти” традицій, релігії, національної ідентичності, повернення до ідеалізованого “золотого минулого” (як реакція на кризу глобалізації, втрату контролю над швидкими трансформаціями, упровадження політики мультикультуралізму). Натомість космополітизм формує ментальність людини-громадянина світу, яка вільно адаптується до різних контекстів, визнає різноманіття як цінність. Як масове явище він став можливим завдяки процесам глобалізації: економічному розвитку, популяризації демократичних та ліберальних ідей, світоглядній еволюції — змінам масштабності рівня мислення: від вузького локального до широкого глобального.

Космополітичний підхід може частково співвідноситися з націоналістичними та державоцентричними концепціями за умови, що вони не набувають конфронтаційного характеру, а орієнтуються на взаємодію, співпрацю, взаємне визнання у міжнародній системі. У такому випадку йдеться про можливість поєднання принципів глобального врядування з принципом державного суверенітету, що передбачає узгодження універсальних норм із національними політичними інтересами й пріоритетами окремих держав.

Космополітизм у політичній науці акцентує увагу на універсальних цінностях, правах людини, глобальній відповідальності, тоді як

фундаменталізм і націоналізм підкреслюють значення політичної ідентичності, державного суверенітету, захисту й плекання культурної самобутності. Їхня взаємодія у сучасному світі формує складну систему балансу між глобальним і національним рівнями політики, що дозволяє державам залишатися інституційно та культурно самодостатніми, водночас інтегруючись у міжнародні процеси, що сприяє формуванню більш стабільної та взаємопов'язаної системи міжнародних відносин.

Список посилань

1. Кирилюк Ф. Фундаменталізм. Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 756.
2. Гордійчук О. Перспективи і небезпеки глобалізації: соціально-філософський контекст. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2021. Вип. 39. С. 30–37. DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.4
3. Лісовий В. Фундаменталізм. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 693–742.
4. Brock G. Cosmopolitanism. Encyclopedia Britannica. URL: https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy (дата звернення: 06.05.2026).
5. Космополітизм — що це таке, визначення, суть та приклади. Хто такий космополіт. URL: https://surl.lu/btuxwf.
6. Cosmopolitanism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: https://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/.
7. Стріха М., Кульчицький С., Даниленко В. Космополітизм. Енциклопедія сучасної України. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: https://esu.com.ua/article-3862.
8. Політологічний словник: навч. посіб. / за ред. М. Головатого, О. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.
9. Guibernau M. National Identity Versus Cosmopolitan Identity. In D. Held, H. L. Moore, K. Young (eds.). Cultural Politics in a Global Age. Oxford, 2007. P. 148–156.
10. Guibernau M. The Identity of Nations. Cambridge: Polity Press, 1999. 312 p.
11. Ґібернау М. Національна ідентичність vs космополітична ідентичність. Маніфест нової прекраснодушної утопії? Категорії і цінності космополітизму як умовне «майбутнє» світу. URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Gibernau_Nacionalna_identychnist.htm.
12. Даниленко В. «Космополітизм», ідеологічна кампанія боротьби з «безрідними космополітами» і чергова сталінська терористична чистка в СРС. Р. Енциклопедія історії України. Т. 5.

Київ: Наукова думка, 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Kosmopolitizm.

13. Данилюк Ю. Боротьба з космополітизмом у другій половині 40 — першій половині 50-х рр. XX ст.: шляхи, причини і наслідки. Історія України. Маловідомі імена, події, факти. 2004. Вип. 27. С. 89-102.
14. Nussbaum M. C. The cosmopolitan tradition: A noble but flawed ideal. Cambridge, MA; London, England: Harvard University Press, 2019. https://doi.org/10.4159/9780674242975
15. Taylor C. A secular age. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. https://doi.org/10.4159/9780674044289
16. Вусатюк А. Соціальна пам'ять у період глобалізації. Вісник НА. У. Серія: Філософія. Культурологія. 2015. № 2 (22). С. 140–144.
17. Hordiichuk O., Halapsis A., Kozlovets M. How the information warfare turns into full-scale military aggression: the experience of Ukraine. Przegląd Strategiczny. 2023. № 16. P. 345–362. DOI: https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25
18. Mishalova O., Hordiichuk O., Sokolovskyi O. Russia's War inUkraine as a "War for Identity" and Appropriation of Cultural Tradition. Ethics in Progress. 2024. № 15 (1). P. 73–94. DOI: https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4
19. Саракун Л. Космополітизм як світоглядний modus vivendi планетарного соціуму. Київ: Видавець ПП Лисенко М., 2021. 291 с.

References:

1. Kyryliuk, F. (2011). Fundamentalism. In Political Encyclopedia Kyiv: Parliamentary Publishing House (p. 756).
2. Hordiichuk, O. (2021). Prospects and risks of globalization: Socio-philosophical context. Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies, (39), 30–37. https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.4
3. Lisovyi, V. (2002). Fundamentalism. In Philosophical Encyclopedic Dictionary. Kyiv: Abrys, 693–742.
4. Brock, G. (n.d.). Cosmopolitanism. Encyclopedia Britannica. Retrieved May 6, 2026, form https://www.britannica.com/topic/cosmopolitanism-philosophy
5. Cosmopolitanism: Definition, essence and examples. Who is a cosmopolitan. (n.d.). Retrieved May 6, 2026, from https://surl.lu/btuxwf
6. Cosmopolitanism. (n.d.). Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved, May 6, 2026, form https://plato.stanford.edu/entries/cosmopolitanism/

7. Strikha, M., Kulchytskyi, S. & Danylenko, V. (2014). Cosmopolitanism. Encyclopedia of Modern Ukraine. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine. Retrieved, May 6, 2026, from https://esu.com.ua/article-3862
8. Holovatyi, M., &Antoniuk, O. (Eds.). (2005). Political science dictionary. Kyiv: MAUP.
9. Guibernau, M. (2007). National identity versus cosmopolitan identity. In D. Held, H. L. Moore, & K. Young (Eds.), Cultural politics in a global age. Oxford, 148–156.
10. Guibernau, M. (1999). The identity of nations. Cambridge: Polity Press.
11. Guibernau, M. (2016). National identity vs. Cosmopolitan identity. Manifesto of a new utopia? Categories and values of cosmopolitanism as a conditional "future" of the world. Retrieved, May 6, 2026, from https://www.ji-magazine.lviv.ua/2016/Gibernau_Nacionalna_identychnist.htm
12. Danylenko, V. (2008). "Cosmopolitanism", the ideological campaign against "rootless cosmopolitans" and another Stalinist purge in the USSR. In Encyclopedia of the History of Ukraine (Vol. 5). Kyiv: Naukova Dumka. Retrieved May 6, 2026, form http://www.history.org.ua/?termin=Kosmopolitizm
13. Danyliuk, Y. (2004). The struggle against cosmopolitanism in the second half of the 1940s — early 1950s: Paths, causes and consequences. History of Ukraine. Little-known names, events, facts, 27, 89-102.
14. Nussbaum M. C. The cosmopolitan tradition: A noble but flawed ideal. Cambridge, MA; London, England: Harvard University Press, 2019. https://doi.org/10.4159/9780674242975
15. Taylor C. A secular age. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007. https://doi.org/10.4159/9780674044289
16. Vusatiuk, A. (2015). Social memory in the period of globalization. Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies, 2 (22), 140–144.
17. Hordiichuk, O., Halapsis, A., & Kozlovets, M. (2023). How the information warfare turns into full-scale military aggression: The experience of Ukraine. Przegląd Strategiczny, 16, 345–362. https://doi.org/10.14746/ps.2023.1.25
18. Mishalova, O., Hordiichuk, O., & Sokolovskyi, O. (2024). Russia's was in Ukraine as a "war for identity" and appropriation of cultural tradition. Ethics in Progress, 15(1), 73–94. https://doi.org/10.14746/eip.2024.1.4
19. Sarakun, L. (2021). Cosmopolitanism as a worldview modus vivendi of planetary society. Kyiv: Publisher PP Lysenko M.

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 32:316.75:005.44 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.12–27

Olha Hordiichuk
Doctor of Political Sciences,
Associate Professor of the Department of Journalism and Philosophical Studies
Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-4606-9188
email: hordiichuk@ztu.edu.ua

Viktoriia Omelchenko
PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department
of Ukrainian Philosophy and Culture
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0008-4609-0730
email: v.omelchenko@knu.ua

FUNDAMENTALISM AND COSMOPOLITANISM IN CONTEMPORARY POLITICS AND GLOBAL TRANSFORMATIONS

Abstract

The article examines fundamentalism and cosmopolitanism as conceptually opposing paradigms that reflect different attitudes toward the perception of the world, social order, and the place of the individual within a globalized space, while also clarifying their distinct approaches to responding to the challenges of globalization.

Fundamentalism in the political context has been found to take the form of conservatism, religious or ethno-national radicalism, and isolationism, and is characterized by an aspiration to preserve or restore the "purity" of national culture, traditions, faith, and identity. The appeal to an idealized image of a "golden past" has been revealed as a reaction to the loss of control, cultural uncertainty, and the destruction of traditional reference points under conditions of global transformations.

Cosmopolitanism offers a model of an open and flexible worldview of an individual capable of functioning within a multicultural environment and

perceiving diversity as a social value, which has been substantiated in the study. It has been demonstrated that the cosmopolitan individual combines local identity with a global vision, acting on the basis of universal human rights and global responsibility. The spread of cosmopolitan ideas has been generalized as a consequence of the establishment of liberal-democratic values, economic, political, and cultural integration, the development of digital technologies, and increasing population mobility.

The study outlines that the combination of national identity with global solidarity is possible provided that global ethical imperatives and political decisions are aligned with national priorities and traditional cultural particularities. The cosmopolitan paradigm is grounded in universal human rights, the idea of global responsibility, and collective security, whereas fundamentalist and nationalist approaches are fundamentally based on the protection of national sovereignty, identity, and cultural heritage. It has been projected that achieving a balance between cosmopolitan and fundamentalist approaches will contribute to the formation of societies that are open to the world while simultaneously remaining internally cohesive through traditional values.

Keywords: cosmopolitanism; fundamentalism; globalization; ideology; political processes; political consciousness; mentality.

Надійшла до редакції/ Received: 16.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 25.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 355.02:172.4:316.77 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.28–43

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Кравченко Петро Анатолійович
Доктор філософських наук,
професор кафедри культурології, філософії та музеєзнавства
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка (м. Полтава, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-8898-5120
e-mail: pkravchenko53@gmail.com

Блоха Ярослав Євгенійович
Кандидат філософських наук,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-0799-1789
e-mail: yaroslavblokha@gmail.com

ГІБРИДНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ЯК ВИКЛИК ФІЛОСОФІЇ МИРУ

Резюме

У статті здійснено комплексний філософський аналіз гібридних та інформаційних воєн як одного з ключових викликів сучасній філософії миру. Обґрунтовано, що сучасні форми воєнного протистояння трансформують не лише безпекове середовище, а й саму природу суспільної свідомості, моральних орієнтирів та ціннісних засад людського буття. Виявлено, що гібридна та інформаційна війни функціонують як багаторівневі механізми впливу на індивідуальну й колективну свідомість через маніпуляцію інформацією, деструкцію критичного мислення та формування контрольованих моделей соціального сприйняття реальності.

Досліджено антропологічний вимір сучасних інформаційних конфліктів, у межах якого людина постає не лише об'єктом інформаційного впливу, а й суб'єктом ціннісного спротиву. Показано, що філософія миру в умовах гібридного протиборства набуває значення не лише теоретичної,

а й практичної системи осмислення механізмів захисту людської гідності, свободи мислення та моральної автономії особистості.

Проаналізовано аксіологічні, гносеологічні та соціально-філософські виклики, породжені інформаційними війнами, зокрема кризу довіри, девальвацію гуманістичних цінностей, фрагментацію суспільної свідомості та руйнування комунікативних основ миру. Обґрунтовано значущість стратегічних комунікацій, культури критичного мислення та формування ціннісного спротиву як важливих чинників збереження соціальної стійкості в умовах інформаційної агресії.

Підсумовано, що філософія миру в сучасних умовах повинна розглядатися як концептуальна основа відновлення суспільної солідарності, духовної безпеки та гуманістичних орієнтирів у ситуації гібридних та інформаційних конфліктів.

Ключові слова: гібридна війна; інформаційна агресія; філософія миру; маніпулювання свідомістю; стратегічні комунікації; національна безпека; токсичний інфопростір; антропологічний вимір; ціннісний спротив; національна ідентичність; аксіологія; критичне мислення.

Вступ

Сучасний період всесвітньої історії є надзвичайно складним, суперечливим та динамічним, тому далеко не кожна людина може чітко зорієнтуватися і розібратися в усьому, що відбувається у світі загалом і в Україні зокрема. Але людина повинна усвідомлювати, розуміти і розбиратися у багатьох фрагментах суспільного й політичного буття, щоб діяти свідомо і знати — як саме діяти. Людина — це громадянин, а значить вона повинна розумітися у тому, що відбувається навколо неї тут і зараз, а особливо — у тому, що загрожує її свободі, її ідентичності, її майбутньому.

Стрімке поширення гібридних та інформаційних воєн поставило перед сучасною філософською думкою низку принципових питань, без відповіді на які досягти успіху в утвердженні миру неможливо. Не вникаючи в аналіз складного шляху, пройденого українським народом від 2014 року до сьогодні, все ж можна зробити деякі *висновки*. Головним буде той, що протистояння гібридній агресії вимагає не лише військових та технологічних відповідей, але й глибокого філософського осмислення — передусім у площині аксіології, антропології та філософії миру, оскільки гібридна і інформаційна війна є принципово новими формами протистояння, які торкаються не лише держав як інституцій, але й кожної конкретної людини, її свідомості, її системи цінностей і здатності до вільного самовизначення.

Хибна думка про те, що лише засобами пропаганди та контрпропаганди можна зупинити інформаційну агресію, але зовсім не так, оскільки людина, позбавлена стійкого ціннісного ядра та навичок критичного

мислення, із легкістю стає об'єктом маніпулювання, жертвою когнітивних операцій супротивника. А якщо в людини не сформована культура інформаційної самосвідомості, то жодні технічні засоби захисту не вбережуть її від токсичного інфопростору, який руйнує її ідентичність та здатність до морального самовизначення. Саме тому сьогодні, як ніколи, необхідна серйозна підтримка тих суспільних інститутів — освіти, культури, засобів масової інформації, — які здатні формувати у громадян культуру критичного мислення та стійкість до маніпуляцій.

Складності процесу розбудови стійкості суспільства до гібридних та інформаційних загроз висунули ряд гострих проблем, без розв'язання яких досягти успіху в цій нелегкій справі неможливо. Серед них — проблема формування адекватного розуміння природи сучасних конфліктів, проблема збереження спільної соціальної реальності в умовах масованої дезінформації, проблема відновлення довіри як основи суспільної злагоди та, зрештою, проблема філософського обґрунтування самої можливості миру після гібридної агресії. Кожне з цих питань є надзвичайно складним і потребує не лише наукового аналізу, але й глибокого філософського осмислення.

Відправною точкою для розуміння зазначених проблем є усвідомлення того, що гібридна агресія є явищем не лише воєнним, але й глибоко людським — антропологічним. Вона зазіхає не просто на державний суверенітет чи територіальну цілісність, а й на саму здатність людини до автономного, вільного та відповідального буття у світі. Саме у цьому — корінь того виклику, який сучасні гібридні та інформаційні війни кидають філософії миру, і саме у цьому — джерело того особливого значення, якого набуває сьогодні філософська думка як інструмент суспільного самопізнання і духовного спротиву. Одночасно слід усвідомити, що такий стан речей не є чимось принципово новим в історії людства — гібридна та інформаційна агресія є лише новими, більш витонченими формами того давнього прагнення підкорити волю й свідомість іншого, яке завжди було одним із головних інструментів несправедливої влади.

Виходячи з цього, варто відзначити, що головною причиною вразливості суспільства перед гібридними та інформаційними загрозами є не лише технологічна чи організаційна недостатність, але й певний дефіцит саме тієї культури мислення, самосвідомості та духовної стійкості, яку покликана формувати філософія. Людина, позбавлена чітких ціннісних орієнтирів і навичок критичного мислення, залишається беззахисною перед маніпулятивними операціями будь-якої складності. Тому завдання формування такої культури є не лише педагогічним чи психологічним, але передусім філософським, оскільки саме філософія є тим простором, де

відбувається осмислення фундаментальних ціннісних та антропологічних засад людського буття.

Метою статті є з'ясування філософсько-антропологічного та аксіологічного виміру гібридних та інформаційних воєн як виклику для філософії миру в сучасних умовах, а також виявлення можливостей і завдань філософської думки у протистоянні маніпулюванню свідомістю та відновленні ціннісних засад суспільного буття.

Методи дослідження

Дослідження спирається на поєднання кількох взаємодоповнюючих підходів, які дозволяють цілісно розглянути гібридні та інформаційні війни як багатоаспектний виклик для філософії миру. Методологічну основу статті становить комплексний міждисциплінарний філософський підхід, що інтегрує інструментарій соціальної філософії, філософської антропології, аксіології, гносеології та філософії миру. Такий синтез дав змогу проаналізувати зазначені феномени не лише як військово-політичні та інформаційно-комунікаційні явища, а насамперед як антропологічні та ціннісні виклики, що торкаються глибинних засад людського буття, суспільної свідомості та можливості мирного співіснування.

Провідним методологічним інструментарієм стали фундаментальні принципи наукового аналізу — об'єктивності, системності, цілісності, єдності теоретичного і практичного, детермінізму, розвитку та взаємозв'язку. Соціально-філософський аналіз застосовано для вивчення впливу гібридних та інформаційних воєн на соціальну тканину суспільства, зокрема на довіру, солідарність та спільну реальність. Філософсько-антропологічний підхід дозволив розкрити антропологічний вимір агресії — руйнування суб'єктності людини, її здатності до вільного морального вибору та критичного мислення в умовах токсичного інфопростору. Аксіологічний метод використано для виявлення механізмів цілеспрямованого розмивання та підміни базових суспільних цінностей (свободи, гідності, справедливості, солідарності), а також для обґрунтування необхідності формування культури ціннісного спротиву. Критичний аналіз дав можливість оцінити наявні концепції гібридної війни в українській та світовій науці, виявити їхні сильні сторони та прогалини, зокрема недостатнє філософське осмислення аксіологічного та антропологічного вимірів. Компаративістський метод застосовано для зіставлення класичних і сучасних підходів до розуміння війни та миру, а також для аналізу специфіки українського досвіду протидії гібридним загрозам у ширшому глобальному контексті. Метод синтезу забезпечив інтеграцію різноманітних аспектів проблеми в єдину концептуальну рамку, що поєднує теоретичне осмислення чотирьох ключових вимірів виклику (аксіологічного, антропологічного, гносеологічного та соціально-філософського) з практичними рекомендаціями щодо стратегічних

комунікацій та формування стійкості свідомості. Герменевтичний метод було залучено для глибокої інтерпретації ключових наукових праць (робіт Г. Почепцова, В. Горбуліна, М. Гетьманчука та ін.), що дозволило переосмислити їхні положення крізь призму філософії миру. Системний підхід дав змогу розглянути гібридну війну як комплексне, багаторівневе явище, що поєднує воєнні, інформаційні, психологічні, економічні та культурні компоненти і вимагає відповідно комплексної відповіді.

У сукупності використані методи забезпечують не лише описовий, а й конструктивний характер дослідження, спрямований на вироблення філософських підстав для практичного протистояння маніпулюванню свідомістю та відновлення ціннісних засад суспільного буття в умовах сучасних гібридних та інформаційних воєн.

Результати дослідження

Гібридна війна як феномен сучасності є принципово новим, але й водночас надзвичайно складним та суперечливим явищем. Вона поєднує в собі риси традиційного збройного конфлікту, інформаційної агресії, економічного тиску та підривної діяльності у соціальному, культурному і психологічному просторах супротивника. Гібридна війна є «комплексним використанням воєнних і невоєнних методів і засобів впливу на противника з метою досягнення власних цілей, при якому різні інструменти тиску застосовуються одночасно і скоординовано, що принципово відрізняє її від традиційних форм воєнного протистояння» [1, с. 23–24]. Саме ця комплексність і робить гібридну війну таким серйозним викликом не лише для держав та їх інститутів, але й для кожної конкретної людини та кожного громадянина.

А. Бадер та С. Вовк, досліджуючи стратегії та техніки маніпулювання у площині інформаційної агресії, встановили, що ці техніки «охоплюють дезінформацію, пропаганду, стратегічні наративи та цілеспрямоване руйнування суспільних цінностей, причому їх ефективність зростає у міру зниження рівня медіаграмотності та критичного мислення серед цільових аудиторій» [2, с. 112–113]. Ці засоби виявляються особливо небезпечними саме тому, що діють непомітно, поступово, розмиваючи межі між правдою і брехнею, між своїм і чужим, між захистом і загрозою. Таким чином, інформаційна агресія є не просто медійним явищем — вона є глибоко антропологічним викликом, оскільки зазіхає на саму людяність людини, на її здатність до критичного мислення та морального вибору й саме у цій своїй антропологічній глибині вона є принциповим викликом для філософії миру.

М. Гетьманчук у своєму дослідженні доводить, що інформаційний аспект гібридної агресії є стрижневим: «Інформаційний вимір гібридної війни Росії проти України є системним і охоплює всі рівні суспільного

буття — від державного управління до буденної свідомості окремого громадянина, причому найбільш руйнівним є його вплив саме на рівні особистісних переконань та цінностей» [3, с. 299–300]. Це означає, що жодна людина не є застрахованою від впливу інформаційних операцій супротивника, і кожен громадянин потребує відповідної духовної і пізнавальної стійкості — тобто формування тих розумових та моральних якостей, які дозволяють протистояти маніпулюванню. Правильне ж розуміння природи цього явища є першою необхідною умовою такого спротиву.

Н. Городинська та В. Гурська, здійснюючи філософсько-психологічний аналіз гібридної війни, підкреслюють, що «гібридна війна не є виключно воєнним феноменом — вона є водночас феноменом психологічним, адже спрямована насамперед на руйнування психологічної стійкості суспільства, його здатності до спротиву та самоідентифікації, і саме тому її осмислення вимагає залучення як психологічної, так і філософської думки» [4, с. 102–103]. Власне, саме тому гібридна та інформаційна війни є таким серйозним викликом для філософії миру: вони руйнують не лише матеріальні, але й духовні підвалини людської спільноти, ті ціннісні засади, без яких мир є неможливим. Тому і протистояння їм потребує не лише воєнних, але й духовних, культурних та філософських відповідей.

А. Кириченко, С. Іваненко та В. Ремез визначають гібридну війну як «якісно новий вимір сучасних конфліктів, що передбачає одночасне застосування воєнної сили, інформаційних операцій, кібератак, економічного тиску та підтримки проксі-структур з метою досягнення стратегічних цілей, не вдаючись до повноцінного відкритого збройного конфлікту, і саме ця гібридність принципово ускладнює як практичне протистояння агресії, так і її теоретичне осмислення» [5, с. 88–89]. У цьому контексті принципово важливим є те, що гібридна війна докорінно змінює саме розуміння миру: адже якщо навіть в умовах відсутності відкритих бойових дій суспільство може бути піддане систематичному руйнуванню зсередини, то традиційне розуміння миру як «відсутності війни» виявляється явно недостатнім і потребує суттєвого переосмислення.

З дослідження В. Куйбіди та В. Бебика випливає, що «забезпечення національної безпеки в умовах інформаційних та гібридних воєн є неможливим лише силовими методами і вимагає системного зміцнення духовного, культурного та ціннісного потенціалу суспільства — тих підвалин, без яких суспільство не здатне ні до ефективного спротиву, ні до подальшого стійкого розвитку» [6, с. 43–44]. Ця теза є надзвичайно важливою для розуміння місії сучасної філософії миру: вона відкриває той простір, де філософія виступає не просто теоретичною рефлексією, а практично-духовним інструментом формування суспільної стійкості. Реалізація цього завдання вимагає активної взаємодії між академічною спільнотою, системою освіти,

культурними інституціями та громадянським суспільством — тобто саме тих форм соціальної кооперації, які самі по собі є проявом і умовою суспільного здоров'я.

Для розуміння механізмів впливу інформаційних воєн на суспільну свідомість визначальними є праці Г. Почепцова. У своїй монографії з інформаційної політики він переконливо доводить, що «ефективна протидія інформаційній агресії вимагає не лише технічних засобів, але й формування відповідної культури мислення — культури критичного сприйняття інформаційних потоків, що є, по суті, новим різновидом громадянської грамотності, необхідної кожній людині в умовах сучасного інформаційного суспільства» [7, с. 124–125]. Ця теза є принципово важливою для розуміння місії сучасної філософії: вона покликана не лише відображати дійсність, але й активно формувати ті духовні засади, які роблять можливим спротив маніпулюванню, — а відтак і реальним той мир, який є метою суспільного поступу.

У дослідженні природи сучасних інформаційних воєн філософ наголошує, що «інформаційна війна — це не просто боротьба за аудиторію, це боротьба за модель світу, яку ця аудиторія вважає реальною; перемагає той, хто здатний переконати більшість прийняти власну версію реальності як єдино достовірну» [8]. Саме в цьому і полягає глибокий антропологічний смисл інформаційних воєн і той виклик, який вони кидають філософії миру: адже без спільного розуміння реальності, без спільної мови опису фактів і подій — мир між людьми є просто неможливим. Там, де кожна сторона живе у власній, маніпулятивно сконструйованій «реальності», взаємне порозуміння і досягнення миру виявляються принципово утрудненими. У цьому сенсі інформаційна агресія є не просто пропагандою — вона є онтологічною атакою на саму основу спільного людського буття.

Особливий теоретичний інтерес становить концепція «токсичного інфопростору», розроблена Г. Почепцовим. За його визначенням, токсичний інфопростір — це середовище, насичене дезінформацією, пропагандою та маніпулятивними наративами, які «руйнують здатність людини до автономного мислення і вільного вибору, підмінюючи їх сконструйованими реакціями і поведінковими патернами, вигідними тому, хто контролює цей простір» [9, с. 47–48]. Цей феномен набуває особливого значення в умовах гібридної агресії, коли супротивник цілеспрямовано «отруює» інформаційне середовище з метою послаблення суспільного спротиву та підриву національної ідентичності. Токсичний інфопростір — це не просто неприємне середовище, це зброя, спрямована проти людського духу, проти тих духовних і пізнавальних якостей, які роблять людину суб'єктом, а не об'єктом. І саме тому зусилля зі збереження «ясності мислення і свободи дії» є не лише практичним завданням, але й глибоко філософським.

Автори монографія під загальною редакцією В. Горбуліна підходять до осмислення гібридної агресії через призму глобального контексту і встановлює, що «світова гібридна війна ведеться одночасно на численних фронтах — військовому, дипломатичному, інформаційному, економічному та культурному, і її кінцевою метою є не лише захоплення територій, але й підрив ідентичності та суверенної волі суспільства-жертви, позбавлення його здатності до самостійного вибору власного шляху» [10, с. 17–18]. Ця теза надзвичайно важлива для розуміння того, що є підставою і метою сучасної філософії миру: вона покликана захищати не лише фізичну безпеку людей, але й їхню ідентичність, їхню здатність до вільного, автономного і гідного існування. А отже, і боротьба за мир є водночас боротьбою за людину — за її право бути суб'єктом, а не об'єктом.

М. Савлюк, аналізуючи гібридну війну в Україні крізь призму сучасних підходів, переконливо доводить, що «гібридна агресія є принципово новим феноменом у соціально-філософському вимірі, оскільки вона руйнує саму тканину соціального буття — довіру між людьми, відчуття спільної реальності та можливість раціонального діалогу, тобто ті підвалини, без яких мир як суспільний стан є неможливим» [11, с. 191–192]. Ця теза є надзвичайно важливою для розуміння того виклику, який гібридна та інформаційна війни кидають саме філософії миру: адже мир є можливим лише там, де існує спільна реальність, спільна мова і спільні цінності. Руйнуючи ці основи, гібридна агресія закладає умови для хронічного конфлікту, який навіть після припинення активних бойових дій продовжуватиметься на рівні свідомості та ідентичності.

Стратегічні комунікації є важливим практичним інструментом протидії гібридним та інформаційним загрозам, і вони також мають глибокий філософський вимір, адже «стратегічні комунікації в умовах гібридної війни мають бути спрямовані не лише на спростування ворожих наративів, але й на утвердження власних позитивних цінностей і наративів, здатних мобілізувати суспільство до спільної дії на основі усвідомленої громадянської ідентичності та спільних цінностей» [12, с. 89–90]. Саме у цьому і полягає глибинна єдність між стратегічними комунікаціями та філософією миру: обидві ці сфери орієнтовані на формування тих смислових засад, які дозволяють суспільству зберігати внутрішню єдність і цілеспрямованість навіть в умовах гібридних загроз. Ефективні стратегічні комунікації завжди ґрунтуються на тих цінностях, які суспільство визнає своїми, — і саме тому вони є практичним втіленням філософії миру.

Виходячи з проведеного аналізу, варто відзначити, що гібридні та інформаційні війни є викликом для філософії миру одразу в кількох взаємопов'язаних і взаємообумовлених вимірах. По-перше, це виклик аксіологічний: гібридна агресія цілеспрямовано руйнує ту систему цінностей,

яка є основою суспільної злагоди і без якої мир є неможливим. Цінності свободи, справедливості, гідності і солідарності — ті самі загальнолюдські цінності, на яких тримається філософія миру, — стають мішенню пропагандистських і маніпулятивних операцій, спрямованих на їх дискредитацію, розмивання або підміну сурогатними «цінностями» апатії, цинізму і пасивної покори.

По-друге, це виклик антропологічний, мабуть найглибший і найбільш тривожний: маніпулювання свідомістю підриває саму здатність людини до вільного і відповідального морального вибору — тобто до того, що робить її повноцінним суб'єктом суспільного буття, а не пасивним об'єктом чужих маніпуляцій. Там, де інформаційна агресія спрацьовує, людина перестає бути громадянином — вільним, самостійним і морально відповідальним суб'єктом — і перетворюється на маріонетку чужого задуму. Відновлення і збереження суб'єктності людини є тому одним із найважливіших завдань філософії миру в умовах гібридних воєн. Адже мир між людьми є можливим лише між суб'єктами — між тими, хто здатен нести відповідальність за свій вибір і свої дії.

По-третє, гібридні та інформаційні війни є гносеологічним викликом: підміна спільної реальності конкуруючими маніпулятивними «картинами світу» унеможливлює той раціональний діалог, який є передумовою мирного вирішення конфліктів. Без спільних фактів, без спільної мови опису подій, без взаємного визнання основних принципів раціональної аргументації — будь-яка мирна домовленість є крихкою і хиткою, оскільки кожна зі сторін залишається в полоні власної сконструйованої «реальності». Тому відновлення спільного простору раціонального дискурсу є необхідною умовою побудови тривкого миру, а значить — одним із центральних завдань філософії миру в сучасних умовах.

По-четверте, це виклик соціально-філософський: гібридна війна руйнує соціальну тканину суспільства — довіру, солідарність і відчуття спільної долі, — без яких стійкий мир є неможливим. Суспільство, атомізоване страхом, недовірою і взаємними підозрами, нездатне до тих форм колективної дії, які є необхідними умовами як спротиву агресії, так і побудови миру. Таким чином, збереження і відновлення соціальних зв'язків, культури взаємної довіри та суспільної солідарності є завданням, яке стоїть перед філософією миру щонайменше так само гостро, як і завдання збройного захисту від агресора.

Усвідомлення природи гібридних та інформаційних воєн і тих чотирьох взаємопов'язаних вимірів виклику, який вони кидають суспільству, ставить перед філософією миру принципово нові, але водночас надзвичайно важливі завдання. Жодне суспільство не може успішно протистояти гібридним та інформаційним загрозам, спираючись виключно на технічні і

організаційні заходи. Саме тому необхідно прискорити процес формування в суспільстві тих духовних, ціннісних і пізнавальних якостей, які роблять людину стійкою до маніпулювання: критичного мислення, медіаграмотності, глибокої вкоріненості у власній ідентичності та розвиненої аксіологічної культури. Основою ж цих якостей повинне бути усвідомлення того, що мир — це не лише відсутність воєнних дій, але й активне відтворення умов для гідного людського співіснування.

Для проведення цієї роботи необхідні глибоко освічені та ціннісно свідомі кадри — педагоги, журналісти, науковці, культурні діячі, — здатні виховати особистість, для якої головною метою стає не пасивне споживання інформаційних потоків, а активна громадянська позиція, заснована на критичному мисленні та твердих моральних переконаннях. Адже в кінцевому рахунку ані захист від гібридних загроз, ані тривкий мир не можуть бути здобуті заради людини без участі самої людини — без її свідомого, відповідального і морально зрілого вибору на користь справедливості та людської гідності. І саме у цьому — нерозривний зв'язок між завданнями філософії миру і завданнями освіти, культури і громадянського виховання.

Одним із центральних завдань філософії миру в умовах гібридних та інформаційних воєн є, таким чином, розробка концепції «стійкості свідомості» як нового різновиду громадянської чесноти. Мається на увазі та сукупність інтелектуальних і духовних якостей особистості, яка дозволяє їй зберігати ясність мислення і свободу вибору в умовах токсичного інфопростору: здатність до критичного аналізу джерел і аргументів, стійкість власного ціннісного ядра перед спробами його розмити або підмінити, розвинена емпатія, що дозволяє розрізняти щире переживання і сконструйовану емоційну маніпуляцію. Ці якості не є вродженими — вони формуються у процесі виховання, освіти і свідомої культурної практики, і саме тому їх цілеспрямоване формування є суспільним завданням першорядної ваги.

Водночас слід підкреслити, що в умовах гібридних та інформаційних воєн принципово важливим є переосмислення самого поняття миру. Традиційне — «негативне» — визначення миру як відсутності збройного насильства виявляється недостатнім у ситуації, коли той самий супротивник, який офіційно не перебуває у стані війни, одночасно веде масштабні операції зі знищення суспільної ідентичності, підриву демократичних інститутів та руйнування тієї ціннісної основи, на якій тримається суспільна злагода. Саме тому філософія миру в сучасних умовах потребує розробки «позитивного» розуміння миру — як активного стану постійного відтворення умов для справедливого, гідного і вільного людського співіснування, як процесу, а не стану.

Нація стверджує своє право на існування і мир тоді, коли досягає рівня самосвідомості, яка потребує активного формування. Культура

«ціннісного спротиву» є об'єктивованою духовною формою самовизначення суспільства, яка дозволяє йому у реальних суперечностях суспільного і міжнародного буття зберегти позитивні духовні і громадянські якості. Ця культура, як чинник позитивної дії на суспільне буття, включає і розуміння дійсних умов реалізації принципів справедливості та об'єктивної ситуації, в якій діють суспільні класи і конкретні індивіди. Усвідомлення кожною людиною самої себе в якості суб'єкта — а не об'єкта — гібридної агресії, узагальнення особистої практичної позиції через призму суспільних потреб сучасної епохи є умовою збереження свободи та гідності людського буття.

Слід також відзначити, що в умовах гібридних та інформаційних воєн суттєво змінюється і роль самої філософії миру у суспільному дискурсі. Якщо раніше вона могла бути переважно академічною дисципліною, то нині вона постає як практична необхідність, інструмент суспільного самопізнання і духовного захисту. Справді, будь-яка ефективна стратегія протидії гібридним загрозам потребує чіткого розуміння тих цінностей, заради яких ведеться боротьба, тих антропологічних засад, на яких ґрунтується людська гідність, і тих соціально-філософських умов, за яких тільки й можливий тривкий і справедливий мир. Саме це розуміння і є тим внеском, який філософія миру може і повинна зробити у суспільну боротьбу за свободу та справедливість.

Важливо також усвідомити, що мир у сучасному розумінні не є даністю — він є завданням, яке кожне суспільство і кожна особистість повинні вирішувати знову і знову, у кожному новому контексті і за нових умов. Гібридні та інформаційні війни ускладнюють це завдання, але не роблять його неможливим. Навпаки, саме в умовах гібридної агресії з особливою гостротою постає питання про те, яким бути миру, на яких засадах він повинен ґрунтуватися і якою ціною він може бути досягнутий. Відповідь на ці питання є не лише теоретичною, а й глибоко практичною: вона визначає і стратегію спротиву, і характер майбутнього суспільства, і сам образ людини, якою ми хочемо бути.

Загальним підсумком проведеного аналізу є усвідомлення того, що між філософією миру і тими суспільними практиками, які спрямовані на захист від гібридних та інформаційних загроз — стратегічними комунікаціями, освітою, культурою, громадянським вихованням — існує не просто зовнішній зв'язок, а глибока внутрішня єдність. Усі вони спрямовані на одне і те саме — збереження і відтворення тих умов, за яких людина може бути людиною у повному сенсі цього слова: вільною, гідною, здатною до відповідального вибору і солідарної дії. Саме це і є тим горизонтом, до якого прямує філософія миру в умовах гібридних та інформаційних воєн.

Висновки

Гібридні та інформаційні війни є принципово новим і надзвичайно серйозним викликом для філософії миру. Цей виклик є одночасно теоретичним і практичним: він вимагає переосмислення самого поняття миру, виявлення нових механізмів підриву суспільної злагоди та розробки ефективних стратегій протидії маніпулюванню свідомістю і збереженню тих ціннісних засад, без яких тривкий мир є неможливим. Вони руйнують одночасно і матеріальні, і духовні підвалини суспільної злагоди, і в цьому — їх особлива небезпека і особливий виклик для філософської думки.

Проведений аналіз дозволяє встановити, що гібридні та інформаційні війни є викликом для філософії миру в чотирьох взаємопов'язаних вимірах: аксіологічному (руйнування системи суспільних цінностей), антропологічному (підрив здатності особистості до вільного і відповідального морального вибору), гносеологічному (підміна спільної реальності конкуруючими маніпулятивними «картинами світу») та соціально-філософському (руйнування соціальної тканини суспільства — довіри, солідарності і відчуття спільної долі). Кожен із цих вимірів вимагає і окремого теоретичного осмислення, і відповідної практичної відповіді. Усі вони разом утворюють ту комплексну проблему, на вирішення якої повинна бути орієнтована сучасна філософія миру.

Таким чином, поряд із відображенням природи гібридних та інформаційних воєн, філософія миру покликана виконувати роль активного духовного регулятора суспільного буття в умовах агресії. Їй притаманна дієва, активна роль у формуванні тих ціннісних і антропологічних якостей, без яких протистояти маніпулюванню та будувати реальний мир є неможливим. До цих якостей перш за все належать: критичне мислення і медіаграмотність як засади інформаційної стійкості особистості; стійка ціннісна ідентичність як основа спротиву спробам підмінити власну картину світу маніпулятивними конструктами; розвинена аксіологічна культура як підґрунтя здатності до морального самовизначення в умовах токсичного інфопростору; а також активна і відповідальна громадянська позиція як основа суспільної солідарності та демократичного самоврядування.

Лише суспільство, яке свідомо плекає ці цінності і здатне їх відстоювати — не лише зброєю, але й силою духу, ясністю думки і свободою вибору — здатне успішно протистояти гібридним та інформаційним загрозам і будувати справжній, тривкий мир. Завдання ж філософії і полягає в тому, щоб пробудити ці засади у свідомості кожної людини, кожного громадянина, практично спрямувавши їх на досягнення як особистої свободи, так і свободи відкритого суспільства. Тим більше, що сьогодні — в умовах, коли Україна веде боротьбу не лише за своє фізичне існування, але й за право жити згідно з власними цінностями і власним розумінням

справедливості, — питання про те, яким бути миру, є одночасно і найактуальнішим філософським питанням, і найнагальнішим практичним завданням.

Список посилань

1. Агаєв Н. А., Герасименко М. В., Дикун В. Г., Стасюк В. В. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний вимір: навч. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2020. 186 с.
2. Бадер А., Вовк С. Інформаційна агресія: стратегії та техніки маніпулювання. Літопис Волині. 2004. № 31. С. 110–115.
3. Гетьманчук М. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. Військово-науковий вісник. 2017. Вип. 2. С. 296–307.
4. Городинська Н., Гурська В. Філософія та психологія гібридної війни. Матеріали І Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки» (до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС). 22–23 квітня 2021 р., Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. Тернопіль, 2021. С. 102–104.
5. Кириченко А. В., Іваненко С. М., Ремез В. В. Гібридна війна як новий вимір сучасних конфліктів. Вісник Національного університету оборони України. 2025. № 4 (86). С. 85–95.
6. Національна безпека в умовах інформаційних та гібридних війн: монографія / [В. С. Куйбіда та ін.]; за заг. ред. В. Куйбіди і В. Бебика; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Ред. пол.-укр. журн. «Соц.-гуманітар. науки». Київ: НАДУ, 2019. 380 с.
7. Почепцов Г. Інформаційна політика. Київ: Знання, 2008. 663 с.
8. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 2015. 496 с.
9. Почепцов Г. Токсичний інфропростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Харків: Віват, 2022. 381 с.
10. Світова гібридна війна: український фронт: [монографія] / Нац. ін-т стратег. дослідж.; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 494 с.
11. Савлюк М. Гібридна війна в Україні: сучасні підходи. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2024. Випуск 17. С. 187–197.

12. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія / [А. В. Баровська та ін.]; Нац. акад. Служби безпеки України. Київ: НА СБ України, 2018. 517 с.

References

1. Ahaiev, N. A., Herasymenko, M. V., Dykun, V. H. & Stasiuk, V. V. (2020). Hybrid War of Russia against Ukraine: The Information Dimension Kyiv: Scientific and Research Center of the Armed Forces of Ukraine. 186 p.
2. Bader, A. & Vovk, S. (2024). Information aggression: strategies and techniques of manipulation. Litopys Volyni, 31, 110–115.
3. Hetmanchuk, M. (2017). Hybrid War of Russia against Ukraine: The Information Aspect. Military Scientific Bulletin, 27, 296–307.
4. Horodynska, N. & Hurska, V. (2021). Philosophy and psychology of hybrid war. Proceedings of the I International Scientific Conference "Military Conflicts and Technogenic Disasters: Historical and Psychological Consequences" (April 22–23, 2021, Ternopil Ivan Puluj National Technical University). Ternopil, 102–104.
5. Kyrychenko, A. V., Ivanenko, S. M. & Remez, V. V. (2025). Hybrid war as a new dimension of modern conflicts. Bulletin of the National University of Defense of Ukraine, 4(86), 85–95.
6. Kuibida, V. S. et al. (Eds.). (2019). National Security in the Conditions of Information and Hybrid Wars. Kyiv: National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. 380 p.
7. Pocheptsov, G. (2008). Information Policy. Kyiv: Znannia. 663 p.
8. Pocheptsov, G. (2015). Modern Information Wars. Kyiv: National University of Kyiv-Mohyla Academy. 496 p.
9. Pocheptsov, G. (2022). Toxic Information Space. How to Maintain Clarity of Thinking and Freedom of Action. Kharkiv: Vivat. 381 p.
10. Horbulin, V. P. (Ed.). (2017). World Hybrid War: Ukrainian Front. Kyiv: National Institute for Strategic Studies. 494 p.
11. Savliuk, M. (2024). Hybrid war in Ukraine: modern approaches. Bulletin of Precarpathian University. Series: Political Science, 17, 187–197.
12. Barovska, A. V. et al. (Eds.). (2018). Strategic Communications in the Conditions of Hybrid War: A View from Volunteer to Scientist. Kyiv: National Academy of the Security Service of Ukraine. 517 p.

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 355.02:172.4:316.77 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.28–43

Petro Kravchenko
Doctor of Philosophical Sciences,
Professor at the Department of Cultural Studies, Philosophy and Museology
V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Poltava, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-8898-5120
e-mail: pkravchenko53@gmail.com

Yaroslav Blokha
Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Culture and Documentation
National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic" (Poltava, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-0799-1789
e-mail: yaroslavblokha@gmail.com

HYBRID AND INFORMATION WARS AS A CHALLENGE TO THE PHILOSOPHY OF PEACE

Abstract

The article provides a comprehensive philosophical analysis of hybrid and information wars as one of the key challenges to the contemporary philosophy of peace. It substantiates that modern forms of military confrontation transform not only the security environment but also the very nature of social consciousness, moral orientations, and the value foundations of human existence. It is revealed that hybrid and information wars function as multi-level mechanisms of influence on both individual and collective consciousness through information manipulation, the destruction of critical thinking, and the formation of controlled models of social perception of reality.

The anthropological dimension of contemporary information conflicts is examined, within which the individual appears not only as an object of informational influence but also as a subject of value-based resistance. It is demonstrated that under conditions of hybrid confrontation, the philosophy of peace acquires significance not merely as a theoretical construct, but also as a practical framework for comprehending the mechanisms of protecting human dignity, freedom of thought, and the moral autonomy of the individual.

The article analyzes the axiological, epistemological, and socio-philosophical challenges generated by information wars, including the crisis of trust, the devaluation of humanistic values, the fragmentation of social consciousness, and the destruction of the communicative foundations of peace. The importance of strategic communications, the culture of critical thinking, and the formation of value-based resistance as essential factors for preserving social resilience under conditions of information aggression is substantiated.

It is concluded that the philosophy of peace in contemporary conditions should be regarded as a conceptual foundation for restoring social solidarity, spiritual security, and humanistic orientations in the context of hybrid and information conflicts.

Keywords: hybrid war; information aggression; philosophy of peace; manipulation of consciousness; strategic communications; national security; toxic information space; anthropological dimension; axiological resistance; national identity; axiology; critical thinking.

Надійшла до редакції/ Received: 27.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 12.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 140.8.314.15(477) DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.44–61

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Безручак Юлія Василівна
Старший лаборант кафедри педагогіки та соціальної роботи
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)
https://orcid.org/0009-0007-7002-6280
e-mail: smeta_nuik@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЇ: ВІД ЕКЗИСТЕНЦІЇ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Резюме

Стаття присвячена філософському осмисленню сучасних міграційних процесів, у тому числі вимушеної міграції українців внаслідок російсько-української війни. Досліджено роль філософських концепцій у розумінні екзистенційних, культурних, політичних та етичних вимірів міграції, доповнюючи традиційні демографічні, економічні, соціологічні та психологічні підходи. Розглянуто ключові філософські теорії, які допомагають осмислити міграцію як багатовимірне явище. Обґрунтовано, що екзистенціалізм та феноменологія (М. Гайдеґґер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, М. Шелер) розглядають міграцію як граничну ситуацію, що змушує людину переосмислювати своє буття, шукати нові сенси та творити себе заново в умовах невизначеності. Окреслено концепції номадизму (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Атталі), які трактують міграцію як універсальний принцип руху та свободи, що формує гібридні ідентичності та відкриває нові можливості для самовираження. Встановлено, що політико-філософські підходи (Г. Арендт, М. Фуко, Ю. Хабермас) вбачають у міграції чинник влади, прав людини та інтеграції, де успішна адаптація можлива лише через діалог та взаєморозуміння. Постколоніальні та етичні аспекти (Ж. Дерріда) фокусуються на гостинності, правах мігрантів та культурній взаємодія. Виявлено, що концепції Вернадського та Гумільова допомагають осмисленню міграції як закономірного процесу розвитку людства, що сприяє поширенню знань, культурного обміну та формуванню глобальних зв'язків. Узагальнено, що філософські концепції доповнюють традиційні підходи, пропонуючи

цілісне розуміння міграції як явища, яке трансформує ідентичність, свободу та соціальну належність. Вони дозволяють розуміти вимушену міграція українців не лише як трагедію, а й шанс для внутрішнього зростання, трансформації та створення нового майбутнього, як для окремих індивідів, так і для суспільства в цілому.

Ключові слова: міграція; філософія; міждисциплінарний аналіз; екзистенціалізм; номадизм; ідентичність; вимушена міграція; українські біженці.

Вступ

Життя людини розгортається в історичному і природному просторі та часі. Воно супроводжується постійними переміщеннями людей. Їх головною метою є пошук умов проживання (природних та соціальних), які б відповідали (повністю або частково) їх уявленням про сприятливе середовище, забезпечувало можливості проживання та самореалізації. Вивчення народонаселення (його кількості, щільності розселення, народження, смертність) займаються такі науки, як демографія, статистика, соціологія, політичні науки тощо. Не чужою ця тема є й для філософії. Понад те, аналізуючи причини та наслідки для людини (конкретних груп людей), соціуму загалом, самопочуття людини в результаті переміщення тощо, саме філософія формує теоретико-методологічну основу, яка дозволяє проникнути в таїнство процесів-переміщень, усвідомити їх первинні та віддалені наслідки, здійснити відповідні прогнози. На жаль, цей аспект проблеми представлений в нашій соціально-філософській літературі недостатньо повно. Зокрема, філософське осмислення сучасних міграційних процесів представлено в роботах С. Пирожкова та Н. Хамітова, С. Западнюк, О. Терещенко, Н. Пархоменко та інших. Ці автори звертаються до різноманітних філософських концепцій, аналізуючи їх можливості пояснення природи міграцій та їх наслідків для людини і суспільства. Вивчення їх демонструє, що зазвичай визнається вагомий внесок інших наук та міждисциплінарні можливості осмислення міграційних процесів, згадаються окремі філософські концепції, однак бракує цілісного осмислення їх ролі у поясненні сучасних міграцій, у тому числі осмислення наслідків вимушеної міграції мільйонів українців внаслідок російсько-української війни.

Мета статті — цілісне філософське осмислення сучасних міграційних процесів, передусім вимушеної міграції українців, зумовленої російсько-українською війною, через призму міждисциплінарного аналізу та системного застосування філософських концепцій. Стаття прагне виявити глибинні зв'язки між теоретичними підходами філософії та реальними міграційними процесами, а також показати, як філософські концепції допомагають пояснити наслідки вимушеної міграції для індивіда, суспільства та глобального контексту.

Методи дослідження

У статті застосовано міждисциплінарний підхід, що поєднує філософську рефлексію з елементами порівняльного та герменевтичного методів. Це дозволило вийти за межі традиційного фіксації кількісних показників переміщень (демографічних чи економічних) і перейти до інтерпретації міграції як багатовимірного явища, що трансформує ідентичність та соціальну належність особистості, а інтерпретувати їх як процеси, що трансформують ідентичність та соціальну належність. Використано методи концептуального аналізу, синтезу, узагальнення та інтерпретації для осмислення та поєднання розрізнених філософських підходів (екзистенціалізму, номадизму, політичної філософії) у цілісну теоретико-методологічну основу. Це допомагає розкрити глибинний вплив вимушеної міграції на людське буття та суспільні цінності. Також залучено історико-філософський аналіз з метою простеження еволюції ідей про переміщення людей — від класичних економічних та демографічних підходів XIX ст. до сучасних концепцій «плинної сучасності» та номадизму. Системне застосування філософських концепцій використовується для виявлення зв'язків між теоретичними підходами та реальними процесами вимушеної міграції українців, спричиненої війною.

Результати дослідження

Аналіз вітчизняної та зарубіжної філософської літератури, присвяченій вивченню процесів переміщення людей, їх причин та наслідків, демонструє, що «філософська наука і досі не виробила однозначного підходу до визначення сутності та наслідків впливу міграції на соціокультурні зміни в нашій державі» [1, с. 457] та світі в цілому. Філософські інтерпретації даного феномену спираються на дослідження у галузі соціології, демографії, статистики, економіки, політології, географії, етнології, історії, етнографії, соціальної психології, популяційної генетики, антропології, права тощо.

Вивчення міграції населення бере свій початок з праці Джона Граунта — засновника демографії, чия книга, опублікована 1662 року, вперше розглянула міграцію як природний процес перерозподілу населення по території. Подальший розвиток ця тема отримала в роботах класиків політичної економії Адама Сміта та Давида Рікардо, які акцентували увагу на економічних чинниках відтворення населення. В XIX ст. до проблем міграції зверталися К. Маркс та Ф. Енгельс, які розглядали міграції в контексті розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, пов'язуючи міграційну рухливість населення з динамікою продуктивних сил, а еміграцію — з явищем відносного перенаселення. Згодом економічний підхід до вивчення міграції став основою для численних теорій, концепцій та наукових напрямів, що розвивалися упродовж століть. Серед видатних дослідників,

які досліджували міграцію з економічної перспективи (крім уже згаданих А. Сміта та Д. Рікардо), варто виділити таких авторів, як Томас Ман, Жан-Батист Кольбер, Джон Мейнард Кейнс, Брамелл Томас, Гері Беккер, Карл Тейлор, Джуліан Саймон, Джон Харріс, Одед Старк та інші.

Демографічний підхід до дослідження міграцій населення, що здобув розвиток з кінця XIX століття завдяки роботам Вільяма Алонсо, Річарда Вікермана, Майкла Грінвуда, Волтера Ізарда та Луїса Кастро, Андрея Роджерса, згодом оформився як самостійний науковий напрям. Він зосереджувався на аналізі міграції з позицій відтворення та збереження людських популяцій, їхньої чисельності та статевовікової структури. Подальший розвиток цього підходу відображено в працях Дмитра Валентея, Олексія Кваші, Бориса Хорєва, Анатолія Сові, Френка Ноутстейна та інших дослідників [2, с. 13].

На перехресті економіки та демографії з'являлись перші теоретичні дослідження міграційних процесів індустріального світу, де ключовою постаттю став британський дослідник Ернст Георг Равенштайн, чий науковий доробок ґрунтовно проаналізований та інтерпретований наступними поколіннями вчених — представників різних дисциплін. На особливу увагу заслуговує його праця «Закони міргації» (1885), у якій базуючись аналізу міграційних процесів у Великобританії та Північній Америці, було сформульовано одинадцять законів міграції Ці закони зберігають свою актуальність і сьогодні, підкреслюючи об'єктивні закономірності міграційних явищ. Серед найважливіших з них:

- просторова вибірковість: більшість мігрантів переміщуються на короткі відстані, формуючи універсальні «міграційні потоки», спрямовані до великих центрів торгівлі та промисловості;

- процес абсорбції (поглинання): мешканці територій навколо міст, що швидко зростають, заповнюють їх, а порожнечі, що утворюються в сільській місцевості, поступово заповнюються мігрантами з більш віддалених регіонів;

- зворотність процесів: механізм дисперсії (розсіювання) є інверсією абсорбції та виявляє подібні характеристики;

- компенсаторність: кожному основному міграційному потоку відповідає зустрічний компенсуючий контрпотік;

- пріоритетність центрів: мігранти, що переміщуються на великі відстані, надають перевагу саме великим промисловим та комерційним вузлам;

- мобільність за місцем народження: корінні мешканці міст виявляють меншу схильність до міграції порівняно з жителями сільської місцевості;

- гендерний аспект: жінки виявляються більш мобільними та частіше залученими до міграційних процесів, ніж чоловіки [3, p. 353].

Сучасні економічні та демографічні підходи до міграції, включаючи закони Равенштейна, використовуються для аналізу глобальних тенденцій — від трудової міграції до вимушених переміщень через війни та кліматичні зміни. Вони дозволяють моделювати потоки, оцінювати вплив на ринки праці та урбанізацію. Проте філософське осмислення доповнює ці механістичні пояснення, розкриваючи глибинний вплив на людське буття та трансформуючи статистичний аналіз «зміщення населення» на цілісне розуміння міграції як багатовимірного явища, включаючи її екзистенційні виміри (свобода, ідентичність, пошук сенсу) та етичні виклики (права мігрантів, гостинність, інтеграція). Якщо економіка та демографія пояснюють механізми міграції, то філософія розкриває її глибинний вплив на людське буття, культуру та суспільні цінності, перетворюючи аналіз на цілісне розуміння явища.

Соціологічні підходи до вивчення міграції були закладені в працях класиків соціології, таких як Макс Вебер, Георг Зіммель, Карл Маркс та Талкотт Парсонс. Пізніше ця тематика стала об'єктом глибоких досліджень переважно зарубіжних соціологів, які зосередилися на вивченні проблем адаптації мігрантів до нового соціального, культурного та етнічного середовища. У цьому зв'язку варто згадати класичну п'ятитомну працю Вільяма Айзека Томаса і Флоріана Знанецького «Польський селянин в Європі і Америці» (1918-1920), автори якої виявили залежність поведінки емігрантів в новому соціальному середовищі від національних традиційних норм і цінностей. На основі реальної динаміки мотивацій конкретних людей та шляхом використання якісних методів дослідження У. Томас і Ф. Знанецький охарактеризували механізми адаптації мігрантів до соціального середовища, а також представили варіанти можливих шляхів пристосування [4, с. 91].

Сучасна соціологія міграції поєднує кількісні та якісні методи дослідження, але саме якісні підходи виявилися найціннішими для розуміння глибинних мотивів міграційних рішень. На відміну від кількісних методів, які відповідають на питання «скільки» або «як часто», якісні методи дозволяють з'ясувати «чому», досліджуючи суб'єктивні смисли, норми та повсякденні практики мігрантів.

Особливе значення в цьому контексті має соціологія повсякденності, яка, спираючись на феноменологічну традицію Альфреда Шютца, аналізує, як індивіди інтерпретують своє оточення, конструюють смисли та адаптуються до нових умов. Цей підхід тісно переплітається з філософськими концепціями, зокрема з екзистенціалізмом та герменевтикою, оскільки зосереджується на особистісному сприйнятті реальності, формуванні

ідентичностей та стратегій адаптації в умовах зміни соціокультурного середовища. Серед ключових представників цього напряму — Герхард Зеффнер, який розвивав соціальну герменевтику, та Ільза Срубар, що досліджувала взаємозв'язок мови, смислів і дій у повсякденному житті. Їхні роботи допомагають зрозуміти, як мігранти сприймають і переосмислюють своє місце в новому соціумі, як формуються їхні ідентичності та стратегії адаптації [5, с. 13].

Важливим теоретичним підґрунтям для розуміння природи сучасних соціокультурних трансформацій є концепція «плинної сучасності» видатного польського соціолога Зиґмунта Баумана. У своїй фундаментальній праці «Плинна сучасність» (Liquid Modernity, 2000) він пропонує метафору плинності для опису стану, в якому перебувають суспільні структури та індивідуальні ідентичності в нову епоху. Характеризуючи перехід від «твердої» до «плинної» фази сучасності, Бауман зазначає: «Рідини, на відміну від твердих тіл, не можуть зберігати свою форму протягом тривалого часу. Вони не тримаються простору і не зберігають часу... Плинність і рідкість є метафорами, які ми вважаємо доречними, коли хочемо зрозуміти природу теперішньої, у багатьох відношеннях нової фази в історії сучасності» [6, с. 2–3]. Міграція постає як один із ключових проявів «плинної сучасності» — епохи, для якої характерні нестабільність, постійні зміни та відсутність стійких соціальних структур, адже глобалізація, розмивання традиційних кордонів, економічна нерівність та політичні конфлікти призводять до безперервного руху людей, ідей і ресурсів. Міграція в цьому контексті не просто змінює географічне розташування людей, а трансформує самі основи соціальної ідентичності, культурної належності та колективної пам'яті. Підхід Баумана близький до філософського осмислення міграції, оскільки він аналізує її не лише як фізичне переміщення, а й як прояв глибинних змін у способі життя сучасної людини. У цьому контексті міграція перетинається з філософськими питаннями про сенс буття, свободу вибору та адаптацію до невизначеності — темами, які розвивали екзистенціалісти (наприклад, Жан-Поль Сартр, Альбер Камю) та постмодерні філософи (Жак Дерріда, Мішель Фуко). Таким чином, соціологічний та філософський підходи доповнюють один одного, допомагаючи зрозуміти міграцію як багатовимірне явище, що поєднує соціальні, культурні та екзистенційні виміри.

Психологічний підхід до вивчення міграції є також надзвичайно актуальним, оскільки зосереджується на внутрішніх переживаннях мігрантів, їхніх емоційних та поведінкових реакціях під час адаптації до нового середовища. Цей підхід тісно переплітається з філософськими концепціями, зокрема з екзистенціалізмом та гуманістичною психологією, які досліджують свободу, відповідальність та пошук сенсу в умовах змін. Фундаментальний

внесок у розуміння психологічних аспектів міграції зробили екзистенціалістські психологи, такі як Ролло Мей, який пов'язував свободу мігранта з повною відповідальністю за власний вибір та долю. Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Віктор Франкл та Еріх Фромм досліджували питання істинної та ілюзорної свободи, підкреслюючи її значення для психічного здоров'я та саморозвитку особистості в умовах зміни соціального контексту [7, с. 38]. Їхні ідеї перегукуються з філософськими концепціями свободи та самовизначення, розробленими Еммануїлом Кантом, Фрідріхом Ніцше та Мартіном Гайдеґґером.

Окремої уваги заслуговує модель акультурації Джона Беррі, що представлена у праці «Імміграція, акультурація і адаптація» (1997). Він виокремив чотири стратегії акультурації — асиміляція, інтеграція, сепарація та маргіналізація, що характеризують різні способи адаптації до нового культурного середовища, що визначають психологічне благополуччя мігрантів, зокрема на рівень тривожності, стресу та культурного шоку [8, с. 9–11]. Праці Беррі стали основою для розуміння психологічних механізмів адаптації мігрантів і широко використовуються в сучасних дослідженнях міграції. Окрім того, концепція акультурації може бути інтерпретована через призму екзистенціалістської філософії, яка досліджує, як людина знаходить сенс у нових умовах та формує свою ідентичність в умовах невизначеності. Таким чином, психологія та філософія доповнюють одна одну, допомагаючи зрозуміти міграцію як багатовимірний процес, що поєднує психологічні, соціальні та екзистенційні виміри.

Власне філософський підхід до вивчення міграції спирається на широкий спектр концепцій, розроблених класичними та сучасними філософами, які досліджують екзистенційні, етичні, культурні та політичні виміри цього явища. С. Пирожков та Н. Хамітов в руслі філософського підходу пов'язують з міграціями розвиток людіських спільнот та цивілізацій та наголошуючи на тому, що Homo sapiens як вид з самого свого виникнення схильний до міграцій, трактують міграцію «не просто географічне пересування в просторі, а складний економічний, духовнокультурний та екзистенціальний процес» [9, с. 59], а Н. Пархоменко як «особливий, «просторовий» вираз соціокультурного та етнонаціонального відтворення життя людських спільнот і суспільств» [1, с. 458]. Витоки філософського осмислення міграції С. О. Западнюк вбачає у працях Володимира Вернадського та Лева Гумільова. Хоча термін «міграція» не був безпосереднім предметом їхніх студій, створені ними концепції дозволяють розглядати переміщення людей не як випадковий або маргінальний феномен, а як невід'ємну та необхідну умову розвитку людства, що формує його минуле, сьогодення та майбутнє [2, с. 14].

Вернадський, як засновник вчення про ноосферу, у своїй фундаментальній праці «Біосфера» (1926) [10] та більш пізніх роботах, зокрема «Наукова думка як планетарне явище», розглядав розселення людей крізь призму глобальної геохімічної енергії живої речовини. Хоча він безпосередньо не досліджував міграцію, його концепція біосфери дає потужний інструментарій для розуміння переміщень населення як прояву планетарності людини. Він аналізував, як діяльність людини, включно з її просторовою експансією, змінює обличчя планети, перетворюючи людину на «найпотужнішу геологічну силу». У цій логіці міграція постає як форма реалізації нерозривного зв›язку людства з біосферою, спосіб адаптації до динамічних змін клімату, ресурсів та соціальних умов. Вернадський вважав, що переміщення людей сприяє поширенню знань, технологій та культурних практик, формуючи глобальну мережу взаємозв'язків. Виходячи з цієї логіки міграція постає одним з механізмів, через який людство трансформує планету, створюючи ноосферу — сферу розуму, де наука, культура та етика стають визначальними чинниками розвитку.

Лев Гумільов у своїй теорії етногенезу, викладеній у праці «Етногенез і біосфері Землі» (1979) [11] розглядав міграцію як критичний фактор динаміки етнічних систем. Він вважав міграції невід'ємною частиною природних циклів розвитку етносів, які проходять стадії від підйому до занепаду. Згідно з Гумільовим, масштабні міграції ініціюються пасіонарними особистостями — носіями надлишкової біохімічної енергії, чиє прагнення до зміни навколишньої дійсності долає інерцію спокою і стає рушієм великих історичних зрушень. Гумільов детально дослідив, як зміна «вміщуючого ландшафту» внаслідок міграції зумовлює трансформацію стереотипу поведінки, господарського укладу та ментальності етносу. Він досліджував, як міграції призводять до зіткнення або симбіозу культур, що може як збагачувати етноси, так і призводити до їхнього занепаду.

С. О. Западнюк згадує спадщину цих філософів, розкриваючи дослідження різних аспектів внутрішньої та зовнішньої міграції населення у межах філософських дисциплін з кінця 60-х років XX ст. Зростання наукового інтересу у СРСР до цієї теми було обумовлено розширенням масштабів міграційних процесів та їх багатогранним впливом на суспільство. «Досліджувалися причини, мотиви, тенденції, умови і наслідки міграції, масштаби, інтенсивність і спрямованість її потоків, етнічні, демографічні та територіальні особливості їх формування» [2, с. 14].

Концепції Вернадського та Гумільова також допомагають осмислити сучасні переміщення українців як закономірний процес адаптації та розвитку. Вернадський показує, що міграція — це механізм поширення знань, культурного обміну та формування глобальних зв'язків: сьогодні українські біженці та мігранти, інтегруючись у нові суспільства, не лише

зберігають свою ідентичність, а й збагачують приймаючі країни, створюючи мережу взаємодії, яка відповідає ідеї ноосфери — єдності людства через співпрацю та інновації. Гумільов же підкреслює, що міграція — це чинник етногенезу та культурної трансформації: вимушена міграція через війну, парадоксально, може стати каталізатором відродження, адже саме в нових умовах формуються пасіонарні особистості (лідери, активісти, підприємці), здатні ініціювати зміни, які зрештою зміцнять українське суспільство як всередині країни, так і в діаспорі, перетворивши виклики на ресурс для майбутнього відновлення та зростання.

О. Терещенко витоки осмислення міграційних процесів вбачає у філософських працях Давнього Сходу і античності, пов'язуючи їх з темою космополітизму, проблемами «свободи пересування» та загалом «свободи буття» [7, с. 35]. Власне філософські підходи до дослідження міграцій українська дослідниця пов'язує з концепціями граничної ситуації Карла Ясперса, типових екзистенціалів буття людини, що творить проєкт себе, Сатра, ідеями Макса Шелера про духовність як сутнісну рису людини [7, с. 39], які розглядають міграцію як глибинний екзистенційний та духовний досвід, який трансформує людину. Зокрема, саме міграція постає граничною ситуацією за Ясперсом, коли людина стикається з фундаментальними викликами, що руйнують звичні орієнтири. Відповідно до концепції Сатра, мігрант, опинившись в новому середовищі змушений заново творити себе, відповідно міграція постає як шанс для самотворення. А духовність Макса Шелера постає як внутрішня опора в умовах міграції, допомагаючи зберігати внутрішню рівновагу та гідність. Ці концепції набувають особливої актуальності для осмислення досвіду українських мігрантів та біженців, оскільки вони дозволяють розкрити глибинні екзистенційні, духовні та трансформаційні виміри міграційного досвіду в умовах війни та вимушеної зміни життя. Вони дозволяють переосмислити міграцію не лише як трагедію, а й як шанс для внутрішнього зростання. Вони показують, що навіть у вимушених обставинах людина здатна творити себе заново, спираючись на внутрішню силу, свободу вибору та духовні цінності.

Окрім того, Оксана Терещенко звертається до концепції «номадизму», розробленої Ж. Дельозом і Ф. Гваттарі, що постає за словами дослідниці як «філософія життя і психологія кочівників, мобільних особистостей і соціумів» [7, с. 20]. Розвиваючи ці ідеї, варто відзначити, що ідентичність номадів дійсно формується в русі, а не в прив'язці до статичного місця, що зумовило появу у сучасному дискурсі терміну для позначення нового антропологічного типу — «homo mobilis» (людина мобільна). У своїх міркуваннях Дельоз і Гваттарі протиставляють переміщення кочівників осілому способу життя, надаючи цьому протиставленню глибокого соціокультурного та екзистенційного значення. Номадизм як філософська категорія,

обґрунтована Дельозом і Гваттарі у праці «Капіталізм і шизофренія. Тисяча плато» (1980), розширює межі розуміння номадизму як історичного феномену кочових народів, характеризуючи цим поняттям «поведінку і світогляд людини постмодерну, людини-номада, в основі якої є глобальне кочівництво, відмова відосілості, вкоріненості в рідній землі, прив'язаності до рідних і друзів» [12, с. 92]. У цьому зв'язку номадизм постає як універсальний принцип руху, свободи та опору фіксованим структурам. Йдеться про динаміку звуження і розширення меж людського буття: осілість символізує стабільність, але й потенційну обмеженість, тоді як номадичний рух відкриває нові горизонти, хоча й пов'язаний із ризиками втрати вкоріненості. Цю ж думку розвивають Ж. Атталі та З. Бауман, до яких також звертається О. Терещенко, підкреслюючи, що «люди, які мігрують за власною волею, шукають не лише кращого життя, а більшої свободи» [7, с. 20]. Іншими словами ці люди шукають не просто матеріального добробуту, а насамперед більшої свободи — простору для самореалізації, позбавленого жорстких соціальних та культурних обмежень осілого суспільства.

У праці «Номади» (2003) Жак Атталі підкреслює, що сучасні мігранти, цифрові кочівники та глобальні професіонали — це нові номади, які свідомо обирають рухливість як спосіб життя, щоб уникнути обмежень традиційних суспільних структур (держави, нації, стабільної роботи). Для них свобода руху стає ціннішою за стабільність, оскільки дозволяє адаптуватися до змін і шукати нові можливості для самовираження та самореалізації. При цьому Атталі виокремлює три класи номад: «кілька мільйонів кочівників, що шукають розкоші і мають доступ до всіх реалій світу, кілька сотень мільйонів віртуальних кочівників, які мають право лише на ерзац реальності, та мільярди кочівників страждань, приречених на безперервні переміщення, навіть на кілька кілометрів, щоб знайти щось для виживання» [13].

Зигмунт Бауман у праці «Глобалізація: наслідки для людини і суспільства» (1998) підкреслює, що в плинному світі міграція стає способом уникнення «тягаря ідентичності» та пошуку нових можливостей для самовизначення, хоча не для усіх. Він порівнює сучасних мігрантів з «туристами», які свідомо обирають рухливість, шукаючи нові можливості, досвід та задоволення, та «волоцюгами», які змушені мігрувати через обставини — економічні кризи, воїни, репресії, катастрофи. Для перших міграція стає інструментом свободи, способом уникнути обмежень традиційних ідентичностей (національних, професійних, сімейних). Бауман наголошує, що туристи «пересуваються, бо хочуть, а не тому, що мусять», а «їхня мобільність — це привілей, ознака влади та вибору» [14, p. 89-90]. Для других міграція не є вибором, а скоріше реакцією на виклики. Бауман назває волоцюг жертвами глобалізації, підкреслюючи, що «їхній рух — це не пошук свободи, а відчайдушна спроба уникнути страждань, насильства чи

виключення. Свобода, якщо вона взагалі настає, — це далека та невизначена мета» [14, p. 94-95]. Відповідно, свобода може стати вторинним результатом їхньої міграції, якщо їм вдається перебороти маргіналізацію і інтегруватися в нове середовище.

Ці філософські концепції можуть бути корисними для осмислення довоєнної міграція українців та досвіду біженців після 2014 та 2022 років, адже вони допомагають зрозуміти, як добровільна та вимушена міграція трансформували ідентичність, сприйняття свободи та стратегії адаптації українців у нових умовах.

Варто згадати інші філософські підходи, які апелюють до досвіду мігранта, які особливо релевантні для ситуації примусової міграції, яку переживають нині мільйони українців. Зокрема, заслуговує уваги екзистенційно-феноменологічні підходи Мартіна Гайдеггера та Ганни Арендт. Зокрема відповідно підходу М. Гайдеггера, що представлений у праці «Буття час» (1927) [15], міграцію можна інтерпретувати крізь призму кинутості людини в світ (Geworfenheit). Мігрант опиняється в «чужому світі», де звичні значення руйнуються, і йому доводиться переосмислювати своє буття та шукати нові способи «бути-в-світі» (In-der-Welt-sein). Гайдеггер акцентує увагу на тривозі та невизначеності, які супроводжують зміну середовища. А. Г. Арендт у праці «Джерела тоталітаризму», (1951) [16] підіймає питання втрати домівки та кризи ідентичності, наголошуючи що головною трагедією є неможливість знайти нове місце в політичній спільноті. Арендт пише про «бездержавність» як екзистенційний стан, коли людина втрачає право на права, що робить її вразливою до маніпуляцій та насильства. У межах постколоніалізму заслуговує уваги праця Жака Дерріда «Гостинність» (2000), який досліджує міграцію крізь призму гостинності (hospitality) як прийняття Іншого без будь-яких вимог. Для Дерріди «справжня гостинність не може базуватися на взаємному обміні благами або послугами, де кожна сторона отримує щось взамін. Дерріда переконаний, що справжня гостинність вимагає повної відкритості до Іншого, навіть якщо він є незнайомим, чужим або навіть неприємним» [17, с. 112–113]. Відповідно філософ шукає відповідь на питання як суспільство може бути відкритим для мігрантів, не асимілюючи їх насильно? У межах політичної філософії заслуговує уваги праця Мішеля Фуко «Наглядати і карати» (1975), у якій автор досліджує механізми дисциплінарної влади, які перетворюють людину на об'єкт ретельного нагляду та маніпуляцій. У цьому контексті міграція постає як об'єкт біовлади, де держава через систему кордонів, паспортного режиму та адміністративного обліку прагне контролювати рух населення [18 с. 172-177]. З позицій етики та філософії права варто відзначити працю Юргена Хабермаса «Між фактичністю та нормою» (1992), де міграція розглядається через призму деліберативної демократії. Габермас стверджує,

що успішна інтеграція мігрантів можлива лише через відмову від жорсткої етнічної асиміляції на користь «конституційного патріотизму». Це означає створення спільного політичного простору, де взаєморозуміння досягається шляхом публічного діалогу. [19, с. 195]

Ці філософські підходи доповнюють один одного, пропонуючи багатовимірне розуміння досвіду українських біженців — від екзистенційних викликів до політичних та етичних аспектів міграції. Вони показують, що примусова міграція — це не лише фізичне переміщення, а й глибока трансформація ідентичності, свободи та належності.

Висновки

Підводячи підсумки, зазначимо, що дослідження сучасних міграційних процесів, зокрема вимушеної міграції українців унаслідок російсько-української війни, вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує демографічні, економічні, соціологічні та філософські концепції. Зокрема, економічні та демографічні підходи (Граунт, Сміт, Рікардо, Равенштейн) дозволяють моделювати міграційні потоки, аналізувати їх вплив на ринки праці та урбанізацію, але філософія доповнює їх, досліджуючи екзистенційні виміри міграції — свободу, ідентичність, пошук сенсу. Соціологічні дослідження (Томас, Знанецький, Бауман) зосереджуються на адаптації мігрантів до нового середовища, психологія досліджує зосереджуються на внутрішніх переживаннях у цих процесах, але філософські підходи доповнюють їх, даючи можливість розкрити глибинні наслідки міграції для людського буття, культури та суспільних цінностей.

Значення власне філософських концепцій для осмислення міграції виходить за межі традиційних дисциплінарних підходів, оскільки вони дозволяють проникнути в сутність явища, розкриваючи екзистенційні, етичні та культурні виміри, які визначають глибинні трансформації ідентичності, свободи та соціальної належності в умовах вимушених або добровільних переміщень. Зокрема, концепції Вернадського та Гумільова показують, що міграція — це не випадковість, а закономірний процес, який формує майбутнє людства. Для сучасних вимушено переміщених українців це означає, що міграція — це не лише втрата, а й шанс для адаптації, зростання та трансформації. Екзистенціалізм та феноменологія (Гайдеґґер, Ясперс, Сартр, Шелер) допомагають зрозуміти, як вимушена міграція стає граничною ситуацією, де людина переосмислює своє буття, шукає нові сенси та творить себе заново в умовах невизначеності. Це дозволяє осмислити досвід українських біженців, які раптово опинились в «чужому світі», де звичні орієнтири руйнуються, але водночас відкриваються можливості для самопізнання та зміни. Концепції номадизму (Дельоз, Гваттарі, Атталі) показують, що міграція — це універсальний принцип руху та свободи, який формує гібридні ідентичності та відкриває нові горизонти для

самовираження. Для українських біженців це означає, що міграція — це не лише втрата стабільності, а й шанс для нового досвіду, можливий шлях до самореалізації. Політико-філософські підходи (Арендт, Фуко, Хабермас) розкривають владні механізми міграції, права людини та етику гостинності, підкреслюючи, що успішна інтеграція мігрантів можлива лише через діалог та взаєморозуміння. Для українців це означає, що інтеграція в нові суспільства повинна гарантувати їхні права та гідність, а що інтеграція в нові суспільства вимагає поваги до їхньої культури та активної участі в громадському житті.

Отже, філософські концепції доповнюють економічні, демографічні та соціологічні підходи, пропонуючи цілісне розуміння міграції як багатовимірного явища. Вони показують, що примусова міграція — це не лише фізичне переміщення, а й глибока трансформація ідентичності, свободи та належності, яка вимагає комплексного підходу до підтримки та інтеграції мігрантів. Це особливо важливо для осмислення і спираючись на внутрішню силу, свободу вибору та духовні цінності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з детальним вивченням можливостей філософських концепції у поясненні конкретних міграційних процесів — аналіз впливу діаспори на культурний та економічний розвиток України та приймаючих країн, розробка стратегій реінтеграції біженців з урахуванням їхнього досвіду та навичок, вивчення ролі міграції в формуванні нової української ідентичності в умовах глобалізації та війни.

Список посилань:

1. Пархоменко Н. В. Міграційні процеси як філософська проблема: теоретико-методологічні основи дослідження. Молодий вчений. 2018. № 3 (55) березень. С. 457–461.
2. Западнюк С. О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / Наук. ред. Руденко Л. Г. К., 2011. 240 с.
3. Rees P., Lomax N. Ravenstein Revisited: The Analysis of Migration, Then and Now. Comparative Population Studies. 2019. Vol. 44. P. 351-412
4. Калашнікова Л. В., Чорна В. О. Аналіз соціологічних підходів дослідження трудової міграції. «YoungScientist». 2016. №10. С. 91–95.
5. Даниленко О., Панченко Т. Висококваліфікований український фахівець у Німеччині та Польщі. Аналіз кейсів у Мюнхені, Кракові й Вроцлаві. Харків: Видавець О. А. Мірошниченко, 2020. 100 с.
6. Bauman Zygmunt. Liquid Modernity. John Wiley & Sons, 2013. 240 p.

7. Терещенко О. В. Соціальна міграція як предмет філософського дослідження. Кваліфікована наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 — філософія. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, 2023. 235 с.
8. Berry J. Immigration, Acculturation, and Adaptation. Applied Psychology. 1997. 46. P. 5–34. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x
9. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 255 с.
10. Вернадский В. И. Биосфера. Ленинград: Научное химико-техническое издательство (Научно-технический отдел ВСНХ), 1926. 150 с.
11. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Под ред. В. С. Жекулина. 3-е изд. стер. Ленинград: Гидрометеоиздат, 1990. 526 с.
12. Лозинський Номадологія, ризома і геофілософія у творах Ж. Дельоза та Ф. Ґваттарі. Професор Ольга Заставецька — вчена, педагог, організатор географічної науки (до 70-ої річниці від дня народження вченої): зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 квітня 2023 р., м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка / Ред. кол.: Заставецька Л. Б., Заставецький Т. Б., Мариняк Я. О., Стецько Н. П. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023 — С. 91–96.
13. Attali J. What will remain of nomadism? 14 January. 2021. URL: https://www.attali.com/en/prospective-en/what-will-remain-of-nomadism/#:~:text=For%20each%20one%20of%20us,we%20have%20to%20finance%20students
14. Bauman Z. Globalization: The Human Consequences. Cambridge: Polity Press. 1998. 136 p.
15. Хайдеггер М. Бытие и время / Перевод В. В. Бибихина. М.: Ad Marginem, 1997. 452 с.
16. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. 2-е вид. Пер. З англ. К.: Дух і літера, 2005. 584 с.
17. Варипаєв О. М., Піскун К. С. Феномен гостинності у філософії: відантичності до сучасності. STUDIASLOBOZHANICA: матеріали Всеукраїнської науково-практичноїконференції «Слобожанський йгуманітарій — 2025» (Харків, ДБТУ,30 квітня 2025 р.). Харків, 2025. С.111-115

18. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці. Пер. з фр. П. Таращука. Київ: Основи, 1998. 392 с
19. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії. Львів: Асторябія, 2006. 416 с.

References:

1. Parkhomenko, N. V. (2018). Migration processes as a philosophical problem: Theoretical and methodological foundations of research. Young Scientist, (3), 457–461.
2. Zapadniuk, S. O. (2011). Population migrations of Ukraine: Prerequisites, dynamics and consequences of development (L. G. Rudenko, Ed.). Kyiv, 240 p.
3. Rees, P., & Lomax, N. (2019). Ravenstein Revisited: The Analysis of Migration, Then and Now. Comparative Population Studies, 44, 351-412.
4. Kalashnikova, L. V., & Chorna, V. O. (2016). Analysis of sociological approaches to the study of labor migration. Young Scientist, (10), 91–95.
5. Danylenko, O., & Panchenko, T. (2020). Highly qualified Ukrainian specialist in Germany and Poland. Case analysis in Munich, Krakow and Wroclaw. Kharkiv: Publisher O. A. Miroshnychenko, 100 p.
6. Bauman, Z. (2013). Liquid Modernity. John Wiley & Sons, 240 p.
7. Tereshchenko, O. V. (2023). Social migration as a subject of philosophical research (Doctoral dissertation, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute). Kyiv, 235 p.
8. Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation, and Adaptation. Applied Psychology, 46(1), pp. 5–34. https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x
9. Pyrozhkov, S. I., & Khamitov, N. V. (2020). Civilizational subjectivity of Ukraine: From potentials to a new worldview and human being. Kyiv: Naukova Dumka, 255 p.
10. Vernadsky, V. I. (1926). The Biosphere. Leningrad: Nauchnoe khimiko-tekhnicheskoe izdatelstvo, 150 p.
11. Gumilev, L. N. (1990). Ethnogenesis and the Biosphere of Earth (V. S. Zhekulina, Ed., 3rd ed.). Leningrad: Gidrometeoizdat, 526 p.
12. Lozynskyi, R. (2023). Nomadology, rhizome and geophilosophy in the works of G. Deleuze and F. Guattari. In Professor Olha Zastavetska — Scientist, Teacher, Organizer of Geographical Science: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference, 91–96. Ternopil: TNPU.

13. Attali, J. (2021, January 14). What will remain of nomadism? URL: https://www.attali.com/en/prospective-en/what-will-remain-of-nomadism/
14. Bauman, Z. (1998). Globalization: The Human Consequences. Cambridge: Polity Press, 136 p.
15. Heidegger, M. (1997). Being and Time (V. V. Bibikhin, Trans.). Moscow: Ad Marginem, 452 p.
16. Arendt, H. (2005). The Origins of Totalitarianism (2nd ed.). Kyiv: Dukh i Litera, 584 p.
17. Varipaiev, O. M., & Piskun, K. S. (2025). The phenomenon of hospitality in philosophy: From antiquity to modernity. In STUDIA SLOBOZHANICA: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference «Slobozhanskyi Humanitarii — 2025». Kharkiv, 111-115
18. Foucault, M. (1998). Discipline and Punish: The Birth of the Prison (P. Tarashchuk, Trans.). Kyiv: Osnovy, 392 p.
19. Habermas, J. (2006). The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory. Lviv: Astrolabe, 416 p.

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 140.8.314.15(477) DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.44–61

Yuliia Bezruchak
Senior Laboratory Assistant, Department of Pedagogy and Social Work
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0007-7002-6280
e-mail: smeta_nuik@ukr.net

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF MODERN UKRAINIAN MIGRATION: FROM EXISTENCE TO GLOBAL TRANSFORMATIONS

Abstract

This article explores the philosophical foundations of contemporary migration processes, with a particular focus on the forced migration of Ukrainians due to the russian-Ukrainian war. The study examines the role of philosophical concepts in interpreting the existential, cultural, political, and ethical dimensions of migration, complementing traditional demographic, economic, sociological, and psychological approaches. Key philosophical theories that enable the interpretation of migration as a multidimensional phenomenon are analyzed. It is substantiated that existentialism and phenomenology (M. Heidegger, K. Jaspers, J.-P. Sartre, M. Scheler) interpret migration as a boundary situation that compels individuals to rethink their being, search for new meanings, and recreate themselves under conditions of uncertainty.

The concepts of nomadism (G. Deleuze, F. Guattari, J. Attali) are outlined, within which migration is understood as a universal principle of movement and freedom that contributes to the formation of hybrid identities and opens new opportunities for self-expression. It is established that political-philosophical approaches (H. Arendt, M. Foucault, J. Habermas) consider migration as a phenomenon related to power, human rights, and integration processes, where successful adaptation is possible through dialogue and mutual understanding. Postcolonial and ethical perspectives (J. Derrida) focus on issues of hospitality, migrants' rights, and intercultural interaction. It is demonstrated that the ideas of V. Vernadsky and L. Gumilev contribute to understanding migration

as a natural process of human development, facilitating the dissemination of knowledge, cultural exchange, and the formation of global connections.

It is concluded that philosophical concepts significantly expand traditional approaches by offering a holistic understanding of migration as a phenomenon that transforms identity, freedom, and social belonging. They allow the forced migration of Ukrainians to be interpreted not only as a tragedy but also as an opportunity for personal growth, transformation, and the creation of a new future — both for individuals and for society as a whole.

Keywords: migration; philosophy; interdisciplinary analysis; existentialism; nomadism; identity, forced migration; Ukrainian refugees.

Надійшла до редакції/ Received: 22.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 10.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 122/129+172-42:177.2-46 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.62–80

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Ярмоліцька Наталія Вікторівна
Науковий співробітник філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-1922-3496
e-mail: nataliia.yarmolitska@knu.ua

Товмаш Світлана Іванівна
Молодший науковий співробітник філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0002-4972-2330
e-mail: svitlana.tovmash@knu.ua

ЩАСТЯ, ДОБРОБУТ І ВИЖИВАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ УКРАЇНСЬКОГО ДОСВІДУ ВІЙНИ ТА МИРУ В СВІТЛІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ УЛАСА САМЧУКА

Резюме

Здійснено соціально-філософське осмислення понять щастя, добробут і благополуччя в українському культурному досвіді війни і миру, проведено порівняльний аналіз довоєнних і воєнних визначень цих понять. Теоретичним підґрунтям даного дослідження стала творча спадщина українського письменника Уласа Самчука, в творчості якого був відображений екзистенційний досвід українців, пережитий в умовах радикальних історичних трансформацій війни та миру. Для аналізу застосовано поєднання герменевтичного, аксіологічного, соціально-філософського та історико-літературного підходів, що дозволило розкрити взаємозв'язок між індивідуальним і колективним українським досвідом в умовах війни та миру. Додатково було задіяно методи текстуального й порівняльного аналізу для розгляду основних культурних моделей добробуту та елементів екзистенційної філософії, що допомогло визначити граничні стани людського буття, які виникають у воєнні й повоєнні періоди. Зазначено, що творча спадщина У. Самчука є важливим внеском в український культурний простір,

адже в творах письменника добробут постає не лише як матеріальна категорія, а ще й як соціально обумовлений стан, щастя показане як екзистенційна категорія, а поняття виживання складає основу людського існування в тих умовах до яких призводять історичні катастрофи. Показано, що основних трансформаційних змін поняття щастя та добробуту зазнають саме в період війни, коли щастя пов'язується з виживанням, безпекою, збереженням ідентичності та солідарністю, а головний акцент зміщується від індивідуального до колективного благополуччя, від стабільного життя до боротьби за виживання. Встановлено, що український травматичний досвід війни змінив сприйняття екзистенційного виміру добробуту, поняття щастя набуло нових форм, які проявились у стійкості, гідності й здатності до відновлення. Наголошено на тому, що творчий спадок У. Самчука став важливим джерелом осмислення сучасного українського досвіду війни, він дозволив по новому переглянути трансформації цінностей, які тривалий час відбувались в українській культурній традиції, в якій добробут був нерозривно пов'язаний з працею, моральністю та з колективним буттям.

Ключові слова: Улас Самчук; щастя; добробут; виживання; травматичний досвід української культури; національна пам'ять; історична пам'ять; екзистенційні цінності; український досвід війни та миру.

Вступ

Сучасний досвід російсько-української війни зруйнував звичні уявлення про такі поняття як щастя, добробут, благополуччя, замінивши їх вирішенням нагальних питань людського існування, з'ясуванням того, яким є щастя в умовах загрози людському життю, як змінюється уявлення про добробут і чому виживання, серед цих понять, стає головною категорією людського буття. В українському культурному контексті ці поняття набувають особливої значення ще й тому, що протягом століть наша країна потерпала від історичних криз, які вплинули не лише на зміни в соціальній структурі, але й на основні ціннісні орієнтири. Останнім доказом таких кардинальних змін стала повномасштабна війна, розпочата росією 24 лютого 2022 року, яка радикально змінила досвід повсякденного життя українців. Важливо відзначити, що в таких умовах традиційні уявлення про добробут, як про стабільне та матеріальне забезпечення, передбачуваність подій, все це поступово втрачало свою значущість, замінюючись новими формами осмислення, в яких ключовими вже стають умови виживання, безпека, підтримка та солідарність. В таких умовах, коли значно посилюється значущість системного вивчення травматичного досвіду культури, ми маємо відновлювати та вивчати власний культурний історичний досвід, віднаходячи в ньому найважливіші цінності. В даному контексті заслуговує на увагу творча спадщина видатного українського письменника Уласа Олексійовича Самчука (1905-1987), який хоча й жив і творив у еміграції,

все ж намагався художньо описати долю українського народу, відобразити його боротьбу, страждання й прагнення до самореалізації. Саме здійснення аналізу творів У. Самчука дозволило нам провести паралель між історичним досвідом українського народу та сучасністю, відстежити в його творах зображувані граничні ситуації людського існування, такі як голод, війна, втрати, боротьба за збереження людяності за буть-яких обставин. Цінним джерелом даного дослідження стали такі твори письменника, як «Марія», «Чого не гоїть вогонь», «Втеча від себе», трилогія «Волинь» та інші, в яких ми віднайшли своєрідне підтвердження історичних катастроф і водночас простежили в них антропологічні дослідження людської витривалості.

Існування українського суспільства в соціально-історичних умовах війни, які стали причиною радикальних змін розуміння українців про щастя, добробут і виживання, зрештою й становили актуальність обраної теми даного дослідження. Повномасштабні воєнні дії стимулювали переосмислення історичної пам'яті, національної ідентичності та ціннісних орієнтирів, що актуалізувало звернення до творчого спадку українських письменників, які висвітлювали подібні кризові періоди в своїх творах. Наразі до таких письменників належить і У. Самчук, який змалював досвід історичних катастроф XX століття, здійснив глибоку морально-філософську рефлексію українського буття. До вивчення спадщини письменника в останні роки значно зріс інтерес не лише філологів, а й філософів, політологів, соціологів, економістів. Так, вивчаючи твори письменника Ю. Бондаренко досліджує «конфлікт між космізмом та історизмом як засадничий елемент у тематизуванні дійсності» [1, с. 25]. Ґрунтовні дослідження творчого спадку У. Самчука присвятила свої праці сучасна науковиця І. Руснак. Серед її наукового доробку — статті про творчість письменника [2], монографії, присвячені вивченню художньої історіософії У. Самчука [3; 4]. Вивченню самчукознавчої парадигми літературознавчих досліджень науковців Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, присвячена стаття сучасної дослідниці С. Бородіци, яка довела, що дослідницький потенціал науковців університету значно розширив науковий діапазон сучасного самчукознавства [5]. Темі війни у творчому доробку У. Самчука, присвячена праця О. Савченко, яка відмічає, що «війна — це апокаліптична візія дійсності у художній концепції Уласа Самчука, яку письменник оцінює відповідно до української національної історії» [6, с. 57]. Також тему виміру війни в текстах У. Самчука, підіймала в своїй праці О. Демчук [7]. Осмисленню «ідейно-політичних, історіософських переконань У. Самчука, його бачення та розуміння України, проекція національної ідентичності та специфіка їхнього втілення в художні тексти письменника» [8], присвячена стаття В. Кизилової. Значна кількість досліджень українських науковців була присвячена публіцистиці У. Самчука, як форми морального дороговказу [9; 10], мемуарно-автобіографічній

прозі письменника [11]. Також, в межах даної роботи слід вказати на міждисциплінарні дослідження українських науковців С. Руденка, М. Тасенка, В. Приходька, Є. Левченюк [12; 13; 14], І. Данилюка, О. Богучарової [15], Т. Траверсе [16] та ін., праці яких були присвячені загальним питанням проблем добробуту, виживання, українського травматичного досвіду війни та миру, проблемам міждисциплінарних аспектів систем класифікації психічних розладів, дослідженням в галузі феноменологічної антропології. Всі ці дослідження так чи інакше були дотичні до переосмислення значення понять щастя, добробуту, виживання в умовах українського досвіду війни та миру, що виник у зв'язку з конкретними культурними та історичними обставинами.

Проте, не дивлячись на значний науковий доробок творчої спадщини У. Самчука залишається недостатньо розробленою проблема дослідження категорій щастя, добробуту та виживання в світлі творчості письменника, адже таке дослідження є важливим доробком як для гуманітарної науки, так і для осмислення сучасного українського досвіду. Тому метою статті є здійснення соціально-філософського аналізу категорій щастя, добробуту та виживання в контексті українського досвіду війни та миру на основі дослідження творчої спадщини У. Самчука. Для досягнення поставленої мети нами передбачено вирішення наступних завдань: проаналізувати філософський зміст категорії щастя в творах У. Самчука; визначити специфіку розуміння поняття добробуту в творчості письменника; дослідити феномен виживання, як базової форми людського існування в умовах війни; розкрити взаємозв'язок індивідуального та колективного досвіду в художньому світі письменника; здійснити аналіз історичного досвіду, відображеного в творах У. Самчука, порівнявши його з сучасними українськими реаліями.

Методи дослідження

В дослідженні використано міждисциплінарний підхід, в якому поєднано: герменевтику, для інтерпретації художніх творів, як носія культурного досвіду; аксіологічний аналіз, який дозволив виявити ціннісну структуру понять добробуту та щастя; соціально-філософський підхід був застосований для осмислення змін у колективному досвіді; екзистенційний підхід дозволив проаналізувати переживання війни як граничної ситуації; порівняльний метод сприяв зіставленню довоєнної та воєнної моделі благополуччя, простеживши їх трансформацію.

Результати дослідження

Проблеми щастя, добробуту та благополуччя в сучасних умовах стають особливо важливими, оскільки відображають базові уявлення про сенс людського існування. В українському культурному просторі ці категорії

набувають важливого значення, особливо в кризові періоди, коли змінюються не лише соціальні структури, а й основні ціннісні орієнтири. В таких кризових умовах опинилась наша країна, після розпочатої росією повномасштабної війни 24 лютого 2022 року, що, в свою чергу й призвело до радикальної трансформації досвіду повсякденного життя українців. Відповідно, перебуваючи в умовах війни традиційні уявлення про добробут, як стабільність і матеріальне забезпечення були витіснені новими формами осмислення існування, в яких ключовими поняттями стали виживання, безпека та солідарність. У цьому контексті творчий спадок У. Самчука стає особливо цінним джерелом дослідження, адже в його творах відображені граничні ситуації людського існування (голод, війна, втрата та боротьба за збереження людяності), що дозволяє провести паралель між історичним досвідом українців і сучасним станом перебування в умовах війни.

У. Самчук — видатний український письменник, журналіст і публіцист, який народився в Україні, проте майже все своє життя провів в еміграції, але залишився вірним своїй державі, українському народу. Ось як описує своє призначення сам письменник: «Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю. Для цього маю свою вироблену концепцію, свою ідеологічну підмурівку і виконую це завдання з послідовною черговістю. Мені хотілося б в художньому вислові передати головніші етапи, нашої, багатої на драматичні моменти, доби. Нам судилось бачити, чути і переживати більше, ніж можна було сподіватися протягом одного життя людини. Ми були свідками подій виняткових… Я порушу. Невелику частину проблеми нашого українського сектору… Я хотів висвітлити їх такими, якими бачили їх мої очі і, якими чули їм, моя душа. Без особливих окрас… Мені імпонувало б більше «бути правдивим» [17, с. 5–6].

На даний час дослідження самчукознавства вирізняється значним розширенням тематичних і методологічних підходів до вивчення творчого спадку письменника. Значна більшість науковців вважають, що творчий доробок У. Самчука є багатовимірним феноменом, який поєднує в собі не лише літературний, але й історичний та філософський дискурси. Якщо більш детально проаналізувати твори письменника то можна помітити, що в них щастя не розглядається як стабільний і матеріальний вимір, скоріш це поняття постає як внутрішній стан, який пов'язаний з гідністю, свободою та ідентичністю. Герої його романів, хоча й позбавлені умов благополуччя, проте зберігають духовну цілісність, що відповідає соціально-філософському розумінню щастя як екзистенційного вибору, а не зовнішньої даності. Що стосується дослідження феномену щастя то він добре простежується в романі У. Самчука «Марія», в якому це поняття межує між

життям і трагедією Голодомору. В цьому романі щастя описується письменником як крихке та нестабільне, воно перебуває під постійною загрозою історичних катастроф. Свідченням цього є життєвий шлях головної героїні роману Марії, для якої щастя пов'язується з родиною, працею та материнством, і яке руйнується в історичних умовах колективізації та голоду. Проте, пройшовши через страждання, сирітське дитинство, голод і війну, Марія все ж знаходить щастя, коли вона разом із Корнієм і старою матір'ю «сидять коло столу і їдять Святу Вечерю, їм весело і радісно. На обличчях спокій, видно сяйво щастя — короткого і проходячого, але все-таки щастя. «Ми, — кажуть Маріїні очі, — не вимагаємо багато щастя. Щастя наше у повноті існування, але кілька разів на рік ми скупчимо його у одно велике видиме щастя, щастя, яке випромінює з наших віч, з наших уст, з наших душ» [18, с. 64].

Також в романі «Марія» піднімаються такі фундаментальні проблеми сенсу життя, як добро та зло, життя та смерть, які висвітлюють морально-етичні та соціальні сторони філософського виміру цих понять. Принагідно зазначимо, що щастя в розумінні У. Самчука це не індивідуальна категорія, вона залежить від колективного буття. Ось як описується письменником цей стан у романі. «Пішли дні рівною довгою чергою, вкладаючись у місяці й роки. Які це були гарні, повні, округлі роки. Кожний схід сонця приносив працю, захід — відпочинок. Ростуть діти. Прибуває потроху землі. За хатою засадився новий садок, і молоденькі щепки щовесни вкриваються ніжним усміхненим цвітом... Сонце величне і вічне, сонце поля і села, звелося з-за далеких обріїв і підноситься у височінь... Нема тут кінця. Немає краю... Мине свято — знов праця. Село цвіло, родило овочі, відпочивало і знов цвіло. Вже кілька років обминали пошесть і неврожай. Люди піднялись, багатіли і ширилися. Росли муровані хати, заводили хмельниці, купували машини» [18, с. 86–89]. Проте, таке щастя та добробут селянської родини руйнують спочатку голодомор, який став своєрідним екзистенційним зламом, а згодом і війна. В таких умовах, як описує У. Самчук, добробут стає крихкою соціальною конструкцією, яка руйнується під тиском політичних умов. «Поволі, непомітно підкрадався 1917-й... Зима непевна. Метелиці, відлиги. Розтає сніг, заливає водою яри, луги. Вдарить мороз — і знов замерзає все. В окопах сиділи ранені й перераненні. В окопах молоденькі хлопчаки у постолах. Йдуть у наступ і гукають на допомогу маму. На села натискали все нові й нові вимоги. Приходили каліки, оповідали, кляли, рвали з грудей відзнаки геройства і топтали каліченими ногами. Тихий люд щетинився, набирався люті, розправляв пазури. З-під непорушних, забутих сіл вилізав жорстокий звір» [18, с. 94].

Якщо порівнювати розуміння щастя з довоєнним періодом, то воно часто мислилось як досягнення балансу між особистим і соціальним, що

означало стабільне життя, родинне благополуччя та можливість до самореалізації. Це свідчило про те, що людина, як автономний суб'єкт, прагне досягти індивідуального успіху. Але в умовах воєнного часу таке бачення змінюється, змінюється й сама структура цінностей. Своєрідним прикладом таких змін стає сучасний український досвід, в якому щастя редукується до базових умов існування, життя й безпеки, добробут стає процесом, а не станом, а благополуччя набуває колективного виміру. Російсько-українська війна зробила виживання основою людського існування, перевила його в категорію, яка допомагає переосмислити всі інші умови життя. Люди більше не прагнуть отримати максимальні блага, а починають зосереджуватись на збереженні особистого життя й життя інших осіб. Осмислення проблеми щастя в умовах війни та катастроф можна простежити в філософії абсурду французького філософа Альбера Камю, який стверджував, що людське існування є фундаментально абсурдним, оскільки в пошуках сенсу життя людина стикається з байдужістю світу, природа щастя змінюється, і хоча вона не зникає, але стає своєрідним актом спротиву абсурду. Такі погляди А. Камю були викладені в «Міфі про Сізіфа», в якому зазначалось, що людина може бути щасливою навіть у безнадійній ситуації, якщо вона усвідомлює свою свободу [19]. Такі ідеї А. Камю корелюються із описаними У. Самчуком подіями, в яких його герої перебувають в жахливих умовах голоду та війни, що також можна умовно назвати «історичним абсурдом». І хоча герої У. Самчука не можуть впливати на обставини, в яких вимушені жити, все ж вони мають можливість морального вибору. Це означає, що щастя самчуківських героїв є не станом задоволення, а формою їхньої екзистенційної позиції.

В класичному розумінні добробут, як культурно-філософська категорія, асоціюється, переважно, з матеріальною забезпеченістю та соціальною стабільністю. Проте в українській культурній традиції поняття добробуту має дещо ширший зміст і пов'язаний він, передусім, із моральною гідністю, зв'язком із землею, здатністю до праці, приналежністю до певної спільноти тощо. Таку своєрідну українську традицію в єднанні складових добробуту можна простежити і в творах У. Самчука. В них письменник описує своїх героїв благополучними не лише тоді, коли вони матеріально забезпечені, а й коли їхнє життя вкорінене в життєвий світ. Наприклад, в романі «Волинь» змальовується життя селянства початку XX століття, описується цілісна система цінностей героїв, в якій гармонія досягається завдяки єдності людини і природи. Добробут позиціонується як результат наполегливої селянської праці, як основа гідності та самостійності українців, для яких родина, земля та господарство стають основними чинниками в їхньому житті. Таку модель самчуківського добробуту можна назвати «ідеальною», або задовільною умовою існування для селянського життя. Ось як це показано в романі. «Хутір Матвія розлягся попід пригорком, укритим сосновим

і мішаним лісом, проти сонця, над берегом невеличкої річки Лебедівки. Джерело річки у Дермані, звідки три роки тому вибрався Матвій з родиною на п'ять десятин, що їх купив у лебедського пана, почав тут господарство... За свою працю, по часі, можна ще дещо прикупити, щоб на кожного бахура хоч по дві десятині припало... Купити то воно легко сказати, але купля та не з маком дається. От хоч би й ці п'ять десятин. Він жеж женився ще у девятнадцять літ. Дитячі й парубочі літа проробив у дворі, то на чехах, а опісля гірка, гірка праця вже дома у гурті жонатим, при батькові й братах, бо залишив йому батько у спадщину всього три чверти десятини... А яке то життя було колись... Бувало, коли «ще в гурті були», — то всю свою роботу польову й домашню — і жаття, і косінку, й оранку — все це завше ночами робилося... А день-подень у дворі, чи у чехів повзаєш та тягнеш грабки, чи пилку, а з тим і жили свої. Тепер ось наші бахурі і хліб, і до хліба — сала шматочок, вареника якого там, по неділях пшеничника...» [20, с. 20–21]. Проте, в романі також описується, як такий добробут і природній порядок руйнується історичними обставинами. Тема господарювання на землі була продовжена У. Самчуком і в творі «Морозів хутір», в якому добробут до того ж розглядається як спосіб життя та форма збереження національної гідності. В романі описується, як «сірого, мокрого листопадового дня 1918 року на хутір прибувають брати Морози... І як довго до цього йшлося, які були хвилясті, нерівні дороги! І нарешті Київ!... А Дніпро! Та чудова, широка й свавільна ріка... [21, с. 34–44]. Проте, роки війни та революції, перебування далеко від рідних країв не змогли зламати національної гідності героїв роману. Пройшовши буремні роки брати, зібравшись разом, вдаються до розмов про життя, про минуле й майбутнє, про те що Іван міг би «дістати доктора політичних наук у першому ліпшому з університетів государства російського... І дужа шкоди, що один з наших братів закопав їх... замість замінити їх на один з постім міністра імперії, які до речі, ніколи такими категоріями не думали, бо висловлених тут істин не розуміли... Але що я заперечую, — говорив Андрій, — то це абсолютний брак синтези твого думання... Історія мене, тебе і всіх нас, тут присутніх, не диктується намірами Івана III Калити чи Івана Лютого. Вона диктується зростанням душі в нашому живому і конкретному тілі... На чому базується наша обмежена просторово, але не обмежена часово сила? На неухильності її призначення. Таж Росію створили, як не кажіть, люди нашого племені, і коли мені сьогодні кажуть про неможливість існування нас, як незалежної духовности, тільки тому, що був Пушкін та Достоєвський, то я вам заперечу єдиним викриком: ніколи! Наша духовність живе у нас з часів, коли ще не було ніякого Калити, ніякого Пушкіна, ніякого Достоєвського... І ми це носимо тут під серцем... Призначення нас, як історичної незаперечності, таке очевидне, що через нього, власне розваляться, можливо, сама ідея единства государства російського, наколи Росія спробує перечити цій істині» [21, с. 159–161].

Додаймо лише, що такі пророчі слова героя роману «Морозів хутір» мають своє продовження й у сучасних українських реаліях, в яких український народ вкотре доводить свою непохитність і рішучість відстоювати власну національну гідність та ідентичність.

У соціальній філософії поняття добробуту трактується як багатовимірна категорія, яка поєднує в собі не лише матеріальний достаток, а й духовні, соціальні та психологічні аспекти людського буття. Проте вже в ХХ столітті відбувається суттєве переосмислення цього поняття. Добробут все частіше починають інтерпретувати як екзистенційний стан осмисленого буття. Подібний підхід був відображений у логотерапії австрійського психіатра Віктора Франкла, який вважав, що центральною потребою людини є не задоволення чи комфорт, а пошук сенсу. «Життя наповнене сенсом до останнього подиху. До останньої його миті ми можемо втілювати цінності через наше ставлення до страждань, до того чого ми змінити не можемо. Я називаю ці цінності цінностями ставлення. Справжнє страждання — приймати нашу долю такою, якою вона є, — найвище досягнення дане людині» [22, с. 14]. З чого слідує, що добробут означає не рівень благ, а здатність людини знаходити сенс свого життя навіть у стражданні. В творах У. Самчука така модель добробуту також простежується, вона втілена в образи героїв, які не дивлячись на втрату матеріальних умов існування, все ж зберегли внутрішню гідність, їхнє сприйняття добробуту не зникло навіть у ситуації голоду, а трансформувалось у моральну стійкість. Сучасний український досвід війни також стає продовженням такої історично сформованої моделі, в якій добробут перебуває під загрозою, а щастя стає тимчасовим і надто крихким, щоб не враховувати його.

Ще одним проявом доволі глибокого розуміння трансформації досвіду добробуту можна простежити в герменевтиці французького філософа Поля Рікера, а саме в його концепції наративної ідентичності, де людське життя розглядається вченим як текст, який переосмислюється через оповідання. Відповідно цієї концепції ідентичність формується через наративи, досвід набуває сенсу лише через інтерпретацію, а пам'ять стає ключовим елементом конструювання реальності. Як зазначає П. Рікер «об'єднання історії та наративу народжується в результаті поєднання двох напрямків думки. Ослабленню та руйнуванню моделі закону охоплення відповідало переоцінювання наративу та його ресурсів зрозумілості… чи виправдовує повернення конфігураційних рис наративу надію на те, що наше наративне розуміння може набути пояснювальної цінності, водночас коли історичне пояснення перестає вимірюватися стандартом моделі закону охоплення… «наративістська» концепція історії лише частково відповідає цьому очікуванню. Ця концепція справді говорить нам, до якого попереднього способу розуміння прищеплене пояснення, але вона не дає нам наративного

еквівалента чи заміни пояснення. Ось чому я шукаю більш опосередкований зв'язок між історичним поясненням та нашим наративним розумінням» [23, p. 143]. Тут слід відмітити, що творчість У. Самчука дотична і з концепцією наративної ідентичності П. Рікера, тому що у письменника також простежується існування колективного наративу, який структурує український історичний досвід. Це чітко відображено в романах «Волинь», «Марія» та інших творах У. Самчука, в яких також відбувається формування образу добробуту та щастя, як історично змінних категорій. У сучасному контексті повномасштабної війни ці наративи особливо актуалізувались, вони створили своєрідний ефект герменевтичного кола, в якому сучасність переосмислює минуле, а минуле надає сенсу сучасності.

Дослідження трансформації та переоцінки цінностей, в умовах граничної ситуації, можна простежити в екзистенційній філософії німецького філософа Карла Ясперса, в його визначенні поняття граничних ситуацій, моментів коли людина стикається з межами свого існування (смерть, страждання, боротьба) [24]. Суть поняття «граничні ситуації» означає, що виникають такі ситуації, яких неможливо уникнути чи змінити, вони викривають справжню сутність людини й змушують її визнати власну кінцевість. До таких обставин К. Ясперс відносить смерть, страждання, боротьбу та провину. «Граничні ситуації, — зазначає К. Ясперс, — це такі ситуації, які ми не можемо змінити, а лише можемо усвідомити... в граничних ситуаціях людина або ламається, або приходить до самої себе... лише перед обличчям граничних ситуацій людина стає справжньою екзистенцією» [24]. В таких умовах війна стає типовою граничною ситуацією, яка руйнує звичні соціальні структури, змінює систему цінностей і оголює сутність людського буття. В цьому контексті відбувається своєрідний перехід від добробуту — до виживання, від щастя — до осмислення моменту існування, від благополуччя — до солідарності та взаємопідтримки. Ці процеси добре простежуються в творах У. Самчука, коли письменник описує історичний досвід, який ми можемо перенести на реалії сучасної російсько-української війни, що дозволяє нам інтерпретувати її як повторення структурних моделей людського буття.

Тема переходу від добробуту до виживання викладена в пізніх творах У. Самчука, зокрема у воєнній прозі «На білому коні», «На коні вороному» та «Чого не гоїть вогонь». В цих романах основний акцент письменник переносить на досвід війни як граничної ситуації, де щастя набуває екзистенційного характеру, добробут перестає бути метою, лише виживання стає основною категорією, в якій війна, голод і смерть відкривають справжній зміст людського існування. В більш ранніх творах У. Самчука такий перехід від добробуту до виживання також мав місце. Наприклад, в романі «Марія» описується різкий злам, від повноти життя — до абсолютної втрати: «Було

поле. Було життя. Було все… І не стало нічого» [18]. Це стає ілюстрацією краху добробуту як основи існування людини, її базові потреби зводяться лише до того, щоб вижити, відбувається перехід від повноцінного життя до існування, в якому людина змушена боротися вже не за щастя та розвиток, а за саме право жити.

Варто зазначити, що сучасний український воєнний контекст актуалізує самчуківські моделі щастя, добробуту і виживання. В таких умовах виживання стає головною формою існування, яке в творах У. Самчука постає своєрідною «апокаліптичною візією дійсності», яка ставить людину перед радикальним моральним вибором. Як зазначає сучасна дослідниця О. Савченко «війна — це апокаліптична візія дійсності у художній концепції Уласа Самчука, яку письменник оцінює відповідно до української національної історії. Його найбільше хвилює питання, що робити недержавній нації і пересічній українській людині у вирі великих сил Всесвіту. Тому тема війни у творчому доробку митця є актуальною у реаліях сьогодення, коли український народ виборює своє право на вільне життя та чинить опір російському агресору» [6, с. 57]. Проте, слід зазначити, що в творах У. Самчука виживання не зводилось лише до фізичного існування, воно також означало боротьбу за збереження ідентичності, власної культури та людяності.

Після 24 лютого 2022 року український травматичний досвід війни актуалізував ті ж самі екзистенційні структури, які були описані в творах У. Самчука. Наприклад, редукція щастя перейшла до таких базових умов, коли життя та безпека стають основними; колективізація добробуту переростає у волонтерство та взаємодопомогу; через досвід втрати відбувається переосмислення власного сенсу життя. Український досвід довів, що в сучасних умовах війни мають переважати етика відповідальності та колективний вимір добробуту. Тенденція зміщення від індивідуального до колективного розуміння добробуту також проявились і в творах У. Самчука, в яких показано, що людина не живе ізольовано від інших, що її добробут залежить від спільноти, а її моральний вибір має колективні наслідки. Такий виклад, який був притаманний самчуківському дискурсу, набуває особливої актуальності в умовах сучасної російсько-української війни, коли волонтерство, взаємодопомога та солідарність стають ключовими формами благополуччя, а індивідуальне щастя вже сприймається як колективне виживання. До того ж сучасний український досвід став підтвердженням трансформацій, які вже були висунуті в філософських підходах, це — пошук сенсу в боротьбі (В. Франкл); прийняття абсурду і спротиву (А. Камю); створення нових наративів ідентичності (П. Рікер). Ці філософські концепції допомогли глибше зрозуміти трансформацію понять щастя, добробуту і благополуччя в українському досвіді. Це підтверджує висновок про те, що

в сучасних умовах добробут більше не є лише економічною категорією, а щастя більше не ототожнюється лише з комфортом, ці всі людські потреби перебирає на себе виживання, яке стає основою нової аксіології. Саме воєнні дії стали причиною того, що виживання набуло такої нової форми благополуччя, воно перестало бути лише біологічною категорією, а перейшло в форму збереження ідентичності, підтримки соціальних зв'язків і ознакою моральної стійкості. В цьому контексті творчий спадок У. Самчука вбачається не лише як літературний феномен та історичне свідчення подій минулого, він стає методологічною основою для інтерпретації сучасних соціальних процесів і їх осмислення. Адже саме в творах У. Самчука був сформований образ сильної особистості, яка виживала в складних умовах, могла протистояти історичним викликам і при цьому зберігати власну гідність, його герої були справжніми носіями ідеї національного відродження. Враховуючи сучасний український досвід і проаналізований літературний доробок У. Самчука, можна стверджувати, що відбувається формування нової моделі благополуччя — екзистенційно-ціннісної, в якій сенс переважає над комфортом, гідність над стабільністю, а солідарність над індивідуалізмом.

Висновки

Узагальнюючи вищенаведене маємо підстави зазначити, що проведений соціально-філософський аналіз понять щастя, добробуту та благополуччя в українському досвіді свідчить про те, що ці поняття зазнали динамічних змін через історичні умови. Повномасштабна війна, розпочата росією 24 лютого 20224 року, радикально трансформувала розуміння цих категорій із звичного уявлення, змістивши акцент із матеріального на екзистенційне сприйняття. Український травматичний досвід війни актуалізував екзистенційний вимір добробуту, в якому щастя набуло форми стійкості, гідності та здатності до відновлення. В цьому контексті творчий спадок У. Самчука дозволив інтерпретувати такі трансформації як частину тривалої культурної традиції, в якій добробут постає як морально-екзистенційний стан, який відбувається крізь призму праці, моральності та зв'язку з колективним буттям, щастя постає як момент гармонії в умовах нестабільності, а виживання стає фундаментальною формою людського існування. І хоча такі трансформації вже не є новими, проте вони мають глибоке культурне коріння. Розширений аналіз творів У. Самчука свідчить про їх глибоку філософську основну, в якій трансформація понять щастя, добробуту та благополуччя переходять від стабільних соціальних категорій до екзистенційних форм переживання буття. Така трансформація має історичну тяглість і резонує з сучасним українським досвідом війни. Отже, можна стверджувати, що сучасний український травматичний досвід вплинув на формування нової філософії благополуччя, в якій ключовими

цінностями стали — гідність, солідарність, взаємодопомога та стійкість перед сучасними історичними викликами.

Список посилань

1. Бондаренко Ю. Роман-хроніка Уласа Самчука «Марія»: Україна між космосом та історією. Слово і Час. 2011. № 6. 25-33. http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/144187
2. Руснак І. Із «когорти сурових лицарів традиційності»: Статті про творчість Уласа Самчука. Вінниця: ТОВ фірма «Планер». 2007. 127 с.
3. Руснак І. «Я був повний Україною…». Художня історіософія Уласа Самчука: монографія. Вінниця: ДП ДКФ. 2005. 406 с.
4. Руснак І. Художня історіософія Уласа Самчука: Монографія. Вінниця: ДП «ДКФ». 2009. 368 с.
5. Бородіца С. Самчукознавство в Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка: здобутки та перспективи. Studia Methodologica. Філологічні дослідження. 2025. № 20. 8-18. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-1
6. Савченко О. Тема війни у творчому доробку письменника-емігранта Уласа Самчука. Виклики толерантності в умовах російської воєнної агресії: матеріали Всеукр. наук.-дискус. платформи, яка приуроч. до Міжнар. дня толерантності. Кропивницький. 2022. 57-59. https://dspace.univd.edu.ua/items/17e40e0c-6ed6-4d5b-9d2c-9242e57a63c1?utm_source=chatgpt.com
7. Демчук О. Простір війни в романі Уласа Самчука «Чого не гоїть огонь». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія». 2025. Вип. 26(94), 127-129. http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-127-129
8. Кизилова В. Україна Уласа Самчука: синтез політичного й мистецького світоглядів. Збірник наукових праць (філологічні науки). 2020. №15. 54-59. DOI 10.28925/2412-2475.2020.15.8
9. Вишневська Г. Між минулим і майбутнім: публіцистика Уласа Самчука як форма морального дороговказу. Studia Methodologica. Філологічні дослідження. 2025. №60. 19-25. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-2
10. Подвишенний О. Вплив західної культури на становлення Карпатської України в романі «Сонце з заходу» Уласа Самчука. Літературний процес: методологія, імена, тенденції. 2021. (17), 55-64. https://doi.org/10.28925/2412-2475.2021.17.7

11. Ткачук О. Мотив подорожі героя як структуротворчий принцип у мемуарно-автобіографічній прозі Уласа Самчука («На білому коні» та «На коні вороному»). Studia Methodologica. Філологічні дослідження. 2025. №60. 145-157. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-13
12. Prykhodko V., Rudenko S. (2018). Body and Space Relationship in the Research Field of Phenomenological Anthropology: Blumenberg's Criticism of Edmund Husserl's «Anthropology Phobia». Anthropological Measurements of Philosophical Research,13, 30-40. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.125512
13. Rudenko, S., Tasenko, M. (2024). Improving the Diagnosis of Post-traumatic Stress Disorder and Anxiety-depressive Disorders Using the Methods of Phenomenological Philosophy: Experience of Interdisciplinary Practices in Ukraine. Studia Warmińskie, 61, 127–138. https://doi.org/10.31648/sw.10789
14. Rudenko, Sergii, Mykhailo Tasenko and Yevheniia Levcheniuk (2025). CosmosContaining Mental Disorders: Phenomenological Advancing for Psychopathology and Philosophy of Psychiatry. Philosophy and Cosmology, Volume 34, 67-84. https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/4
15. Danyliuk I., Bohucharova O. (2023). The Russia-Ukraine war in Western media: A psycholinguistic modelling of the 'hybrid' phase. East European Journal of Psycholinguistics, 10(2), 9-20. https://doi.org/10.29038/eejpl.2023.10.2.dan
16. Траверсе Т. Трансформація Я-концепції особистості: когнітивний аспект. Вісник Національного університету оборони України. 2023. 75(5), 151–156. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-75-5-151-156
17. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. Ч.1. Мюнхен: Прометей. 1947. 156 с. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5985/file.pdf
18. Самчук У. Марія. Український історичний роман. Київ: Знання, 1997. 176 с. https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=226
19. Камю А. Міф про Сізіфа. Бунтівна людина /Перекл. з фр. О.Жупанський. Харків: Фоліо. 2022. 448 с.
20. Самчук У. Волинь: роман у трьох частинах. Ч.1: Куди тече та річка. Третє видання. Торонто: Друкарня «Київ». 1932. 324 с. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1678/file.pdf
21. Самчук У. OST. Роман у 3 томах. Т.1. Морозів хутір. У 3-ох частинах. Регенсбург: Видання Михайла Борецького. 1948. 584 с.

https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1056/file.pdf

22. Франкл В. Лікар та душа. Основи логотерапії. /Перекл. Любомир Шерстюк. Харків: Видавництво «КДС». 2023. 320 с.
23. Ricoeur P. (1984). Time and Narrative (Vol. 1). Translated by Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago: University of Chicago Press. https://www.eleqta.org/documentation/en/Paul_Ricoeur_Time_and_Narrative.pdf
24. Jaspers K. (1970). Philosophy of Existence. Translated and with an Introducation by Richard F.Grabay. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 99 p.

References

1. Bondarenko, Yu. (2011). Ulas Samchuk's chronicle novel Maria: Ukraine between cosmos and history. Slovo i Chas, 6, 25–33. http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/144187
2. Rusnak, I. (2007). From the "cohort of stern knights of traditionalism": Articles on the works of Ulas Samchuk. Vinnytsia: Planer Publishing House. 127 p.
3. Rusnak, I. (2005). "I was filled with Ukraine…" Artistic historiosophy of Ulas Samchuk: Monograph. Vinnytsia: DPKF. 406 p.
4. Rusnak, I. (2009). Artistic historiosophy of Ulas Samchuk: Monograph. Vinnytsia: DCF Publishing House. 368 p.
5. Boroditsa, S. (2025). Samchuk studies at Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University: Achievements and prospects. Studia Methodologica. Philological Studies, 20, 8–18. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-1
6. Savchenko, O. (2022). The theme of war in the creative heritage of émigré writer Ulas Samchuk. Challenges of tolerance under conditions of Russian military aggression: Proceedings of the All-Ukrainian scientific discussion platform dedicated to the International Day for Tolerance. Kropyvnytskyi, 57–59. https://dspace.univd.edu.ua/items/17e40e0c-6ed6-4d5b-9d2c-9242e57a63c1?utm_source=chatgpt.com
7. Demchuk, O. (2025). The space of war in Ulas Samchuk's novel What Fire Cannot Heal. Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Series "Philology", 26(94), 127–129. http://doi.org/10.25264/2519-2558-2025-26(94)-127-129

8. Kyzylova, V. (2020). Ulas Samchuk's Ukraine: A synthesis of political and artistic worldviews. Collection of Scientific Works (Philological Sciences), 15, 54–59. https://doi.org/10.28925/2412-2475.2020.15.8
9. Vyshnevska, H. (2025). Between the past and the future: Ulas Samchuk's journalism as a form of moral guidance. Studia Methodologica. Philological Studies, 60, 19–25. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-2
10. Podvyshennyi, O. (2021). The influence of Western culture on the formation of Carpathian Ukraine in Ulas Samchuk's novel The Sun from the West. Literary Process: Methodology, Names, Tendencies, 17, 55–64. https://doi.org/10.28925/2412-2475.2021.17.7
11. Tkachuk, O. (2025). The motif of the hero's journey as a structure-forming principle in Ulas Samchuk's memoir-autobiographical prose (On a White Horse and On a Black Horse). Studia Methodologica. Philological Studies, 60, 145–157. https://doi.org/10.32782/2307-1222.2025-60-13
12. Prykhodko, V., & Rudenko, S. (2018). Body and space relationship in the research field of phenomenological anthropology: Blumenberg's criticism of Edmund Husserl's "anthropology phobia". Anthropological Measurements of Philosophical Research, 13, 30–40. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i13.125512
13. Rudenko, S., & Tasenko, M. (2024). Improving the diagnosis of post-traumatic stress disorder and anxiety-depressive disorders using the methods of phenomenological philosophy: Experience of interdisciplinary practices in Ukraine. Studia Warmińskie, 61, 127–138. https://doi.org/10.31648/sw.10789
14. Rudenko, S., Tasenko, M., & Levcheniuk, Y. (2025). Cosmos-containing mental disorders: Phenomenological advancing for psychopathology and philosophy of psychiatry. Philosophy and Cosmology, 34, 67–84. https://doi.org/10.29202/phil-cosm/34/4
15. Danyliuk, I., & Bohucharova, O. (2023). The Russia-Ukraine war in Western media: A psycholinguistic modelling of the "hybrid" phase. East European Journal of Psycholinguistics, 10(2), 9–20. https://doi.org/10.29038/eejpl.2023.10.2.dan
16. Traverse, T. (2023). Transformation of the self-concept of personality: Cognitive aspect. Bulletin of the National University of Defence of Ukraine, 75(5), 151–156. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-75-5-151-156

17. Samchuk, U. (1947). The youth of Vasyl Sheremeta. Novel. Part 1. Munich: Prometheus. 156 p. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5985/file.pdf
18. Samchuk, U. (1933/1997). Maria. Ukrainian historical novel. Kyiv: Znannia. 176 p. https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=226
19. Camus, A. (2022). The myth of Sisyphus. The rebel. (O. Zhupanskyi, Trans.). Kharkiv: Folio. 448 p.
20. Samchuk, U. (1932). Volyn: A novel in three parts. Part 1: Where does that river flow. Third edition. Toronto: Kyiv Printing House. 324 p. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1678/file.pdf
21. Samchuk, U. (1948). OST. A novel in 3 volumes. Vol. 1. Moroz's farmstead. In 3 parts. Regensburg: Published by Mykhailo Boretskyi. 584 p. https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1056/file.pdf
22. Frankl, V. (2023). The doctor and the soul. Foundations of logotherapy. (Liubomyr Sherstiuk, Trans.). Kharkiv: KDS Publishing House. 320 p.
23. Ricoeur, P. (1984). Time and narrative (Vol. 1). (K. McLaughlin & D. Pellauer, Trans.). Chicago: University of Chicago Press. https://www.eleqta.org/documentation/en/Paul_Ricoeur_Time_and_Narrative.pdf
24. Jaspers, K. (1970). Philosophy of existence. (R. F. Grabay, Trans. & Intro.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 99 p.

UDC 122/129+172-42:177.2-46 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.62–80

Nataliia Yarmolitska
Research fellow at the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-1922-3496
e-mail: nataliia.yarmolitska@knu.ua

Svitlana Tovmash
Junior Research Fellow at the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0002-4972-2330
e-mail: svitlana.tovmash@knu.ua

HAPPINESS, WELL-BEING, AND SURVIVAL: A SOCIO-PHILOSOPHICAL REFLECTION ON THE UKRAINIAN EXPERIENCE OF WAR AND PEACE IN LIGHT OF ULAS SAMCHUK'S CREATIVE HERITAGE

Abstract

This study provides a socio-philosophical interpretation of the concepts of happiness and well-being within the Ukrainian cultural experience of war and peace, offering a comparative analysis of pre-war and wartime definitions of these notions. The theoretical foundation of the research is the literary legacy of the Ukrainian writer Ulas Samchuk, whose work reflects the existential experience of Ukrainians navigating radical historical transformations. The methodology employs a synthesis of hermeneutic, axiological, socio-philosophical, and historical-literary approaches, facilitating an exploration of the interconnectedness between individual and collective Ukrainian experiences. Additionally, textual and comparative analysis methods were utilized to examine primary cultural models of prosperity and elements of existential philosophy, identifying the "limit situations" of human existence that emerge during war and post-war periods. The study posits that Samchuk's creative heritage constitutes a vital contribution to the Ukrainian cultural landscape; in his works, well-being transcends material categories to become a socially conditioned state, happiness

is portrayed as an existential category, and survival forms the bedrock of human existence amidst historical catastrophes. It is demonstrated that the concepts of happiness and well-being undergo profound transformations during wartime: happiness becomes intrinsically linked to survival, security, the preservation of identity, and solidarity, while the primary focus shifts from individual prosperity to collective welfare and from stability to the struggle for existence. The findings indicate that the traumatic Ukrainian experience of war has altered the perception of the existential dimension of well-being, with happiness assuming new forms manifested through resilience, dignity, and the capacity for recovery. Ultimately, the paper emphasizes that Samchuk's legacy serves as a crucial source for conceptualizing the contemporary Ukrainian experience of war, allowing for a re-evaluation of value transformations within a cultural tradition where well-being is inextricably tied to labor, morality, and collective being.

Keywords: Ulas Samchuk; happiness; well-being; survival; traumatic experience of Ukrainian culture; national memory; historical memory; existential values; Ukrainian experience of war and peace.

Надійшла до редакції/ Received: 12.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 01.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 141.144:613:124.5 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.81–102

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Тімохова Світлана Вадимівна
Аспірантка філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0006-5585-1592
e-mail: Lana.Timokhova@gmail.com

Товмаш Дмитро Анатолійович
Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-4576-0703
e-mail: tovmash@knu.ua

ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ ЗДОРОВ'Я: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Резюме

У статті здійснено комплексний соціально-філософський та епістемологічний аналіз феномену здоров'я як складного багатовимірного концепту, що принципово відрізняється від суто натуралістичних та редукціоністських визначень. Поставлену проблему — методологічне обмеження класичної медичної науки та антропологічне відчуження людської суб'єктивності — розв'язано шляхом концептуалізації історичної еволюції та взаємодії чотирьох ключових парадигм: біомедичної, соціокультурної, феноменологічно-екзистенційної та екологічної (планетарної).

У ході дослідження обґрунтовано, що біомедична модель, коріння якої сягає картезіанського дуалізму та матеріалізму Ж. Ламетрі, звела людське тіло до функцій автоматона («людини-машини»), нівелюючи індивідуальний духовний досвід пацієнта. Показано, що целюлярна патологія Р. Вірхова остаточно локалізувала хворобу на мікрорівні клітини через кількісні відхилення від статистичної норми, закріпивши в науці панування жорсткого нозоцентризму.

Доведено, що соціокультурна парадигма успішно подолала біологічний детермінізм, визначивши хворобу як специфічну форму соціальної девіації та інституціоналізовану «роль хворого» у структурі суспільства за

Т. Парсонсом. Виявлено, що постструктуралістська критика М. Фуко розкрила медицину як апарат біополітики та соціального контролю, де «медичний погляд» конструює дискурсивні поняття норми відповідно до панівних ідеологічних та економічних потреб модерної держави.

Розкрито, що феноменологічно-екзистенційна парадигма через концепт «живого, пережитого тіла» (М. Мерло-Понті) повертає у науковий дискурс суб'єктивний досвід людини, інтерпретуючи здоров'я як інтенціональну свободу та автентичне «буття-у-світі». З'ясовано, що хвороба у цьому контексті постає як онтологічний злам та межова ситуація, що унаочнює людську скінченність і змушує до радикального переосмислення екзистенційних меж буття.

Науковий внесок статті полягає у теоретичному обґрунтуванні планетарної (екологічної) моделі здоров'я та доведенні необхідності конвергенції існуючих парадигм у межах цілісного біопсихосоціального підходу. Дослідження демонструє, що переосмислення здоров'я від негативного критерію «відсутності хвороб» до позитивного статусу глобального суспільного блага та макроетичної відповідальності людини перед біосферою залишається відкритою філософською проблемою XXI століття.

Ключові слова: філософія здоров'я; парадигми здоров'я; біомедична модель; соціокультурна парадигма; біополітика; феноменологія тілесності; планетарне здоров'я; концепція «Єдиного здоров'я»; біопсихосоціальний підхід.

Вступ

У сучасній гуманітаристиці феномен здоров'я остаточно втратив статус виключно біологічної чи медичної категорії, перетворившись на складний багатовимірний концепт, що знаходиться в епіцентрі соціально-філософської рефлексії. Якщо протягом XIX та більшої частини XX століття здоров'я розглядалося переважно в межах натуралістичного підходу — як «нормальне» функціонування організму та відсутність патологій, то межа тисячоліть ознаменувалася радикальною зміною бачення. Сьогодні ми є свідками формування нової онтології здоров'я, де воно постає одночасно як базовий людський ресурс, об'єкт політичного маніпулювання та ключовий елемент індивідуальної ідентичності. Актуальність системного аналізу парадигм здоров'я зумовлена кількома критичними факторами серед яких криза класичної біомедичної моделі. Технократичний підхід, який успішно долав епідемії минулого, виявився обмеженим перед обличчям «хвороб цивілізації», психосоматичних розладів та потреби в забезпеченні високої якості життя, а не лише його тривалості. Загроза й глобалізація ризиків та побудова «суспільства безпеки» через події останніх років, зокрема через пандемію COVID-19 та локальні гібридні воєнні конфлікти, продемонстрували, що здоров'я людини є нерозривним із «соціальним здоров'ям» нації

та станом глобальних екосистем. Здоров'я стає фактором національної безпеки та соціальної стабільності. Стрімкий розвиток генетики, нейротехнологій та штучного інтелекту ставить філософське питання про межі «норми». Чи є здоров'ям лише природний стан, чи ми вже перейшли до епохи «технологічно вдосконаленого» здоров'я? У цьому контексті виникає гостра потреба в деконструкції існуючих підходів та виокремленні провідних парадигм, які структурують сучасний світовий дискурс.

Методи дослідження

Компаративний аналіз сприяв порівнянню класичних та некласичних концепцій здоров'я, герменевтичний метод — інтерпретації смислів здоров'я у різних соціокультурних контекстах. Системний підхід дозволив розглянути здоров'я як цілісну систему.

Результати дослідження

В результаті проведеного аналізу встановлено, що сучасна світова думка щодо феномену здоров'я структурується навколо чотирьох фундаментальних парадигм, кожна з яких має власну онтологічну базу та епістемологічні межі. Ми виділяємо наступні чотири парадигми, а саме біомедична, соціокультурна (конструктивістська), феноменологічно-екзистенційна та екологічна (планетарна).

Історичний генезис сучасної біомедичної моделі здоров'я неможливо осягнути поза контекстом класичної раціональності Нового часу та наукової революції XVII століття. Фундаментальний епістемологічний зсув у розумінні людської тілесності був здійснений Рене Декартом, який запровадив радикальний онтологічний розрив між мислячою субстанцією та субстанцією протяжною. Декарт прагнув замінити арістотелівський світ «рослинних і тваринних душ» «світом машин». Він стверджував, що людське тіло слід розглядати як автоматон або складну машину, створену Богом, яка складається з кісток, м'язів, нервів та артерій: «Також це не здасться зовсім дивним для тих, хто знайомий з різноманітністю рухів, що виконуються різними автоматами, або рухомими машинами, виготовленими людською промисловістю, і що за допомогою лише небагатьох частин порівняно з великою кількістю кісток, м'язів, нервів, артерій, вен та інших частин які знаходяться в організмі кожної тварини. Такі люди будуть дивитися на це тіло як на машину, зроблену руками Божими, яка незрівнянно краще влаштована і адекватна рухам більш захоплюючим, ніж будь-яка машина людського винаходу» [1]. Звільнивши тіло від прямого метафізичного впливу душі, Декарт десакралізував його, перетворивши на складний фізичний механізм, що повністю підпорядковується універсальним законам кінематики та гідравліки. Завдяки впровадженню реальної відмінності між мислячою субстанцією (розумом) та протяжною субстанцією (тілом),

Декарт «звільнив» тіло для чисто наукового дослідження. Це дозволило лікарям зосередитися на лікуванні фізичних «поломок» без необхідності враховувати духовний стан пацієнта як безпосередню причину хвороби: «…оскільки кожен усвідомлює, що він думає, і що він в думці може виключити з себе будь-яку іншу речовину, будь то мислення чи розширене, впевнено, що кожен з нас, таким чином, розглядається, дійсно відрізняється від будь-якого іншого мислення і тілесного речовини. І хоча ми припускаємо, що Бог об'єднав тіло з душею настільки тісно, що неможливо було сформувати більш інтимний союз, і таким чином зробив складене ціле, дві речовини залишатимуться дійсно відмінними, незважаючи на цей союз; бо з якою б зв'язкою Бог їх не пов'язував, він не зміг позбавити себе від влади, якою він володів, щоб відокремити їх, або зберегти одне окремо від іншого, і речі, які Бог може відокремити або зберегти окремо, дійсно відрізняються» [1]. Це дозволило медицині вивчати тіло як матеріальний об'єкт, підпорядкований універсальним законам фізики та механіки. З цієї системи бачення здоров'я вперше втрачає свій античний ореол гармонії мікро- та макрокосму і починає трактуватися суто технічно — як безперебійне функціонування біологічної машини. Відповідно до цієї логіки, хвороба постає вже не як божественне покарання чи порушення тонкого балансу стихій, а як звичайна механічна поломка, збій у роботі матеріальних систем організму.

Цей редукціоністський імпульс досяг свого апогею в епоху Просвітництва, знайшовши найбільш яскраве та радикальне вираження у праці Жюльєна Офре де Ламетрі «Людина-машина» [2, с. 321]. Ламетрі погоджується з Декартом у тому, що тіло — це машина, але вважає помилкою Декарта спробу зберегти «мислячу субстанцію» як щось окреме: «Декарт і всі картезіанці… припустилися тієї самої помилки. Вони прийняли як належне дві різні субстанції в людині, ніби вони їх бачили і чітко підрахували» [3]. Ламетрі доводить картезіанську логіку до абсолюту, зводячи всі прояви життєдіяльності, включно зі складними психічними процесами, до суто механічної взаємодії органів. Автор прямо стверджує, що всі прояви душі є результатом роботи органічного механізму, зокрема мозку: «…мозок має свої м'язи для мислення, так само як ноги мають м'язи для ходьби», він називає душу «просвітленою машиною» і стверджує, що «душа — це лише пусте слово, про яке ніхто не має жодного уявлення, і яке освічена людина повинна використовувати лише для позначення тієї частини нас, яка мислить» [3]. Навіть воля, згідно з Ламетрі, підпорядкована механіці: «В марні ви посилаєтеся на силу волі, оскільки на один наказ, який дає воля, вона сто разів схиляється перед ярмом [тілесних потреб]» [3]. Тіло відтепер розглядається як ідеальний годинниковий механізм, здоров'я якого залежить виключно від правильного натягу «пружин» та злагодженої взаємодії «коліщаток». Ця на перший погляд спрощена метафора годинника мала колосальні наслідки для розвитку всієї європейської медичної науки.

Вона концептуально легітимізувала втручання лікаря-механіка, чия надзадача зводилася виключно до виявлення та лагодження несправної деталі, повністю ігноруючи при цьому суб'єктивний досвід, емоції та волю самого пацієнта. Ламетрі стверджує, що лише лікарі, які розуміють механіку тіла, мають право судити про природу людини, відсуваючи філософів та теологів на задній план: «...тільки лікарі мають право говорити на цю тему», він прямо вказує на пріоритет механістичного знання: «...кращим лікарем... завжди, на мою думку, є той, хто більше обізнаний у фізиці або механіці людського тіла, і хто, залишаючи осторонь душу... займається лише чистим натуралізмом» [3].

Наступним визначальним етапом у кристалізації біомедичної парадигми стало XIX століття, коли макроскопічний механіцизм поступився місцем мікроскопічному аналізу. Справжню концептуальну революцію тут здійснив німецький патолог Рудольф Вірхов (Rudolf Virchow) зі своєю теорією целюлярної (клітинної) патології [4]. Вірхов чітко зазначає, що медицина має базуватися на мікроскопічних фактах і що клітина є фінальною одиницею життя, він стверджує, що об'єктом його лекцій є пояснення фактів, на яких «має базуватися теорія життя і з яких також має бути побудована наука патологія»... Вірхов постулює: «клітина є справді кінцевим морфологічним елементом, у якому проявляється будь-яке життя, і ми не повинні переносити місце справжньої дії в жодну точку за межі клітини» [5, с. 8]. Локалізувавши хворобу на рівні окремої клітини, Вірхов остаточно закріпив у науковому дискурсі розуміння здоров'я як фактичної відсутності клітинних або органних пошкоджень. Вірхов переносить фокус патології з органів та судин безпосередньо на клітинний рівень, він зазначає, що «місце справжньої дії» не можна шукати поза клітиною. На прикладі кератиту він демонструє, що «зміна суттєво локалізується в тільцях або клітинах рогівки», а не в міжклітинній речовині чи судинах. Він запроваджує концепцію «клітинних територій» (Zellenterritorien), де кожна клітина є незалежним центром, що керує певним районом тканини і може хворіти незалежно від сусідів [5, с. 14]. Здоров'я остаточно секуляризувалося і перетворилося на категорію вимірювану, кількісну. Воно стало синонімом статистичної норми, будь-яке відхилення від якої автоматично маркувалося як патологія. Вірхов визначає гетерологію (патологічну зміну) не як появу чогось абсолютно нового, а як «аномальний спосіб виникнення» структури. Він виділяє три види таких відхилень від норми:

Гетеротопія (Heterotopia) — виникнення структури в місці, де її не повинно бути.

Гетерохронія (Heterochronia) — виникнення в неналежний час.

Гетерометрія (Heterometria) — «проста зміна кількості», відхилення в обсязі чи масштабі від типового формування тіла [5, с. 64].

Будь-яка патологічна структура, на його думку, має «фізіологічний прототип», а отже, хвороба — це лише порушення порядку, місця або кількості нормальних елементів. Хоча Вірхов зберігає певну «резервацію на користь життя», його підхід є суто механістичним у вивченні окремих процесів. Він прагне інтерпретувати життєві процеси за допомогою «механічних ідей». Він відкидає метафізичні «пластичні лімфи» та «бластеми», наполягаючи на законі «безперервного розвитку» (omnis cellula e cellula) [5, с. 27], де кожна нова (навіть патологічна) клітина походить від попередньої через вимірювані акти поділу.

Забезпечивши безпрецедентний інструментальний прогрес у лікуванні гострих інфекційних та хірургічних захворювань, механістична парадигма водночас породила глибоку антропологічну кризу відчуження. Головним наслідком домінування цієї моделі стало формування жорсткого «нозоцентризму» — підходу, за якого в центрі уваги системи охорони здоров'я опиняється хвороба (об'єкт), а не пацієнт (суб'єкт). Особистість хворого, його соціальний контекст, культурні установки та екзистенційні переживання були методично винесені за дужки як науково незначущі фактори. Саме цей граничний біологічний редукціонізм, фрагментація людини на окремі органи та загальна дегуманізація тілесності згодом стали головною мішенню для гострої критики.

Подолання жорсткого біологічного детермінізму та перенесення уваги на соціальні детермінанти тілесності ознаменувало фундаментальний злам у філософії здоров'я, який розпочався в середині XX століття. Першим концептуальним кроком у цьому напрямку стала функціоналістська теорія американського соціолога Талкотта Парсонса, який дебіологізував хворобу, визначивши її як форму соціальної девіації. У праці Талкотта Парсонса «Соціальна система» (The Social System) прямо вказує, що хвороба — це не просто біологічний стан, а стан всього людського індивіда, включно з його соціальними зв'язками: «Хвороба — це стан порушення «нормального» функціонування всього людського індивіда, включаючи стан організму як біологічної системи, так і його особистісні та соціальні пристосування. Таким чином, вона частково визначається біологічно, а частково соціально» [6, с. 290]. Він прямо стверджує: «...хвороба є в одному зі своїх головних аспектів формою девіантної поведінки...». Більше того, він називає хворобу «одним із найважливіших напрямків девіантної поведінки в нашому суспільстві» [6, с. 19]. У його системі поглядів здоров'я постає не як оптимальний стан внутрішніх органів, а як здатність індивіда ефективно виконувати покладені на нього соціальні ролі. Участь у соціальній системі завжди потенційно пов'язана зі станом хвороби, її етіологією та умовами успішної терапії, а також з іншими речами. Медична практика, на думку автора, є «механізмом» у соціальній системі для подолання хвороб

її членів. Парсонс визначає здоров'я через соціальну функціональність індивіда та пояснює, що занадто високий рівень захворюваності є «дисфункціональним», оскільки «хвороба позбавляє здатності до ефективного виконання соціальних ролей» [6, с. 289]. Хвороба розглядається як «спосіб ухилення від соціальних обов'язків». Запровадивши концепт «ролі хворого», Парсонс продемонстрував, що суспільство укладає з пацієнтом своєрідний контракт: воно звільняє його від повсякденних обов'язків, але натомість вимагає визнання своєї ненормальності та активного бажання одужати за допомогою інституалізованої медицини. Парсонс детально описує чотири компоненти цієї ролі, які утворюють структуру очікувань між пацієнтом і суспільством:

1. Звільнення від обов'язків: Хворий отримує «звільнення від нормальних обов'язків за соціальною роллю», що вимагає легітимації (зазвичай з боку лікаря).

2. Визнання ненормальності (відсутність відповідальності за стан): «хвора людина не може очікувати, що вона одужає просто «взявши себе в руки» зусиллям волі... вона перебуває в стані, який потребує стороннього догляду».

3. Бажання одужати: Цей стан є «бажаним лише як тимчасовий», а сама хвороба визначається як «небажана з обов'язком хотіти «одужати»».

4. Співпраця з медициною: Існує «зобов'язання шукати технічно компетентну допомогу... і співпрацювати з нею в процесі спроби одужати» [6, с. 294]. Таким чином, здоров'я вперше було осмислене як нормативна вимога соціальної системи, необхідна для її безперебійного функціонування, що вивело дискусію за межі клінічних показників у площину соціальних очікувань та обов'язків. Парсонс доводить, що соціальна система зацікавлена в здоров'ї для свого самозбереження: «З погляду функціонування соціальної системи, занадто низький загальний рівень здоров'я... є дисфункціональним» [6, с. 289]. Роль хворого виступає як «механізм, який у першу чергу каналізує девіацію», щоб запобігти формуванню груп девіантів (хворих) та забезпечити їхню реінтеграцію в систему через медицину. Парсонс робить висновок, що медицина та роль хворого — це «механізми соціального контролю», які підтримують мотиваційний баланс системи.

Справжня деконструкція уявлень про здоров'я відбулася завдяки інтелектуальному вибуху постструктуралізму, передусім завдяки працям Мішеля Фуко. Французький філософ радикально змінив ракурс дослідження, показавши, що медицина — це не просто нейтральна наука про зцілення, а потужний апарат влади та соціального контролю. Фуко доводить, що медичне знання невіддільне від механізмів панування, а погляд лікаря має владну функцію: «Погляд, який бачить, — це погляд, який панує; і якщо він вміє підкорятися, він перемагає своїх володарів» [7, с. 64]. Медицина

перетворюється на структуру, що має право «керувати фізичними та моральними стосунками індивіда та суспільства, в якому він живе» [7, с. 57]. Лікар у цій системі стає не просто цілителем, а «суддею» та «наглядачем за мораллю, так само як і за громадським здоров'ям» [7, с. 58]. Фуко запроваджує категорію «біополітики», стверджуючи, що в епоху модерну держава перебирає на себе функцію управління життям, а здоров'я населення стає головним політичним і економічним ресурсом. Фуко пише про поняття «біополітики населення», яка зосереджена на біологічних процесах: народжуваності, смертності, рівні здоров'я та тривалості життя. Здоров'я населення стає головним ресурсом, оскільки розвиток капіталізму вимагав «контрольованого включення тіл в апарат виробництва» [8, с. 165] та коригування демографічних чинників відповідно до економічних процесів. В епоху модерну «людина — це тварина, у політиці якої її життя як живої істоти поставлено під питання» [8, с. 188]. У цьому контексті формується «медичний погляд», який конструює самі поняття норми та патології відповідно до панівних ідеологічних чи економічних потреб. Хвороба перестає бути суто природним фактом і перетворюється на дискурсивний конструкт. Фуко аналізує, як структура бачення формує саме поняття хвороби, саме клінічний досвід є «глибинною реорганізацією не лише медичних знань, а й самої можливості дискурсу про хворобу»[7, с. 17]. Сучасна медицина визначає свої концепції не відносно абстрактного здоров'я, а відносно нормальності — типу функціонування або органічної структури. Погляд лікаря стає «засновником індивіда в його незмінній якості», дозволяючи організувати навколо нього раціональну мову. Хвороба перестає бути лише природним фактом і стає результатом того, як про неї говорять і як її бачать. Сексуальність та хворобливі стани визначаються як «сфера, проникна для патологічних процесів, що потребує терапевтичних втручань або нормалізації»[8, с. 92]. Медичний дискурс не просто описує існуюче, а «будує навколо сексу [та тіла] величезний апарат для виробництва істини», навіть якщо він її маскує. Фуко згадує міф про «націоналізовану медичну професію, організовану за зразком духовенства», яка має владу над тілами, подібну до влади церкви над душами. Медикалізація охоплює дедалі більше сфер: від гігієни та житла до нагляду за дитячою сексуальністю та «хворобами нервів». Формується система, де кожна індивідуальна особливість або відхилення стає об'єктом «медичного обстеження, клінічного вивчення та теоретичної розробки». Людина стає «худобою для сповіді» (bête d›aveu), зобов'язаною постійно розкривати істину про своє тіло та бажання перед експертами. Слідом за Фуко, критики звернули увагу на тотальну «медикалізацію» суспільства — процес, за якого дедалі більше сфер людського життя (народження, старіння, емоційні кризи, сексуальність) вилучаються з простору особистого досвіду і підпорядковуються медичному нагляду,

роблячи людину залежним споживачем інституалізованих терапевтичних послуг.

Розвиваючи цю думку, сучасний соціальний конструктивізм наголошує, що в умовах пізнього капіталізму та споживчої культури здоров'я трансформується у своєрідний символічний капітал. Бути здоровим сьогодні означає демонструвати свою соціальну успішність, здатність до самоконтролю та відповідність жорстким естетичним стандартам індустрії Велнесу (Wellness)[9]. Фізична форма, дієта, спосіб життя стають маркерами класової приналежності та індивідуальної ідентичності. Тіло перетворюється на нескінченний проєкт самовдосконалення, де ідеал абсолютного здоров'я постає принципово недосяжним горизонтом, що стимулює постійне споживання послуг.

З одного боку, соціокультурної парадигма здійснила потужний гуманістичний прорив, звільнивши людину від тиранії біологічної долі та легітимізувавши вплив культури, економіки і політики на наше самопочуття. Вона довела, що неможливо лікувати тіло, ігноруючи суспільство, в якому воно живе. Але з іншого боку, конструктивістська позиція оголила нову форму поневолення, а саме перехід від диктатури мікроба до диктатури соціальної норми. Здоров'я з природного блага перетворилося на жорсткий соціальний імператив і моральний обов'язок. Хворіти стало не просто неприємно, але й соціально стигматизовано, оскільки це сприймається як ознака особистої безвідповідальності та неуспішності. Відтак, індивід опиняється у стані постійної тривоги за своє здоров'я, потрапляючи під тотальний нагляд медичних інституцій та ідеологічних стандартів споживчого суспільства.

Формування феноменологічно-екзистенційної парадигми стало закономірною філософською реакцією на подвійне відчуження людини: як від об'єктивуючого погляду біомедицини, що зводила тіло до набору органів, так і від соціологічного детермінізму, який розчиняв індивідуальність у безособових структурах біовлади. Фундаментальний епістемологічний зсув тут ґрунтується на розрізненні, запровадженому ще Едмундом Гуссерлем, між об'єктивним, фізичним тілом (Körper), яке можна виміряти та анатомічно препарувати, і живим, пережитим тілом (Leib), яке є центром нашого досвіду. Французький філософ Моріс Мерло-Понті у своїй «Феноменології сприйняття» радикалізував цю ідею, довівши, що наше тіло — це не просто ще один об'єкт серед інших об'єктів простору, а сам спосіб нашого «буття-у-світі», наша точка опори і засіб комунікації з реальністю. Мерло-Понті радикально відкидає розуміння тіла як простого матеріального об'єкта, стверджуючи, що воно є самим суб'єктом сприйняття та існування: «Мій корпус... є моєю точкою зору на світ... Мій корпус є моїм способом бути у світі»[10, с. 84]. Він порівнює роль тіла з функцією

серця: «Власне тіло знаходиться у світі як серце в організмі: воно безперервно підтримує видиме видовище в живому стані… воно утворює з ним систему» [10, с. 235]. Філософ наголошує, що тіло — це не об'єкт, від якого можна відсторонитися: «мій корпус відрізняється від столу або лампи тим, що він постійно сприймається… Це, отже, об'єкт, який ніколи мене не покидає… він не є об'єктом» [10, с. 107]. Тіло не просто знаходиться в просторі, воно «населяє» його і є інструментом зв'язку з дійсністю, Мерло-Понті вказує на «операційну інтенціональність… ту, що створює природну та передпредикативну єдність світу та нашого життя» [10, с.XII]. Тіло виступає як «засновник індивіда в його незмінній якості», дозволяючи організувати навколо нього раціональну мову та досвід. Воно є «основою для всіх актів», що розгортаються у світі; світ — це не об'єкт, яким ми володіємо, а місце, де ми «живемо» через тілесність. Описуючи хворого, Мерло-Понті зазначає, що йому «бракує свободи… тієї конкретної свободи, яка полягає в загальній здатності ставити себе в ситуацію» [10, с. 158]. Філософ визначає «нормальну функцію» як здатність до «проєкції», завдяки якій суб'єкт створює перед собою «вільний простір» для реалізації того, що ще не існує. У стані здоров'я тілесний досвід є «неявним» (irréfléchi), він слугує фоном, на якому виникає світ. Коли тіло функціонує нормально, воно є «стрижнем світу» (pivot du monde), дозволяючи свідомості безпосередньо звертатися до об'єктів. Мерло-Понті прямо критикує спроби звести тіло до сукупності хімічних чи механічних процесів: «Я не є результатом або перетином численних причинностей, які визначають моє тіло або мій «психізм»… я є абсолютним джерелом» [10, с.II]. Він наполягає, що «тілесне існування… постійно пропонує мені жити», і цей процес не можна пояснити лише через біологічні закони. Таким чином, у Мерло-Понті здоров'я — це не справність «біологічної машини», а повнота інтенціонального зв'язку зі світом, де тіло є провідником нашої волі та проєктів, залишаючись при цьому непомітним («прозорим») у своїй злагодженій роботі. Відповідно, здоров'я припиняє бути суто фізіологічною нормою. Воно трактується як інтенціональна свобода, як здатність людини безперешкодно реалізовувати свої життєві проєкти, відкриватися світу та взаємодіяти з іншими. Коли тіло здорове, воно ніби «прозоре» для нашої свідомості, воно слугує слухняним інструментом духу.

Протилежний стан — хвороба — осмислюється екзистенціалізмом не як прикра випадковість чи поломка механізму, а як глибокий онтологічний злам. Для Мартіна Гайдеггера та Карла Ясперса важка недуга постає як «межова ситуація», яка безжально вириває людину зі стану повсякденної заспокоєності (das Man) і змушує її віч-на-віч зіткнутися з власною скінченністю, смертністю та самотністю. Проте саме в цьому криється парадоксальний екзистенційний потенціал хвороби: руйнуючи звичні ілюзії контролю, вона дає людині шанс на справжнє, автентичне існування.

Цю лінію потужно розвинув засновник медичної антропології Віктор фон Вайцзеккер [11], який стверджував, що хвороба ніколи не буває просто біологічним фактом — це завжди біографічна подія. Тіло через біль і симптом починає «говорити» про те, з чим свідомість відмовляється стикатися, перетворюючи хворобу на втілений життєвий конфлікт або кризу сенсу.

Найбільш витонченої концептуалізації цей підхід досягає у пізніх працях Ганса-Ґеорґа Ґадамера, зокрема в есе «Утаємниченість здоров'я» [12]. Ґадамер підкреслює, що сучасна наука робить фундаментальну помилку, намагаючись зробити здоров'я об'єктом прямого вимірювання і технологічного виробництва. Ґадамер стверджує, що здоров'я за своєю природою вислизає від прямого спостереження, що полягає в «утаємниченій або прихованій якості» здоров'я, яке не є дискретним об'єктом вимірювання, а є «мовчазним, цілісним станом, вкоріненим у людському існуванні»[13]. Здоров'я діє як «невидима гармонія», яка підтримує людську діяльність, не вимагаючи роздумів, і залишається «фундаментально загадковим». Це поняття «прихованості» (Verborgenheit) перегукується з ідеєю Гайдеггера про прихованість Буття, тому здоров'я «відступає» від погляду, щоб забезпечити справжню взаємодію зі світом. Сутність здоров'я полягає в його принциповій «прихованості». Здорова людина не звертає уваги на своє здоров'я, вона забуває про нього, повністю віддаючись ритму життя, праці та любові. Ґадамер критикує сучасну медицину за спробу звести здоров'я до кількісних показників та виступає проти домінування «технологічних підходів у медицині», які ігнорують людські та інтерпретаційні аспекти догляду. Сучасна діагностика часто пріоритезує «абстрактні фізіологічні норми над суб'єктивним досвідом пацієнта», що призводить до відчуження людини від її власної тілесної реальності. Здоров'я — це не те, що можна зафіксувати як «вимірювану сутність», а радше фонове налаштування організму. Здоров'я описується як стан, який «залишається непоміченим у повсякденному житті» і стає очевидним лише через його відсутність під час хвороби. У стані здоров'я людина перебуває в тілі «прозоро», що дозволяє їй брати участь у повсякденних справах без самоусвідомлення або тягаря. Здоров'я — це «динамічна рівновага» та «ритмічний баланс у нашому бутті-у-світі», який хвороба збурює, створюючи відчуття «недомності» (Unheimlichkeit). Хвороба виступає як фактор, що робить здоров'я видимим через його втрату, тому хвороба «порушує безшовну інтеграцію тіла та світу», змушуючи нас усвідомити цінність здоров'я через позбавлення. Вона постає як «порушення «нормального» функціонування всього людського індивіда», що вимагає не просто технічного втручання, а відновлення втраченого балансу. Завдання лікаря, за Ґадамером, виходить далеко за межі «ремонту» механізму. Справжнє зцілення передбачає «визнання меж емпіричного знання» та залучення до інтерпретаційного діалогу з пацієнтом. Лікування, на думку автора, — це «мистецтво розуміння», яке має на меті

відновити «рівновагу пацієнта в його життєвому світі»[13]. Завдання лікаря полягає в тому, щоб діяти як фасилітатор, допомагаючи пацієнту «активувати його власні вроджені здібності до одужання» та відновити його залученість у ритми життя. Мистецтво зцілення — це «праксис» (етична дія), орієнтована на людське благополуччя, де лікар допомагає пацієнту знову знайти згоду з самим собою. Таким чином, Ґадамер пропонує бачити в медицині не лише науку про патології, а «мистецтво зцілення в наукову епоху», яке оберігає цілісність людського досвіду від надмірної технологізації. Здоров'я, за Ґадамером, — це не стан, який можна констатувати за допомогою лабораторних аналізів, а динамічна рівновага, внутрішня згода з самим собою і світом. Це ритм, який ми помічаємо лише в момент його порушення — під час хвороби. Відтак, завдання справжнього мистецтва зцілення полягає не в конструюванні ідеальної норми, а в допомозі пацієнту віднайти свій власний, втрачений ритм буття.

Екзистенційно-феноменологічної парадигма докорінно змінює цілепокладання як медицини, так і самого індивіда: акцент зміщується з ідеї абсолютного «виліковування» (cure) на ідею «зцілення» (healing) як відновлення цілісності особистості. Цей підхід легітимізує тезу про те, що людина може мати невиліковну хронічну патологію чи фізичну ваду, але при цьому залишатися «екзистенційно здоровою». Якщо суб'єкт здатний адаптуватися, інтегрувати свій біль у власну біографію, знаходити сенс життя і зберігати свою суб'єктність всупереч тілесним обмеженням — він демонструє найвищий рівень життєстійкості. Таким чином, здоров'я постає не як біологічна даність, а як безперервний акт духовної мужності та відповідальності за власне буття.

Логічним розгортанням філософської рефлексії в епоху глобальних криз та переходу до Антропоцену (Anthropocene) [14] стало формування екологічної, або планетарної парадигми здоров'я. Цей концептуальний зсув зумовлений глибоким усвідомленням того факту, що демаркаційна лінія між біологічним тілом людини, соціальними структурами та навколишнім природним середовищем є ілюзорною. Сучасні епідеміологічні, кліматичні та ресурсно-демографічні виклики переконливо довели вичерпність класичного антропоцентризму, який століттями розглядав природу виключно як пасивний об'єкт підкорення та джерело ресурсів для забезпечення людського добробуту. Натомість екологічна парадигма утверджує ідею фундаментальної онтологічної взаємозалежності: здоров'я окремого індивіда чи навіть цілої нації принципово неможливе в умовах деградуючої, «хворої» екосистеми.

Філософське підґрунтя цієї моделі спирається на кілька ключових інтелектуальних традицій кінця XX — початку XXI століття. Передусім ідеться про концепцію «глибинної екології» (Ecosophy T) норвезького

мислителя Арне Несса (Arne Næss) [15], який обґрунтував принцип «біосферного егалітаризму» — визнання внутрішньої самоцінності всіх форм життя, незалежно від їхньої інструментальної користі для людини. Ця ідея резонує з акторно-мережевою теорією Бруно Латура (Bruno Latour) [16], який у своїх пізніх працях (зокрема, звертаючись до концепту «Гайї» (Gaia hypothesis)) переосмислює Землю як складну мережу взаємодій людських і нелюдських агентів. У такій системі координат людське тіло постає не відокремленою фортецею, а проникною мембраною, вузлом, де перетинаються біологічні, мікробіомні, геологічні та технологічні потоки. Відповідно, здоров'я концептуалізується як стан динамічної рівноваги та стійкого співіснування в межах цієї глобальної мережі. Практичним втіленням цієї філософської оптики стала сучасна міждисциплінарна концепція «Єдиного здоров'я» (One Health)[17], яка на рівні міжнародних інституцій постулює нерозривну єдність здоров'я людей, тварин та екосистем [18].

Концепція «Єдиного здоров'я» постає не лише як міждисциплінарний протокол взаємодії, а як цілісна світоглядна стратегія, що долає вікові бар'єри між антропологією, ветеринарією та екологією. Генетично цей підхід виростає з ідеї «єдиної медицини» (One Medicine), яку ще у XIX столітті артикулював Рудольф Вірхов (Rudolf Virchow) [4], наголошуючи, що між охороною здоров'я людей та тварин не існує і не повинно бути чіткої межі. Проте справжня філософська та інституційна кристалізація цього концепту відбулася на початку XXI століття як відповідь на глобальні виклики зоонозних інфекцій, деградації екосистем та антибіотикорезистентності. Важливою віхою тут стали так звані «Мангеттенські принципи» (The Manhattan Principles)(2004) [19], сформульовані під егідою Товариства охорони дикої природи, які проголосили перехід від антропоцентричного захисту людства до стратегії захисту цілісного «здоров'я планети».

Новизна «Єдиного здоров'я» полягає у впровадженні системного підходу, де здоров'я трактується не як статична якість окремого індивіда, а як емерджентна властивість всієї екосоціальної системи. У межах цієї парадигми людина розглядається не як володар природи, а як вузол у складній мережі взаємодій, де добробут кожного залежить від стабільності цілого. Це вимагає відмови від вузького спеціалізованого знання на користь транцисциплінарності, де дані молекулярної біології поєднуються з соціологією міграцій, економікою споживання та екологічною етикою. Визнання того, що понад 70% нових інфекційних захворювань людини мають тваринне походження, змушує філософську думку переосмислити кордони між «людським» та «нелюдським», визнаючи нашу вразливість перед біосферними процесами, які ми раніше вважали підвладними контролю.

Соціально-філософський вимір цієї концепції найкраще розкривається через категорію «глобального суспільного блага». Здоров'я у межах

стратегії One Health перестає бути приватним ресурсом або товаром, воно стає колективною відповідальністю, яка вимагає нових форм глобального врядування. Це яскраво відображено у «Берлінських принципах» (Berlin Principles on One Health) (2019) [20], де акцент зміщується з реагування на кризи до превенції та збереження біорізноманіття як первинного бар'єра проти патогенів. Для соціальної філософії це означає необхідність розробки нових моделей справедливості, які враховували б інтереси не лише нинішніх людських популяцій, а й майбутніх поколінь та екосистем у цілому. Такий підхід фактично легітимізує біоцентричну етику в межах державної політики та міжнародного права.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що концепція «Єдиного здоров'я» є вищим етапом еволюції світової думки про здоров'я, де відбувається синтез біомедичної точності, соціокультурної рефлексії та екологічної відповідальності. Вона кидає виклик класичному раціоналізму, що прагнув розчленувати світ на окремі об'єкти вивчення, і повертає нас до холістичного розуміння життя. Для сучасного суспільства впровадження цієї парадигми означає перехід до нової культури життєдіяльності, де піклування про «іншого» — чи то інша людина, інший вид або навколишнє середовище — визнається єдиним надійним способом збереження власного здоров'я. У цьому сенсі One Health стає не просто медичним гаслом, а етичним маніфестом виживання людства в епоху глобальної нестабільності.

Особливого значення в межах планетарної парадигми набуває етичний вимір, найяскравіше артикульований німецьким філософом Гансом Йонасом (Hans Jonas) [21] у праці «Принцип відповідальності» [22]. З огляду на колосальну руйнівну силу сучасних технологій, Йонас формулює новий категоричний імператив: людство зобов'язане діяти так, щоб наслідки його діяльності не руйнували майбутню можливість життя на Землі. У цьому світлі турбота про здоров'я виходить за рамки медичного сервісу чи соціального обов'язку поточного моменту; вона трансформується у макроетичну категорію — транстемпоральну відповідальність перед прийдешніми поколіннями та самою біосферою.

Відбувається остаточний відхід від редукціонізму біомедичної моделі та обмеженості соціального конструктивізму. Здоров'я припиняє бути ізольованою характеристикою індивіда, перетворюючись на синонім життєпридатності та стійкості (resilience) всієї планетарної системи. Хвороба ж осмислюється як симптом порушення глобального симбіозу. Ця парадигма вимагає формування нової, екологічної свідомості, де терапевтична практика неминуче зливається з екологічним активізмом, а збереження природи розглядається як фундаментальний акт самозбереження людського виду.

Висновки

Системний соціально-філософський аналіз еволюції концепту здоров'я у сучасному глобальному інтелектуальному просторі унаочнює радикальний епістемологічний зсув від вузькоредукціоністського натуралізму до багатовимірного холістичного осмислення. Ця інтелектуальна трансформація розгортається через послідовну зміну та взаємодію чотирьох фундаментальних парадигм, кожна з яких пропонує власну онтологічну базу та задає специфічні епістемологічні межі розуміння людського буття — біомедичної, соціокультурної, феноменологічно-екзистенційної та екологічної або планетарної. Вихідною точкою цього дискурсу тривалий час залишалася класична біомедична модель, чий історичний генезис тісно пов'язаний із раціональністю Нового часу та картезіанським онтологічним розривом між мислячою та протяжною субстанціями, що десакралізувало людське тіло й перетворило його на об'єкт чисто наукового, ізольованого від духовної сфери дослідження. Логічним завершенням цього механістичного імпульсу в епоху Просвітництва став радикальний матеріалізм Жюльєна Офре де Ламетрі, який у концепції «людини-машини» звів усі психічні й духовні прояви до суто механічної взаємодії органів та уподібнив здоров'я до безперебійного функціонування годинникового механізму, де лікар постає лише механіком, що ігнорує суб'єктивний досвід пацієнта. У дев'ятнадцятому столітті цей макроскопічний механіцизм зазнав мікроскопічної деталізації завдяки целюлярній патології Рудольфа Вірхова, котрий локалізував хворобу на рівні окремої клітини як кінцевої одиниці життя, інтерпретуючи патологію через кількісні та просторово-часові відхилення від статистичної норми у вигляді гетеротопії, гетерохронії чи гетерометрії. Попри колосальний інструментальний прогрес, абсолютизація цієї моделі призвела до глибокого антропологічного відчуження та панування жорсткого нозоцентризму, де в центрі уваги опиняється хвороба як абстрактний об'єкт, тоді як особистість пацієнта виноситься за дужки.

Подолання цього жорсткого біологічного детермінізму відбулося в межах соціокультурної парадигми, яка дебіологізувала тілесність і перенесла фокус на соціальні детермінанти здоров'я. Функціоналістська теорія Талкотта Парсонса вперше концептуалізувала хворобу як специфічну форму соціальної девіації, що порушує нормальне функціонування індивіда та його спроможність виконувати соціальні ролі, запропонувавши модель «ролі хворого» як інституціоналізованого механізму соціального контролю, який регулює взаємні обов'язки пацієнта і суспільства. Подальша радикальна деконструкція медичного знання була здійснена Мішелем Фуко, який у межах постструктуралістської оптики унаочнив, що медицина є не нейтральною наукою про зцілення, а потужним апаратом влади, біополітики та соціального контролю. За Фуко, «медичний погляд» конструює

самі поняття норми та патології відповідно до економічних потреб модерної держави щодо управління життям та демографічними процесами населення, перетворюючи хворобу на дискурсивний конструкт, а людину на об'єкт постійної сповіді й нормалізації перед експертами. У межах сучасного соціального конструктивізму ця лінія критичного аналізу розкриває тотальну медикалізацію повсякденності та трансформацію здоров'я в умовах пізнього капіталізму на символічний капітал і жорсткий моральний обов'язок, де індустрія велнесу (Wellness) перетворює тіло на нескінченний проєкт самовдосконалення, а хвороба піддається соціальній стигматизації як ознака особистої безвідповідальності.

Закономірною філософською реакцією на подвійне відчуження людини — від об'єктивуючого погляду біомедицини та від соціологічного детермінізму біовлади — стало формування феноменологічно-екзистенційної парадигми. Спираючись на гуссерлівське розрізнення між анатомічним тілом-об'єктом та живим, пережитим тілом як центром нашого унікального досвіду, Моріс Мерло-Понті обґрунтував розуміння тілесності як первинного суб'єкта сприйняття та автентичного способу нашого «буття-у-світі». З цієї позиції здоров'я постає не як технічна справність біологічного автоматона, а як інтенціональна свобода, повнота зв'язку зі світом і здатність до творення життєвих проєктів, тоді як хвороба осмислюється як онтологічний злам, що позбавляє індивіда цієї свободи й повертає його до межової ситуації, яка за Мартіном Гайдеггером та Карлом Ясперсом оголює людську скінченність і смертність. Нарешті, екологічна або планетарна парадигма завершує цей інтелектуальный контур, долаючи межі класичного антропоцентризму й демонструючи нерозривну єдність індивідуального здоров'я із «соціальним здоров'ям» нації та станом глобальних екосистем в епоху глобальних криз, пандемій та суспільства ризику. Таким чином, сучасна філософська думка демонструє виразну тенденцію до конвергенції цих парадигм у межах цілісного біопсихосоціального підходу, де здоров'я остаточно переосмислюється з негативного визначення «відсутності хвороб» на позитивну фундаментальну категорію всеохопного ресурсу життєдіяльності, соціокультурного капіталу та макроетичної відповідальності особистості.

Список посилань

1. Рене Декарт (1596–1650). LibreTexts — Ukrayinska. URL: https://ukrayinska.libretexts.org/Гуманітарні_науки/Філософія/Сучасна_філософія_(Ott_i_Dunn)/Глави/1.02:_Рене_Декарт_(1596–1650) (дата звернення: 10.03.2026).
2. Ламетрі, Жюльєн Офре де // Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002.

3. de La Mettrie J. O. Man a Machine. Cosma's Home Page. URL: https://bactra.org/LaMettrie/Machine/ (date of access: 10.03.2026).
4. Rudolf Virchow — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Virchow (date of access: 10.03.2026).
5. Rudolf Virchow. Cellular Pathology: As Based Upon Physiological and Pathological Histology. Twenty Lectures Delivered in the Pathological Institute of Berlin During the Months of February, March and April, 1858. R. M. De Witt, 1860–528 p.
6. Parsons, Talcott (1951). The social system — 2nd ed (Routledge sociology classics). Glencoe III: Free Press. ISBN 0-415-06055-9
7. Foucault, M. (1963) Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical [The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception]. P.U.F., Paris.
8. Foucault, M. (1976) Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir Ouverture dans un nouvel onglet, aux éditions Gallimard collection, Paris.
9. Wellness (alternative medicine) — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Wellness_(alternative_medicine) (date of access: 10.03.2026).
10. Merleau-Ponty, M. (1945). Phénoménologie de la perception. París: Gallimard.
11. Viktor von Weizsäcker — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_von_Weizsäcker (date of access: 10.03.2026).
12. The Enigma of Health — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Enigma_of_Health (date of access: 10.03.2026).
13. The Enigma of Health. Grokipedia. URL: https://grokipedia.com/page/the_enigma_of_health (date of access: 10.03.2026).
14. Anthropocene — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anthropocene (date of access: 10.03.2026).
15. Arne Næss — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Arne_Næss (date of access: 10.03.2026).
16. Bruno Latour — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bruno_Latour (date of access: 10.03.2026).

17. One Health — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/One_Health (date of access: 10.03.2026).
18. One health. World Health Organization (WHO). URL: https://www.who.int/health-topics/one-health#tab=tab_1 (date of access: 10.03.2026).
19. GBL4. One Health 101: The History and Evolution of One Health. LinkedIn: Log In or Sign Up. URL: https://www.linkedin.com/pulse/one-health-101-history-evolution-gbl4-1kkcc/ (date of access: 10.03.2026).
20. One World — One Health > About Us > Mission > The 2019 Berlin Principles on One Health. WCS One World One Health Home Page. URL: https://oneworldonehealth.wcs.org/about-us/mission/the-2019-berlin-principles-on-one-health.aspx (date of access: 10.03.2026).
21. Hans Jonas — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Jonas (date of access: 10.03.2026).
22. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації (Пер. з нім. А. М. Єрмоленко, В. А. Єрмоленко): Київ, Libra, 2001, 400 с.

References:

1. Rene Descartes (1596–1650). LibreTexts — Ukrayinska. URL: https://ukrayinska.libretexts.org/Гуманітарні_науки/Філософія/Сучасна_філософія_(Ott_i_Dunn)/Глави/1.02:_Рене_Декарт_(1596–1650) (date of access: 10.03.2026)
2. Lamétrie, Julien Offre de // Philosophical Encyclopedic Dictionary / V. I. Shynkaruk (editor-in-chief) and others; Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine. Kyiv: Abrys, 2002.
3. de La Mettrie J. O. Man a Machine. Cosma's Home Page. URL: https://bactra.org/LaMettrie/Machine/ (date of access: 10.03.2026).
4. Rudolf Virchow — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Virchow (date of access: 10.03.2026).
5. Rudolf Virchow. Cellular Pathology: As Based Upon Physiological and Pathological Histology. Twenty Lectures Delivered in the Pathological Institute of Berlin During the Months of February, March and April, 1858. R. M. De Witt, 1860–528 p.

6. Parsons, Talcott (1951). The social system — 2nd ed (Routledge sociology classics). Glencoe III: Free Press. ISBN 0-415-06055-9
7. Foucault, M. (1963) Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical [The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception]. P.U.F., Paris.
8. Foucault, M. (1976) Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir Ouverture dans un nouvel onglet, aux éditions Gallimard collection, Paris.
9. Wellness (alternative medicine) — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Wellness_(alternative_medicine) (date of access: 10.03.2026).
10. Merleau-Ponty, M. (1945). Phénoménologie de la perception. París: Gallimard.
11. Viktor von Weizsäcker — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Viktor_von_Weizsäcker (date of access: 10.03.2026).
12. The Enigma of Health — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Enigma_of_Health (date of access: 10.03.2026).
13. The Enigma of Health. Grokipedia. URL: https://grokipedia.com/page/the_enigma_of_health (date of access: 10.03.2026).
14. Anthropocene — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Anthropocene (date of access: 10.03.2026).
15. Arne Næss — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Arne_Næss (date of access: 10.03.2026).
16. Bruno Latour — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Bruno_Latour (date of access: 10.03.2026).
17. One Health — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/One_Health (date of access: 10.03.2026).
18. One health. World Health Organization (WHO). URL: https://www.who.int/health-topics/one-health#tab=tab_1 (date of access: 10.03.2026).
19. GBL4. One Health 101: The History and Evolution of One Health. LinkedIn: Log In or Sign Up. URL: https://www.linkedin.com/

pulse/one-health-101-history-evolution-gbl4-1kkcc/ (date of access: 10.03.2026).

20. One World — One Health > About Us > Mission > The 2019 Berlin Principles on One Health. WCS One World One Health Home Page. URL: https://oneworldonehealth.wcs.org/about-us/mission/the-2019-berlin-principles-on-one-health.aspx (date of access: 10.03.2026).
21. Hans Jonas — Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Hans_Jonas (date of access: 10.03.2026).
22. Jonas, Hans. The Principle of Responsibility. In Search of Ethics for Technological Civilization (Trans. from German by A. M. Ermolenko, V. A. Ermolenko): Kyiv, Libra, 2001, 400 p.

UDC 141.144:613:124.5 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.81–102

Svitlana Timokhova
Postgraduate Student of the Faculty of Philosophy
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0006-5585-1592
e-mail: Lana.Timokhova@gmail.com

Dmytro Tovmash
PhD (Philosophy), Associate Professor in the Department of Philosophy of the Humanities
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-4576-0703
e-mail: tovmash@knu.ua

MAJOR PARADIGMS OF HEALTH: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Abstract

This article presents a comprehensive socio-philosophical and epistemological analysis of the phenomenon of health as a complex, multidimensional concept that differs fundamentally from purely naturalistic and reductionist definitions. The problem posed — the methodological limitations of classical medical science and the anthropological alienation of human subjectivity — is resolved through the conceptualisation of the historical evolution and interaction of four key paradigms: biomedical, sociocultural, phenomenological-existential and ecological.

The study demonstrates that the biomedical model, whose roots lie in Cartesian dualism and the materialism of J. Lamettrie, reduced the human body to the functions of an automaton ('man-machine'), thereby negating the patient's individual spiritual experience. It is shown that R. Virchow's cellular pathology definitively localised disease at the micro-level of the cell through quantitative deviations from the statistical norm, thereby cementing the dominance of rigid nosocentrism in science.

It has been demonstrated that the sociocultural paradigm successfully overcame biological determinism by defining illness as a specific form of social

deviance and the institutionalised ‘role of the patient’ within the structure of society, as per T. Parsons. It has been revealed that Michel Foucault’s poststructuralist critique exposed medicine as an apparatus of biopolitics and social control, where the ‘medical gaze’ constructs discursive notions of the norm in accordance with the dominant ideological and economic needs of the modern state.

It is revealed that the phenomenological-existential paradigm, through the concept of the ‘living, lived body’ (M. Merleau-Ponty), reintroduces the subjective human experience into scientific discourse, interpreting health as intentional freedom and authentic ‘being-in-the-world’. It is established that, in this context, illness emerges as an ontological rupture and a liminal situation that illustrates human finitude and compels a radical rethinking of the existential limits of being.

The scientific contribution of the article lies in the theoretical justification of a planetary (ecological) model of health and the demonstration of the necessity for the convergence of existing paradigms within a holistic biopsychosocial approach. The study demonstrates that the rethinking of health from the negative criterion of ‘absence of disease’ to the positive status of a global public good and humanity’s macro-ethical responsibility towards the biosphere remains an open philosophical problem of the 21st century.

Keywords: philosophy of health; paradigms of health; biomedical model; sociocultural paradigm; biopolitics; phenomenology of embodiment; planetary health; One Health concept; biopsychosocial approach.

Надійшла до редакції/ Received: 27.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 16.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 130.2:37.036 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.103–116

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Пирогова Тетяна Іванівна

Народна артистка України, доцент, доцент кафедри вокального виконавства факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського

Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0002-5763-160X

e-mail: pirogovatetiana@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ВИМІР ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Резюме

У сучасному транзитивному суспільстві, що характеризується стрімкою технологізацією, інформаційним перенасиченням та кризою класичних гуманістичних ідеалів, надзвичайної ваги набуває проблема збереження духовності. В умовах культурної поліпарадигмальності та викликів постмодернізму саме естетична культура виступає надійним орієнтиром, здатним гармонізувати людське буття. Особливого значення цей феномен набуває у контексті професійної підготовки майбутніх педагогів, які є безпосередніми трансляторами культурних цінностей наступним поколінням.

У статті проаналізовано сучасні філософські підходи до розуміння природи культури як багаторівневого соціального феномену. Доведено, що естетична культура є органічною складовою загальної культури людства, яка структурно охоплює естетичну свідомість, естетичну діяльність та естетичне виховання. Виокремлено та обґрунтовано базові функції естетичної культури у педагогічній діяльності: світоглядну, аксіологічну, пізнавальну, трансляційну та духовно-творчу. Розглянуто вплив постмодерністської парадигми та масової культури на трансформацію класичних естетичних ідеалів, що створює нові виклики для системи освіти. Доведено, що естетична культура є фундаментальним базисом сучасної гуманістичної освіти та невід'ємним атрибутом професійної майстерності педагога. Високий рівень естетичного розвитку дозволяє вчителю трансформувати наукову істину через емоційно-чуттєве сприйняття, протистояти деструктивним впливам псевдокультури та виступати справжнім архітектором духовного світу молоді.

Ключові слова: естетична культура; філософський дискурс; майбутній педагог; професійна підготовка; аксіологічний вимір; естетична свідомість; гуманізація освіти; постмодернізм.

Вступ

Дослідження феномену культури незмінно залишається пріоритетним завданням сучасної філософії освіти, оскільки саме в культурному просторі відбувається складний процес кристалізації людської сутності. Сучасна цивілізація, опинившись на зламі епох, гостро відчуває дефіцит духовності, що робить проблему осмислення культури надзвичайно затребуваною. В умовах тотальної технологізації та інформаційного перенасичення суспільного буття саме культура постає як рятівний якір, здатний утримати людство від моральної деградації. Водночас, філософський дискурс навколо цього феномена залишається поліпарадигмальним, а єдиної точки зору щодо його дефініції ще не досягнуто. Можливо, така строкатість підходів є цілком виправданою, адже вона дозволяє осягнути природу культури у всій її багатовимірній цілісності. Серед розмаїття культурних форм особливої уваги потребує естетична культура, яка є фундаментальною основою духовного становлення майбутніх педагогів.

Мета статті полягає у глибокому філософському осмисленні теоретико-методологічних засад естетичної культури та визначенні її ролі у професійній підготовці вчителя. Звернення до естетичного виміру культури дозволяє розкрити нові грані педагогічної майстерності.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських та загальнонаукових підходів, що дозволили всебічно осмислити естетичну культуру як складний духовно-ціннісний феномен у системі професійної підготовки майбутніх учителів. Насамперед використано аксіологічний підхід, який дав можливість розкрити естетичну культуру як носія гуманістичних цінностей, духовних орієнтирів та морально-етичних смислів, що визначають світоглядні засади педагогічної діяльності. Завдяки цьому було обґрунтовано роль естетичної культури у формуванні ціннісних пріоритетів майбутнього педагога та його здатності до духовно-творчої взаємодії з учнями. Діяльнісний підхід дозволив проаналізувати естетичну культуру не лише як сукупність знань чи естетичних уявлень, а як практичний механізм творчої самореалізації особистості у професійній сфері. Його застосування сприяло виявленню функціонального значення естетичної культури у педагогічній практиці, зокрема у розвитку творчого мислення, емоційно-чуттєвого сприйняття та здатності до художньо-комунікативної взаємодії. Використання семантичного підходу дало змогу уточнити змістовне наповнення понять «культура», «естетична культура»,

«естетична свідомість» та «естетичне виховання», а також простежити трансформацію їхнього смислового поля в умовах сучасного постмодерного суспільства. Це дозволило розкрити багатовимірність естетичної культури та її зв'язок із процесами гуманізації освіти. Гуманістичний підхід забезпечив дослідження естетичної культури крізь призму розвитку особистості майбутнього вчителя як духовно зрілої, творчої та морально відповідальної людини. Його застосування дозволило обґрунтувати необхідність формування естетичної культури як важливого чинника професійної майстерності педагога та засобу протидії деструктивним впливам масової культури й духовної дезорієнтації сучасного суспільства. Також у дослідженні використано методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації, що сприяли комплексному осмисленню філософсько-освітнього виміру естетичної культури, виявленню її структурних компонентів, функцій та місця у професійному становленні майбутніх учителів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Осмислення феномену культури в сучасному науковому просторі спирається на ґрунтовний масив філософських та педагогічних досліджень, які розкривають її поліпарадигмальну сутність. Фундаментальний філософський дискурс на рубежі століть глибоко проаналізовано у працях В. Андрущенка, який визначає культуру як базову платформу духовного розвитку суспільства [1, с. 6]. Історико-філософський вимір цієї проблеми всебічно розкрито О. Добровольською, яка фіксує увагу на еволюції культурних смислів крізь призму зміни епох [2, с. 76]. Важливе методологічне значення мають дослідження В. Воропаєвої, присвячені концептуалізації культури як ключового предмета соціально-філософського пізнання [3, с. 178]. Онтологічні підстави даного явища ґрунтовно досліджує І. Рижова, аргументуючи тезу про культуру як найбільш фундаментальний спосіб людського буття у мінливому світі [4, с. 128].

Ретроспективний аналіз XX століття, здійснений Т. Суходуб, дозволяє зрозуміти складні дискурси осмислення філософії у контексті загальноцивілізаційних криз [5, с. 145]. Увагу науковців також привертає проблема людиновимірності культури, яка, за слушним зауваженням А. Залужної, була предметом гострих дискусій ще в епоху «пізнього радянського марксизму» [6, с. 308]. Звернення до цих класичних та новітніх теоретичних розробок дозволяє вибудувати надійний концептуальний фундамент для подальшого аналізу. Різноманітність авторських підходів свідчить про невичерпність культури як об'єкта наукової рефлексії. Сучасна наука намагається синтезувати ці розрізнені погляди, утворюючи цілісну методологічну базу. Відтак, огляд фахової літератури підтверджує неабияку актуальність обраної нами проблематики.

Другий значний пласт наукових розвідок присвячено аксіологічному виміру культури та її ролі у трансформаційних процесах сучасного соціуму. Значний внесок у розуміння культури як соціального явища зробили С. Возняк та Т. Костюк, які акцентують увагу на її аксіологічній природі [7, с. 18]. Духовна культура розглядається фахівцями як надзвичайно важливий орієнтир розвитку вітчизняного суспільства, що переконливо доводить у своїх працях Л. Бабій [8, с. 12]. Умови глобалізації вимагають врахування нових викликів, серед яких А. Артеменко виокремлює небезпеку надмірної технологізації культури та втрати традиційних ціннісних «якорів» [9, с. 238].

Не менш гостро постає проблема культурної вестернізації в Україні, глибокий аналіз якої представлено у наукових публікаціях В. Лубської [10, с. 74]. Соціально-філософський дискурс поліетнічного соціуму, ретельно досліджений М. Максименюком, розкриває складні механізми взаємодії різних культурних традицій у межах єдиної держави [11, с. 225]. Крім того, сучасні вчені активно інтегрують у філософію освіти питання міжкультурної комунікації, де культурні цінності відіграють роль універсального транслятора смислів [12, с. 186].

Поява нових комунікативних форматів стимулює дослідників, зокрема Г. Чміль, до вивчення філософського дискурсу кіноекранної реальності як новітньої форми культурного буття [13, с. 20]. Окрему увагу вітчизняна наука приділяє гендерній культурі як важливому соціологічному концепту, еволюцію якого ґрунтовно розглядає І. Святненко [14, с. 104]. Усі ці фактори у сукупності формують складну соціокультурну мозаїку, яка потребує постійного філософського переосмислення. Саме такий широкий контекст дозволяє адекватно оцінити стан духовної сфери у транзитивному суспільстві.

Третій вектор літературного огляду охоплює дослідження, безпосередньо присвячені проблемам естетичної культури та її впливу на духовне обличчя особистості. Фундаментальним підґрунтям тут слугує академічний навчальний посібник «Естетика» за редакцією В. Лозового, де систематизовано базовий категоріальний апарат цієї галузі [15, с. 55]. Не менш важливим довідковим виданням є тезаурус «Морфологія культури», який дозволяє чітко оперувати складною науковою термінологією [16, с. 112]. Роль естетичної культури у процесі формування гармонійної особистості глибоко та всебічно розкривається у сучасних працях Н. Рашидової [17, с. 234]. Водночас, О. Чубарева акцентує увагу на місці естетичного у повсякденному житті сучасного суспільства та пересічної людини, підкреслюючи його гуманізуючий потенціал [18, с. 69].

Соціокультурні функції естетичної культури в умовах вітчизняних трансформацій стали предметом ретельного аналізу Л. Мокляк, яка розглядає їх як дієвий механізм соціальної адаптації [19, с. 94]. Окремий науковий інтерес становить духовно-естетичний аспект професійного буття

фахівців різних галузей, який на прикладі юридичної діяльності ґрунтовно дослідила А. Романова [20, с. 195]. Варто також враховувати складні світоглядні зрушення сьогодення, зокрема трансформації естетичного в традиції постмодернізму, рельєфно окреслені М. Яковенко [21, с. 90].

Близькими до цієї проблематики є теоретичні розвідки В. Личковах, присвячені виявленню та осмисленню суперечливих принципів постмодерного мистецтва [22, с. 32]. Ці наукові праці переконливо доводять, що естетична культура не є статичним утворенням, а динамічно розвивається разом із суспільством. Вона вбирає в себе всі протиріччя епохи, залишаючись при цьому найвищим мірилом людяності.

Завершальний блок нашого аналізу зосереджується на педагогічному вимірі естетичної культури та практичних аспектах її формування у навчально-виховному середовищі. Методологічні аспекти естетичного виховання студентської молоді ґрунтовно розроблені Ю. Деркачем, який пропонує ефективні моделі взаємодії у просторі коледжу [23, с. 121]. Значний історико-педагогічний інтерес становить дослідження Ю. Пелешок, яка актуалізує проблему формування естетичної культури дитини крізь призму творчої спадщини Я. Мамонтова [24, с. 302]. Особлива увага вітчизняних педагогів приділяється музичному мистецтву як найпотужнішому каталізатору духовного зростання здобувачів освіти. Зокрема, О. Зайцева переконливо доводить, що саме урок музики виступає основним засобом формування естетичної свідомості учнів основної школи [25, с. 205]. Ранні етапи цього складного процесу досліджує Н. Кривошея, розкриваючи колосальні можливості музичної казки у розвитку старших дошкільників [26, с. 219].

Результати дослідження

Дослідження феномену культури залишається безумовним пріоритетом сучасної філософії освіти, оскільки в умовах тотальної технологізації суспільного буття саме культурний простір слугує рятівним якорем для збереження людської духовності. Мета статті полягає у глибокому соціально-філософському осмисленні теоретико-методологічних засад естетичної культури та визначенні її ролі у професійній підготовці майбутнього вчителя. Звернення до естетичного виміру дозволяє розкрити нові грані педагогічної майстерності. Крізь призму філософії естетична культура постає не лише як форма зв'язку з дійсністю, але й як прояв сутнісних сил людини [1, с. 6]. Зробивши огляд сучасного філософського дискурсу, маємо змогу концептуалізувати цей феномен у системі вищої освіти, що є імперативом нашого часу.

Зазначимо, що філософський дискурс навколо поняття «культура» є поліпарадигмальним та багатовимірним, розкриваючись через аксіологічний, діяльнісний, семантичний та гуманістичний підходи [3 с. 186]. Вона постає як самоорганізована цілісність буття-в-цінностях, де відбувається суб'єкт-об'єктна зустріч та віднаходження людиною власної сутності

[2, с. 75]. Культура, будучи конфігурацією засвоєної поведінки та духовності, виступає своєрідним фундаментальним способом людського буття [4, с. 127].

Водночас вона не успадковується біологічно, а формується завдяки наполегливому навчанню та міжкультурній комунікації. Це неминуче підкреслює її колосальний педагогічний потенціал [12, с. 186]. Розуміння цих глибинних засад є критично необхідним для розбудови ефективної моделі освітнього процесу в сучасному університеті.

Після трагічних соціальних зламів минулого століття у філософській думці посилилася тенденція до гострої критики здатності культури забезпечити людству стабільний розвиток. Класична гуманітарна традиція поступово поступається місцем мозаїчній реальності, де між культурними елементами виникають розірвані зв'язки, породжуючи альтернативні кіноекранні та віртуальні смисли [13, с. 24]. Втім, критикуючи модерн, принципово важливо зберегти особистісну самосвідомість. Інакше людина ризикує перетворитися на випадковий фрагмент дійсності [5, с. 151].

На тлі цих процесів вітчизняні філософи прагнуть беззаперечно утвердити людиновимірність культури, розглядаючи її як простір абсолютної відповідальності [10, с. 307]. Отже, сучасна освіта постає як ключовий інструмент соціальної корекції, здатний протистояти технологізації та знеціненню духовних орієнтирів [9, с. 239].

Філософський дискурс сучасності неминуче стикається з глобальними соціокультурними мегатенденціями поліетнічного соціуму, які кардинально трансформують освітній ландшафт [11, с. 233]. На противагу культурній поляризації, естетична культура являє собою живий, безпосередній процес самотворення людини. Це невпинне культивування нею свого глибокого внутрішнього світу [19, с. 93]. У контексті професійного становлення вчителя вона вимагає розвитку не лише пасивного споглядання, але й активної мистецької творчості, здатної перетворювати дійсність [24, с. 303]. Саме розвинений смак та здатність до духовно-чуттєвого переживання дозволяють людині встановлювати міру потрібного [15, с. 174]. Таким чином, естетична культура стає невід'ємним атрибутом справжньої педагогічної дії, одухотворюючи характер буття.

Функціональне призначення естетичної культури у структурі підготовки фахівців є надзвичайно багатовимірним і концептуальним. Насамперед, вона виконує світоглядну та аксіологічну функції, які полягають у виробленні інтегрованої картини світу та сукупності соціально значущих смислів [7, с. 17]. Ці функції взаємодоповнюють одна одну. Вони утворюють єдиний ціннісний комплекс прояву духовно-культурних феноменів у суспільному житті. Сучасна масова культура часто нівелює загальні закони краси на догоду комерційним потребам, тому вчитель повинен виступати надійним захисником високої естетики [18, с. 68]. Тільки через

гармонійну реалізацію всіх цих функцій можливе повноцінне утвердження прекрасного у свідомості молоді.

Дослідження внутрішньої архітектоніки естетичної культури дозволяє глибше осягнути механізми її впливу на духовний світ особистості. Центральне місце у цій структурі посідає естетична свідомість, яка органічно поєднує естетичне чуття, витончений смак та високий ідеал [26, с. 218]. Вона корелює з іншими підсистемами загальної культури, зокрема з правовою культурою та інтелігібельним осмисленням професійного буття [20, с. 194]. Більше того, у сучасному вимірі вона перетинається з гендерною культурою, відображаючи складні соціопсихічні патерни суспільної взаємодії [14, с. 105]. Знання у сфері мистецтва, архітектури та народних традицій становлять потужну гносеологічну базу [16, с. 198]. Зрештою, гармонійно розвинена структура забезпечує вчителю стійкий імунітет проти впливу псевдокультурних сурогатів.

Епоха постмодернізму внесла суттєві, часом радикальні корективи у класичне розуміння естетики, що вимагає глибокої філософсько-освітньої рефлексії. Відбувається трансформація категоріального апарату. Традиційні естетичні поняття набувають нової, нелінійної парадигмальної значущості [21, с. 92]. Сучасні мистецькі практики відмовляються від унормованих принципів класики, пропонуючи натомість іронію, деконструкцію та естетизацію маргінального [22, с. 31]. Життя сучасної людини перенасичене інформацією та раціональністю, що нерідко призводить до втрати відчуття власної унікальності.

Тому викладач має навчити студентів критично осмислювати ці нові тенденції, зберігаючи міцний зв'язок з гуманістичним спадком.

Найвищою умовою естетичного освоєння дійсності безперечно виступає мистецтво. Воно володіє колосальною силою емоційного впливу на формування духовності. Музичне та образотворче мистецтво, інтегроване в освітній процес, слугує потужним інструментом трансляції високих моральних ідеалів [25, с. 204]. Взаємодія раціонального та емоційного під час педагогічної діяльності запалює в аудиторії справжній вогонь пізнання і краси [23, с. 120]. Лише за цієї умови суха наукова істина, озвучена вчителем, набуває конкретно-чуттєвої, емоційно забарвленої форми. Творче поєднання пізнання та естетичної насолоди дозволяє долати технократичну однобічність сучасного мислення.

Зазначимо, що філософський дискурс щодо поняття культури залишається надзвичайно поліпарадигмальним, охоплюючи різноманітні аксіологічні та діяльнісні виміри. Визнання багатовимірності цього феномена нерозривно пов'язане з усвідомленням наявності єдиного культурного духу. Він слугує важливим орієнтиром розвитку українського суспільства [8, с. 11]. Ця цілісність постійно стикається з викликами глобалізації та

культурної вестернізації, що змушує шукати нові шляхи збереження національної ідентичності [10, с. 73]. Базовими функціями цього глобального утворення виступають світоглядна, акумулятивна та виховна. Отже, естетична культура, будучи органічною складовою цього процесу, являє собою багаторівневу систему цінностей, здатну інтегрувати суспільство.

Наголосимо, що естетична культура майбутнього педагога є тим фундаментальним базисом, на якому вибудовується вся будівля сучасної гуманістичної освіти. Від рівня її розвитку безпосередньо залежить здатність особистості захищати, зберігати та примножувати красу у світі, опираючись деструктивним впливам [17 с. 233]. Педагог, наділений високим рівнем естетичної свідомості, перетворюється на справжнього архітектора людських душ. Осягнення прекрасного повинно пронизувати всі етапи фахового становлення студента, наповнюючи процес пізнання живим емоційним змістом. Подальші філософсько-педагогічні розвідки у цьому стратегічному напрямі безсумнівно відкриють нові обрії для вдосконалення системи вищої освіти в умовах розбудови сучасного демократичного суспільства.

Висновки

Підсумовуючи проведене дослідження, робимо висновок, що естетична культура є органічним, невід'ємним різновидом загальної культури людства, який відіграє визначальну роль у становленні майбутніх педагогів. Цей унікальний духовний феномен структурно охоплює естетичну свідомість, розгалужену естетичну діяльність та цілеспрямоване естетичне виховання. Він є об'єктивним показником здатності окремої особистості та суспільства в цілому ціннісно сприймати, глибоко переживати й філософськи осмислювати навколишню дійсність.

Специфіка функцій естетичної культури, таких як гуманістична, творча, світоглядна та ціннісно-орієнтаційна, яскраво проявляється крізь призму історичних умов та характеру суспільних відносин. Саме ці функції становлять собою потужний єдиний комплекс методів та засобів утвердження прекрасного у людському бутті. У сучасному технократичному світі, обтяженому дефіцитом справжньої духовності, місія естетичної культури набуває рятівного характеру. Педагог, наділений високим рівнем естетичного розвитку, перетворюється на справжнього архітектора людських душ, здатного гармонізувати освітній простір. Він трансформує суху наукову істину за допомогою багатого арсеналу мистецьких засобів, запалюючи в душах учнів вогонь пізнання. Таким чином, естетична культура виступає не просто факультативним додатком до фахових знань, а глибинною сутністю професійного буття вчителя.

Подальші розвідки у цьому напрямі відкриють нові горизонти для вдосконалення системи вищої педагогічної освіти. Варто наголосити на тому, що естетична культура майбутнього педагога виступає надійним

запобіжником проти деградації гуманістичних ідеалів у сучасному мінливому соціумі. Виховання цієї культури вимагає безперервної, наполегливої праці душі та залучення до найвищих надбань світового і національного мистецтва. Відтак, подальше плекання естетичної культури освітян залишатиметься незмінним пріоритетом вітчизняного соціогуманітарного дискурсу в умовах розбудови українського суспільства.

Список посилань

1. Андрущенко В. П. Поняття культури: філософський дискурс на рубежі століть. Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. 2014. Вип. 33. С. 5–9.
2. Добровольська О. М. Феномен культури в історико-філософському дискурсі епохи. Нова парадигма. 2014. Вип. 120. С. 74–85.
3. Воропаєва В. Г. Культура як предмет соціально-філософського дискурсу. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2012. Вип. 51. С. 177–190.
4. Рижова І. С. Культура як найбільш фундаментальний спосіб людського буття. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2011. Вип. 46. С. 126–134.
5. Суходуб Т. Д. ХХ століття: дискурс осмислення філософії. Вісник КНЛ. У. Сер.: Історія, економіка, філософія. 2013. Вип. 18. С. 144–154.
6. Залужна А. Людиновимірність культури у філософському дискурсі «пізнього радянського марксизму». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Культурологія. 2015. Вип. 16. С. 307–309.
7. Возняк С. С., Костюк Т. В. Культура як соціальне явище: аксіологічний вимір. Соціологічні студії. 2012. № 1. С. 16–22.
8. Бабій Л. Духовна культура як важливий орієнтир розвитку українського суспільства. Етико-аксіологічні аспекти трансформації сучасного українського суспільства. Івано-Франківськ: Видавець І. Я. Третяк, 2009. С. 9–20.
9. Артеменко А. Цінність «зрізаного якоря» та технологізація культури. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філософія. 2010. Вип. 7. С. 237–242.
10. Лубська В. В. Вимір культурної вестернізації в Україні. Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 8. С. 72–81.
11. Максименюк М. Ю. Соціально-філософський дискурс розвитку поліетнічного соціуму. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2010. Вип. 40. С. 224–238.

12. Сулятицька Т. Культурні цінності та їх місце в міжкультурній комунікації. Культурологічна думка. 2011. № 3. С. 185–189.
13. Чміль Г. Філософський дискурс кіноекранної реальності. Культурологічна думка. 2015. № 8. С. 19–25.
14. Святненко І. О. Гендерна культура як соціологічний концепт: до постановки проблеми. Грані. 2015. № 10/1 (126). С. 103–108.
15. Естетика: навч. посіб. / М. П. Колесінков, О. В. Колеснікова, В. О. Лозовой та ін.; за ред. В. О. Лозового. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 208 с.
16. Морфологія культури: тезаурус / за ред. В. О. Лозового. Харків: Право, 2007. 384 с.
17. Рашидова Н. М. Роль естетичної культури у формуванні особистості. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2017. Вип. 2. С. 232–238.
18. Чубарева О. О. Естетичне в житті сучасного суспільства і людини. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2016. Вип. 65. С. 67–75.
19. Мокляк Л. І. Соціокультурні функції естетичної культури в умовах трансформації сучасного українського суспільства. Вісник НА. У. Сер.: Філософія. Культурологія. 2012. Т. 16, № 2. С. 92–96.
20. Романова А. С. Духовно-естетичний аспект професійного буття юриста: інтелігібельне та сенсибельне осмислення. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2015. № 827. С. 193–199.
21. Яковенко М. Л. Трансформації естетичного в традиції постмодернізму. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2012. Вип. 49. С. 88–95.
22. Личковах В. Принципи (пост)модерного мистецтва. Мандрівець. 1999. № 3. С. 31–33.
23. Деркач Ю. Методологічні аспекти естетичного виховання студентів у навчально-виховному середовищі педагогічного коледжу. Молодь і ринок. 2012. № 11. С. 120–124.
24. Пелешок Ю. Проблема формування «естетичної культури» особистості дитини засобами мистецтва у творчій спадщині Якова Андрійовича Мамонтова (1888–1940). Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. № 42(1). С. 301–305.
25. Зайцева О. Урок музики як основний засіб формування естетичної культури учнів основної школи. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2012. № 6(2). С. 203–208.

26. Кривошея Н. Розвиток музично-естетичної культури старших дошкільників засобами музичної казки. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2014. Вип. 48. С. 217–222.

References:

1. Andrushchenko, V. P. (2014). Poniattia kultury: filosofskyi dyskurs na rubezhi stolit. Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Seriia: Filosofiia, pedahohika, psykholohiia, (33), 5–9.
2. Dobrovolska, O. M. (2014). Fenomen kultury v istoryko-filosofskomu dyskursi epokhy. Nova paradyhma, (120), 74–85.
3. Ryzova, I. S. (2011). Kultura yak naibilsh fundamentalnyi sposib liudskoho buttia. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, (46), 126–134.
4. Voropaeva, V. H. (2012). Kultura yak predmet sotsialno-filosofskoho dyskursu. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, (51), 177–190.
5. Sukhodub, T. D. (2013). XX stolittia: dyskurs osmyslennia filosofii. Visnyk KNLU. Seriia: Istoriia, ekonomika, filosofiia, (18), 144–154.
6. Zaluzhna, A. (2015). Liudynovymirnist kultury u filosofskomu dyskursi "piznoho radianskoho marksyzmu". Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Kulturolohiia, (16), 307–309.
7. Vozniak, S. S., & Kostiuk, T. V. (2012). Kultura yak sotsialne yavyshche: aksiolohichnyi vymir. Sotsiolohichni studii, (1), 16–22.
8. Babii, L. (2009). Dukhovna kultura yak vazhlyvyi oriientyr rozvytku ukrainskoho suspilstva. In Etyko-aksiolohichni aspekty transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva (pp. 9–20). Ivano-Frankivsk: Vydavets I. Ya. Tretiak.
9. Artemenko, A. (2010). Tsinnist "zrizanoho yakoria" ta tekhnolohizatsiia kultury. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia: Filosofiia, (7), 237–242.
10. Lubska, V. V. (2014). Vymir kulturnoi vesternizatsii v Ukraini. Problemy mizhnarodnykh vidnosyn, (8), 72–81.
11. Maksymeniuk, M. Yu. (2010). Sotsialno-filosofskyi dyskurs rozvytku polietnichnoho sotsiumu. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, (40), 224–238.
12. Suliatytska, T. (2011). Kulturni tsinnosti ta yikh mistse v mizhkulturnii komunikatsii. Kulturolohichna dumka, (3), 185–189.
13. Chmil, H. (2015). Filosofskyi dyskurs kinoekrannoi realnosti. Kulturolohichna dumka, (8), 19–25.

14. Sviatnenko, I. O. (2015). Henderna kultura yak sotsiolohichnyi kontsept: do postanovky problemy. Hrani, 10/1(126), 103–108.
15. Kolesinkov, M. P., Kolesnikova, O. V., Lozovyi, V. O., et al. (2007). Estetyka (V. O. Lozovyi, Ed.). Yurinkom Inter.
16. Lozovyi, V. O. (Ed.). (2007). Morfolohiia kultury: tezaurus. Pravo.
17. Rashydova, N. M. (2017). Rol estetychnoi kultury u formuvanni osobystosti. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka, (2), 232–238.
18. Chubareva, O. O. (2016). Estetychne v zhytti suchasnoho suspilstva i liudyny. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, (65), 67–75.
19. Mokliak, L. I. (2012). Sotsiokulturni funktsii estetychnoi kultury v umovakh transformatsii suchasnoho ukrainskoho suspilstva. Visnyk NAU. Seriia: Filosofiia. Kulturolohiia, 16(2), 92–96.
20. Romanova, A. S. (2015). Dukhovno-estetychnyi aspekt profesiinoho buttia yurysta: intelihibelne ta sensybelne osmyslennia. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Yurydychni nauky, (827), 193–199.
21. Yakovenko, M. L. (2012). Transformatsii estetychnoho v tradytsii postmodernizmu. Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, (49), 88–95.
22. Lychkovakh, V. (1999). Pryntsypy (post)modernoho mystetstva. Mandrivets, (3), 31–33.
23. Derkach, Yu. (2012). Metodolohichni aspekty estetychnoho vykhovannia studentiv u navchalno-vykhovnomu seredovyshchi pedahohichnoho koledzhu. Molod i rynok, (11), 120–124.
24. Pelesok, Yu. (2012). Problema formuvannia “estetychnoi kultury” osobystosti dytyny zasobamy mystetstva u tvorchii spadshchyni Yakova Andriiovycha Mamontova (1888–1940). Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly, 42(1), 301–305.
25. Zaitseva, O. (2012). Urok muzyky yak osnovnyi zasib formuvannia estetychnoi kultury uchniv osnovnoi shkoly. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia, 6(2), 203–208.
26. Kryvosheia, N. (2014). Rozvytok muzychno-estetychnoi kultury starshykh doshkilnykiv zasobamy muzychnoi kazky. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly, (48), 217–222.

UDC 130.2:37.036 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.103–116

Tetiana Pirogova

People's Artist of Ukraine, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocal Performance, Anatoly Avdievsky Faculty of Arts,

Drahomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine)

https://orcid.org/0000-0002-5763-160X

e-mail: pirogovatetiana@ukr.net

PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL DIMENSION OF AESTHETIC CULTURE IN THE PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE TEACHERS

Abstract

In a modern transitive society, characterized by rapid technologization, information oversaturation and the crisis of classical humanistic ideals, the problem of preserving spirituality is of extreme importance. In the conditions of cultural polyparadigmality and the challenges of postmodernism, it is aesthetic culture that acts as a reliable reference point capable of harmonizing human existence. This phenomenon acquires particular importance in the context of professional training of future teachers, who are direct translators of cultural values to the next generation.

The article analyzes modern philosophical approaches to understanding the nature of culture as a multi-level social phenomenon. It is proved that aesthetic culture is an organic component of the general culture of mankind, which structurally encompasses aesthetic consciousness, aesthetic activity and aesthetic education. The basic functions of aesthetic culture in pedagogical activity are identified and substantiated: worldview, axiological, cognitive, translational and spiritual-creative. The influence of the postmodern paradigm and mass culture on the transformation of classical aesthetic ideals is considered, which creates new challenges for the education system. It is proven that aesthetic culture is the fundamental basis of modern humanistic education and an integral attribute of the professional skills of a teacher. A high level of aesthetic development allows a teacher to transform scientific truth through emotional and sensory perception, to resist the destructive influences of pseudoculture and to act as a true architect of the spiritual world of youth.

Keywords: aesthetic culture; philosophical discourse; future teacher; professional training; axiological dimension; aesthetic consciousness; humanization of education; postmodernism.

Надійшла до редакції/ Received: 04.03.2026

Прорецензовано/ Revised: 01.04.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 722(477)+130:2 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.117–130

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Когут Оксана Володимирівна
Доцент кафедри естрадного співу
Київського національного театру оперети
Київська муніципальна академія естрадного
та циркового мистецтва (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0000-8491-0447
e-mail: Okogut@ukr.net

МИСТЕЦТВО ЯК ГЕНЕРАТОР СВІТОГЛЯДНИХ ВЗІРЦІВ

Резюме

У статті здійснено комплексний філософський аналіз мистецтва як генератора світоглядних взірців та одного з ключових механізмів формування смислових, аксіологічних і поведінкових орієнтирів суспільства. Обґрунтовано, що мистецтво виконує не лише естетичну чи комунікативну функцію, а й постає потужним інструментом ідейного впливу, символічної демаркації та світоглядного конструювання соціальної реальності. Доведено, що навіть за відсутності прямого авторського наміру мистецький твір апріорі формує систему ціннісних координат, провокує переосмислення усталених смислів і стимулює світоглядну самоідентифікацію людини.

Особливу увагу приділено символічній природі мистецтва та механізмам функціонування художнього образу як засобу трансляції культурних кодів, ментальних установок і соціокультурних міфологем. Проаналізовано взаємозв'язок мистецтва, символу, ментальності та міфу, а також виявлено специфіку їхнього впливу на формування колективного світосприйняття. На основі аналізу творчості Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Пабло Пікассо, Вінсента ван Гога та інших митців показано, що інтерпретація мистецьких творів значною мірою залежить від конкретно-історичного, культурного й аксіологічного контексту.

Окремо обґрунтовано, що мистецтво і мораль утворюють два автономних, але взаємопов'язаних духовних світи, взаємодія яких визначає межі творчої свободи, суспільної відповідальності та ціннісної орієнтації художньої діяльності. Зроблено висновок, що мистецтво є не лише відображенням суспільних процесів, а й активним чинником духовного, культурного та світоглядного переформатування людини і соціуму.

Ключові слова: мистецтво; світоглядні взірці; символ; художній образ; ментальність; міф; естетика; аксіологія; мораль; соціокультурний простір.

Вступ

Ідейно-світоглядний вплив мистецтва на суспільну свідомість містить щонайменше потенційну небезпеку (загрозу) негативних наслідків. Цей проблемний аспект додатково посилюється ще одним теоретико-праксеологічним викликом, який потребує переконливого концептуального реагування: мистецтво як класичний об'єкт апріорі не може бути позитивним чи негативним, конструктивним чи деструктивним — тим чи іншим його робить суб'єкт, автор мистецького твору, явища і тенденції. Це означає, що популярна ідея «боротьби за правильне мистецтво» на практиці перетворюється на ілюзійну і контрпродуктивну за своїми наслідками донкіхотську війну з вітряками.

На предметне поле даного дослідження повною мірою поширюється теза, яка у філософії науки асоціюється з епістемологічною інфляцією, а саме: «Збільшення кількості інформаційних згадок про певне явище (в даному разі — про мистецтво) призводить не до його смислового поглиблення, увиразнення й удосконалення, а навпаки — до того смислового й значеннєвого розпорошення, у випадку якого коректно вести мову про феномен під назвою «за деревами не видно лісу»» [1, с. 208].

Тим не менше, за потреби і бажання ліс смислів і значень за деревами поліаспектної інформації все-таки простежується. Зокрема, хрестоматійна праця Іполита Тена «Філософія мистецтва» обґрунтовує феномен мистецтва та специфіку його еволюціонування взаємозумовленим впливом соціальних детермінант та інших причинно-наслідкових зв'язків, серед яких ключового значення набувають конкретно-історичні й навіть кліматичні особливості [2]. На думку автора, художній розвиток кожної епохи чи народу підлягає коректному розумінню лише крізь призму його сприйняття в контексті значущих історичних індукцій.

У книзі «Філософія мистецтв: *вступ* до естетики» професор моральної філософії Університету Абердіна Гордон Ґрем узагальнив низку філософських теорій краси і творчості таких мислителів, як Гегель, Гердер, Дерріда, Кант, Коллінгвуд, Кроче і Юм [3]. Автором розглянуто широкий спектр феноменології мистецтва — від кіно, живопису та архітектури до художньої літератури, музики та поезії.

Професор філософії Оклендського університету Стівен Дейвіс ґрунтовно осмислив основні предметні сфери та проблемні вузли сучасної філософії мистецтва [2]. Тематичний спектр, проаналізований автором, включає інтерпретацію мистецтва; зв'язок мистецтва, культури та еволюційної

спадщини; збудження та вираження емоцій засобом мистецтва; виклики, пов'язані з різновидами мистецтва в різних соціокультурних середовищах; концептуальні різнотлумачення цінності мистецтва. Авторські рефлексії охоплюють широкий спектр тем — на кшталт амбівалентних інтерпретацій мистецтва, кореляції мистецтва та моральних цінностей тощо.

Резонансна книга «Любов до мистецтва: європейські художні музеї та їхня публіка» П'єра Бурдьє та Алана Дарбеля постає прискіпливим критеріальним демаркатором якості художніх смаків, піддаючи суворій науковій експертизі претензійні художні явища і процеси нашого сьогодення [4]. Подібні цільові орієнтири переслідувало резонансне дослідження професора філософії мистецтва в Університеті Вісконсіна-Медісона Ноеля Керрола за назвою «Філософія мистецтва: сучасний *вступ*» [5], а також уже класична за станом на сьогодні праця «Філософія мистецтва: хрестоматія античності та сучасності» Алекса Нейла та Аарона Рідлі [6].

Книга «Соціальне становлення та символічний ландшафт» професора географії людини Лондонського університету Роял Холловей Деніса Косгроува має респектабельний статус у середовищі соціальних теоретиків, мистецтвознавців, ландшафтних архітекторів, істориків, географів і загалом усіх, хто цікавиться соціальною та культурною політикою ландшафту [7]. Автор привернув увагу до специфічних особливостей символічного інструментарію, за посередництва якого мистецтво здійснює свій ідейний, світоглядний і навіювальний і навіть маніпулятивний вплив на індивідуальну і масову свідомість.

Тим не менше, доводиться констатувати практичну відсутність дослідницьких зусиль у напрямі систематизації уявлень про проблемні виклики мистецтва для суспільства, а відтак — і зусиль з побудови виразної філософської стратегеми, скажімо так, превентивних заходів із метою мінімізації негативних наслідків. З огляду на функціональну специфіку мистецтва та окреслену вище його проблемну складову пріоритетного значення набуває завдання напрацювання оптимальної філософської стратегеми (завдання) позиціонування щодо мистецтва як генератора світоглядних взірців.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських і загальнонаукових підходів, що дозволили розкрити мистецтво як багатовимірний соціокультурний та світоглядний феномен. Насамперед використано філософсько-герменевтичний метод, завдяки якому було здійснено інтерпретацію мистецьких творів, символів і художніх образів у контексті їхнього смислового, аксіологічного та культурно-цивілізаційного навантаження. Це дозволило виявити приховані світоглядні

смисли мистецтва та специфіку їхнього впливу на суспільну свідомість. Аксіологічний підхід дав змогу дослідити мистецтво як систему ціннісних орієнтирів, що формують моральні, духовні та світоглядні пріоритети людини й суспільства. Його використання сприяло обґрунтуванню тези про мистецтво як чинник духовного та ідейного конструювання соціальної реальності. Застосування культурологічного та цивілізаційного підходів дозволило простежити взаємозв'язок мистецтва з ментальністю, міфологічними структурами, історичними традиціями та конкретно-історичними особливостями розвитку суспільства. Завдяки цьому було розкрито залежність інтерпретації мистецьких явищ від соціокультурного контексту та символічних кодів певної епохи. Метод аналізу і синтезу сприяв систематизації філософських концепцій мистецтва, узагальненню наукових підходів до проблеми символізму, художнього образу та моральної відповідальності митця. Це дозволило сформувати цілісне уявлення про мистецтво як генератор світоглядних взірців. Порівняльний метод дав можливість зіставити різні інтерпретаційні моделі мистецтва, а також виявити відмінності між трансчасовими інваріантами мистецтва та їх конкретно-історичними формами. Завдяки цьому було показано динамічний характер художніх смислів і механізмів їхньої соціальної рецепції.

Результати дослідження.

Коректне осмислення предметної сфери передбачає необхідність розуміння того, що «смислову демаркацію феноменології мистецтва можна здійснювати за багатьма критеріями і параметрами, однак найбільш очевидним (а відтак і консенсусним) є розмежування всієї сукупності мистецьких явищ на трансчасові інваріанти та конкретно-історичну специфіку. Кожен із цих аспектів володіє внутрішньою логікою та інструментальною доцільністю: зокрема, якщо трансчасові інваріанти увиразнюють сутність мистецтва в принципі, так би мовити, з позицій вічності, то конкретно-історичний підхід окреслює ієрархію смислової значущості в межах конкретної епохи — скажімо так, з позицій тут-і-тепер» [1, с. 209].

Відмінність трансчасових інваріантів та конкретно-історичної специфіки мистецького статус-кво загострює потребу з'ясування взаємин між цими типологічними відмінностями, а саме: як слід сприймати мистецькі тренди, котрі набувають антагоністичних і несумісних ознак? І що дає підстави відносити їх до однієї категорії явищ? Одразу зазначимо, що на таке очевидне запитання у фаховому середовищі немає аргументаційно переконливої відповіді.

Смислова демаркація феноменології мистецтва перекидає виразний асоціативний місток насамперед до символічних засобів мистецької (само)репрезентації. Принагідно зазначимо, що до проблематики символічної навантаженості мистецтва зверталися Дж. Аґамбен, М. Бахтін,

В. Бенджамен, А. Берґсон, Ж. Бодріяр, Г. Гегель, Р. Ґенон, М. Еліаде, Е. Кассірер, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, О. Лосєв, В. Тернер, Ц. Тодоров, А. Уайтхед, Е. Уорхол, Д. Фрезер, Е. Фромм, Ф. Шлегель, К. Г. Юнг та інші мислителі.

Між іншим, «запитання «чиїми очима ми дивимося на світ?» мало всі ознаки актуальності ще в часи грецької античності, хоча тоді можливість суверенного світогляду й незаангажованого мислення була стократ вищою, ніж нині, коли кожен із нас перебуває практично скрізь і всюди під тотальним інформаційним пресингом і навіювально-маніпулятивним впливом інформаційних ресурсів найрізноманітнішого профілю, об'єднаних єдиною специфічною особливістю — забезпечення інтересів своїх фактичних власників, бенефіціарів» [8, с. 21].

За таких умов і обставин пріоритетного значення набуває аналіз символу як необхідно притаманного кожній культурі медіатора відносин людини та світу, виявлення специфіки символу, на відміну від знака та інших засобів освоєння дійсності у свідомості людини, а також генерування уявлення про природу і функції символічного свідомості. Найбільш показовим, концентрованим утіленням цієї тези слугує живопис, скульптура і архітектура [9].

Символ — це засіб мистецького опосередкування: за посередництва символів митець передає значущу для себе і суспільства систему смислових і значеннєвих координат, вказує на ті небезпечні тенденції, табу і, висловлюючись терміном сучасної психології, «червоні прапори», які випробовують на міцність стосунки, отруюють взаємини чи набувають ознак токсичних факторів. Тут треба розуміти: «Щоб явище, предмет чи подія набули символічного значення (статусу), необхідні певні соціокультурні та психосоматичні передумови (здебільшого їх взаємопотенціююче поєднання)» [10, с. 101].

Фундаментальна передумова коректного сприйняття символізму пов'язана з тим, що він «перебуває в тісному корелятивному взаємозв'язку з інструментарієм (методом) аналогій і екстраполяцій: іронічний факт пов'язаний із тим, що саме смислова неостаточність і дифузність символів, яка вважається істотним семантичним недоліком, на практиці перекидає місток аналогій і екстраполяцій до споріднених тематичних кейсів, спонукаючи виявляти та систематизувати істотні закономірності принципів дії і способів функціонування» [10, с. 102].

Позаяк явище символізму функціонує переважно в режимі вільних асоціацій, то не варто дивуватися, що зображення одного й того ж предмету може містити різне символічне навантаження для різних історичних епох, культур і цивілізацій, релігійних конфесій, гендерів і навіть вікових категорій. Втім, існують і універсальні, трансчасові інваріанти символічних

смислів і значень — зокрема, яблука та устриці постають символом спокуси, тілесних утіх та хіті; оселедець — традиційний символ християнської віри, м'ясні страви залежно від контексту можуть означати як багатство, так і ненажерливість, апельсин і гранат слугують символічним натяком на достаток та повноту життя, лимон — це нещирість і оманлива привабливість (за принципом: гарний зовні, однак кислий усередині), артишоки символізують надію, а спаржа — розкіш і процвітання. Полуниця перекидає символічний місток до чистоти та невинності, груша — до жіночності та плідності, вишня — до приємності та комфорту, а виноград — до пияцтва та втрати відчуття міри [11; 12].

Узвичаєне уявлення про ідейну безкомпромісність мистецтва є більшою мірою тенденційним міфом, аніж реальність з плоті та крові, бо насправді в абсолютній більшості випадків твір мистецтва — це завжди більший чи менший компроміс між ідеєю та можливістю її втілення, між виконавцем та замовником, між прагненням реалізувати себе в усій повноті потенціалу та суспільними табу й канонами цензури.

В цьому контексті важко заперечити тезу, що «міф є значущим елементом світосприйняття людини будь-якої культурно-історичної епохи в силу того, що міфологічні структури лежать в основі картини світу, оформляючи її в цілісне утворення. Він визначає вектор структурування світу і наділення його змістом. Міф реалізує базову потребу культури в підтримці соціального порядку і психологічного комфорту, в освоєнні світу, у формуванні культурних смислів і трансляції соціокультурного досвіду. Міф багато в чому визначає специфіку розвитку культури на кожному історичному етапі» [13, с. 274].

Міф функціонально покликаний заповнювати епістемологічні порожнини в чутливих для масової свідомості місцях і аспектах. Починаючи з Джорджіо Вазарі, масова свідомість опинилася в полоні міфологемних стереотипів про «таємні смисли», «ретельно приховані загадки», «інтригуючі підтексти» й т. п. як окремих творів мистецтва, так і особливостей життєпису їхніх авторів — митців.

Наприклад, полотно Рафаеля «Дама з однорогом» («Dama col liocorno») тривалий час позиціонувалося не інакше, як художній гімн духовної піднесеності та доброчесності. Насправді ж у первісному варіанті картини був лише портрет дівчини, яка мала вийти заміж — і жодного однорога та пов'язаного з ним символізму. Такий художній образ мав реального прототипу і не містив будь-яких алегорій та інтерпретативних містифікацій. Однак згодом замовник наполіг на доповненні сюжетної лінії собачкою, яка консенсусно символізувала вірність (у даному разі — обіцянку подружньої вірності). А ще невдовзі, слідуючи новій тогочасній моді, собачка

трансформувалася в однорога, який ось уже впродовж півтисячоліття символізує цноту, розважливість і гідність.

Повчальною з міркувань розвінчувань міфологічних інтерпретативних конструкцій є також картина «Пані з горностаєм» (Dama con l'ermellino) Леонардо да Вінчі: позаяк білий горностай символізує непорочність, то більшість традиційних тлумачень цього полотна пов'язана саме з таким символічним навантаженням. Насправді ж у первісній версії Леонардо малював дівчину без горностая, однак, за наполяганням замовника, на руках у дівчини згодом з'явилася ця емблематична тваринка. Вся річ у тім, що на полотні зображена коханка герцога Міланського Людовіко Сфорци, а горностай у даному разі — не декоративний акцент, а суспільно-політичний маркер: Людовіко мав прізвисько «горностай». Так особисте, хоч і в дещо зашифрованому вигляді, проте набуло публічного розголосу — причому, в тій мірі й у тому діапазоні, в якому визначив не художник, а замовник.

Втім, із творчістю Леонардо да Вінчі пов'язано чимало аспектів, які все ще знаходять пояснення лише за посередництва міфологічної інтерпретації. Для прикладу: якщо товщина найтоншої людської волосини складає 40–60 мікрометрів, то мазки на «Джоконді» Леонардо да Вінчі завбільшки з 25 мікрометрів — це тонше, ніж людська волосина. Виникає щонайменше арифметична проблема: навіть якби Леонардо все життя розтирав свої фарби, йому не вдалося б її довести до подібної товщини гранул, а крім того особливість нанесення шарів фарби свідчить на користь того, що в даному разі застосована навіть не вкрай затратна для часового ресурсу технологія сфумато (до послуг якої інколи вдавався педантичний Альбрехт Дюрер), а технологія кольорового принтінгу. От тільки звідки в Леонардо кольоровий принтер?

Істотна соціокультурна зумовленість автоматизмів світосприйняття загалом і символічної сфери зокрема актуалізує значення ментального фактора: «Ментальності об'єднують практично всіх членів суспільства, хоча часто не усвідомлюються самими людьми, а проявляються через особливості бачення світу, уявлення про час і простір, організацію праці, поведінкові та ритуальні особливості. Вони імпліковані в знакових системах, звичаях, традиціях, віруваннях тощо й лежать в основі типології поведінкового кодексу (слов'янського, балканського, кавказького, арабського і т. ін.)» [8, с. 19–20].

Значущість ментального маркера пов'язана з тим, що він виконує вкрай важливі функції світоглядної навігації представників певного культурного кластера. Ця специфічна особливість «дає змогу інтегрувати хаотичний потік різноманітних вражень у певне світобачення. Категорія менталітету взагалі немислима поза такою імперативною ознакою, як культурна селективність і спадкоємність. Адже сам факт накопичення досвіду

багатьма генераціями якраз складає альфу та омегу ментальних азимутів будь-якого явища. Тому теорія ментальностей намагається осягнути логіку такого селективного відбору, виявити закономірності певних типів світогляду і світоперетворення, аргументовано довести взаємозв'язок і контекстуальність сутнісних компонентів ментальності — вірувань та переконань, фобій та готовності зробити екзистенційний вибір і т. п.» [13, с. 28–29].

П'єр Бурдьє слушно привертав увагу до ролі емоційного переживання у формуванні світосприйняття як цілісної картини світу [14]. Відповідно до його аргументації, емоційне переживання набуває ключового значення під час формування різних стилів світосприйняття, які, в свою чергу, онтологічно тісно корелюють із видами менталітету. Цей аспект також виразно розкрито в книзі Ліонеля де Фонсеки «Про істину декоративного мистецтва. Діалог між людиною Заходу та людиною Сходу» [15].

Принагідно зазначимо, що «етнометодологія якраз і є сферою знань про соціокультурну навантаженість смислів і значень, про внутрішню логіку їх стереотипізації і закономірності канонізації. Саме відгалуженням цієї сфери знань є теорія фонових очікувань, яка окреслює принципи смислової конотації відповідно до специфіки конкретно-історичної соціокультурної навантаженості» [8, с. 18].

Важко аргументовано спростувати тезу, що «інтерпретація і комунікація за посередництва мистецтва є не тривіальною, а доволі складною з огляду символічну навантаженість мистецьких явищ і процесів — іншими словами, предметно й ефективно комунікувати засобом мистецтва спроможний лише той, хто володіє певним рівнем символічної компетентності, хто спроможний «читати між рядків» і коректно розшифровувати символічні шрифти творів, явищ і процесів мистецької етіології» [1, с. 210].

Зрештою, навіть високий щабель символічної компетентності не гарантує коректної інтерпретації мистецьких явищ і процесів, тому останнім часом все більшої інструментальної популярності набуває верифікація прихованих смислів творів мистецтва (передовсім ідеться про живопис) методом рентгено-флуоресцентного аналізу (рентгенографії). Саме цей метод спонукає до все більш прискіпливої історичної «археології», внаслідок якої, зокрема, з'ясувалося, що коли картину «Анжелюс» видатного французького художника XIX століття Жана-Франсуа Мілле замовник відмовився придбати за погоджену суму на тій підставі, що це творіння «хоч і безперечно геніальне, проте надто сумне», то митець вирішив не обтяжувати себе перемалюванням усієї картини: він просто зафарбував дитячу труну, замінивши її на корзину картоплі. Такий гротескний приклад сприяє більш реалістичному сприйняттю підтекстів, які часто не мають нічого спільного з піднесеністю чи утаємниченістю, а є просто іронічним

чи саркастичним викликом, до якого митець змушений вдаватися з тих чи інших причин.

Історії живопису відомі безліч подібних прикладів — зокрема, легендарна картина Пабло Пікассо «Старий гітарист» насправді намальована поверх іншої картини — жінки з дитиною. Ті, хто хочуть розгледіти в цьому містичні підтексти, будуть розчаровані: художник просто перебував у настільки жахливій фінансовій скруті, що не мав можливості навіть придбати нове полотно, тому був змушений пожертвувати однією з готових робіт, щоб швидше виконати замовлення, за яке гарантовано заплатять хороші гроші.

Вінсенту ван Гогу відчай безгрошів'я був відомий чи не найкраще з-поміж усіх митців попереднього пів тисячоліття, тому для нього малювати одну картину поверх іншої — звична справа. На жаль, така драма інколи перетворювалася на справжню мистецьку трагедію — так сталося, зокрема, з картиною «Пляма трави»: під зображеним тривіального поля однорідної трави автор у буквальному сенсі поховав мистецький шедевр жіночого обличчя. А все тому, що навіть на шедеври покупців може не бути роками, тому коли надходить замовлення на примітивну траву, його доводиться приймати, бо інакше — голодна смерть.

Тут не зайве поновити в пам'яті, що таке художній образ. Як зазначає В. Левкулич, «це фіксований у певному зображенні спосіб оцінки зображеного. У цьому сенсі він ідеальний, надчуттєвий. Художній образ є фіксованим у творі мистецтва способом сходження від чуттєвості речі до позачуттєвої людяності суб'єкта естетичної діяльності. Отже, що я бачу, дивлячись на картину? Образ, чуттєво-надчуттєву реальність, чуттєво явлену ідею. Але образ ще не є самою ідеєю; він — «спосіб сходження» до неї. Тому дивитися є «способом сходження» до бачити. Зрештою, можна дивитися, але не бачити» [13, с. 102].

З художнім образом як чуттєво-надчуттєвою реальністю існує чимало іронічних і курйозних випадків, обумовлених його перманентною динамікою розвитку. Чи не найбільш гротескний кейс стосується Іллі Рєпіна (чи пак — Ріпина), якому на певному етапі його творчості заборонили вхід у Третьяковську галерею з мольбертом із тієї причини, що він постійно намагався домальовувати свої картини. Як бачимо, перфекціонізм у тлумаченні того чи іншого художнього образу має не лише трансчасові переваги, а й конкретно-історичні недоліки і проблеми.

Зрештою, найбільш контроверсійними є взаємини мистецтва та моралі. Якщо залишатися на твердому ґрунті об'єктивного сприйняття реалій, то треба визнати, що за своєю природою мистецтво та мораль утворюють два автономних світи: вони не мають один щодо одного безпосередньої і внутрішньої субординації. Можливо, субординація існує, проте

вона зовнішня й опосередкована. Її ігнорують в анархічній вимозі тотальної безвідповідальності художника: те, що пишеш, не має наслідків. А втім, будь-яка субординація мистецтва та моралі (якою б вона не була) піддається запереченню і на протилежному полюсі — в тоталітарній вимозі, котра повністю віддає художника в кабалу служіння зовнішнім пріоритетам: все, що написано, має перебувати під контролем суспільства та держави. В обох випадках ігнорується одна й та ж істина: домен Мистецтва та домен Моралі утворюють два автономних світи в межах єдиного людського субстрату.

Тут треба відверто й недвозначно визнати, що гасло й кредо «Мистецтво для Народу» беззастережно ігнорує природу мистецтва і світ мистецтва як такий, цінності творчого інтелекту, факт, що художник має бути Художником. Митецька совість зобов'язує його не грішити проти свого мистецтва. Запропонуйте Леонардо або Модильяні змінити свій стиль і писати такі полотна, які «подобаються людям» (тобто дилетантський живопис), або запропонуйте їм «присвятити своє життя сімейному добробуту і виконувати свої моральні зобов'язання перед дружиною та дітьми». Навіть якщо сім'я знаходилася б у нужденному стані, Леонардо чи Модильяні з високою вірогідністю відреагували б так: заради Бога замовкніть, бо ви не маєте найменшої уяви про те, про що говорите!.. Наслідувати такі поради для них означало б зрадити свою митецьку гідність. Щоб прогодувати свою сім'ю, справжній художник може погодитися пасти свиней, стати чиновником чи навіть відректися від мистецтва, але він ніколи не стане поганим художником.

Шарль Бодлер писав: мені плювати на рід людський — великий художник може нічим не цікавитися, крім свого твору, як це робив Пруст, і може бути абсолютним егоїстом, як Ґете. Оскару Уайльду належить ще одна показова сентенція: той факт, що людина когось отруїла, не може вважатися аргументом проти її прози, а Едґар Деґа зауважив: картина — це річ, яка вимагає не менше підступності, крутійства і порочності, ніж вчинення злочину. Між іншим, в один і той же час Андре Жід з безпрецедентною щирістю писав дві маленькі книжечки: в одній він висловлював відданість і любов до Євангелія, а в іншій — проповідував гомосексуалізм.

Під наведеним аргументаційним попурі можна підвести результуючу риску словами Роуена Аткінсона: художник не повинен вибачатися за своє мистецтво, бо мистецтво — це універсальне алібі й індульгенція на всі випадки життя. Вочевидь мистецтво отримує користь з усього, навіть із гріха. Воно фундаментально егоїстичне, бо не дбає ні про що, крім самого себе — приміром, якщо художника засуджують до страти, то картині байдуже: вона переймається лише тим, щоб вогонь, на якому митця спалять, забезпечив випалення прекрасного вітража.

Також варто визнати, що Мораль не може нічого повідомити про спонукальну причину твору, — себто про Красу, а Мистецтво нічого не може повідомити про те, що є причиною і благом людського життя. При цьому людське життя не може обійтися без самої Краси і без тієї інтелектуальної творчої першооснови, в межах якої останнє слово належить Мистецтву. Мистецтво ж реалізує себе в самому єстві людського життя, людських потреб і людських цілей, де статусом вагомого аргументу наділена Мораль.

Іншими словами, Мистецтво та Мораль утворюють два автономних світи, кожен з яких суверенний в межах своєї сфери, проте вони не можуть взаємно ігнорувати одне одного, бо людина присутня в обох цих світах одночасно як інтелектуальний творець і як моральний діяч, суб'єкт актів, що визначають траєкторію індивідуальної долі. А оскільки художник є насамперед людиною, а вже потім — художником, то автономний світ Моралі безумовно вищий, ширший і глибший ніж автономний світ Мистецтва. Інакше кажучи, Мистецтво опосередкованим чином усе-таки підпорядковане Моралі.

Висновки

Мистецтво постає не лише сферою естетичного самовираження, а й одним із найпотужніших механізмів формування світоглядних орієнтирів людини та суспільства. Воно здатне впливати на систему цінностей, моделі поведінки, уявлення про морально допустиме й недопустиме, а також формувати духовні та культурні пріоритети епохи.

Світоглядний потенціал мистецтва реалізується насамперед через символічну природу художнього образу. Саме символ, метафора, асоціативність і смислова багатошаровість мистецьких творів забезпечують їхню здатність транслювати культурні коди, ментальні установки та аксіологічні взірці.

Інтерпретація мистецтва істотно залежить від конкретно-історичного, соціокультурного та ментального контексту. Один і той самий художній образ у різні історичні епохи може набувати принципово відмінних смислів, що засвідчує динамічний характер мистецтва та його тісний зв'язок із суспільними трансформаціями.

Мистецтво і мораль утворюють автономні, але взаємопов'язані духовні сфери. Художня творчість не може бути повністю ізольованою від моральних вимірів людського буття, оскільки мистецький твір здатний впливати на суспільну свідомість, формуючи як конструктивні, так і деструктивні моделі світосприйняття.

Водночас спроби повного підпорядкування мистецтва зовнішнім ідеологічним чи моральним імперативам неминуче призводять до втрати його творчої автономії, евристичного потенціалу та духовної самобутності.

Саме тому проблема співвідношення свободи мистецтва та суспільної відповідальності митця залишається однією з ключових у сучасному філософському дискурсі.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом механізмів символічного впливу мистецтва на масову свідомість, а також із вивченням ролі мистецтва у формуванні новітніх соціокультурних ідентичностей в умовах інформаційного суспільства.

Список посилань

1. Когут О. В. Мистецтво як соціокультурний феномен: змістовно-функціональні виклики сьогодення. Культурологічний альманах. 2025. №1. С. 207–214.
2. Taine H. The Philosophy of Art. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2017. 76 p.
3. Graham G. Philosophy of the Arts: An Introduction to Aesthetics. Routledge, 2005. 288 p.
4. Bourdieu P., Darbel A. L'amour de l'art: les musées d'art européens et leur public. Editions de Minuit, 1966. 251 p.
5. Carroll N. Philosophy of Art: A Contemporary Introduction. Routledge, 1999. 288 p.
6. Neill A., Ridley A. The Philosophy of Art: Readings Ancient and Modern. McGraw-Hill Humanities, 1994. 592 p.
7. Cosgrove D. Social Formation and Symbolic Landscape. University of Wisconsin Press, 1998. 293 p.
8. Сливінський А. Соціокультурна взаємодія як фактор еволюціонування людства. Вища освіта України. № 2 (2024). С. 14–27.
9. Hidden Symbols of Still Live Paintings | Vanitas! URL: https://www.youtube.com/watch?v=xUpwenYB5eE.
10. Когут О. Символічна сфера як онтологічний ресурс мистецтва. Вища освіта України. 2025. № 1. С. 100–106.
11. Голландські натюрморти: символізм квітів, тварин, фруктів. Натюрморт Ванітас. URL: https://www.youtube.com/watch?v=YDTxR_H9ebk.
12. Символізм у мистецтві Фріди Кало: Що вона приховувала у своїх картинах? URL: https://www.youtube.com/watch?v=MSfOs4Ke0l8
13. Левкулич В. В. Справедливість як соціокультурний феномен : монографія / В. В. Левкулич. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 480 с.

14. Bourdieu P. The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature. Polity Press, 1993. 336 p.

15. Давимука С. Екосистема мистецтва: наукові засади становлення та сучасні практики: монографія / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені

References

1. Kohut, O. V. (2025). Art as a socio-cultural phenomenon: content-functional challenges of the present. Culturological Almanac. No. 1, 207–214. [in Ukrainian]

2. Taine, H. (2017). The Philosophy of Art. CreateSpace Independent Publishing Platform. 76 p.

3. Graham, G. (2005). Philosophy of the Arts: An Introduction to Aesthetics. Routledge. 288 p.

4. Bourdieu, P. & Darbel, A. (1966). L'amour de l'art: les musées d'art européens et leur public. Editions de Minuit. 251 p.

5. Carroll, N. (1999). Philosophy of Art: A Contemporary Introduction. Routledge. 288 p.

6. Neill, A. & Ridley, A. (1994). The Philosophy of Art: Readings Ancient and Modern. McGraw-Hill Humanities. 592 p.

7. Cosgrove, D. (1998). Social Formation and Symbolic Landscape. University of Wisconsin Press. 293 p.

8. Slyvinsky, A. (2024). Sociocultural interaction as a factor in the evolution of humanity. Higher Education of Ukraine. No. 2, 14–27.

9. Hidden Symbols of Still Live Paintings | Vanitas! URL: https://www.youtube.com/watch?v=xUpwenYB5eE.

10. Kohut, O. (2025). The symbolic sphere as an ontological resource of art. Higher Education of Ukraine. No. 1, 100–106.

11. Dutch still lifes: symbolism of flowers, animals, fruits. Vanitas still life. URL: https://www.youtube.com/watch?v=YDTxR_H9ebk.

12. Symbolism in Frida Kahlo's art: What did she hide in her paintings? URL: https://www.youtube.com/watch?v=MSfOs4Ke0l8.

13. Levkulych, V. V. (2018). Justice as a socio-cultural phenomenon: monograph / V. V. Levkulych. Uzhhorod: Helvetica Publishing House, 480 p.

14. Bourdieu, P. (1993). The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature. Polity Press. 336 p.

15. Davymuka, S. (2021). The ecosystem of art: scientific principles of formation and modern practices: monograph / State Institution «Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishnyi NAS of Ukraine». Lviv, 581 p.

УДК 722(477)+130:2 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.117–130

Oksana Kohut

Associate Professor of the Department of Pop Singing
at the Kyiv National Academic Operetta Theatre
Kyiv Municipal Academy of Variety and Circus Arts (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0000-8491-0447
e-mail: Okogut@ukr.net

ART AS A GENERATOR OF WORLD-VIEWING PATTERNS

Abstract

The article presents a comprehensive philosophical analysis of art as a generator of worldview models and one of the key mechanisms for shaping semantic, axiological, and behavioral orientations of society. It is substantiated that art performs not only aesthetic and communicative functions but also acts as a powerful instrument of ideological influence, symbolic demarcation, and worldview construction of social reality. It is proved that even in the absence of direct authorial intention, a work of art inevitably forms a system of value coordinates, stimulates reconsideration of established meanings, and encourages individual worldview self-identification.

Special attention is paid to the symbolic nature of art and to the mechanisms of functioning of the artistic image as a means of transmitting cultural codes, mental attitudes, and sociocultural mythologies. The interrelation between art, symbol, mentality, and myth is analyzed, and the specificity of their influence on the formation of collective worldview perception is revealed. Based on the analysis of the works of Raphael, Leonardo da Vinci, Pablo Picasso, Vincent van Gogh, and other artists, it is demonstrated that the interpretation of artistic works largely depends on historical, cultural, and axiological contexts.

Particular emphasis is placed on the argument that art and morality constitute two autonomous yet interconnected spiritual domains whose interaction determines the boundaries of creative freedom, social responsibility, and the value orientation of artistic activity. It is concluded that art functions not only as a reflection of social processes but also as an active factor in the spiritual, cultural, and worldview transformation of both the individual and society.

Keywords: art; worldview models; symbol; artistic image; mentality; myth; aesthetics; axiology; morality; sociocultural space.

Надійшла до редакції/ Received: 09.03.2026

Прорецензовано/ Revised: 01.04.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 32.019.5:316.472.4:316.776 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.131–148

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Цигвінцев Ігор Геннадійович
Аспірант відділу політичної культури та ідеології
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0003-8554-4292
e-mail: ihordiss@gmail.com

ІНФЛЮЕНСЕР ЯК НОВИЙ АГЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ У ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Резюме

У статті здійснено політологічну концептуалізацію поняття «інфлюенсер» як нового агента політичної соціалізації молоді. Актуальність дослідження зумовлена цифровою трансформацією політичної комунікації, появою нового типу комунікативного актора та інституціоналізацією феномену в українському медіапросторі після електорального циклу 2019 року й повномасштабної агресії 2022 року. Виявлено, що термін зберігає переважно маркетингове та соціокультурне навантаження, тоді як його політологічний вимір залишається аналітично нерозробленим. На матеріалі англомовної (Х. Баузе, Дж. Арнессон, Д. Гарфф, М. Рідл, А. Гудвін та ін.) та української (І. Шмаленко, Н. Єфтені, І. Семенець-Орлова, А. Кравець, О. Гоцур, А. Прощенко) наукової літератури здійснено критичний аналіз дефініцій, що сформувалися у межах маркетингового, соціологічного, комунікативного й політологічного підходів. Експлікована теоретична рамка дослідження як концептуальної праці середнього рівня (mid-range theory), що інтегрує теорію політичної комунікації, теорію політичної соціалізації та концепцію платформно-опосередкованої комунікації. Запропоновано систематизацію типологічних моделей за чотирма групами критеріїв: масштаб аудиторії, тематичне спрямування, ступінь політичної залученості, платформна специфіка. На основі компаративного аналізу інфлюенсера та класичного лідера думок виокремлено структурні і функціональні відмінності нового цифрового актора від комунікативної фігури середини XX ст. Сформульовано робоче визначення інфлюенсера

у політико-комунікативному вимірі, доповнене блоком операціоналізації (п'ять компонентів з емпіричними індикаторами) та аналітичною рамкою трьох рівнів впливу (мікро-, мезо-, макрорівень). Артикульовано нормативний вимір феномену, пов'язаний з ризиками для демократичних процесів. Запропонована концептуалізація створює підґрунтя для подальших досліджень впливу інфлюенсерів на компоненти політичної культури молоді в умовах українського медіапростору воєнного періоду.

Ключові слова: інфлюенсер; політична соціалізація; політична комунікація; лідер думок; парасоціальна взаємодія; цифрова публічна сфера; гейткіпінг; політична культура.

Вступ

У сучасних умовах цифрової трансформації політичної комунікації масове поширення соціальних медіа призвело до появи нового типу комунікативного актора, чий вплив на формування політичних орієнтацій молодіжних аудиторій сягнув масштабів, порівнянних з традиційними агентами політичної соціалізації, такими як інституційні медіа, освітні установи, політичні партії. Електоральна кампанія Володимира Зеленського 2019 року в Україні, мобілізаційна активність українських воєнних блогерів після 2022 року, протестні рухи Black Lives Matter та Fridays for Future у глобальному масштабі демонструють, що особи, які набули впливовості переважно через цифрові платформи, реально формують політичну поведінку. Емпірична значущість феномену не викликає сумніву; натомість його теоретико-методологічний апарат залишається фрагментованим і запозиченим переважно з маркетингового та соціокультурного дискурсу.

Поняття «інфлюенсер» (англ. influencer) увійшло у наукову та публічну мову насамперед як термін, що описує комерційну функцію, а саме здатність особи впливати на споживчий вибір аудиторії через персональний бренд та парасоціальну комунікацію в соціальних мережах. Спроби перенести цей термін у поле політичної науки наражаються на низку методологічних труднощів. Наявні дефініції здебільшого надмірно широкі і не дозволяють відмежувати інфлюенсера від суміжних категорій, як-от лідера думки, гейткіпера, мікрознаменитості, контент-криейтора. Бракує чіткої прив'язки до базових концептів політичної комунікації, зокрема двоступеневого потоку, селекції порядку денного, фреймінгу. Дефініції рідко враховують специфіку політичного впливу, який відрізняється від споживчого як за механізмами, так і за нормативними наслідками.

В українському науковому дискурсі ця проблема загострюється кількома обставинами. Феномен інфлюенсерства як політично значущий інституційно оформився у вітчизняному медіапросторі порівняно нещодавно, фактично з електорального циклу 2019 року, коли близько 82 % усіх політичних постів в Instagram були присвячені кампанії партії «Слуга

народу» [1, с. 92]. Після початку повномасштабної агресії 2022 року українські інфлюенсери набули нових функцій (мобілізаційної, волонтерської, комунікативної), що додатково ускладнює застосування дефініцій, розроблених для умов мирного демократичного транзиту. Водночас у вітчизняній політології поняття «інфлюенсер» здебільшого обговорюється у контексті прикладних медіадосліджень, без системної концептуалізації у рамках теорії політичної соціалізації.

Метою статті є концептуалізація поняття «інфлюенсер» у полі політичної науки та обґрунтування його статусу як нового агента політичної соціалізації. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: реконструювати генезу поняття від ранньомодерного філософського вживання до сучасного цифрового контексту; систематизувати наявні дефініції за дисциплінарними підходами та виявити їхні аналітичні обмеження для політологічного дослідження; здійснити концептуальне розмежування поняття «інфлюенсер» із суміжними категоріями політичної комунікації; систематизувати типологічні моделі та обґрунтувати релевантну для дослідження політичної соціалізації молоді класифікаційну рамку; сформулювати робоче операціоналізоване визначення інфлюенсера у політико-комунікативному вимірі, придатне для подальшої емпіричної верифікації; артикулювати нормативний вимір феномену та його імплікації для демократичних процесів.

Методи дослідження

Методологія дослідження ґрунтується на комплексному підході, що поєднує методи теоретичного аналізу, концептуальної реконструкції та критичної рефлексії. У межах дослідження застосовано історико-генеалогічний метод для реконструкції еволюції поняття «інфлюенсер» від ранньомодерного філософського вживання до сучасного цифрового контексту; компаративний аналіз для зіставлення дисциплінарних підходів (маркетингового, соціологічного, комунікативного, політологічного) та виявлення їхніх аналітичних обмежень; концептуальний аналіз для розмежування поняття «інфлюенсер» із суміжними категоріями (лідер думки, гейткіпер, мікрознаменитість, контент-криейтор); типологічний метод для систематизації наявних класифікаційних моделей; метод операціоналізації для переведення робочого визначення в емпірично вимірювану структуру компонентів та індикаторів.

Стаття позиціонується як концептуальна праця (conceptual paper) теорії середнього рівня (mid-range theory). Теоретико-методологічну основу дослідження становлять три інтегровані рівні концептуалізації. Перший рівень утворює теорія політичної комунікації, зокрема модель двоступеневого потоку Е. Каца та П. Лазарсфельда [2], концепція гейткіпінгу та теорія порядку денного. Другий рівень становить теорія політичної соціалізації,

у межах якої медіа розглядаються як вторинний агент формування політичних орієнтацій (когнітивних, афективних, оцінних, поведінкових). Третій рівень формує концепція платформно-опосередкованої комунікації (platform-mediated communication), що враховує специфіку алгоритмічного посередництва у цифровій публічній сфері. Ця тришарова рамка дозволяє розглядати інфлюенсера одночасно як актора міжособистісної комунікації, як агента соціалізації молоді та як вузол алгоритмічно структурованої мережі, уникаючи редукції до жодного з цих вимірів окремо.

Результати дослідження

Дослідницький інтерес до інфлюенсерства як політичного феномену сформувався впродовж останнього десятиліття у межах кількох дисциплінарних традицій. Маркетингова перспектива (Ч. Лу, Ш. Юань [3]; Г. Дганеш, Г. Датлер [4]; Л. Касало та колеги [5]) фокусується на функціональній ефективності: інфлюенсер визначається через здатність генерувати залучення аудиторії та впливати на споживчі рішення, що звужує концептуальне поле до економічного виміру. Соціологічний напрям (К. Абідін [6]; Н. Енке, Н. Борхерс [7]) акцентує природу зв'язку між інфлюенсером та підписниками, запозичуючи концепт парасоціальної взаємодії Д. Хортона і Р. Вола [8] для пояснення формування довіри в опосередкованій комунікації. Власне політологічне осмислення феномену розгортається переважно з 2020-х років. Х. Баузе [7] запропонувала одне з перших чітких визначень політичних інфлюенсерів соціальних медіа (Political Social Media Influencers, PSMI). М. Рідл, Дж. Лукіто та С. Вуллі [10] розширили концептуальне поле, А. Гудвін зі співавторами [11] увели поняття «політичних реляційних інфлюенсерів». Концептуально найбільш розвиненим є дослідження Д. Гарфф, П. Штера та Д. Шмук [12], які запропонували розглядати інфлюенсерів як «проксимальних масових лідерів думок». Окрему лінію становлять праці, присвячені нормативно-етичному виміру: Дж. Арнессон [13], М. Веллман зі співавторами [14], К. фон Сікорські та колеги [15], А. Сууронен з колегами [16].

В українській науковій літературі феномен залишається відносно слабко розробленим. Найґрунтовнішим систематичним внеском є праця І. Шмаленко, Н. Єфтені та І. Семенець-Орлової [1], які дослідили вплив інфлюенсерів соціальних медіа на публічну політику України, запропонували широке робоче визначення та обґрунтували тезу про перебирання інфлюенсерами функцій традиційних гейткіперів інформації. О. Гоцур [17] проаналізувала інструментарій соціальних мереж у політичних PR-кампаніях українських та закордонних виборчих циклів, зафіксувавши перетворення цифрових платформ на ключовий канал електоральної комунікації. А. Кравець [18] здійснила систематизацію категорії політичного інтернет-простору, виокремивши його ключові характеристики (інтерактивність,

анонімність, відсутність кордонів) та ризики (маніпуляція, дезінформація, інформаційне перевантаження). А. Прощенко [19] на матеріалі економіко-комунікативного аналізу зафіксував зростання обсягу ринку інфлюенс-маркетингу та виокремив типи інфлюенсерів за масштабом аудиторії й ефективністю залучення. Спільним для вітчизняних розвідок є акцент на емпіричних аспектах діяльності інфлюенсерів та практичних наслідках для медіасистеми, водночас систематична політологічна концептуалізація поняття та його розмежування з суміжними категоріями залишаються невирішеним завданням, на закриття якого спрямована ця стаття.

Етимологічно термін «інфлюенсер» походить від латинського influere («впадати», «вливатися»), що позначало здатність змінювати переконання або поведінку іншої особи без застосування прямого примусу. Одне з найбільш ранніх документально зафіксованих вживань слова influencer в англійській мові належить філософу-платоніку Генрі Мору, який у праці «A Modest Enquiry into the Mystery of Iniquity» (1664) використав цей термін для опису релігійної фігури як ідейного натхненника та морального авторитету. У науковий обіг XX ст. поняття увійшло завдяки Колумбійській школі комунікаційних досліджень. Е. Кац та П. Лазарсфельд у праці «Personal Influence» (1955) запропонували концепцію лідера думки (opinion leader) як особи, що ретранслює, інтерпретує та модифікує меседжі мас-медіа для свого безпосереднього соціального оточення [2]. Лідер думки був фігурою локальною, інтегрованою в первинні соціальні групи, з авторитетом, що ґрунтувався на експертизі або статусі.

Перехід терміна influencer з академічного у публічний дискурс відбувся у 1990-х — 2000-х роках у межах маркетингу. Сектор інфлюенс-маркетингу інституціоналізувався з появою платформ, які уможливили монетизацію персонального впливу: Instagram (2010), YouTube (з 2007 року масово), TikTok (2016). К. Фреберг зі співавторами у 2011 р. однією з перших запропонувала розглядати інфлюенсера як «стороннього незалежного ендорсера, який формує настановлення аудиторії через блоги, твіти та використання інших соціальних медіа» [11, с. 90]. Власне політичний вимір феномену увійшов у фокус досліджень з 2010-х років, спочатку у контексті виборчих кампаній, згодом у дослідженнях політики ідентичності та антиістеблішментних рухів. Реконструкція генези дозволяє виокремити три якісні зсуви у структурі суспільного впливу: від теологічно-філософського концепту переконання до соціологічної категорії локального лідера думки; від лідера думки до маркетингового інфлюенсера як комерційного агента, інституціоналізованого платформами; від маркетингового інфлюенсера до політичного актора, чий вплив поширюється на формування громадянських орієнтацій та мобілізаційних практик.

Аналіз сучасної наукової літератури засвідчує відсутність єдиної, парадигмально усталеної дефініції інфлюенсера, що зумовлено міждисциплінарним характером феномену та відмінністю дослідницьких фокусів. Маркетинговий підхід наголошує на здатності інфлюенсера впливати на споживчу поведінку. Ч. Лу та Ш. Юань визначають інфлюенсера як «насамперед генератора контенту, того, хто має статус експерта у певній галузі, хто культивував значну кількість захоплених підписників… шляхом регулярного створення цінного контенту через соціальні медіа» [3, с. 59]. Г. Дганеш та Г. Датлер доповнюють цю перспективу аспектом персонального брендингу, визначаючи інфлюенсера як особу, що «через персональний брендинг будує та підтримує стосунки з багатьма підписниками в соціальних мережах і має здатність інформувати, розважати та потенційно впливати на думки, ставлення та поведінку підписників» [4, с. 3]. У вітчизняному дискурсі А. К. Прощенко зафіксував зростання обсягу глобального ринку інфлюенс-маркетингу у понад вісім разів за період з 2016 до 2022 рр., що супроводжується появою спеціалізованих типологічних категорій (нано-, мікро-, макроінфлюенсери та мільйонники) [19]. Аналітичне обмеження маркетингового підходу для політологічного дослідження полягає у редукції впливу до споживчого вибору.

Соціологічний підхід зосереджується на природі зв'язку між інфлюенсером та аудиторією. К. Абідін визначила інфлюенсерів як «звичайних користувачів інтернету, які накопичують відносно велику кількість підписників у блогах і соціальних мережах за допомогою текстової та візуальної розповіді про своє особисте життя та спосіб життя, взаємодіють зі своїми підписниками в цифровому та фізичному просторах і монетизують своїх підписників» [6]. Соціологічний підхід використовує концепт парасоціальної взаємодії: Д. Хортон і Р. Вол описали «симулякр розмовного обміну» між медіаперсоною та аудиторією, що створює «ілюзію інтимності на відстані» [8]. У соціальних мережах ця ілюзія посилюється завдяки технікам саморозкриття, прямим зверненням до аудиторії, відповідям на коментарі. Комунікативний підхід акцентує реляційний вимір феномену. Н. Енке та Н. Борхерс пропонують визначення, що фіксує мультифункціональність актора: інфлюенсери є «сторонніми акторами, які встановили значну кількість релевантних стосунків зі специфічною якістю впливу на стейкхолдерів організації через створення контенту, його розповсюдження, взаємодію та особисту присутність у соціальній мережі» [7, с. 267]. Л. Касало, К. Флавіан та С. Ібаньєс-Санчес концептуалізують інфлюенсера як цифрового лідера думок (digital opinion leader), пов'язуючи його статус із якістю контенту та залученістю аудиторії [5].

Політологічний підхід розглядає інфлюенсерів як нових акторів політичної комунікації, які кидають виклик традиційним гейткіперам.

Х. Баузе вводить категорію політичних інфлюенсерів соціальних медіа (PSMI), визначаючи їх як «користувачів, які стали добре відомими в соціальних мережах і, як самостійно створені персональні бренди, регулярно поширюють власноруч створений політичний контент, за допомогою якого вони охоплюють і потенційно впливають на розосереджену аудиторію» [9, с. 298]. М. Рідл, Дж. Лукіто та С. Вуллі визначають політичних інфлюенсерів як «творців контенту, які підтримують політичну позицію, соціальну справу або кандидата через медіа, які вони створюють та/або поширюють на певній платформі соціальних мереж» [10]. А. Гудвін та колеги увели поняття «політичних реляційних інфлюенсерів», тобто творців контенту, які просувають політичні та соціальні справи, «виражаючи їм підтримку та використовуючи сприйняття «дружби» та взаємності з аудиторією для мобілізації» [11, с. 1614]. Концептуально найбільш розвиненою є позиція Д. Гарфф, П. Штера та Д. Шмук, які запропонували розглядати інфлюенсерів як проксимальних масових лідерів думок (proximal mass opinion leaders), що долають класичну дихотомію між локальним лідером думки та віддаленим медіа-актором, поєднуючи масштабність охоплення з ілюзією особистої близькості [12].

Концептуалізація поняття «інфлюенсер» у полі політичної науки потребує розмежування з кількома суміжними категоріями. Розмежування з лідером думки є найбільш концептуально навантаженим, оскільки інфлюенсер еволюційно успадковує функцію опосередкування, виконувану лідером думки в моделі двоступеневого потоку. Класичний лідер думки за Е. Кацом і П. Лазарсфельдом є фігурою локальною, інтегрованою в первинні соціальні групи; його авторитет ґрунтується на експертизі та соціальній локації; механізм формування довіри становить міжособистісна верифікація; роль алгоритмів відсутня; комунікаційна модель є двоступеневим потоком; тематична спеціалізація переважно мономорфна. Інфлюенсер натомість оперує у масштабованих дисперсних мережах; його зв'язок з аудиторією має парасоціальний характер; авторитет ґрунтується на медійній видимості (renown), стилі комунікації та сприйнятій автентичності; алгоритми платформ є критично важливими для його видимості; комунікаційна модель розгортається як багатоступеневий або мережевий потік; тематична спеціалізація переважно поліморфна. Концепт «проксимальних масових лідерів думок» Д. Гарфф та колег [12] фіксує цю гібридність: інфлюенсер є масовим за охопленням, але проксимальним (близьким) за сприйняттям аудиторії.

Концепт гейткіпінгу описує функцію контролю над тим, яка інформація потрапляє у публічний обіг. Інфлюенсер успадковує цю функцію в радикально трансформованій формі: він селектує не лише новини, але й порядок денний, кадрує події через власні наративи, ампліфікує

меседжі через алгоритмічне опосередкування. І. Шмаленко, Н. Єфтені та І. Семенець-Орлова обґрунтували тезу про перебирання інфлюенсерами функцій традиційних гейткіперів інформації в умовах зниження довіри до інституційних медіа [1]. А. Ю. Кравець, систематизуючи характеристики політичного інтернет-простору, фіксує супутні ризики, серед яких маніпуляція, дезінформація, інформаційне перевантаження та поширення наративів без верифікації [18]. Концепт мікрознаменитості (micro-celebrity), розвинений Т. Сенфт і Е. Маввік, описує практику самопрезентації звичайної особи у соціальних мережах за моделлю знаменитості. Інфлюенсер є інституціоналізованою мікрознаменитістю, чия публічна діяльність систематизована, монетизована та функціонально диференційована. Поняття контент-криейтора (content creator) є генеалогічно ширшим: воно охоплює будь-яку особу, що систематично виробляє цифровий контент, незалежно від наявності впливу на аудиторію. Інфлюенсер є контент-криейтором, чия діяльність призвела до формування лояльної аудиторії та здатності змінювати її настановлення.

Внутрішня гетерогенність феномену інфлюенсерства зумовлює потребу в систематичній типологізації. Аналіз джерельної бази засвідчує відсутність єдиної уніфікованої класифікації; натомість існують паралельні типологічні моделі, побудовані за різними критеріями. Класифікація за масштабом аудиторії виокремлює нано-інфлюенсерів (1 000–10 000 підписників), мікро-інфлюенсерів (10 000–100 000), макро-інфлюенсерів (100 000–1 000 000), мега-інфлюенсерів та зірок (понад 1 000 000) [19]. Дослідження фіксують зворотну залежність між масштабом аудиторії та рівнем залученості (engagement rate). Класифікація за тематичним спрямуванням виокремлює лайфстайл-, beauty-, fitness-, gaming-, tech-, food-, travel-, освітніх, політичних, експертних інфлюенсерів. Емпіричні дані свідчать, що абсолютна більшість контенту, який чинить вплив на політичні орієнтації молоді, генерують саме лайфстайл-інфлюенсери з епізодичною політизацією, а не ті, хто свідомо позиціонує себе як політичний коментатор.

К. фон Сікорські та колеги запропонували інтегровану типологію за ступенем політичної залученості, що розрізняє чотири категорії: (1) аполітичні інфлюенсери; (2) лайфстайл-інфлюенсери з епізодичною політизацією, які 90 % часу продукують неполітичний контент, але артикулюють політичну позицію в періоди криз чи виборчих кампаній; (3) лайфстайл-базовані спорадичні політичні інфлюенсери (Lifestyle-Based Sporadic Political Influencers), які використовують політичні події як контекст для демонстрації власної моральності та ідентичності; (4) професійні політичні інфлюенсери [15]. Ця типологія є евристично найбільш цінною для дослідження впливу на політичну культуру молоді, оскільки фіксує саме

перехідну категорію лайфстайл-блогерів з епізодичною політизацією. Кожна цифрова платформа задає власні афордансі, які формують особливий тип контенту і взаємодії. YouTube підтримує довгий формат і експертну комунікацію; TikTok надає переваги короткому емоційному формату з високим вірусним потенціалом; Instagram спеціалізується на візуальній презентації та лайфстайлі; Telegram реалізує текстово-новинний формат із високим рівнем парасоціальної близькості, що особливо релевантно для українського контексту, де Telegram є домінантною платформою споживання політичного контенту [17]. Для подальшого дисертаційного дослідження релевантною визнається інтегрована тривимірна типологія, побудована на ступені політичної залученості, масштабі аудиторії та домінуючій платформі.

Стан розробки поняття у вітчизняному дискурсі демонструє характерні риси адаптаційного етапу. І. Шмаленко, Н. Єфтені та І. Семенець-Орлова пропонують широке визначення: «Блогер, політик, журналіст, телеведучий, учасник телешоу, режисер або будь-який інший активний користувач Facebook чи Instagram, чиї пости та стиль життя збирають навколо себе натовпи підписників у соціальних мережах, така особа визначається як інфлюенсер соціальних медіа» [1, с. 91]. Цінність цієї дефініції полягає у фіксації гібридності ролей; обмеженість полягає у відсутності аналітичних критеріїв розмежування. Ті ж автори додатково характеризують інфлюенсерів як «соціально активних осіб, які діють як ретранслятори інформації, інтерпретуючи та змінюючи її на власний розсуд» [1, с. 88]. Ця дефініція ближча до класичної моделі двоступеневого потоку, але не відображає специфіки парасоціальної комунікації та алгоритмічного посередництва. Синтез проаналізованих підходів дозволяє сформулювати робоче визначення на основі кількох принципів: визначення має бути достатньо вузьким, щоб відмежувати інфлюенсера від суміжних категорій, і водночас достатньо широким, щоб охопити різні модальності впливу; воно має фіксувати функціональну роль інфлюенсера у полі політичної комунікації; нарешті, воно має бути операціоналізованим.

На основі проведеного аналізу пропонується таке визначення. Інфлюенсер у політико-комунікативному вимірі є автономним актором цифрової публічної сфери, який, використовуючи механізми персонального брендингу, стратегічної інтимності та парасоціальної взаємодії, систематично створює та поширює контент, здатний формувати політичні орієнтації (когнітивні, афективні, оцінні та поведінкові) розосередженої аудиторії, виступаючи водночас як проксимальний масовий лідер думок, ідеологічний посередник та альтернативний гейткіпер у структурі політичної комунікації. Це визначення інтегрує соціологічний вимір (проксимальність та масовість впливу за Д. Гарфф та колегами) [12], комунікативний

вимір (парасоціальна взаємодія за Д. Хортоном і Р. Волом [8]) та політологічний вимір (функція гейткіпінгу та ідеологічного посередництва за Дж. Арнессоном [13].

Запропонована дефініція передбачає п'ять емпірично вимірюваних компонентів. Перший компонент, парасоціальна взаємодія, операціоналізується через частоту прямих звернень до аудиторії, частку контенту з саморозкриттям, обсяг особистих коментарів від підписників та інтенсивність зворотного зв'язку. Другий компонент, алгоритмічна видимість, вимірюється охопленням (reach), показниками залученості (engagement rate), співвідношенням органічного та рекомендованого трафіку. Третій компонент, систематичність контенту, фіксується через регулярність публікацій, тематичну концентрацію, тривалість активної присутності на платформі. Четвертий компонент, політична орієнтуючість, операціоналізується через частку політичного контенту в загальному обсязі публікацій, типи політичних меседжів (інформативні, мобілізаційні, ціннісні, оцінні) та реакцію аудиторії на політичний контент. П'ятий компонент, гейткіперська функція, вимірюється через практики селекції новин, фреймування подій, ампліфікації або блокування меседжів інших акторів. Ця п'ятикомпонентна структура створює основу для розробки емпіричного інструментарію (контент-аналізу, опитування, інтерв'ю) у наступних етапах дослідження.

Запропонована дефініція уможливлює аналіз інфлюенсерського впливу на трьох рівнях. На мікрорівні досліджується індивідуальна парасоціальна взаємодія між інфлюенсером і конкретним підписником, формування довіри, ідентифікації, наслідування. На мезорівні аналізуються мережеві ефекти у спільнотах підписників: формування інтерпретативних спільнот, кластеризація політичних позицій, ефекти ехо-камер та інформаційних бульбашок. На макрорівні розглядається агрегований вплив на політичну культуру, публічний дискурс та структуру медіасистеми загалом, зокрема трансформація ролі інституційних медіа та політичних партій. Розведення цих рівнів є необхідним для уникнення помилки змішування одиниць аналізу, що часто трапляється у дослідженнях цифрової політичної комунікації.

Запропоноване визначення дозволяє позиціонувати інфлюенсера як новий тип агента політичної соціалізації, що функціонує паралельно і часто конкурентно з традиційними агентами (родиною, школою, мас-медіа, політичними партіями). Специфіка цієї агентної ролі визначається трьома чинниками. Першим є парасоціальний характер зв'язку: вплив інфлюенсера ґрунтується не на формальному авторитеті чи інституційній легітимності, а на сприйнятій близькості та довірі. Другим є алгоритмічне опосередкування: видимість інфлюенсера значною мірою визначається логікою платформ, що додає до класичного двоступеневого потоку третього актора

у формі алгоритму. Третім є гібридність функцій: інфлюенсер одночасно інформує, розважає, мобілізує, легітимує та комерціалізує. В умовах російсько-української війни (з 2022 р.) ці функції набувають екзистенціального виміру: українські інфлюенсери виконують паралельно мобілізаційну, волонтерську, інформаційну та психологічно-стабілізаційну роль, що засвідчує специфіку українського кейсу як емпіричного матеріалу для теоретичної рефлексії.

Окремої уваги потребує нормативний вимір інфлюенсерства як форми політичної комунікації. На відміну від інституційної журналістики, інфлюенсерська діяльність виникає поза рамками професійної етики, редакційного контролю та юридичної відповідальності за достовірність контенту. Ця інституційна порожнеча створює специфічні ризики для демократичних процесів. Перший ризик пов'язаний з розмиванням межі між органічною комунікацією та оплаченою політичною рекламою. М. Рідл, Дж. Лукіто та С. Вуллі зафіксували зростання практик прихованої політичної комунікації, коли інфлюенсери транслюють меседжі від політичних замовників без розкриття характеру співпраці [10]. Другий ризик стосується ампліфікації дезінформаційних наративів через високодовірливі парасоціальні канали. Парасоціальна довіра, яка є джерелом ефективності інфлюенсерського впливу, водночас знижує критичну рефлексію аудиторії щодо контенту, що робить інфлюенсерські канали зручним інструментом для дезінформаційних операцій. А. Ю. Кравець фіксує систематичні ризики політичного інтернет-простору, серед яких маніпуляція, дезінформація, інформаційні вкиди, кібератаки та ігнорування загальноприйнятих норм спілкування [18]. Третій ризик полягає у концентрації влади над порядком денним в обмеженого кола акторів, чия легітимність не випливає з демократичних процедур, а з логіки алгоритмічної видимості та ринкової ефективності.

М. Веллман зі співавторами артикулюють цю проблему через концепт «етики автентичності» (ethics of authenticity), що функціонує як неформальний сурогат професійних стандартів, але не забезпечує адекватного механізму інституційної підзвітності [14]. Дж. Арнессон, аналізуючи інфлюенсерів як «ідеологічних посередників», що здійснюють «працю автентичності», показує, як ринкова логіка проникає у політичну комунікацію через монетизацію ідеологічних позицій [13]. Концептуалізація інфлюенсера як агента політичної соціалізації має включати ці нормативні ризики як невід'ємну характеристику феномену, а не як його дисфункціональне відхилення.

Висновки

У ході дослідження здійснено політологічну концептуалізацію поняття «інфлюенсер» як нового агента політичної соціалізації молоді.

Реконструкція генези поняття засвідчує його еволюцію від теологічно-філософського концепту XVII ст. через соціологічну категорію лідера думок середини XX ст. до сучасного позначення професіоналізованого, алгоритмічно вбудованого актора цифрової публічної сфери. Систематизація наявних дефініцій за дисциплінарними підходами виявила, що жоден із них окремо не забезпечує адекватного концептуального апарату для політологічного дослідження впливу інфлюенсерів на політичну культуру молоді. Концептуальне розмежування поняття «інфлюенсер» з суміжними категоріями (лідер думки, гейткіпер, мікрознаменитість, контент-криейтор) дозволило локалізувати його як специфічну фігуру, що інтегрує атрибути цих категорій, проте не зводиться до жодної з них. Запропоноване робоче визначення інфлюенсера у політико-комунікативному вимірі інтегрує соціологічний, комунікативний та політологічний виміри, фіксує специфіку парасоціального зв'язку та алгоритмічного опосередкування, прив'язує концепт до компонентів політичної культури. Доповнення дефініції блоком операціоналізації (п'ять емпіричних компонентів з відповідними індикаторами) та аналітичною рамкою трьох рівнів впливу створює основу для подальшої емпіричної верифікації.

Теоретичний внесок дослідження полягає у трьох положеннях. Перше: запропонована концептуалізація інтегрує парасоціальну взаємодію (соціологічна традиція), модель потоку інформації (комунікативна традиція) та теорію політичної соціалізації (політологічна традиція) в єдину аналітичну рамку, що долає дисциплінарну фрагментацію наявних підходів і пропонує політологічну дефініцію, відсутню у поточному вітчизняному дискурсі. Друге: введення категорії «проксимальний масовий лідер думок» у концептуалізацію політичного інфлюенсера дозволяє аналізувати його як спадкоємця класичної фігури лідера думок, що водночас якісно трансформує її через цифрове опосередкування; це уможливлює застосування накопиченого теоретичного апарату Колумбійської школи до сучасних емпіричних явищ без редукції їхньої специфіки. Третє: запропонована тривимірна типологічна рамка, доповнена операціоналізацією та рівнями аналізу, є інструментально придатною для емпіричного дослідження впливу на молодіжні аудиторії, особливо у трансформаційних медіасистемах на кшталт української, де феномен інфлюенсерства інтегрований у воєнний контекст. Обґрунтовано амбівалентний характер феномену: поряд з тенденціями знецінення нормативних стандартів політичної комунікації інфлюенсерство створює нові форми мобілізації, громадянської активності та солідарності, що відкриває простір для подальшої філософсько-політологічної рефлексії.

Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричній верифікації запропонованого визначення на українському матеріалі через

дослідження впливу інфлюенсерів на конкретні компоненти політичної культури студентської молоді; уточненні типологічної рамки з урахуванням специфіки воєнного контексту; компаративному аналізі моделей політичного інфлюенсингу у різних інституційних та культурних середовищах; розробці нормативних рекомендацій щодо мінімізації демократичних ризиків інфлюенсерської політичної комунікації.

Список посилань:

1. Shmalenko I., Yeftieni N., Semenets-Orlova I. Impact of Social Media Influencers on Public Policy and Political Discourse. Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021). Atlantis Press, 2021. P. 88–93. DOI: https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.015
2. Horton D., Wohl R. R. Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. Psychiatry. 1956. Vol. 19, No. 3. P. 215–229.
3. Lou C., Yuan S. Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. Journal of Interactive Advertising. 2019. Vol. 19, No. 1. P. 58–73. DOI: https://doi.org/10.1080/15252019.2018.1533501
4. Dhanesh G. S., Duthler G. Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement.Public Relations Review. 2019. Vol. 45, No. 3. P. 1–13.
5. Casaló L. V., Flavián C., Ibáñez-Sánchez S. Influencers on Instagram: Antecedents and consequences of opinion leadership. Journal of Business Research. 2020. Vol. 117. P. 510–519. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.07.005
6. Abidin C. Communicative intimacies: Influencers and perceived interconnectedness. Ada: A Journal of Gender, New Media, & Technology. 2015. No. 8. URL: https://www.adanewmedia.org/2015/11/issue8-abidin/
7. Enke N., Borchers N. S. Social media influencers in strategic communication: A conceptual framework for strategic social media influencer communication. International Journal of Strategic Communication. 2019. Vol. 13, No. 4. P. 261–277. DOI: https://doi.org/10.1080/1553118X.2019.1620234
8. Harff D., Stehr P., Schmuck D. Revisiting opinion leadership in the digital realm: Social media influencers as proximal mass opinion leaders. New Media & Society. 2025. DOI: https://doi.org/10.1177/14614448251336441

9. Bause H. Politische Social-Media-Influencer als Meinungsführer? Publizistik. 2021. Bd. 66, H. 2. S. 295–316. DOI: https://doi.org/10.1007/s11616-021-00666-z
10. Riedl M. J., Lukito J., Woolley S. C. Political influencers on social media: An introduction. Social Media + Society. 2023. Vol. 9, No. 2. DOI: https://doi.org/10.1177/20563051231177938
11. Freberg K., Graham K., McGaughey K., Freberg L. A. Who are the social media influencers? A study of public perceptions of personality. Public Relations Review. 2011. Vol. 37, No. 1. P. 90–92.
12. Goodwin A., Joseff K., Riedl M. J., Lukito J., Woolley S. C. Political relational influencers: The mobilization of social media influencers in the political arena. International Journal of Communication. 2023. Vol. 17. P. 1613–1633.
13. Arnesson J. Influencers as ideological intermediaries: Promotional politics and authenticity labour in influencer collaborations. Media, Culture & Society. 2023. Vol. 45, No. 3. P. 528–544. DOI: https://doi.org/10.1177/01634437221117505
14. Wellman M. L., Stoldt R., Tully M., Ekdale B. Ethics of authenticity: Social media influencers and the production of sponsored content. Journal of Media Ethics. 2020. Vol. 35, No. 2. P. 68–82. DOI: https://doi.org/10.1080/23736992.2020.1736078
15. von Sikorski C., Heiss R., Matthes J. The political role of social media influencers: Strategies, types, and implications for democracy. American Behavioral Scientist. 2025. DOI: https://doi.org/10.1177/00027642251322449
16. Suuronen A., Reinikainen H., Borchers N. S., Strandberg K. When social media influencers go political: An exploratory analysis on the emergence of political topics among Finnish influencers. Javnost: The Public. 2022. Vol. 29, No. 3. P. 301–317.
17. Гоцур О. І. Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Журналістика. 2021.
18. Кравець А. Ю. Політичний інтернет простір: потенційні можливості та реальні виклики. Політичне життя. 2025. № 1. С. 114–119. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.8
19. Прощенко А. К. Інфлюенсери як ефективні інструменти сучасного інтернет-маркетингу. Вісник соціально-економічних досліджень. 2023. № 1–2 (84–85). С. 157–170.

References:

1. Shmalenko, I., Yeftieni, N., & Semenets-Orlova, I. (2021). Impact of Social Media Influencers on Public Policy and Political Discourse. In Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation (SPL 2021), 88–93. Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.015
2. Horton, D., & Wohl, R. R. (1956). Mass communication and para-social interaction: Observations on intimacy at a distance. Psychiatry, 19(3), 215–229.
3. Lou, C., & Yuan, S. (2019). Influencer marketing: How message value and credibility affect consumer trust of branded content on social media. Journal of Interactive Advertising, 19(1), 58–73. https://doi.org/10.1080/15252019.2018.1533501
4. Dhanesh, G. S., & Duthler, G. (2019). Relationship management through social media influencers: Effects of followers' awareness of paid endorsement. Public Relations Review, 45(3), 1–13.
5. Casaló, L. V., Flavián, C., & Ibáñez-Sánchez, S. (2020). Influencers on Instagram: Antecedents and consequences of opinion leadership. Journal of Business Research, 117, 510–519. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.07.005
6. Abidin, C. (2015). Communicative intimacies: Influencers and perceived interconnectedness. Ada: A Journal of Gender, New Media, & Technology, (8). https://www.adanewmedia.org/2015/11/issue8-abidin/
7. Enke, N., & Borchers, N. S. (2019). Social media influencers in strategic communication: A conceptual framework for strategic social media influencer communication. International Journal of Strategic Communication, 13(4), 261–277. https://doi.org/10.1080/1553118X.2019.1620234
8. Harff, D., Stehr, P., & Schmuck, D. (2025). Revisiting opinion leadership in the digital realm: Social media influencers as proximal mass opinion leaders. New Media & Society. https://doi.org/10.1177/14614448251336441
9. Bause, H. (2021). Politische Social-Media-Influencer als Meinungsführer? Publizistik, 66(2), 295–316. https://doi.org/10.1007/s11616-021-00666-z
10. Riedl, M. J., Lukito, J., & Woolley, S. C. (2023). Political influencers on social media: An introduction. Social Media + Society, 9(2). https://doi.org/10.1177/20563051231177938

11. Freberg, K., Graham, K., McGaughey, K., & Freberg, L. A. (2011). Who are the social media influencers? A study of public perceptions of personality. Public Relations Review, 37(1), 90–92.
12. Goodwin, A., Joseff, K., Riedl, M. J., Lukito, J., & Woolley, S. C. (2023). Political relational influencers: The mobilization of social media influencers in the political arena. International Journal of Communication, 17, 1613–1633.
13. Arnesson, J. (2023). Influencers as ideological intermediaries: Promotional politics and authenticity labour in influencer collaborations. Media, Culture & Society, 45(3), 528–544. https://doi.org/10.1177/01634437221117505
14. Wellman, M. L., Stoldt, R., Tully, M., & Ekdale, B. (2020). Ethics of authenticity: Social media influencers and the production of sponsored content. Journal of Media Ethics, 35(2), 68–82. https://doi.org/10.1080/23736992.2020.1736078
15. von Sikorski, C., Heiss, R., & Matthes, J. (2025). The political role of social media influencers: Strategies, types, and implications for democracy. American Behavioral Scientist. https://doi.org/10.1177/00027642251322449
16. Suuronen, A., Reinikainen, H., Borchers, N. S., & Strandberg, K. (2022). When social media influencers go political: An exploratory analysis on the emergence of political topics among Finnish influencers. Javnost: The Public, 29(3), 301–317.
17. Hotsur, O. I. (2021). Sotsialni merezhi i politychnyi PR v ukrainskykh ta zakordonnykh vyborchykh kampaniiakh [Social networks and political PR in Ukrainian and foreign election campaigns]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Zhurnalistyka, 2(2), 53–57. https://doi.org/10.23939/sjs2021.02.053
18. Kravets, A. Yu. (2025). Politychnyi internet prostir: potentsiini mozhlyvosti ta realni vyklyky [Political internet space: Potential opportunities and real challenges]. Politychne zhyttia, (1), 114–119. https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.1.8
19. Proshchenko, A. K. (2023). Infliuensery yak efektyvni instrumenty suchasnoho internet-marketynhu [Influencers as effective tools of modern internet marketing]. Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, 1–2(84–85), 157–170.

УДК 32.019.5:316.472.4:316.776 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.131–148

Ihor Tsyhvintsev
PhD Student Kuras Institute of Political and Ethnic Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0003-8554-4292
e-mail: ihordiss@gmail.com

INFLUENCER AS A NEW AGENT OF POLITICAL SOCIALIZATION: CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT IN POLITICAL SCIENCE

Abstract

The article presents a political-science conceptualization of the term «influencer» as a new agent of political socialization of youth. The relevance of the study is determined by the digital transformation of political communication, the emergence of a new type of communicative actor, and the institutionalization of the phenomenon in the Ukrainian media space after the 2019 electoral cycle and the full-scale aggression of 2022. The term is shown to retain predominantly marketing and sociocultural connotations, while its political dimension remains analytically underdeveloped. Drawing on English-language scholarship (H. Bause, J. Arnesson, D. Harff, M. Riedl, A. Goodwin and others) and Ukrainian research (I. Shmalenko, N. Yeftieni, I. Semenets-Orlova, A. Kravets, O. Hotsur, A. Proshchenko), the article provides a critical analysis of definitions formulated within marketing, sociological, communicative, and political science approaches. The theoretical framework is explicated as a mid-range conceptual paper integrating the theory of political communication, the theory of political socialization, and the concept of platform-mediated communication. A systematization of typological models is proposed across four groups of criteria: audience scale, thematic focus, degree of political engagement, and platform specificity. Based on a comparative analysis of the influencer and the classical opinion leader, structural and functional differences between the new digital actor and the communicative figure of the mid-twentieth century are identified. A working definition of the influencer in the political-communicative dimension is formulated, supplemented by an operationalization block (five components with empirical indicators) and an analytical framework of three levels of influence

(micro, meso, macro). The normative dimension of the phenomenon, related to risks for democratic processes, is articulated. The proposed conceptualization lays the foundation for further studies of the impact of influencers on the components of youth political culture in the Ukrainian media environment of the wartime period.

Keywords: influencer; political socialization; political communication; opinion leader; parasocial interaction; digital public sphere; gatekeeping; political culture.

Надійшла до редакції/ Received: 12.03.2026

Прорецензовано/ Revised: 26.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 327.7:061.1:355.02 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.149–164

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Гуменюк Іван Борисович
Аспірант кафедри політичних наук
Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0001-3903-3438
e-mail: ivangumeniuk@gmail.com

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА КРИЗА У ФОКУСІ СУЧАСНОЇ ЗАХІДНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ

Резюме

У статті здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз кризових соціально-політичних процесів у контексті їх осмислення в сучасній європейській політології. Зокрема, обґрунтовано, що сучасна суспільно-політична криза має багатовимірний характер і проявляється не лише через економічні чи безпекові потрясіння, а й через системну невідповідність між очікуваннями громадян та інституційною спроможністю держави й наднаціональних структур. Виявлено, що в європейській політології криза дедалі частіше розглядається не як винятковий стан занепаду, а як індикатор структурної перебудови та адаптації політичних систем до нових умов. Особливу увагу приділено взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників кризогенності, включно з війною, цифровою трансформацією, інформаційною поляризацією. Доведено, що криза може бути одночасно фактором дестабілізації та каталізатором інституційного оновлення.

Підсумовано, що для України кризові процеси мають не лише деструктивний, а й мобілізаційний потенціал, сприяючи консолідації політичної нації та переосмисленню моделі державності. Для Європи сучасні кризи означають необхідність переоцінки механізмів демократичного врядування, балансу між національним суверенітетом і наднаціональною координацією, а також посилення стратегічної автономії. Запропоноване інтегроване визначення суспільно-політичної кризи дозволяє відійти від спрощених інтерпретацій і розглядати кризовість як фазу динамічної трансформації політичних систем. Результати дослідження можуть бути

використані у подальших теоретичних розвідках і прикладних дослідженнях процесів демократичної стійкості та інституційної адаптації.

Ключові слова: суспільно-політична криза; легітимність; демократична трансформація; інституційна спроможність; політична стабільність ЄС; європейська інтеграція; безпекові виклики; сучасна політологія.

Вступ

Актуальність дослідження кризових соціально-політичних процесів зумовлена тим, що впродовж останніх двох десятиліть Європа функціонує в режимі нашарування/накладання криз (polycrisis), де фінансові, міграційні, епідеміологічні, безпекові та інші виклики не лише послідовно змінюють один одного, а й структурно взаємодіють. Після глобальної фінансової рецесії, пандемії COVID-19 та в умовах повномасштабної війни Росії проти України, криза перестає бути екстраординарним станом і набуває статусу системної характеристики політичного порядку денного. Це вимагає перегляду класичних дефініцій, а також аналітичних інструментів політичної науки.

У сучасній європейській політології поняття кризи дедалі частіше пов'язується не лише з інституційною нестабільністю, а й з трансформацією моделей легітимації влади, що особливо помітно, наприклад, у дискусіях про «постдемократію» чи «відкладену кризу демократичного капіталізму». Відтак актуальність теми визначається необхідністю систематизувати теоретико-методологічні підходи до аналізу криз як довготривалих процесів, що змінюють саму архітектуру демократії.

Особливого значення дослідження набуває в контексті трансформації Європейського Союзу, де кризи є чинником як поглиблення інтеграції, так і її фрагментації. Дискусії про дефіцит демократичної легітимності, багаторівневе врядування та зростання популізму засвідчують потребу в комплексному теоретичному переосмисленні кризових процесів як багатовимірного феномену, що поєднує інституційні, соціальні, дискурсивні виміри.

Для України, яка переживає повномасштабну війну та водночас інтегрується в європейський політичний простір, аналіз кризових соціально-політичних процесів має не лише теоретичне, а й практичне значення. Досвід європейської політології щодо концептів стійкості, сек'юритизації, демократичної адаптації може слугувати методологічною основою для осмислення українських трансформацій у ширшому європейському контексті.

У сучасній європейській політичній науці концепт кризи дедалі частіше розглядається не як винятковий стан, а як перманентна характеристика політичного розвитку. Після фінансової кризи 2008 року, міграційної

кризи 2015 року, пандемії 2019 року та з розгортанням повномасштабної війни Росії проти України у 2022 році криза постає серед центральних аналітичних категорій, через яку інтерпретується функціонування демократій, трансформація держави добробуту, динаміка європейської інтеграції та міжнародної безпеки. У цьому контексті криза трактується багатьма науковцями як структурна умова політичної модерності, що підтверджується, наприклад, роботами Коліна Крауча та Вольфганга Штрека.

Відомий британський соціолог і політолог К. Крауч вже тривалий час поєднує у своїй кар'єрі академічні дослідження з участю у політичних дебатах щодо соціальної держави та неолібералізму [1]. Автор теорії постдемократії запроваджує таке поняття ще у 2000-х рр., досліджуючи кризу через сьогодні вже типове питання: як демократичні інститути формально зберігаються, але поступово втрачають реальний зміст? Відповідь він вбачає у впливі економічних еліт. К. Крауч описує таке кризове суспільство, у якому демократичні форми (вибори, свобода преси) є, але реальна політична влада дедалі більше концентрується у руках корпоративних і фінансових еліт. Громадяни формально беруть участь у виборах, проте ефективний вплив на ухвалення рішень втрачається. Ідея набула популярності і після фінансової кризи 2008 р., і зі зростання популізму у 2010-х рр. Інтелектуальний вплив вченого суттєво переозначив європейську соціал-демократичну думку, зокрема окреслив полеміку про реформування капіталізму та роль держави у регулюванні ринку. Теорія постдемократії активно використовується у політичних концепціях, журналістиці, у критичному аналізі сучасних виборчих та інших процесів західних демократій і їх кризових проявів. Часто цей термін використовують, коли за фасадом сильних інституцій у багатьох навіть розвинених суспільствах проглядається «спустошення» демократії, коли її знакові події перетворюються на «порожні» ритуали, оскільки влада дедалі більше переходить до кіл заможних бізнес-еліт і дедалі ізольованішого політичного класу.

Німецький економічний соціолог В. Штрек [2] аналізує занепад епохи неоліберальної глобалізації, запізнілу кризу демократичного капіталізму, тобто складний для західного світу сучасний період, коли обіцяний глобальний порядок денний не справдився, а суспільства знову вимушені шукати захист у відновленні національних держав як єдиному доступному інституційному осерді, спроможному нав›язувати соціальні зобов›язання капіталізму та підтримувати демократичну політику. Цей вчений теж використовує метафори для пояснення сучасних кризових процесів, зокрема він уже багато років пише про феномен «відкладеного/викупленого часу», коли розглядає боргову та фінансову кризи як симптоми глибшого розладу післявоєнного капіталізму: уряди від 1970-х рр. «купували час» для

капіталізму через інфляцію, борги та зрештою через державні заощадження, що підірвало соціальний компроміс і легітимність демократії.

Прикметно, що у наш час свої позиції частково переглядають навіть послідовні апологети європейської інтеграції як, наприклад, відома політологиня, професорка міжнародних відносин Вів›єн А. Шмідт [3]. Її багаторічні наукові дослідження зосереджені на європейській політичній економії, інституціях, демократії в ЄС, політичній теорії, зокрема на важливості ідей та дискурсу в політичному аналізі, багато разів отримували почесні відзнаки. Книга «Демократія в Європі» (2006 р.) названа Європейським парламентом у 2015 році однією зі «100 книг про Європу, які варто пам'ятати». Водночас остання книга професорки має промовисту назву «Криза легітимності в Європі: управління за правилами та управління за числами в єврозоні» [4], а на часі триває робота дослідниці над новою працею, що буде зосереджена на «риториці невдоволення через трансатлантичне дослідження популістського бунту проти глобалізації та європеїзації». Авторка концепції дискурсивного інституціоналізму підкреслює роль ідей і дискурсів в зміні політичних інституцій. Її підхід розширює класичні течії інституціоналізму (історичний, раціональний, соціологічний), додає розумінню кризи вимірів комунікації, аргументації, легітимації політичних дій. Цей підхід застосовується для аналізу реформ у ЄС та політики держав-членів.

У цьому ж ключі працюють і політологи, які вивчають небезпечні наслідки використання кризового дискурсу. Європейська порівняльна політологія, наприклад, нерідко інтерпретує кризу як каталізатор популізму. Роботи нідерландського дослідника Каса Мудде [5] та німецького політичного теоретика Ян-Вернера Мюллера [6] демонструють, що популістські рухи використовують кризу як ресурс політичної мобілізації, апелюючи до дихотомії «народ — еліта».

Отже, кризові соціально-політичні процеси в сучасній європейській політології постають як багатовимірний феномен, що поєднує зміни у формах демократичної легітимації, структурні трансформації ідеологій і капіталізму, виклики безпеки, дискурсивні практики. Такий підхід дозволяє перейти від розуміння кризи як девіації до її інтерпретації як нормального стану політичного розвитку цифрової пізньої модерності, що однак досі мало вивчається та варто розвивати через аналіз різних академічних текстів і їх узагальнення в умовах сучасних світових та власне європейських викликів.

Мета статті — визначити теоретико-методологічні підходи до інтерпретації кризових суспільно-політичних процесів у сучасній європейській політології та з'ясувати їх аналітичний потенціал для пояснення трансформацій демократії, державності, публічної політики, міжнародної безпеки.

Методи дослідження

Зважаючи на оглядовий характер статті, то у ній переважно теоретичні та міждисциплінарні. Ми досліджуємо сучасні західні напрацювання політологів, соціологів, економістів і політичних філософів про суспільно-політичні кризи та інтерпретуємо їх в умовах актуальних загроз і викликів євроінтеграційного проєкту. Відтак політико-філософська методологія, принципи об'єктивності, системності, історизму, плюралізму переважають у цій роботі. Операціоналізація понять сучасної європейської політології, їх переосмислення для українських реалій дозволяють виявити потенціал та обмеження таких категорій як «критичні моменти історії», «дефіцити демократії», «популістичний стиль політики», «керована нестабільність», «спустошення демократії», «полікриза», «негативна / позитивна інтеграція» та інші. Дихотомія між «легітимністю вхідних даних» та «легітимністю вихідних даних», загалом дефіцити подвійної легітимності у контексті інституційного розвитку ЄС актуалізують перегляд інституційного підходу в сучасних реаліях. Системний науковий пошук і порівняльна аналітика дозволяють запропонувати об'єктивно зважене визначення суспільно-політичних криз сучасності поза популярними та резонансними дискурсами довкола цієї теми.

Результати дослідження

Попередній аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє нам сформулювати питання, які ще мало вивчаються, тобто окреслити гіпотезу для нового дослідження: кризові соціально-політичні процеси в сучасній Європі не є лише фазою дестабілізації, а є структурним механізмом трансформації політичних режимів, моделей врядування та практик демократичної легітимації в умовах багаторівневого управління та постнаціональної інтеграції.

Методологічно сучасні дослідження криз спираються на поєднання неоінституціоналізму, дискурсивного інституціоналізму, політико-історичного аналізу. Такий синтез дозволяє аналізувати кризу як процес взаємодії структурних обмежень, політичних акторів і смислових інтерпретацій. Особливу роль у цьому відіграє теорія поворотних моментів / «critical junctures», тобто подій, які змінюють хід еволюції певної сутності: від окремих політичних організацій до глобального суспільства. Поєднання досліджень наративів і контрфактів в історичному інституціоналізмі дає змогу пояснити, як кризові моменти відкривають вікна можливостей для інституційних змін [7] навіть в умовах затяжних стагнацій.

Втім теорія критичних моментів за майже 20 років серйозно змінилася, зокрема під впливом трансформації Є. С. Це виразно простежуємо на прикладі праць західного вченого Р. Келемена, який наразі обґрунтовує певні виправдання, коли пише про кризи й «дефіцити демократії» в

Європі. Політолог закликає оцінювати демократичні якості ЄС з позицій «компромісів, суперечностей і дилем», з якими стикаються політики, намагаючись побудувати демократичну спільноту. Серед таких ключових дилем європейської демократії він називає: легітимне представництво за відсутності спільної ідентичності, реальний потенціал для участі громадян в умовах деліберативної демократії в ЄС, суперечності між ринковою логікою та демократією, виклики підтримки демократії в міру зміни територіального масштабу, що потребують колективних дії тощо. При цьому метод автора незмінний: розуміти проєкт ЄС у ширшій історії порівняльного політичного розвитку, через порівняння з розвитком і функціонуванням демократичних політичних систем. «Дебати щодо демократичних дилем політики Європейського Союзу давно страждають від браку порівняльної та історичної перспективи. ЄС часто оцінюють за своєрідним ідеалом демократії та визнають його недосконалим. Але ЄС можна було б оцінити набагато співчутливіше, якби його порівняли з недосконалими демократичними федераціями реального світу», — закликає вчений [8]. Отже, особливості сучасних суспільно-політичних процесів та їх кризових проявів досить умовні, коли їх осмислювати позаісторично та позачасово, без врахування того, скільки років реально потрібно політичним системам для розвитку та трансформацій.

Дійсно, дуже важливим є погляд на суспільно-політичну кризу в історико-політичному ключі, з ретроспективного погляду та з позицій ідеологічної критики. Зокрема у книзі «Чим є популізм?» Я.-В. Мюллер трактує популізм як характерну для конкретного історичного періоду відмову від плюралізму: популісти, за його словами, претендують на монополію представництва «справжнього народу». Він попереджає, що така претензія, реалізована у владі, вже мала місце в минулому, і цей шлях приводить до авторитаризму та виключення інакодумців із політичного процесу, а відтак це — початок глобальної кризи (Müller, 2016). Я.-В. Мюллер досі активно коментує виклики демократії (від пандемічних обмежень до зростання неліберальних рухів) і, попри те, розробляє способи зміцнення демократичних інститутів в умовах актуальних кризових процесів у Європі.

Виразно доповнює цей дискурс теоретичний доробок К. Мудде, який наголошує, що популізм не є суто правим або лівим явищем, а радше «стилем політики», який може проявлятися в різних ідеологічних контекстах. Це сучасне академічне розуміння поняття «популізм» як ідеології, що протиставляє «чистий народ» і «корумповану еліту». Такі концепції широко цитуються і в наукових, і в журналістських дискусіях про підйом популістських рухів у Європі та США. А. Серед іншого вони додають аргументації на користь того, що кризи у суспільно-політичному житті є

одночасно результатом і першопричиною нових історичних змін та ідеологічних трансформацій.

Складна сутність сучасних суспільно-політичних криз яскраво демонструється не лише на прикладі популізму, але й феномену євроскептицизму, що може також розглядатися як один із характерних ідеологічних проявів кризи Є. С. Однак і це явище неоднорідне. В сучасних академічних джерелах слушно зауважують, що такий феномен «складається з кількох типологічно різних форм», зокрема на прикладі країн Вишеградської групи видно, що тамтешні суспільства намагаються «переозначити ідентичність і межі влади ЄС», але не відмовляються від євроінтеграційного проєкту цілковито: для Польщі властивий «реформістський інституційний євроскептицизм», для Угорщини — «ідеологічний ревізіонізм», для Чехії — утилітарна критика ЄС та прагматичний функціоналізм, для Словаччини — «опортуністичний євроскептицизм», залежність від політичної кон'юнктури [9, с. 290]. Політична компаративістика у цьому випадку є важливим інструментом розуміння сучасних кризових процесів і їх окремих проявів: євроскептицим у такому порівняльному аналізі осмислюється вже не лише як характерна тенденція сучасності, а як неоднорідний феномен, що відрізняється в настроях і інтерпретаціях різних соціальних груп і країн, тож лише ситуативно може консолідувати прихильників.

Водночас поряд із такими крос-культурними пошуками коренів кризи, сучасній європейській політичній думці не властивий і відхід від інституціоналізму, навпаки — інституціоналізм переосмислюється через соціальні настрої та індивідуальні мотиви, та відтак дає нові перспективи для розуміння кризових процесів і явищ. У межах європейської інтеграції криза досить часто інтерпретується як механізм поглиблення або фрагментації наднаціонального управління. У цьому зв'язку з'являються промовисті концепти: «негативна» та «позитивна інтеграція», «захоплення держави», «взаємозалежний федералізм». Багатьма з них оперує німецький політолог Фріц В. Шарпф, який «у пошуках здатності політики вирішувати проблеми» розвинув концепцію «actor-centered institutionalism». Цей підхід поєднує аналіз інституцій з мотиваціями конкретних політичних акторів. Політолог глибоко дослідив проблеми багаторівневого управління в ЄС, підкресливши, як інституційні механізми обмежують або розширюють можливості політичної дії. Його ідеї про «негативну» та «позитивну інтеграцію» допомагають зрозуміти баланс між лібералізацією ринків і соціальною політикою в Є. С. Дослідження Ф. Шарпфа демонструють, що асиметрія між «output legitimacy» та «input legitimacy» ЄС створює перманентний потенціал кризовості [10]. У контексті цих наукових пошуків бачимо, як кризи в європейській політології часто пов'язують із

технократизацією політики та дефіцитом демократичного представництва на наднаціональному рівні.

Провідна дослідниця теорії дискурсивного інституціоналізму, американська політологиня, яка тривалий час вивчає кризи, працюючи у європейських університетах, В. А. Шмідт також акцентує на сучасному розумінні політичної легітимності — у її зв'язку з демократичною відповідальністю та процесами європейського врядування. Це вчення демонструє асиметричні лінії у компетенціях і можливостях різних рівнів влади ЄС, а відтак налаштовує ще детальніше аналізувати потенційні форми та прояви «керованої нестабільності» — характерної та незмінної якості європейської політики. Криза, на думку професорки, є не лише матеріальним явищем, а й політичним наративом. В. Шмідт доводить, що саме інтерпретація подій як «кризи» визначає можливі політичні рішення та формує рамки легітимності реформ [4]. Таким чином, криза постає процесом виробництва політичного сенсу.

У цьому зв'язку важливо не тільки те, що є кризою, але й те, як ми цю кризову ситуацію називаємо / визначаємо / визнаємо. Зокрема у сучасній європейській літературі все частіше можна зустріти поняття «полікриза». Про явища перманентної кризи та/або полікризи в Європі найчастіше говорять через взаємозв'язок та нашарування економічних, політичних, безпекових, екологічних, культурних, соціальних і інших потрясінь. Водночас поняття полікризи досить «розмите», дещо узагальнене, воно застосовується: і до інституційної архітектури ЄС, і до спроможностей Європи розвивати ефективне управління, і до демократичної легітимності крихких інституцій, і до перспектив подальшої інтеграційної траєкторії тощо [11, с. 26]. Цей високий рівень абстрагування концептів цінний у політико-філософському та мобілізаційному сенсі, але у практиці прийняття політичних рішень і стратегування програм потребує конкретизації та уточнення.

Значний внесок у розуміння кризових процесів здійснили партологи. Один із них — ірландський політолог Пітер Мейр досить детально пояснив природу партійних демократій та їхні труднощі, використовуючи для цього сучасні порівняльні вчення про ідентичність, політичну конкуренцію, електоральні процеси. Знаковою для розуміння критичних подій в політиці ЄС стала робота «Панування над порожнечею: спустошення західної демократії». На думку автора та його численних сучасних однодумців, партії, що колись були каналами участі громадян у політиці, поступово перетворюються на «картельні партії», інституції, зорієнтовані на управління державою, а не на презентацію інтересів виборців. Вчений описував «спустошення» демократичного простору — розрив між політичними елітами та громадянами, що призводить до кризи довіри та зниження участі

у виборах [12]. Ці дослідження поєднували емпіричну базу аналізу партійних систем із ширшими теоретичними висновками про розвиток/згортання демократії в Європі. Такі концепції глибоко вплинули на дослідження партійної організації, електоральної поведінки та ширше — на вивчення перспектив європейської інтеграції.

Сучасна європейська політологія також переосмислює нормативний вимір кризи. У межах теорій деліберативної демократії криза трактується як наслідок комунікативних дисфункцій, деякий лінгвістичний поворот у публічній сфері. У цьому зв'язку перечитуємо науковий доробок німецький соціального філософа, провідного представника другого покоління Франкфуртської школи критичної теорії Юргена Габермаса. Один із найвпливовіших мислителів післявоєнної Європи (поруч із М. Фуко та Х. Арендт), він зміщує аналітичний фокус із інституцій на якість політичної комунікації. Теорії Ю. Габермаса продемонстрували тісний зв›язок між дослідженнями кризи у політичній філософії, комунікаційних науках і соціальній теорії; він послідовно виступає проти націоналізму, закликає до постнаціонального «конституційного патріотизму» та підтримує ідею спільної європейської публічної сфери. В одному зі своїх останніх досліджень Ю. Габермас пише, що наразі саме цифровізація медіа вплинула на публічні комунікації та демократичну політику в усьому світі (хоча більшість описаних ним кейсів взяті з політичної комунікації Європи та США). Він переглядає основні принципи своєї деліберативної теорії демократії саме під впливом нещодавніх глобальних криз: зміна клімату, пандемія COVID-19, піднесення неоліберального капіталізму, зростання соціальної нерівності, культурний тиск імміграції, зростання правого популізму, постправда, повсюдне падіння довіри до новин та науки [13].

Визнаний критик авторитаризму, Ю. Габермас великою мірою впливає на сучасні інтелектуальні дебати про демократію, права людини, роль розуму в сучасній Європі. Ці ідеї у дечому доповнюють соціально-економічну теорію В. Штрека (впливового коментатора для європейських та глобальних лівоцентричних інтелектуалів), який із марксистською критичної традиції попереджає про «кінець капіталізму» та нові глобальні кризи й конфлікти, критикує економічну архітектуру ЄС як інструмент неоліберального примусу та підтримує модель «повернення суверенітету» саме для соціально орієнтованих національних держав [12]. Позиції, Ю. Габермаса зокрема щодо сучасних воєн і конфліктів, також часто викликають дискусії та критику, однак комунікативний аналіз суспільно-політичних криз постійно отримує додаткові аргументи та посилює винятково економічний погляд на проблеми гармонізації та інституціоналізації життя сучасних суспільств.

Окремий напрям досліджень пов'язує кризові процеси з трансформацією державності та багаторівневого врядування в умовах безпекових

загроз і викликів. У межах підходу multi-level governance криза розглядається як наслідок розмивання суверенітету та перерозподілу компетенцій між локальним, національним і наднаціональним рівнями. Багаторівневий аналіз врядування однак постійно переглядається під впливом зовнішньої (не)гібридної агресії. Тому в безпековому вимірі криза означає повернення геополітики до європейського політичного порядку.

Повномасштабна війна Росії проти України актуалізувала концепції стратегічної автономії, стійкості та сек'юритизації, що активно розробляються в дослідницьких програмах, наприклад, Stockholm International Peace Research Institute та European Union Institute for Security Studies. У цих центрах внутрішні європейські кризові процеси не осмислюються окремо від глобального порядку денного, навпаки — зовнішня загроза бачиться визначальним чинником труднощів всередині Є. С. Міжнародна стабільність розглядається у тісному зв'язку з проблемами безпеки людини, а дослідження кризи не реалістичні без системних досліджень інструментів відновлення миру у світі [14].

Отже, аналітики переходять від діагностики до пошуку виходів із кризи: «Здатність Європи стримувати агресію залежить від наявності сильних та добре оснащених військових сил. Але стримування — це більше, ніж просто сила. Здатність швидко розгортати сили на передовій держав-членів у кризовій ситуації може виявитися вирішальною в розрахунках противника щодо того, чи варто атакувати. Це особливо важливо в країнах Балтії, де невеликі контингенти повинні швидко отримувати підкріплення з інших частин Європи та з-за Атлантики. Також і в умовах конфлікту, спроможність європейців постачати свої військові сили матиме вирішальне значення для визначення того, чи зможуть вони продовжувати ефективно боротися» [15]. Відтак провідні аналітичні центри Європи вже сьогодні розробляють стратегії військової протидії ворогу та акцентують на потенціалі солідарності ЄС перед зовнішніми загрозами. Сутність кризи переосмислюється під впливом безпекових чинників, розглядається у розрізі зіткнення цивілізацій та їх цінностей.

Аналіз тематичних джерел дозволяє узагальнити та спробувати сформулювати сучасне визначення. Суспільно-політична криза сучасності — це структурно зумовлений, багаторівневий і часово протяжний у часі процес порушення зав'язків між соціальними структурами, політичними інститутами, механізмами легітимації влади, який проявляється у зниженні інституційної ефективності, ерозії довіри, зростанні конфліктності, делегітимації процедур колективного прийняття рішень. На відміну від ситуативних потрясінь або короткочасних шоків, така криза не є лише реакцією на окрему подію (економічну, воєнну чи електоральну), а відображає накопичення системних дисбалансів, що охоплюють політичну репрезентацію, розподіл

ресурсів, безпековий порядок і публічну комунікацію. Водночас для західної політичної традиції у зв'язку з кризами не властиво концентруватися винятково на посиленні вразливостей, навпаки — кризи осмислюються невід'ємною частиною зростання та розвитку євроінтеграційного проєкту.

Висновки

У результаті систематизації сучасних європейських теоретичних підходів встановлено, що поняття «криза» функціонує щонайменше у трьох аналітичних підходах: як подія (event, що потребує івент-аналізу причино-наслідкових зв'язків), як процес (process, що визначає необхідність системних досліджень із постійним повторенням і виходом на конкретні інструменти вирішення проблем) і як структурний стан (condition, що орієнтує на структурно-функціональне діагностування). У першому випадку криза мислиться як короткотривалий шок, у другому — як тривала динаміка інституційних змін, у третьому — як характеристика пізньомодерного політичного порядку денного. Відсутність чіткого розмежування між цими рівнями часто призводить до концептуальної розмитості в емпіричних дослідженнях.

З позицій політичної соціології кризи пов'язуються з трансформацією соціальної структури та ерозією класичних форм політичної репрезентації. Дослідження показують, що послаблення партійних систем, посилення великих корпорацій, соціальних медіа і цифрових інструментів політики, а відтак зростання політичної апатії у широких масах є проявами довготривалої кризи представницької демократії. У численних публікаціях кризові суспільно-політичні явища вимірюються суспільними настроями, до яких окрім радикального невдоволення також відносять і скептичні погляди.

Акцентовано, що в сучасній європейській політології відбувається зміщення фокусу з причин кризи на її управління (crisis governance). Однак кризове управління не завжди дає ефективні результати, отже, рамку варто розширювати. Аналіз досліджень показує: увага концентрується на механізмах координації рішень у багаторівневих системах, зокрема в ЄС, де асиметрія компетенцій створює специфічні форми «керованої нестабільності». Це засвідчує перехід від нормативного дискурсу про «занепад демократії» до прагматичного аналізу адаптивності політичних інститутів.

Виявлено, що криза дедалі частіше розглядається як ресурс політичної мобілізації та інструмент стратегічної комунікації. У цьому вимірі криза є не лише об'єктивною реальністю, а й політичним конструктом, що формується через медіа, експертні дискурси, лідерів думок, урядові наративи тощо. Такий підхід дозволяє інтегрувати інструменти політичної лінгвістики та аналізу політичної комунікації в дослідження соціально-політичних трансформацій.

Окремим результатом стало виокремлення кореляції між кризовими процесами та трансформацією соціальної довіри. Емпіричні дослідження демонструють, що затяжні кризи супроводжуються падінням інституційної довіри та зростанням підтримки антисистемних акторів, авторитарного популізму загалом. Водночас у країнах із розвиненими механізмами соціального діалогу кризи можуть стимулювати консолідацію, а не фрагментацію.

У безпековому вимірі встановлено, що війна Росії проти України змінила домінантну парадигму інтерпретації кризи в Європі: з економічно-інституційної на геополітичну та цивілізаційну. Це спричинило ревізію підходів до стратегічної автономії, оборонної інтеграції та енергетичної політики, а також посилило інтерес до концептів резильєнтності та сек'юритизації як ключових категорій аналізу провідними європейськими центрами аналітики.

Узагальнюючи, дослідження показало, що сучасна європейська політологія рухається до інтегративної моделі аналізу криз, яка поєднує інституційний, соціальний, безпековий, дискурсивний підходи. Кризові соціально-політичні процеси розглядаються не як відхилення від «нормального» стану системи, а як механізм її постійної реконфігурації. Це відкриває перспективи для розробки нових методологічних інструментів порівняльного аналізу трансформацій у Європі та країнах-кандидатах на вступ до Є. С.

Список посилань

1. Crouch, C. (2020). Post-Democracy after the Crises. Polity. 200 p.
2. Streeck, Wolfgang. (2024). Taking Back Control? States and State Systems After Globalism. Verso, London. 416 p.
3. Schmidt, Vivien A. (2026). Boston University Frederick S. Pardee School of Global Studies. https://www.bu.edu/pardeeschool/profile/vivien-a-schmidt/
4. Schmidt, Vivien A. (2020). Europe's Crisis of Legitimacy: Governing by Rules and Ruling by Numbers in the Eurozone. Oxford University Press. 358 p.
5. Mudde, Cas. (2019). The Far Right Today. Cambridge : Polity Press. 160 p.
6. Müller, Jan-Werner (2016). What Is Populism? University of Pennsylvania Press. 136 p.
7. Capoccia, G. & Kelemen, R. (2007). The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism. World Politics. 59(3). Pp. 341–369. doi:10.1017/S0043887100020852

8. Kelemen, R. D. (2023). The European Union's Main Democratic Deficits in Comparative Perspective. In: Bremberg N, Norman L, eds. Dilemmas of European Democracy: New Perspectives on Democratic Politics in the European Union. Edinburgh University Press. Pp.181-194.
9. Дрогозюк, М. (2025). Євроскептичні наративи Вишеградської четвірки щодо майбутнього Європейського Союзу: порівняльний дискурс-аналіз. Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 17. С. 280-294. https://doi.org/10.31861/mediaforum.2025.17.280-294
10. Hepp, A. & Schmidt, S. K. (2017). Auf der Suche nach der Problemlösungsfähigkeit der Politik Fritz W. Scharpf im Gespräch. Campus Verlag Frankfurt/New York. 275 s.
11. Волянюк О., Гуменюк, І. (2025). Полікриза та відновлення громад: переосмислення європейських досвідів для України. Регіональні студії. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 43. С. 24-29. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.3
12. Mair, P. (2013). Ruling The Void: The Hollowing Of Western Democracy. Verso Books, New York and London. 208 p.
13. Habermas, J. (2023). A new structural transformation of the public sphere and deliberative politics (C. Cronin, Trans.). Polity.
14. СІПРІ 2023: Щорічник: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. (2024). Пер. з англ. / Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Гол. ред. Др. Ієн Дейвіс. Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова; К.: Заповіт, 662 с.
15. Scazzieri, Luigi. (2025, 23 October). The road to readiness: How the EU can strengthen military mobility. European Union Institute for Security Studies. https://www.iss.europa.eu/publications/briefs/road-readiness-how-eu-can-strengthen-military-mobility

References

1. Crouch, Colin. (2020). Post-Democracy after the Crises. Polity. 200 p.
2. Streeck, Wolfgang. (2024). Taking Back Control? States and State Systems After Globalism. Verso, London. 416 p.
3. Schmidt, Vivien, A. (2026). Boston University Frederick S. Pardee School of Global Studies. https://www.bu.edu/pardeeschool/profile/vivien-a-schmidt/
4. Schmidt, Vivien A. (2020). Europe's Crisis of Legitimacy: Governing by Rules and Ruling by Numbers in the Eurozone. Oxford University Press. 358 p.
5. Mudde, Cas. (2019). The Far Right Today. Cambridge : Polity Press. 160 p.

6. Müller, Jan-Werner (2016). What Is Populism? University of Pennsylvania Press. 136 p.
7. Capoccia, G. & Kelemen, R. (2007). The Study of Critical Junctures: Theory, Narrative, and Counterfactuals in Historical Institutionalism. World Politics. 59(3). Pp. 341–369. doi:10.1017/S0043887100020852
8. Kelemen, R. D. (2023). The European Union's Main Democratic Deficits in Comparative Perspective. In: Bremberg N, Norman L, eds. Dilemmas of European Democracy: New Perspectives on Democratic Politics in the European Union. Edinburgh University Press. Pp.181-194.
9. Drohoziuk, M. (2025). Yevroskeptychni naratyvy Vyshehradskoi chetvirky shchodo maibutnoho Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi dyskurs-analiz [Eurosceptic Narratives of the Visegrad Four on the Future of the European Union: A Comparative Discourse Analysis]. Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment (Mediaforum: Analytics, Forecasts, Information Management), 17, 280-294.
10. Hepp, A. & Schmidt, S. K. (2017). Auf der Suche nach der Problemlösungsfähigkeit der Politik Fritz W. Scharpf im Gespräch. Campus Verlag Frankfurt/New York. 275 s.
11. Volianiuk, O. & Humeniuk, I. (2025). Polikryza ta vidnovlennia hromad: pereosmyslennia yevropeiskykh dosvidiv dlia Ukrainy [Polycrisis and Community Recovery: Rethinking European Experiences for Ukraine]. Rehionalni studii (Regional Studies). DVNZ "Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet", 43, 24–29. https://doi.org/10.32782/2663-6170/2025.43.3
12. Mair, Peter (2013). Ruling The Void: The Hollowing Of Western Democracy. Verso Books, New York and London. 208 p.
13. Habermas, J. (2023). A new structural transformation of the public sphere and deliberative politics (C. Cronin, Trans.). Polity.
14. Stockholmskyi mizhnarodnyi instytut doslidzhennia myru (SIPRI). (2024). SIPRI 2023: Shchorichnyk: Ozbroiennia, rozzbroiennia ta mizhnarodna bezpeka [SIPRI 2023: Yearbook: Armaments, Disarmament and International Security]. Per. z anhl. Hol. red. Dr. Ian Deivis. Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova. Kyiv: Zapovit. 662 p.
15. Scazzieri, Luigi. (2025, 23 October). The road to readiness: How the EU can strengthen military mobility. European Union Institute for Security Studies. https://www.iss.europa.eu/publications/briefs/road-readiness-how-eu-can-strengthen-military-mobility

УДК 327.7:061.1:355.02 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.149–164

Ivan Humeniuk
PhD student at the Department of Political Science
Ukrainian Drahomanov State University (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0001-3903-3438
e-mail: ivangumeniuk@gmail.com

SOCIO-POLITICAL CRISIS IN THE FOCUS OF MODERN WESTERN POLITICAL SCIENCE

Abstract

The article provides a comprehensive theoretical and methodological analysis of crisis socio-political processes within the framework of their interpretation in contemporary European political science. The findings substantiate that the contemporary socio-political crisis is multidimensional in nature and manifests not only through economic or security shocks, but also through a systemic mismatch between citizens' expectations and the institutional capacity of states and supranational structures. It is demonstrated that in European political science crisis is increasingly viewed not as an exceptional condition of decline, but as an indicator of structural reconfiguration and adaptation of political systems to new circumstances. Particular attention is devoted to the interaction of internal and external crisis-generating factors, including war, digital transformation, and information polarization. The study argues that crisis may simultaneously function as a factor of destabilization and as a catalyst for institutional renewal.

The conclusions emphasize that for Ukraine crisis processes possess not only a destructive dimension but also a mobilizing potential, contributing to the consolidation of the political nation and the reconsideration of statehood models. For Europe, contemporary crises necessitate a reassessment of democratic governance mechanisms, the balance between national sovereignty and supranational coordination, and the strengthening of strategic autonomy. The proposed integrated definition of socio-political crisis makes it possible to move beyond simplified interpretations and to conceptualize crisis as a phase of dynamic transformation of political systems. The results of the study may

be applied in further theoretical research and empirical analyses of democratic resilience and institutional adaptation.

Keywords: socio-political crisis; legitimacy; democratic transformation; institutional capacity; EU political stability; European integration; security challenges; contemporary political science.

Надійшла до редакції/ Received: 24.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 11.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 321.7:141.7:172.12 DOI 10.17721/2415-88IX.2026.101.165–177

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Асоян Емма Шаваршівна

Доктор філософії з державного управління, доцент кафедри менеджменту та міжнародних економічних відносин ННІ управління, економіки та природокористування

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

https://orcid.org/0000-0003-2664-5838

e-mail: asoian.em@gmail.com

КОМУНІТАРИСТСЬКІ ВИТОКИ ПОСТЛІБЕРАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз концептуально-теоретичних витоків постліберальної теорії демократії крізь призму комунітаристської політичної філософії. Виявлено, що інтелектуальне підґрунтя постлібералізму формується на основі критики ліберального індивідуалізму, морального релятивізму та принципу ціннісної нейтральності держави, характерних для класичної ліберальної традиції. Систематизовано основні напрями комунітаристської критики лібералізму, зокрема щодо трактування автономного «я», співвідношення особистості та спільноти, а також пріоритету права над добром у ліберальній моделі демократії.

Доведено, що концепції А. Макінтайра, М. Сандела та Ч. Тейлора стали важливими інтелектуальними передумовами становлення постліберальної демократичної теорії. Простежено трансформацію комунітаристських ідей у постліберальний дискурс, у межах якого особлива увага приділяється колективній ідентичності, моральним цінностям, суспільній солідарності та концепції спільного блага. Встановлено, що політика визнання Ч. Тейлора та критика ціннісно нейтральної держави М. Сандела були адаптовані постліберальною теорією як засади нового бачення взаємозв'язку демократії, культури й морального порядку.

Обґрунтовано, що доброчесність, моральність і загальне благо, які посідають центральне місце у філософії А. Макінтайра, стали одними з базових нормативних принципів постліберальної моделі демократії.

Підсумовано, що постлібералізм постає не лише як критика ліберального порядку, а як спроба переосмислення демократичного устрою на основі морально-ціннісної інтеграції суспільства в умовах сучасних глобальних трансформацій.

Ключові слова: комунітаризм; постлібералізм; лібералізм; демократія; цінності; індивід; загальне благо; ідентичність.

Вступ

Постлібералізм став політичною дійсністю США та багатьох інших демократичних держав по всьому світу. Ідеологія набуває поширення, в тому числі, завдяки потужному теоретичному підґрунтю. Низка політичних філософів та політологів розробляють теоретичний каркас для постліберальної демократії як актуальної моделі політичного розвитку суспільства. Теорія постліберальної демократії будується на жорсткій критиці ліберального порядку, але творці постлібералізму не єдині і не перші серед тих, хто виступає з аргументами проти ліберальних устоїв. Зокрема, ідейні витоки постліберальної теорії демократії можна простежити до комунітаристів, адже останні гостро критикували ліберальний індивідуалізм, моральний релятивізм та технократичне трактування демократії.

Ключові положення постліберальної теорії демократії представлені у наукових напрацюваннях таких учених, як А. Вермель, П. Денін, Ф. Закарія, К. Калхун, Ф. Мішлівець, А. Пабст, Ф. Шміттер. Коло комунітаристів представлене такими мислителями, як А. Макінтайр, М. Сандел та Ч. Тейлор тощо. У теоретичних розробках як перших, так і других ми знаходимо низку аргументів на підтвердження неспроможності лібералізму задовольнити запити сучасного суспільства. Однак, досліджень присвячених пошуку зв'язку між ідеями комунітаристів і постлібералів, по суті, не існує.

Мета статті полягає у виявленні ідейної спадковості між комунітаристами та постлібералами через рефлексію критики класичного ліберального порядку.

Методи дослідження

У дослідженні використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, історико-політичний метод дав можливість простежити генезу комунітаристських ідей та їхній вплив на становлення постліберальної теорії демократії. Метод політико-філософського аналізу дозволив виявити концептуальні суперечності між лібералізмом і комунітаризмом щодо розуміння демократії, справедливості та природи політичної спільноти. Порівняльний метод було застосовано для зіставлення теоретичних підходів А. Макінтайра, М. Сандела та Ч. Тейлора й визначення їхнього внеску у формування постліберального дискурсу. Метод узагальнення та

систематизації сприяв структуруванню ключових ідей постлібералізму як сучасної моделі критики ліберального порядку.

Результати дооослідження

Антилібералізм комунітаристів має давнє коріння і сформований як репрезентація питань і тем, що періодично з'являються в історії думки. Головною полемічною мішенню комунітаристів є Дж. Ролз, який у своїй праці «Теорія справедливості» (1971) надав англосаксонській політичній філософії значний нормативний поворот. Його тези по суті базуються на верховенстві «справедливого» над «добром» та пріоритеті «я» над власними «цілями» [1]. Ч. Тейлор, М. Сандел і А. Макінтайр починають з того, що перевертають ці дві тези, намагаючись розробити альтернативну концепцію людини та суспільства, яка є одночасно антиіндивідуалістичною та антиуніверсалістичною. Різні аргументи, що належать до комунітаристської критики лібералізму, можна підсумувати в кількох основних пунктах: критика передбаченого лібералізмом поняття «я», з особливим акцентом на взаємозв'язку між «я» та суспільством і «я» та його власними цілями; критика поняття нейтральності справедливості та інституцій і пов'язаного з ним пріоритету права над добром. Розглянемо більш предметно ці аспекти.

У своїй «Теорії справедливості» Дж. Ролз, використовуючи контрактуалістську концепцію, висуває гіпотезу, що вибір принципів, на яких формувати фундаментальні інститути суспільства, належить вільним і рівним індивідам, що знаходяться в своєрідному природному стані [1]. Договірні сторони опиняються за «завісою невігластва», не усвідомлюючи не лише власного становища, а й своєї соціальної ідентичності (смаки, здібності, цінності, уявлення про добро). «Змушені» поводитися як моральні суб'єкти та займати неупереджене ставлення, яке вимагає етика кантіанського типу вони повинні висловлюватися щодо принципів справедливості, залишаючись неусвідомленими всієї інформації, яка може призвести кожного з них до підтримки колективного порядку, який вигідний виключно їм. Сама характеристика Дж. Ролза суб'єктів у «вихідному положенні», яке має гарантувати раціональний і справедливо налаштований вибір, підкреслює межі та суперечності ліберальної антропології. Індивіди у стані природи, постульованому Дж. Ролзом, насправді є «порожніми» суб'єктами, вільними від обмежень та зобов'язань, здатними дистанціюватися від будь-яких переконань та зв'язків, не отримуючи при цьому переосмислення своєї ідентичності. Бачення Дж. Ролза передбачає, що «я» завжди стоїть перед цілями, яких воно прагне, що воно завжди здатне критично переосмислити власні переконання, лояльність та приналежності, піддаючи їх суду розуму: якщо я знаю або можу знати, хто я, до того, як знаю, чого я хочу, і незалежно від того, то як суб'єкт я є своєрідною «чистою раціональною істотою», непроникною для будь-якої історичної та соціальної детермінації. «Я» володіє

єдністю та ідентичністю до того, як *вступ*ить у будь-яку конкретну історичну спільноту та до того, як буде пов'язане з будь-якою конкретною метою. Його характеризує не певний набір цілей чи приналежностей, а просто його здатність вибирати. Таким чином, «я» ставиться до своїх цілей як до «системи бажань», які можна раціонально впорядкувати відповідно до їхньої відносної інтенсивності, але вони по суті не визначають ідентичність «я». Моральні актори, згідно з важливим визначенням А. Макінтайра, «стали привидами» [2, с. 295].

М. Сандел вважає таке уявлення психологічно неможливим і, водночас, морально неприйнятним. «Я, яке існує до своїх цілей, — це я абсолютно без особистості, абсолютно без моральної глибини і отже, нездатне до самопізнання в будь-якому морально серйозному сенсі» [3, с. 180].

Існують цінності, цілі та зв'язки, які індивіди сприймають як «конститутивні» частини власної ідентичності і які тому не можуть бути вилучені та замкнені, коли йдеться про колективне обговорення моделі справедливого суспільства (як у випадку з «вихідною позицією» Дж. Ролза). Порожньому та безособовому «я» лібералізму М. Сандел протиставляє обтяжене «я», «повне» та «ситуйоване» «я», нездатне уявити себе окремо від переконань та «приналежностей», поглинутих від народження в його соціальному середовищі, разом з ідеєю спільноти, що розуміється не як простий зв'язок між суб'єктами із заздалегідь визначеною ідентичністю, а як контекст, в якому кожен знаходить і «відкриває» суттєвий компонент себе. У концепції М. Сандела, яку також поділяє Ч. Тейлор, люди уявляються як самоінтерпретуючі тварини, чий зв'язок з бажаннями не є зв'язком «простого зважувача уподобань»: процес інтерпретації та оцінки цих бажань є конститутивним для того, ким ми є. «Наша участь у конкретних історичних спільнотах також «інформує» наші спроби зрозуміти себе та формує нашу ідентичність. Тому ми є субстанціональними «я» в тому сенсі, що ми існуємо лише в наших індивідуальних та колективних самоуявленнях» [3, с. 179].

Звинувачення М. Сандела в абстракції та перебільшеному індивідуалізмі проти ліберальної концепції людської природи поділяють усі автори, яких можна певним чином віднести до комунітаризму: від А. Макінтайра та Ч. Тейлора до Ф. Селзніка, А. Етціоні та Р. Унгера. На думку Ч. Тейлора, який поширює цю критику як на утилитарні перспективи, так і на ті, що захищають пріоритет прав особистості, індивід (самість) приймає рішення та формує себе в межах спільноти, в історико-культурному контексті, а питання добра та морального вибору вставлені в динамічний та проблематичний контекст [4].

Ми живемо в суспільстві, яке видається релятивістським у подвійному сенсі: з емпіризмом розгляд чуттєвості, включаючи сприйняття добра

як суто суб'єктивної матерії, взяв гору; потім релятивізм став історичним, а з Ф. Ніцше розгляд добра став питанням «інтерпретації» морально нейтрального світу [5; 6].

Зіткнувшись із такою «історичною інерцією», Ч. Тейлор пропонує оновлення арістотелівського фронезису, усвідомлюючи, що множинність благ та думок про них не є байдужими. Потенціал відкритої раціональності, подібної до арістотелівської, в якій діалектика постійно використовується для спроби розрізнити нижчі та вищі блага, повинен служити індивіду для формування його ідентичності. Ч. Тейлор вводить поняття гіперблага, або стабільних та незамінних точок відліку, та сильних оцінок, тобто серйозних порівнянь, важливих для формулювання обґрунтованих та продуктивних висновків щодо благ та власного життя [4].

Соціальний та історичний контекст — це неминуча рамка, в якій визначаються дії людини: ми завжди занурені в мережу співрозмовників. Дискусії між членами спільноти оживлені розумним зіставленням думок (діалектика), яке, всупереч атомістичному уявленню особи, сприяє розвитку здатності до діалогу. У цьому сенсі пропозиції А. Августина та Ж.-Ж. Руссо щодо особистої відданості моральному вибору та пошуку автентичності в ім'я відповідальної автономної дії, переоцінюються. Однак, всупереч позиції Ж.-Ж. Руссо, Ч. Тейлор надає великого значення артикуляції у виборі благ: оцінка вибору визначається не лише свободою, з якою він робиться, але й, перш за все, корисними чи шкідливими наслідками для життя людей.

Примат «я» над «цілями» тісно пов'язаний у комунітаристській критиці лібералізму з приматом «справедливості» над «добром». В основі ліберальної держави лежить теза, згідно з якою не існує єдиної спільної етичної концепції, а є сукупність процедурних правил та принципів, які гарантують індивідам однакові можливості дотримуватися та просувати власну концепцію «гарного життя». Хоча справедливість як чеснота є етичною концепцією, справедливість як справедливість інституцій та процедур є політичною концепцією. Ліберали захищають пріоритет права над добром, виходячи з того, що не існує безперечної концепції добра, визнаної всіма громадянами як спільна основа для визначення умов соціальної співпраці.

Переконання більшості просто відображають конкретні концепції добра, які з цієї причини не можуть претендувати на філософську правильність, але лише на те, що їм надається перевага з точки зору більшості, і жодна проста перевага не може бути ціннішою за справедливість. Оскільки індивідуальні уявлення про благо є особливими та різними, вони неадекватні для обґрунтування принципів, що визначають фундаментальні умови соціальної співпраці. Тому, на думку лібералів, поняття права має бути

визначене до та незалежно від поняття блага, стосовно міркувань соціальної корисності чи загального блага.

Це гарантувало б, що індивіди матимуть простір для думок та дій, вільних від зовнішнього втручання, та гарантувало б право вільно розвивати власну ідентичність та брати участь у демократичному процесі як автономні громадяни, що, з моральної точки зору, є свавільним. Хоча справедливість захищена від такої свавілля, благо, незалежно від того, чи є воно індивідуальним чи колективним, включає серед своїх складових елементів різні випадковості. З цієї причини питання справедливості повинні бути нейтральними щодо альтернативних концепцій добра, а держава, в ім'я індивідуалістичної цінності самореалізації, не повинна пропагувати суперечливе бачення хорошого життя за рахунок інших.

Комунітаристи заперечують, що ця теза передбачає концепцію поганого суспільного життя, недостатню для створення того відчуття єдності, необхідного для життєздатності демократичних інституцій та для досягнення консенсусу навколо солідарної політики, якої вимагає принцип відмінності, визначений Дж. Ролзом.

Крім того, ліберальна спроба визначити принципи справедливості без визнання різноманітності благ, що передбачаються різними правами та розподільчими принципами, являла б собою акт самообману. Ч. Тейлор стверджує, що лібералізм не змінює зв'язок між правом і благом утилітаризму, як припускає Дж. Ролз. Радше, він просто пропагує його альтернативну концепцію гарного життя. Ми не можемо вирішити питання справедливості чи праведності, займаючи нейтральну позицію щодо благ, які цінують люди. «Натомість, ми повинні заглибитися в мови якісних контрастів, щоб зробити неминучий, хоча й складний, вибір у межах різноманітності благ» [4, с. 132].

Оскільки вони уявляють суспільство виключно як об'єднання індивідів, кожен з яких переслідує свій власний життєвий план, ліберали, на думку Ч. Тейлора, не здатні уявити колективне благо, окрім як у термінах «конвергенції» інтересів, цінностей та індивідуальних думок, і вони виключають можливість зрозуміти, що, посилання на вимір «ми», являє собою справді «спільне та розділене» благо, яке не зводиться до суми партикуляризмів [4].

Для А. Макінтайра важливо запитати, що означає бути справедливим, перш ніж навіть обговорювати питання справедливого розподілу благ або їх ефективного управління в рамках інституційних структур, які формально відповідають критеріям справедливості [2]. Таким чином, справедливість як якість особи мала б пріоритет над справедливістю як формальним, політичним чи правовим критерієм. Дії індивіда можуть бути справедливими незалежно від того, чи живе він у суспільстві з

несправедливими інституційними та соціальними структурами, і, навпаки, вони можуть бути несправедливими, навіть якщо йому пощастило жити у справедливому суспільстві.

Ліберали, на думку комунітаристів, помиляються, починаючи абстрактно з індивідів як таких та з їхніх прав у суто технічному плані. Це веберівський методологічний індивідуалізм, який, надаючи привілеї індивіду як соціальному актору, нехтує пошуком поняття справедливості, що інтерсуб'єктивно поділяється всіма, що є справжньою основою будь-якого спільного життя.

Шотландський філософ пропонує цінувати колективні традиції та різні форми спільноти, включаючи сім'ї, асоціації, професійні категорії тощо, в межах яких лише моральні та політичні чесноти індивідів можуть бути повністю реалізовані. Хоча арістотелівська теорія справедливості, яку пропагує А. Макінтайр, має телеологічний характер або самоціль (вона розглядає справжнє благо як те, що робить людину гідною щастя, а щастя — як мету людських дій), кантівська концепція справедливості є повністю деонтологічною, або обов'язком сама по собі. Дійсно, вона розглядає справедливість стосовно себе, згідно з найсуворішим та найнегнучкішим етичним формалізмом, згідно з яким справедливе має пріоритет над добром.

На відміну від І. Канта, який застосовує ідею «справедливого» до міжособистісних стосунків, Дж. Ролз застосовує її спочатку до інституцій, а потім до індивідів, так що справедливість стає першочерговою вимогою до соціальних інституцій, так само як істина — до систем мислення. «Теорія, якою б простою та елегантною вона не була, має бути відкинута або модифікована, якщо вона не є істинною. Так само закони та інститути, якими б адекватними та добре розробленими вони не були, мають бути реформовані та скасовані, якщо вони несправедливі. Кожна людина має недоторканність, засновану на справедливості, над якою навіть благополуччя суспільства в цілому не може перемогти. З цієї причини справедливість заперечує, що втрата свободи для одних може бути виправдана більшими перевагами, якими користуються інші» [1, с. 21].

Демократично-егалітарному індивідуалізму контракталізму Дж. Ролза комунітаристи протиставляють арістотелівську концепцію справедливості як особистої та комунітарної чесноти, яку впізнає та визнає ціла спільнота. Справедливість як політична чеснота є цементом, який надає міцності та ідентичності будівлі політичної спільноти. Якщо ця справедливість не визнається, як у ліберальній теорії Дж. Ролза, наступає редуктивне тлумачення соціального життя, що характеризується індивідуалістичною фрагментацією та соціальною аномією. Сучасна етика — це індивідуалістична етика, заснована на безособових та неупереджених правилах і принципах. Арістотелівська етика чеснот, з іншого боку, — це

етика, що базується на характері морального суб'єкта, на особистих схильних сторонах та на процесі, який керує їх формуванням. З цієї точки зору, справедливість — це, перш за все, моральна якість діючого суб'єкта.

Ще один із видатних комунітаристів, М. Сандел, у своїй критиці ліберальної процедурної республіки пропонує альтернативну модель «прозорої» спільноти, в якій відроджується ідеал безпосередньої спільноти, «поза законом», в якій приводи для конфлікту по суті відсутні, а солідарність виникає спонтанно без потреби в примусі. «Таку спільноту відрізняє не просто дух доброзичливості чи переважання цінностей спільноти, чи навіть просто спільні кінцеві цілі, а спільний словник дискурсу та фон неявних практик і розуміння, в межах яких непрозорість учасників зменшується, якщо не повністю розчиняється» [3, с. 189].

Спільним знаменником усіх цих теорій є плюралізм: це не просто плюралізм інтересів, потреб чи уподобань, а плюралізм культур і доктрин, тобто «символічних всесвітів», які надають сенсу вибору та життєвим планам тих, хто їх населяє та дотримується. Ця множинність світоглядів є невід'ємною частиною єдиної політичної спільноти та становить майже нездоланну перешкоду для можливості формулювання правил справедливості та доброго життя, які поділяються всіма.

З іншого боку, є політичні філософи, такі як М. Вольцер, які відкидають ідею глобальної теорії справедливості та вважають, що принципи справедливості повинні бути специфічними для конкретних сфер розподілу, кожна з яких керується власною логікою. Його бачення, надаючи пріоритет спільноті, передбачає соціальне, а не індивідуалістичне, уявлення про людину. Принципи справедливості численні та різні залежно від благ, що розподіляються, а найбільшим благом, що розподіляється, залишається членство в політичній спільноті [7].

Ліберальна ідея «нейтральності» державних інституцій щодо різних концепцій добра та спільнот, які їх виражають, є прямим наслідком комунітарної критики пріоритету, який ліберали надають «справедливому» над «благом».

На думку Ч. Тейлора, ідеал нейтралітету, заснований на хибному та етноцентричному припущенні, що державні інституції можуть користуватися універсальною чинністю, є недосяжним. Аналогічно, А. Макінтайр і М. Вольцер також стверджують, що будь-яке вирішення проблем людського співіснування є історично та локально обумовленим, і що використання абстрактних міркувань, якими можна поділитися будь-коли та в будь-якому місці, є непослідовним.

Для А. Макінтайра ліберальне прагнення до єдиного, універсального та нейтрального знання, яке має гарантувати співіснування різних

концепцій добра завдяки об'єктивним правилам справедливості, приховує «стратегію маскування». Лібералізм, очевидно, висуває нейтральні пропозиції, але насправді він також «заплямований ідеологічними наслідками». Ліберал стверджує, що не має критеріїв, але його критерій полягає саме в тому, щоб нав'язати «відсутність будь-яких» тим, хто їх має, зводячи ідентичність кожної традиції до своїх «стандартів».

А. Макінтайр вважає теорію Дж. Ролза корисною для соціального регулювання, але засуджує її практичну залежність від набору уподобань груп чи окремих осіб, замаскованих під універсальні об'єктивні вимоги. Тобто, неупередженість та нейтралітет лише передбачаються. Філософ стверджує: «Ми можемо зазначити побіжно, що... ціна, необхідна для того, щоб справедливість була здійснена для однієї людини чи групи людей, завжди платиться іншою. Тому різні легко ідентифіковані соціальні групи зацікавлені в прийнятті одного з принципів та відхиленні іншого. Жоден з принципів не є політично чи соціально нейтральним» [8, с. 293].

Ф. Селзнік у своїй критиці ліберальної концепції, спрямованій, зокрема, на Р. Дворкіна, також приділяє особливу увагу принципу нейтралітету політичної спільноти щодо цілей. Він вважає цей принцип однією з найбільших перешкод для узгодження ліберальних та комунітарних перспектив. «Зрештою, — стверджує він, — викликом комунітаризму є вимога ширшої відповідальності в кожному аспекті особистого досвіду та соціального життя. Це вимагає доктрини, заснованої на елементах безперервності між особистою та соціальною відповідальністю, особистою та соціальною цілісністю, а також індивідуальним та колективним судженням. Таку доктрину важко узгодити з обмежувальним уявленням про те, що неявно притаманне спільному життю, та судженнями, яких це спільне життя може вимагати» [9, с. 235].

Р. Дворкін стверджує, що добробут частково залежить від якості наших політичних спільнот, але він, здається, помилково ототожнює поняття спільноти з поняттям політичної спільноти, порівнюючи його з оркестром (приклад, запозичений у Дж. Ролза), чиє хороше чи погане виконання є основою колективного успіху чи невдачі [10]. Однак, за словами Ф. Селзніка, спільнота включає політику, але вона також набагато більше, включаючи багато речей, що переживаються колективно, навіть якщо вони не обов'язково скоординовані колективно. Спільнота — це вся матриця, в межах якої індивіди зустрічаються та переживають спільне життя. Якість цієї ширшої спільності — спосіб, яким люди навчаються та знайомляться з соціалізацією, спосіб утворення сімей та інших груп, спосіб розподілу багатства та можливостей, якість здоров'я, роботи та відпочинку — не може бути ігнорована ліберальною доктриною. Для створення моральної спільноти кожна сфера соціального життя має бути відкритою для критичного

аналізу та перевірки, у світлі того, що Дворкін називає «критичними інтересами людей» [9, с. 231].

Аналогія з оркестром не має значення, оскільки оркестр — це установа зі спеціальною метою (все підпорядковано музичній досконалості), тоді як управління спільнотою не є заняттям, спрямованим на досягнення спеціальної мети. Управляти означає взяти на себе всебічну відповідальність за добробут керованих, який потребує захисту від свавільної влади та політичних зловживань. Хоча це й важливо, на думку Ф. Селзніка, це лише частина того, що потрібно політичній спільноті. У кожній установі є функція управління, відмінна від цілеспрямованого управління. У цій самій мірі кожна інституція повинна вирішувати проблеми громади: політична система унікальна за своєю широтою: її не можна чітко відокремити від історичної спільноти чи реальної спільноти. «Політичні інституції повинні приймати рішення, які впливають на добробут, освіту та моральний порядок. На кону набагато більше, ніж справедливість… Фундаментальний обов'язок урядової функції полягає у збереженні та збагаченні громади. Функціонуюча громада є інфраструктурою політики, а громада, у свою чергу, залежить від політичних ресурсів та політичного напрямку» [9, с. 231].

Висновки

Критика ліберальної модерності не є «ноухау» постлібералів, як доводить наше дослідження, комунітаристи раніше виступили з оскарженням ліберальних цінностей та пріоритетів. І саме ідеї А. Макінтайра, М. Сандела, Ч. Тейлора та багатьох інших представників комунітаризму стали інтелектуальними передумовами сучасної теорії постліберальної демократії. Ідея ліберального автономного індивіда відкидається комунітаристами, адже для них людина формується в рамках конкретної соціально-культурної та моральної спільноти. І саме ця ідея була розвинена постлібералами з акцентом на колективній ідентичності. Політика визнання Ч. Тейлора, по суті, стала фундаментом для постліберальної візії взаємозв'язку між культурою, демократією й солідарністю в суспільстві. М. Сандел стверджував, що в основі будь-якої політичної системи знаходяться моральні цінності, і цю ідею взяли на озброєння постліберали, заперечуючи можливість існування ціннісно нейтральної держави. Доброчесність, загальне благо та моральність — три кити постлібералізму, які були запозичені у А. Макінтайра. Подальший вектор дослідження може бути спрямований у бік системного аналізу трансформації сучасних демократій у контексті глобальної кризи ліберального порядку.

Список посилань/References:

1. Rawls, J. (1999). A Theory of Justice: Revised Edition. Harvard University Press.
2. Macintyre, A. (1982). How Moral Agents Have Become Ghosts, in «Syntese», 53, November, 195-312.
3. Sandel, M. (1982). Liberalism and the Limits of Justice. New York: Cambridge University Press.
4. Taylor, C. (1982). The Diversity of Goods, in A. Sen and B. Williams Utilitarianism and Beyond, Cambridge, Cambridge University Press.
5. Nietzsche, F. (1998). Beyond good and evil. Dover Publications.
6. Nietzsche, F. (2013). On the genealogy of morals (R. C. Holub, Ed.; M. A. Scarpitti, Trans.). Penguin Classics.
7. Walzer, M. (1983). Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality. Basic Books.
8. MacIntyre, A. (1984). After Virtue. Second Edition. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
9. Selznick, P. (1989). Dworkin's Unfinished Task. California Law Review, 77(2), 505–513.
10. Dworkin, R. (1989). Liberal Community. California Law Review 77, No. 3, 479–504.

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 321.7:141.7:172.12 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.165–177

Emma Asoian
Doctor of Philosophy in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and International Economic Relations of Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Environmental Management,
V. I. Vernadsky Taurida National University (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-2664-5838
e-mail: asoian.em@gmail.com

COMMUNITARIAN ORIGINS OF THE POSTLIBERAL THEORY OF DEMOCRACY

Abstract

The article presents a comprehensive analysis of the conceptual and theoretical origins of postliberal democratic theory through the prism of communitarian political philosophy. It has been established that the intellectual foundations of postliberalism are formed on the basis of criticism of liberal individualism, moral relativism, and the principle of the value-neutral state characteristic of the classical liberal tradition. The main directions of the communitarian critique of liberalism have been systematized, particularly regarding the interpretation of the autonomous self, the relationship between the individual and the community, as well as the liberal priority of rights over the common good.

It has been demonstrated that the concepts developed by A. MacIntyre, M. Sandel, and Ch. Taylor became important intellectual preconditions for the emergence of postliberal democratic theory. The transformation of communitarian ideas into the postliberal discourse has been traced, within which particular emphasis is placed on collective identity, moral values, social solidarity, and the concept of the common good. It has been established that Ch. Taylor's politics of recognition and M. Sandel's critique of the value-neutral state were adapted by postliberal theory as the foundations of a new understanding of the interrelation between democracy, culture, and moral order.

The study substantiates that virtue, morality, and the common good, which occupy a central place in A. MacIntyre's philosophy, became some of the key normative principles of the postliberal model of democracy. It is concluded

that postliberalism emerges not only as a critique of the liberal order, but also as an attempt to reinterpret democratic governance on the basis of the moral and value-based integration of society under conditions of contemporary global transformations.

Keywords: communitarianism; postliberalism; liberalism; democracy; values; individual; common good; identity.

Надійшла до редакції/ Received: 14.03.2026

Прорецензовано/ Revised: 05.04.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 329.15:328.13 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.178–192

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Горай Олег Станіславович
Кандидат економічних наук, доцент, докторант
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
НАН України (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-2181-7306
e-mail: gorai.zt@gmail.com

КОАЛІЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ПОДОЛАННЯ ПАРТІЙНОЇ АТОМІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Резюме

Здійснено комплексний аналіз партійних коаліцій як інструменту подолання атомізованості та фрагментації партійної системи України через механізми консолідації електоральної підтримки та інституціоналізації міжпартійної взаємодії. Охарактеризовано природу атомізації української партійної системи та прослідковано історичний досвід формування партійних блоків. Виявлено, що українська партійна система характеризується високим рівнем атомізації через низьку інституціоналізацію партій, електоральну волатильність, персоналізацію політики та олігархічний вплив. Встановлено, що партійні коаліції в Україні формувалися переважно як інструментальні передвиборні альянси без тривалої програмної інтеграції. З›ясовані ключові чинники нестабільності українських блоків: домінування лідера над партнерами, відсутність чітких коаліційних угод, конфлікти довкола розподілу ресурсів. Виявлені чинники успішності та провалу коаліційних стратегій. На цій основі зроблено оцінку потенціалу партійних коаліцій для структурування політичного простору. Визначено перспективи використання партійних коаліцій для консолідації партійної системи в післявоєнний період. Охарактеризовано інституційні передумови успішного блокування політичних партій (чіткі правові рамки, механізми коаліційної дисципліни, культура компромісу та ін.). У висновках зазначено, що передумовами успішного функціонування партійних коаліцій здатні слугувати: реформа виборчого законодавства, механізми коаліційної дисципліни, прозорість партійного фінансування, стимулювання розвитку партійних організацій, інституціоналізація міжпартійних консультацій,

інтеграція у європейські партійні федерації. Воєнний досвід та виконання умов, пов'язаних з європейською інтеграцією у майбутньому посприяють консолідації партійної системи.

Ключові слова: партійна коаліція; атомізація партійної системи; фрагментація партійної системи; блок політичних партій; партійно-політична консолідація; електоральний альянс; інституціоналізація політичних партій; персоналізація політики; європейська інтеграція; політична стабільність; російська агресія; післявоєнна відбудова.

Вступ

Українська партійна система з моменту здобуття національної незалежності демонструє парадоксальну траєкторію розвитку. За формальними ознаками багатопартійності (близько 370 зареєстрованих партій станом на 2026 рік) вона залишається глибоко атомізованою, позбавленою стійких структур та передбачуваних моделей політичної конкуренції. Атомізація проявляється у надзвичайно високій електоральній мінливості, слабкій інституціоналізації партійних організацій як «електоральних машин» лідерів. Така специфіка функціонування партійної системи значною мірою пов'язана «з розмитістю ідеологічних засад партійних програм, популістським характером партійно-політичної діяльності, домінуванням групових інтересів при розробці та здійсненні державної політики, дискредитацією деяких партійних лідерів, відсутністю політичної відповідальності за долю країни» [1, с. 5–6]. Як наслідок, наявний надзвичайно низький рівень довіри громадян до політичних партій.

Вищезазначена система ускладнює формування стабільних урядових більшостей, знижує якість представництва інтересів, створює простір для популізму та олігархічного впливу. Політична конкуренція перетворюється на змагання персоналізованих проєктів, де програми відступають перед медійним іміджем лідерів. Партійні коаліції теоретично можуть подолати атомізацію через консолідацію електоральної підтримки та формування програмних платформ. Український досвід від «Народного Руху України» 1990-х до «Європейської Солідарності» демонструє як потенціал, так і обмеження: виборчі блоки ставали інструментами електоральної мобілізації, проте рідко трансформувалися у стабільні альянси. Партійні коаліції формувалися як тактичні передвиборчі об'єднання для подолання бар›єрів, а не заради програмної інтеграції. Домінування лідера, відсутність коаліційних угод, конфлікти довкола мандатів перетворювали блоки на нестабільні конструкції.

Проблема дослідження полягає у тому, що, попри численні спроби формування партійних блоків в Україні протягом трьох десятиліть незалежності, жодна коаліція не спромоглася виконати консолідуючу функцію та подолати системну атомізацію партійного простору. Залишається

нез›ясованим, чому всі українські партійні блоки систематично зазнавали невдач, які структурні чинники блокують трансформацію тимчасових електоральних альянсів у стабільні програмні коаліції та за яких інституційних умов партійні коаліції можуть стати ефективним механізмом деатомізації партійної системи. Актуальність цього питання посилюється перспективою післявоєнної відбудови, коли Україна потребуватиме функціональної партійної системи для забезпечення демократичного урядування та успішної європейської інтеграції.

Проблематика атомізації партійних систем та механізмів їх консолідації активно досліджується в сучасній політичній науці. Класичні роботи з цього питання заклали теоретичний фундамент для розуміння процесів структурування політичного простору. Йдеться про праці таких відомих дослідників, як К. фон Байме, С. Гантінгтон, А. Грижмала-Буссе, Р. Далтон, Р. Інглегарт, Ф. Карата-Мурта, Г. Кітчелт, С. Мейнворінг, П. Мейр, М. Педерсен, Дж. Сарторі, Т. Скаллі. Вітчизняна політологія також накопичила значний доробок у дослідженні української партійної системи та її фрагментації. Особливо слід відзначити здобутки таких авторів, як В. Горбатенко, Г. Зеленько, М. Кармазіна, В. Кафарський, І. Кресіна, В. Кулик, В. Лебедюк, В. Литвин, А. Матвієко, О. Нікогосьян, Ю. Остапець, А. Романюк, В. Тисячний, Ю. Шведа, Ю. Якименко.

Попри значний науковий доробок у дослідженні української партійної системи та коаліційних процесів, низка критичних аспектів залишається поза увагою дослідників. Відсутній комплексний аналіз партійних коаліцій як механізму подолання системної атомізації. Дослідники вивчають окремі виборчі блоки та парламентські коаліції, але ігнорують їхній потенціал для структурної трансформації партійної системи. Не визначено роль позапартійних акторів (олігархічних груп, медіа) у формуванні та розпаді партійних коаліцій. Не вивчено вплив воєнного періоду на трансформації партійної системи та можливості подолання фрагментації через національну консолідацію.

Виходячи із зазначеного, метою даного дослідження є комплексний аналіз партійних коаліцій як інструменту подолання атомізації української партійної системи через виявлення чинників успішності та провалу коаліційних стратегій, оцінку їхнього консолідуючого потенціалу та визначення перспектив використання партійних альянсів для структурування політичного простору. Для досягнення цієї мети сформульовано наступні завдання: охарактеризувати природу та прояви атомізації української партійної системи через призму інституціоналізації, електоральної нестабільності, персоналізації та олігархічного впливу; проаналізувати історичний досвід формування партійних блоків в Україні, виявивши періодизацію, типологію та логіку створення передвиборчих альянсів; визначити інституційні

передумови успішного функціонування партійних коаліцій як інструменту деатомізації (виборче законодавство, механізми коаліційної дисципліни, фінансування).

Методи дослідження

Застосовано системно-структурний аналіз для дослідження фрагментації партійної системи, компаративний метод для зіставлення різних періодів коаліційної активності, інституційний підхід для аналізу правових рамок утворення партійних блоків, історико-генетичний метод для вивчення еволюції партійних альянсів.

Результати дослідження

Атомізована партійна система, за типологією Дж. Сарторі, — тип партійної системи, який характеризується наявністю великої кількості політичних партій, їх невеликою чисельністю, незначним впливом, переважанням позасистемних партій, формуванням уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції, а також демократичним або авторитарним політичним режимом [2]. Українська партійна система упродовж трьох десятиліть незалежності демонструє стійкі характеристики, які дозволяють класифікувати її саме як атомізовану та слабко інституціоналізовану. Атомізація проявляється у кількох взаємопов›язаних аспектах, кожен з яких перешкоджає формуванню стабільних структур та передбачуваних патернів політичної конкуренції.

1. Українська багатопартійність характеризується екстремально високою електоральною волатильністю (нестабільністю, непередбачуваністю). Це означає, що практично після кожних виборів партійний ландшафт кардинально змінюється: партії, які перемагали на попередніх виборах, можуть повністю зникнути, а нові політичні сили раптово здобувають парламентське представництво. Показовими є парламентські вибори 2019 року, коли до Верховної Ради увійшли п›ять партій, чотири з яких були або цілком новими політичними силами («Слуга народу», «Голос»), або суттєво трансформованими проєктами. Партія «Слуга народу», створена лише за кілька місяців до виборів, здобула конституційну більшість — феномен, майже неможливий у стабільних партійних системах. Водночас колишні парламентські фракції, такі як «Народний фронт» або Радикальна партія Олега Ляшка, повністю втратили представництво.

2. Характерною ознакою атомізації політичних партій в Україні є персоналізація політики та проєктний характер більшості українських партій. На відміну від класичних масових партій, що виникали як представники певних соціальних груп і мали розгалужену організаційну структуру, українські партії переважно є «партіями-проєктами» або «партіями-франшизами», створеними під конкретного лідера. Ці партії існують передусім

як «електоральні машини», активізуючись напередодні виборів і фактично припиняючи діяльність у міжвиборчий період. Особливо яскраво ця тенденція проявилася після 2014 року, коли партії фактично стали продовженням особистості лідера: «Блок Петра Порошенка» (згодом — «Європейська Солідарність»), партія Юлії Тимошенко, «Опозиційна платформа — За життя» Віктора Медведчука та Юрія Бойка, «Сила і Честь» Ігоря Смешка. Навіть партія «Слуга народу», попри початкову риторику про «нову політику» та партію без вождя, швидко трансформувалася у персоналізований проєкт президента Зеленського.

3. Специфічним проявом атомізації є олігархічний вплив на партійну політику, який робить партії інструментами бізнес-груп, а не представниками суспільних інтересів. Фактично до 2022 року значна частина українських партій функціонувала як політичні «фронти» фінансово-промислових груп. При цьому «відносини між представниками бізнесу та політики перетиналися з тісними зв'язками обох цих груп зі злочинним світом» [3, с. 13]. Олігархи використовували партії для захисту своїх економічних інтересів, доступу до ресурсів та лобіювання вигідного законодавства. Це призводило до того, що програмні позиції партій залишалися розмитими та змінювалися залежно від ситуативних інтересів спонсорів.

4. Українським партіям властива регіональна фрагментація електоральних преференцій, яка ускладнює формування справді загальнонаціональних партій. До 2014 року український політичний простір характеризувався глибоким розколом між Заходом та Сходом країни за мовними, ідентичнісними, геополітичними параметрами. Партії, які домінували на Заході (БЮТ, «Наша Україна», «Свобода»), мали мінімальну підтримку на Сході, і навпаки. Це унеможливлювало формування стабільних загальнонаціональних партій із збалансованою підтримкою в усіх регіонах. Революція Гідності та російська агресія суттєво трансформували цю ситуацію, гомогенізувавши політичний простір навколо проєвропейського консенсусу. Водночас регіональні відмінності не зникли повністю — вони трансформувалися у різні акценти в рамках загального проєвропейського курсу.

5. Більшість українських партій не мають реального масового членства, розгалужених регіональних структур або стабільного фінансування з членських внесків [4, p. 86–87]. Партійні осередки активізуються переважно напередодні виборів, а в міжвиборчий період їхня діяльність мінімальна. Це контрастує з європейськими партіями, які мають мільйони членів, стабільні джерела фінансування та постійно функціонуючі організаційні структури.

6. Для українських партій характерна відсутність чітких ідеологічних розмежувань та програмної конкуренції. Замість змагання програмних

платформ українські вибори часто перетворювалися на конкуренцію персональних брендів та популістських обіцянок. Відповідно й «дискурс щодо влади й політикуму дедалі більшою мірою зосереджується на чільних особах як своєрідних знаменитостях, а не на організаціях чи інституціях, що їх вони представляють» [5, с. 559]. Партії легко змінюють свої програмні позиції залежно від кон›юнктури, що робить неможливим формування стабільних ідеологічних «родин» на кшталт європейських соціал-демократів, консерваторів, лібералів чи зелених.

Виходячи з цього аналізу, маємо підстави стверджувати, що українська партійна система демонструє ознаки глибокої структурної атомізації, яка перешкоджає виконанню партіями їхніх ключових функцій: агрегації суспільних інтересів, структурування політичної конкуренції, забезпечення зв›язку між громадянами та державою, формування стабільних урядових більшостей. За таких умов партійні коаліції теоретично могли б виступати механізмом часткового подолання атомізації через консолідацію фрагментованого політичного простору. Практика створення партійних коаліцій та виборчих блоків супроводжує українську багатопартійність від моменту перших конкурентних виборів. Аналіз цього досвіду дозволяє виокремити кілька ключових випадків, кожен з яких ілюструє специфічну логіку коаліційної взаємодії та причини провалу консолідаційних зусиль.

«Наша Україна» (2002–2007): домінантна коаліція та її розпад. Виборчий блок «Наша Україна» був сформований у 2002 році як широка коаліція правоцентристських та націоналістичних партій навколо Віктора Ющенка. До складу блоку увійшли понад десять партій різної ідеологічної спрямованості — від ліберальних до консервативно-націоналістичних, об›єднаних переважно опозиційністю до режиму Леоніда Кучми та особистою популярністю Ющенка. Блок продемонстрував значний електоральний успіх на парламентських виборах 2002 року, здобувши 23,57% голосів і ставши другою за величиною фракцією у Верховній Раді. Водночас внутрішня структура блоку була глибоко асиметричною: партія «Наша Україна» домінувала, тоді як молодші партнери (Народний Рух України, Український народний Рух, Конгрес українських націоналістів та ін.) мали підлеглий статус. Причини провалу консолідаційної функції «Нашої України» були комплексними: домінування лідера (Ющенко контролював блок автократично, що викликало невдоволення партнерів), ідеологічна гетерогенність (об›єднання ліберальних, консервативних та націоналістичних сил виявилося нестабільним після зникнення зовнішнього «ворога»), конфлікт із БЮТ (особиста ворожнеча між Ющенком та Тимошенко роз›єднувала демократичний табір), відсутність програмної інтеграції (блок існував як електоральний альянс без спільної довгострокової програми). Уже на прикладі «Нашої України» постало вочевидь: «На практиці

блоки являли собою об'єднання, де політичні партії намагалися поєднати суму своїх низьких рейтингів або ж, використовуючи високий рейтинг окремих політиків чи адмінресурс, провести своїх кандидатів у депутати до парламенту» [6, с. 147].

Блок Юлії Тимошенко (2001–2014): персоналізована коаліція. БЮТ був створений у 2001 році як об›єднання партії «Батьківщина» та кількох менших політичних сил навколо харизматичного лідера Юлії Тимошенко. На відміну від «Нашої України», коаліція від самого початку будувалася як жорстко централізована структура з домінуванням єдиного лідера. Блок демонстрував вражаючу електоральну стабільність протягом трьох виборчих циклів (2002, 2006, 2007), здобуваючи від 22% до 31% голосів. Водночас ця стабільність досягалася через авторитарний стиль керівництва Тимошенко, який стримував, але не усував внутрішніх суперечностей. Після ув'язнення Тимошенко у 2011 році та її поразки на президентських виборах 2010 року електоральна привабливість блоку почала слабшати. Консолідаційний ефект БЮТ був обмеженим: стабільність через авторитаризм (єдність забезпечувалась жорстким контролем, а не програмною інтеграцією), відсутність організаційної автономії (молодші партнери були повністю поглинені «Батьківщиною»), залежність від лідера (криза Тимошенко автоматично означала кризу всього блоку), електоральна, а не програмна консолідація (блок об›єднував виборців довкола харизми лідера, а не довкола ідеологічної платформи).

«Європейська коаліція» (2014–2016): надлишкова коаліція та її криза. Після Революції Гідності та парламентських виборів 2014 року була сформована найширша коаліція в історії незалежної України — «Європейська коаліція», яка об›єднала п›ять партій: «Блок Петра Порошенка», «Народний фронт», «Самопоміч», Радикальну партію Олега Ляшка та «Батьківщину» Коаліційна угода Верховної Ради України VIII скликання від 21.11.2014. Офіційний вісник України. 2014. № 96. Коаліція контролювала конституційну більшість у парламенті (302 з 423 депутатів) та теоретично мала всі ресурси для проведення системних реформ. Однак, до 2019 року фактично залишилася лише співпраця між БПП та «Народним фронтом», яка також була нестабільною. Причини провалу «Європейської коаліції» як консолідуючого механізму: надлишковість (зайва кількість учасників ускладнювала координацію), програмні розбіжності (відсутність консенсусу щодо темпів реформ), олігархічний вплив (залежність провідних партій від бізнес-груп), електоральна конкуренція (наближення місцевих виборів 2015 року стимулювало диференціацію замість консолідації).

«Опозиційний блок» (2014–2019): регіональна коаліція. «Опозиційний блок» був створений у 2014 році як об›єднання частини колишніх «регіоналів», які залишилися в Україні після втечі Віктора

Януковича. Блок позиціонував себе як представника інтересів російськомовного населення Півдня та Сходу України, виступаючи проти воєнного вирішення конфлікту на Донбасі та за економічне співробітництво з Росією. На парламентських виборах 2014 року блок здобув 9,43% голосів, посівши четверте місце. Водночас регіональна база підтримки була вкрай вузькою — переважно Донецька, Луганська, Харківська, Одеська області. На Заході та в Центрі України блок мав мінімальну підтримку. Внутрішня структура «Опозиційного блоку» була нестабільною через конфлікти між різними фракціями колишніх «регіоналів» та їхніми олігархічними спонсорами. Зрештою, діяльність цього блоку значною мірою була пов'язана зі способом блокування, який теоретики визначають як «створення різноманітних інформаційних шумів, які заважають аудиторії сконцентрувати увагу на небажаній інформації» [7, с. 39]. Таку технологію в даному випадку можна кваліфікувати в термінах «фальшива театралізація» і «відповзання». Консолідаційний ефект «Опозиційного блоку» був негативним: регіональна фрагментація (блок поглиблював, а не долав регіональні розмежування), ідеологічна маргіналізація (після 2014 року проросійська платформа втрачала легітимність), внутрішня нестабільність (конфлікти олігархічних груп руйнували єдність), відсутність програмної альтернативи (блок існував як опозиція до «помаранчевих», а не як самостійний проєкт).

«Слуга народу» (2019–2024): феномен монобільшості. Парламентські вибори 2019 року створили унікальну ситуацію, коли партія «Слуга народу», створена за кілька місяців до виборів, здобула самостійну більшість — 254 з 424 мандатів (43,16% у партійному списку). Це означало відсутність потреби у формальній коаліції, що парадоксально було як перевагою (не потрібні компроміси з партнерами), так і недоліком (відсутність механізмів контролю та балансу). Консолідаційний ефект «Слуги народу»: монобільшість замість коаліції (відсутність потреби у партнерах блокувала коаліційну динаміку), персоналізація замість інституціоналізації (партія існувала як продовження президента), електоральна волатильність (феноменальний успіх 2019 року не гарантує стабільності у майбутньому), відсутність програмної інтеграції (партія об›єднувала виборців навколо антиістеблішментного месседжу, а не ідеології). Маючи шанс для модернізації партійної системи, «Слуга народу» призвела до девіації політичної системи. Як наслідок, у найближчому майбутньому на країну чекатимуть або «повний перехід до президентської форми правління з сильним Головою держави», або ж ситуація сприятиме «зменшенню впливу Президента України через трансформацію форми правління до парламентської республіки» [8, с. 56].

Аналіз досвіду українських партійних коаліцій дозволяє виокремити системні причини їхніх невдач у виконанні консолідуючої функції та подоланні партійної атомізації. Деякі дослідники небезпідставно вважають, що класична атомізована партійна система була властивою лише для періоду 1990–1998 рр. Її подальші характеристики: «II — система крайнього плюралізму (1998–2005); III — система обмеженого плюралізму (2006–2010); IV — система крайнього плюралізму з елементами домінування (2010–2014); V — система обмеженого плюралізму (з 2014 року дотепер)» [9, с. 415]. Однак, говорити про остаточне подолання атомізації, на нашу думку, зарано. Й не останню роль у цьому належить невдачам коаліційних стратегій політичних партій України.

Усі українські блоки формувалися як тактичні електоральні альянси для подолання виборчих бар›єрів, концентрації ресурсів або консолідації протестного електорату, без жодної довгострокової програми інтеграції партійних структур у єдину стабільну організацію. Це переважання інструментального підходу над стратегічним унеможливлювало перетворення блоків на щось більше, ніж тимчасові альянси заради електоральної вигоди. Таку ситуаційність посилювала домінуюча роль персоналізації над інституціоналізацією. Більшість блоків будувалися навколо харизматичних лідерів (Ющенко, Тимошенко, Порошенко, Зеленський), а не навколо програмних платформ, що робило блоки залежними від долі лідера та унеможливлювало трансформацію у самостійні інституціоналізовані структури.

Внутрішню нестабільність блоків поглиблювала асиметричність відносин між партнерами. У більшості випадків домінувала одна «велика» партія або лідер, тоді як молодші партнери мали підпорядковане становище. Це породжувало постійні конфлікти довкола розподілу мандатів, посад та ресурсів, які підривали будь-які спроби довгострокової кооперації. Проблему посилювала відсутність інституціоналізованих механізмів координації. Українські блоки рідко мали детальні письмові коаліційні угоди, процедури розв›язання конфліктів або санкції за порушення домовленостей. Все трималося на особистих відносинах лідерів, що робило альянси вкрай крихкими. Додатковим дестабілізуючим чинником виступав олігархічний вплив на партійні рішення. Залежність партій від приватних спонсорів означала, що будь-які зміни у розкладі сил між фінансово-промисловими групами автоматично відображалися на стабільності партійних альянсів.

Електоральна волатильність та непередбачуваність результатів створювали додаткові стимули для короткострокового оппортунізму замість довгострокової кооперації. Партії побоювалися, що тривала участь у коаліції може розмити їхню ідентичність та зменшити електоральну привабливість. Нарешті, відсутність культури компромісу та низький рівень довіри

між політичними елітами робили коаліційні угоди необов›язковими для виконання. Українські партійні лідери демонстрували готовність порушувати домовленості при зміні обставин, що остаточно підривало будь-який потенціал блоків для консолідації партійної системи. Маємо підстави стверджувати, що нестабільність українських партійних коаліцій є не випадковою, а системною характеристикою, зумовленою комплексом інституційних, організаційних, фінансових, електоральних та культурних факторів. Подолання цієї нестабільності вимагає не лише змін у поведінці окремих політичних акторів, а й системних інституційних реформ.

Воєнний досвід та перспектива післявоєнної відбудови створюють новий контекст для осмислення ролі партійних коаліцій у консолідації політичного простору. Кілька чинників можуть сприяти трансформації логіки коаліційної взаємодії:

- досвід національної єдності в умовах війни може стати основою для формування більш стабільної культури політичного компромісу;

- вропейська перспектива вимагає створення стабільних, інституціоналізованих партійних структур, оскільки досвід країн Центральної та Східної Європи показує, що процес підготовки до *вступ*у в ЄС стимулює консолідацію партійних систем через інтеграцію у європейські партійні федерації [10, p. 318];

- післявоєнна відбудова потребуватиме широких суспільних консенсусів щодо пріоритетів розвитку, що може стимулювати формування програмних коаліцій навколо конкретних проєктів реконструкції економіки, реформування інститутів, модернізації інфраструктури;

- очікуване ослаблення олігархічного впливу на політику (внаслідок деолігархізаційного законодавства та воєнних трансформацій) може створити простір для розвитку більш автономних партійних структур, менш залежних від приватних бізнес-інтересів.

Водночас існують і серйозні ризики. Післявоєнний період може характеризуватися загостренням внутрішньополітичних конфліктів, накопичених під час війни. Питання відповідальності за втрати, розподілу тягаря відбудови, міжнародних зобов›язань можуть провокувати нову хвилю фрагментації та популізму. Відповідно для реалізації консолідаційного потенціалу партійних коаліцій важливими є кілька інституційних передумов: реформування виборчого законодавства на ґрунті збалансування стимулів до консолідації (високий прохідний бар›єр, можливість створення блоків, представництва різноманітних суспільних інтересів); запровадження механізмів коаліційної дисципліни (обмеження можливості зміни фракційної приналежності, фінансові санкції за вихід із коаліції без вагомих підстав, процедури медіації внутрішньокоаліційних конфліктів); прозорість

партійного фінансування, зокрема, зменшення залежності партій від приватних спонсорів; стимулювання розбудови регіональних партійних структур, залучення членів, формування ідеологічних платформ; інституціоналізація механізмів консультацій, міжпартійного діалогу, експертних обговорень програмних питань, узгодження позицій; інтеграція у європейські партійні родини (приєднання українських партій до Європейської народної партії, Партії європейських соціалістів, Альянсу лібералів та демократів).

Висновки

Українська партійна система демонструє стійкі характеристики глибокої атомізації, що перешкоджають виконанню партіями їхніх ключових функцій та підривають якість демократичного представництва. Історичний досвід формування партійних блоків в Україні (2002-2024) демонструє системну нездатність трансформувати тимчасові електоральні альянси у стабільні консолідуючі структури. До ключових чинників нестабільності партійних коаліцій належать: інституційні (відсутність механізмів коаліційної дисципліни, вільний перехід депутатів між фракціями), організаційні (слабкість партійних структур, залежність від особистих відносин лідерів), фінансово-економічні (олігархічний вплив, конфлікти бізнес-груп), електоральні (висока волатильність, короткостроковий опортунізм), культурно-психологічні (відсутність культури компромісу, низька довіра між елітами). Ці чинники взаємно посилюють один одного, створюючи «пастку атомізації».

До системних причин «провалу» українських коаліцій належать: домінування інструментального підходу над стратегічним, персоналізація замість інституціоналізації, асиметричність відносин між партнерами, відсутність механізмів координації, олігархічний вплив, електоральна волатильність, відсутність культури компромісу. Передумовами успішного функціонування партійних коаліцій здатні слугувати: реформа виборчого законодавства, механізми коаліційної дисципліни, прозорість партійного фінансування, стимулювання розвитку партійних організацій, інституціоналізація міжпартійних консультацій, інтеграція у європейські партійні федерації. Воєнний досвід, європейська перспектива, потреба у консенсусах для відбудови, очікуване ослаблення олігархічного впливу створюють «вікно можливостей» для консолідації партійної системи. Водночас реалізація цього потенціалу вимагає системних інституційних реформ та формування культури компромісу.

Список посилань

1. Політико-правові засади трансформації партійної системи України: Монографія / Кресіна І. О. (керівник авт. кол.); Горбатенко В. П., Коваленко А. А., Лойко Л. І., Матвієнко А.

С., Вітман К. М., Батанова Н. М., Кукуруз О. В., Стойко О. М., Ходаківський М. Д., Явір В. А., Якименко Ю. В., Мироненко В. П., Тарасюк В. М. / За ред. І. О. Кресіної. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 510 с.

2. Sartori G. Parties and party systems. A framework for analysis. New York, 1976. 257 p.
3. Matuszak S. The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics. Warsaw: OSW, 2012. 71 p.
4. Shveda Y., Park J. H. Ukraine's Revolution of Dignity: The Dynamics of Euromaidan. Journal of Eurasian Studies. 2016. Vol. 7. No. 1. P. 85–91.
5. Кулик В. Дискурс українських медіа: ідентичності, ідеології, владні стосунки. Київ: Критика, 2010. 656 с.
6. Кафарський В. І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності: Монографія. Київ: Логос, 2008. 560 с.
7. Шведа Ю. Р. Партії та вибори: енциклопедичний словник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.
8. Тисячний В. Процес девіації політичної системи України в умовах її моноцентричності та воєнного стану. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. Випуск 1 (67). С. 49–58.
9. Правова політологія. Академічний курс: підручник / авт. кол.; за ред. І. О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. 480 с.
10. Vachudova M. A. Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism. Oxford: Oxford University Press, 2005. 341 p.

References

1. Political and legal foundations of the transformation of the party system of Ukraine: Monograph (2016). / Kresina I. O. (head of the author's collection); Gorbatenko V. P., Kovalenko A. A., Loiko L. I., Matvienko A. S., Vitman K. M., Batanova N. M., Kukuruz O. V., Stoiko O. M., Khodakivskyi M. D., Yavir V. A., Yakymenko Yu. V., Myronenko V. P., Tarasyuk V. M. / Ed. I. O. Kresina. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine. 510 p.
2. Sartori G. (1976). Parties and party systems. A framework for analysis. New York. 257 p.

3. Matuszak S. (2012). The Oligarchic Democracy: The Influence of Business Groups on Ukrainian Politics. Warsaw: OSW. 71 p.
4. Shveda Y., Park J. H. (2016). Ukraine's Revolution of Dignity: The Dynamics of Euromaidan. Journal of Eurasian Studies. Vol. 7. No. 1. P. 85–91.
5. Kulyk V. (2010). Discourse of Ukrainian Media: Identities, Ideologies, Power Relations. Kyiv: Kritika. 656 p
6. Kafarsky V. I. (2008). Political Parties of Ukraine: Constitutional and Legal Regulation of Organization and Activity: Monograph. Kyiv: Logos. 560 p.
7. Shveda Y. R. (2010). Parties and Elections: Encyclopedic Dictionary. Lviv: Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv. 750 p.
8. Tysyachny V. (2023). The process of deviation of the political system of Ukraine in the conditions of its monocentricity and martial law. Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political Science and Public Administration. Issue 1 (67). P. 49–58.
9. Legal Political Science. Academic Course: Textbook (2021). / authored by I. O. Kresina. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine. 480 p.
10. Vachudova M. A. (2005). Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism. Oxford: Oxford University Press. 341 p.

UDC 329.15:328.13 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.178–192

Oleh Horai
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Doctoral Student
Institute of State and Law named after V. M. Koretsky
National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-2181-7306
e-mail: gorai.zt@gmail.com

COALITION STRATEGIES FOR OVERCOMING PARTY ATOMIZATION IN UKRAINE

Abstract

A comprehensive analysis of party coalitions as a tool for overcoming the atomization and fragmentation of the Ukrainian party system through mechanisms for consolidating electoral support and institutionalizing inter-party interaction has been carried out. The nature of the atomization of the Ukrainian party system has been characterized and the historical experience of the formation of party blocs has been traced. It has been found that the Ukrainian party system is characterized by a high level of atomization due to low institutionalization of parties, electoral volatility, personalization of politics and oligarchic influence. It has been established that party coalitions in Ukraine were formed mainly as instrumental pre-election alliances without long-term programmatic integration. The key factors of the instability of Ukrainian blocs have been identified: the dominance of the leader over partners, the absence of clear coalition agreements, conflicts over the distribution of resources. The factors of success and failure of coalition strategies have been identified. On this basis, the potential of party coalitions for structuring the political space is assessed. The prospects for using party coalitions to consolidate the party system in the post-war period are determined. The institutional prerequisites for successful blocking of political parties are characterized (clear legal framework, mechanisms of coalition discipline, culture of compromise, etc.). Instead, it was found that the following prerequisites for the successful functioning of party coalitions can serve: reform of electoral legislation, mechanisms of coalition discipline, transparency of party financing, stimulation of the development of party organizations, institutionalization of inter-party consultations, integration

into European party federations. Military experience and fulfillment of conditions related to European integration will contribute to the consolidation of the party system in the future.

Keywords: party coalition; atomization of the party system; fragmentation of the party system; bloc of political parties; party-political consolidation; electoral alliance; institutionalization of political parties; personalization of politics; European integration; political stability; Russian aggression; post-war reconstruction.

Надійшла до редакції/ Received: 19.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 10.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 930.1:316.472.4. DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.193–207

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Паталаха Валерій Федорович
Кандидат філософських наук, докторант
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
НАН України (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0000-7567-2985
e-mail: valera.patalaha@gmail.com

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКТИВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей сучасного етапу досліджень пам'яті в контексті трансформації соціальних, культурних і політичних практик осмислення минулого. Обґрунтовано, що пам'ять постає не лише механізмом збереження досвіду, а й важливим інструментом конструювання індивідуальної та колективної ідентичності, формування політичної легітимності та символічної інтеграції суспільства. Доведено, що сучасні дослідження пам'яті ґрунтуються на розумінні її соціальної зумовленості, відповідно до якої спогади формуються в межах мінливих соціальних рамок та культурних контекстів.

Проаналізовано еволюцію memory studies від концепції колективної пам'яті М. Альбвакса до сучасних транскультурних та космополітичних підходів. Виявлено, що активізація досліджень пам'яті у 1980-х роках була пов'язана з процесами «прискорення пам'яті», кризою лінійного історичного часу та посиленням політики ідентичності. З'ясовано, що сучасний етап характеризується переходом від монополії національної держави на інтерпретацію минулого до плюралізації, фрагментації та приватизації пам'яті, носіями якої виступають різні соціальні, етнічні, релігійні та культурні групи.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку пам'яті, історії та культурної спадщини, а також впливу глобалізації та цифрової епохи на трансформацію механізмів меморіалізації. Доведено, що пам'ять дедалі більше набуває рефлексивного характеру, а політика пам'яті перетворюється на важливий інструмент культурного самовизначення та суспільної консолідації. Зроблено висновок, що сучасні дослідження пам'яті виходять за

межі національно-державних наративів і орієнтуються на вивчення множинності часових, культурних та ідентифікаційних вимірів колективного минулого.

Ключові слова: пам'ять; колективна пам'ять; культурна пам'ять; національна ідентичність; політика пам'яті; транскультурна пам'ять; глобалізація; історія; культурна спадщина; memory studies.

Вступ

Останнім часом серед вітчизняних дослідників спостерігається інтерес до вивчення пам'яті як важливого інструмента формування національної ідентичності. Серед них насамперед слід згадати Ю. Зерній, яка безпосередньо ув'язує історичну пам'ять та національну ідентичність [1], Ю. Литвинську, яка запропонувала періодизацію державної політики памяті на основі аналізу діяльності президентів України у цій сфері [2], а також О. Тимошенко, О. Корнієвського та Л. Чупрій, які вписали аналіз історичної пам'яті у контекст російсько-української війни [3]. Однак для кращого розуміння ролі пам'яті, насамперед колективної, у формуванні національної ідентичності та консолідації нації слід розглянути еволюцію досліджень пам'яті зарубіжними вченими. Завданням цієї статті є дослідження особливостей нинішнього етапу досліджень пам'яті.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних підходів, що дозволили всебічно проаналізувати еволюцію сучасних досліджень пам'яті та їхній вплив на формування колективної ідентичності. Так, історико-генетичний метод дав можливість простежити основні етапи становлення memory studies — від концепції колективної пам'яті М. Альбвакса до сучасних транскультурних і космополітичних підходів. Його використання дозволило виявити закономірності трансформації уявлень про пам'ять залежно від змін соціокультурного та політичного середовища.

Історико-порівняльний метод сприяв зіставленню різних теоретичних моделей пам'яті, а також виявленню специфіки переходу від національно-центричних концепцій пам'яті до сучасних моделей плюралізованої та транскультурної пам'яті. Завдяки цьому було розкрито особливості сучасного етапу досліджень пам'яті в умовах глобалізації та цифровізації суспільства. Соціокультурний підхід дозволив дослідити пам'ять як соціально детермінований феномен, вбудований у систему культурних практик, символічних репрезентацій та механізмів формування колективної ідентичності. Його застосування сприяло обґрунтуванню ролі пам'яті у процесах суспільної консолідації, політичної легітимації та культурного самовизначення. Герменевтичний метод використано для інтерпретації

концептуальних підходів зарубіжних дослідників пам'яті, аналізу смислового наповнення понять «колективна пам'ять», «культурна пам'ять», «транскультурна пам'ять» та «політика пам'яті». Це дозволило виявити зміну теоретичних акцентів у сучасних memory studies та поглибити розуміння пам'яті як рефлексивного феномена. Методи аналізу, синтезу, узагальнення та систематизації дали змогу впорядкувати основні теоретичні підходи до дослідження пам'яті, узагальнити сучасні тенденції розвитку memory studies та сформувати цілісне бачення пам'яті як багатовимірного соціокультурного й політичного явища.

Результати дослідження

Термін «колективна пам'ять» став настільки поширеним, що з кінця 1980-х років домінує у суспільній та науковій уяві. Проте значна частина літератури спирається на праці М. Альбавкса, для якого спогади не просто опосередковуються, а й структуруються соціальними механізмами та формуються в соціальних рамках. «Саме в суспільстві люди зазвичай набувають своїх спогадів. Саме в суспільстві вони також згадують, впізнають і локалізують свої спогади» [4, p. 38]. Отже, вивчення та теоретичне осмислення пам'яті — це не питання дослідження суб'єктивного розуму чи його неврологічних функцій, а питання виявлення мінливих соціальних рамок, у які вбудовані спогади. Форми мнемоніки варіюються залежно від соціальних організацій та груп, до яких належать індивіди.

Культурна пам'ять зазвичай характеризується цілеспрямованими, організованими та ритуалізованими формами запам'ятовування. Формування типів пам'яті, що виходять за межі конкретних переживань і підтримують міжпоколінні довготривалі спогади, вимагає інституціоналізованих сховищ. Вони спираються на зовнішні носії та інституції, в які вписуються переживання, спогади та знання — архіви, музеї, бібліотеки та популярна культура.

При цьому пам'ять та теоретичні концепції, на яких ґрунтується її дослідження, не слід зводити до статичного поняття, а розглядати у відповідних історичних контекстах. Історія забезпечує епістемологічні засади, що окреслюють основні риси технік пам'яті та супутніх соціальних, культурних і політичних практик. Як зазначив П. Хаттон: «Виразна, колективна пам'ять усної традиції поступається місцем інтроспективній, особистій пам'яті літературної культури. Пам'ять, спочатку уявна як повторення, зрештою переосмислюється як згадування. Згодом сприйняття пам'яті як звички витісняється сприйняттям пам'яті як репрезентації» [5, p. 16]. Зміни у формах комунікації супроводжуються різними уявленнями про пам'ять: «усна традиція — з повторенням живої пам'яті; грамотність рукописного письма — з відновленням втраченої мудрості; грамотність друкованого

письма — з реконструкцією окремого минулого; а медіаграмотність — з деконструкцією форм, з яких складаються образи минулого» [5, p. 16].

Важливо відзначити, що коли через колективну пам'ять вивчається суспільство, то одночасно досліджуються мінливі часові уявлення про тріаду «минуле-теперішнє-майбутнє». Серед дослідників сформувався консенсус щодо інструменталістського підходу до розуміння формування колективної пам'яті. Це означає, що сучасні політичні проблеми та панівні (національно-державні) інтереси проєктуються на минуле, інструменталізуючи пам'ять для політичних потреб сьогодення [6].

Як слушно зазначає А. Макінтайр: «Належне розуміння традиції виявляється в усвідомленні тих майбутніх можливостей, які минуле відкрило для сьогодення. Живі традиції, саме тому, що вони продовжують ще не завершену розповідь, стикаються з майбутнім, визначений та визначуваний характер якого, якщо він взагалі є, походить із минулого» [7, p. 223]. Пам'ять та її асоціація з конкретним минулим не є перешкодою для майбутнього, а передумовою для висловлення оповіді (мосту) над сьогоденням. Спільне відчуття минулого стає сховищем сенсів, яке допомагає визначити прагнення на майбутнє.

У своєму історичному аналізі часів та часових вимірів Р. Козелек зазначає, що сьогодення розташоване між минулими досвідом, який є «теперішнє минуле, події якого вже засвоєні й можуть бути згадані», та горизонтом очікувань, що відноситься до «майбутнього, яке стало сьогоденням; воно вказує на те, чого ще немає, на те, чого ще не пережито, на те, що можна лише відкрити» [8, p. 272]. Важливо зазначити, що зацикленість на минулому та секуляризована вимога пам'ятати стали джерелами політичної легітимності та культурного самоствердження. Вони сприймаються як центральні механізми передачі цінностей майбутнім поколінням. Пам'ять, що пов'язує минуле, сьогодення та майбутнє, є фундаментальною здатністю існування у часі, завдяки якій ми визначаємо індивідуальну та колективну ідентичність.

Інтерес до феномена пам'яті активізувався у 1980-х роках, що на думку П. Нори, було зумовлено двома причинами: прискоренням пам'яті та політикою ідентичності.

1. «Прискорення пам'яті» зумовлене тим, що «що найпостійнішою чи найсталішою рисою сучасного світу є вже не безперервність чи сталість, а зміна. І дедалі швидші зміни, прискорене осідання всіх речей у минуле, яке відступає дедалі швидше» [9, p. 1]. Згідно з цим поглядом пам'ять «розбила єдність історичного часу, ту витончену, прямолінійну лінійність, яка традиційно пов'язувала сьогодення та майбутнє з минулим. Фактично, саме те, як суспільство, нація, група чи сім'я уявляли своє майбутнє, традиційно визначало, що саме з минулого їм потрібно було пам'ятати, щоб

підготуватися до цього майбутнього; а це своєю чергою надавало сенсу сьогоденню, яке було лише ланкою між цими двома» [9, p. 1]. На думку А. Гюйссена втіленням цього прискорення є цифрова ера, що спровокувала появу культурних реакцій, що виявляються у зацікавленості пам'яттю: зростання кількості автобіографій, мемуарів та популярний інтерес до генеалогії [10]. Більше того, саме написання історії зазнало змін, оскільки розмежування між пам'яттю та історією поступово стирається [11]. У сукупності ці зміни «внесли елемент релятивізму в історіографію. … Відповідно, на перший план виходить проблема пам'яті. Історія стає політикою того, що ми, сучасники, хочемо, щоб запам'ятало майбутнє покоління» [12, p. 100]. Цей перехід від історії до пам'яті має різні вектори, одним із яких є часовість і сам історичний час.

Своєю чергою К. Лоренц простежив процес стирання колишніх меж між пам'яттю та історією. На його думку, фундаментальні суперечливі частини минулого, які з 1990 року позначаються як «катастрофічні», «посттравматичні», «терористичні» та «примарні», виходять за межі звичайного «історичного» поняття «минулого». Це відбувається тому, що історики зазвичай припускають, що минуле «відходить», а отже, є віддаленим і відсутнім у сьогоденні. Припущення, що «гаряче» сьогодення само собою перетворюється на «холодне» минуле, так само як звичайні пожежі гаснуть і «охолоджуються» самі по собі, було конститутивним для історії як дисципліни. Цей процес «охолодження» часто сприймається як перехід від пам'яті до історії [13, p. 43].

Така інтерпретація проявляється у зростанні кількості об'єктів культурної спадщини. «У переході від історії до культурної спадщини відбувається оцінка минулого, щоб сьогодення могло визначити, яку спадщину воно має перейняти від історії» [14, p. 36]. Рух за збереження культурної спадщини, започаткований у 1970-х роках, є свідомим намаганням інтегрувати пам'ять як діяльність, що надає сенс. «Важливим аспектом культурної спадщини є пам'ять, що розглядається як спосіб інтерпретації. Спогади, втілені в культурній спадщині, дають змогу суспільству інтерпретувати історію та зв'язок сьогодення з історією. Говорити про культурну спадщину в таких термінах означає розглядати її як культурну модель інтерпретації» [14, p. 38]. Цей евристичний прийом тісно пов'язаний із прискоренням пам'яті, що призвело до парадокса: чим менше ми вкорінені в реальних «milieux de mémoire», тим більше ми культивуємо «lieux de mémoire» [15]. Втрата пам'яті відповідає одержимості пам'яттю. «Епоха вшанування» характеризується культивуванням та збереженням об'єктів культурної спадщини у глобальному масштабі. Так звана «індустрія спадщини» поєднала політичні (консерватизм), культурні (розвиток музеїв та приватних колекцій), соціальні (формування ідентичності) та економічні (комерціалізація

минулого) функції [16]. Похідним явищем індустрії спадщини є відродження ностальгії [17]. Обидва ці явища є культурними тенденціями, що характеризують епохальні переходи. Ностальгія також була частиною буму пам'яті наприкінці століття, під час якого політичні, культурні та соціальні основи модерності теоретично осмислювалися в контексті парадокса, за якого час загрожував пам'яті, а пам'ять намагалася стримати час.

2. Політика ідентичності тісно пов'язана із бумом пам'яті, оскільки зв'язок між пам'яттю та ідентичністю ґрунтується на припущенні, що групова ідентичність потребує відчуття стабільності. «Ідентичності та спогади — це не те, про що ми думаємо, а те, за допомогою чого ми мислимо. Як такі, вони не існують поза межами нашої політики, наших соціальних відносин та нашої історії» [18, p. 5]. Характерною рисою буму пам'яті є те, що «загальною рисою, яка лежить в основі більшості сучасних проявів лихоманки пам'яті є невпевненість щодо ідентичності. Ми можемо висунути правило: коли ідентичність стає невизначеною, цінність пам'яті зростає» [19, p. 43].

Своєю чергою П. Нора говорить про «демократизацію» історії, що стала можливою у результаті трьох видів деколонізації: міжнародної, внутрішньої та ідеологічної. Міжнародна деколонізація надала спільнотам, що перебували у стані етнологічної інерції колоніального гноблення, доступ до історичної свідомості та відновлення (або вигадування) спогадів. Внутрішня деколонізація характерна для традиційних західних суспільств, де відбувається процес інтеграції сексуальних, соціальних, релігійних та провінційних меншин, для яких підтвердження своєї «пам'яті», а фактично, своєї історії, є способом визнання їхнього «партикуляризму» спільнотою, яка раніше відмовляла їм у цьому праві, водночас культивуючи їхню відмінність та прихильність до ідентичності, якій загрожує розпад [15, p. 5]. Тобто маргіналізовані групи прагнуть підтвердити свою ідентичність шляхом відкриття та відновлення своїх (контр-)спогадів. Ідеологічна деколонізація стосується відродження глибоко прихованих спогадів в часи поневолення, що піднялися після закінчення «холодної війни» і пов'язані з падінням тоталітарних та авторитарних режимів насамперед у Східній та Центральній Європі, а також в Африці та Латинській Америці. Ця тенденція пов'язана зі зростаючою увагою до дискурсів про права людини та появою досліджень у галузі перехідного правосуддя [20]. Правда та справедливість пов'язані з травматичними спогадами, що ставлять перед суспільствами виклики: згадати про свої колективні провини та шукати різні форми примирення через низку механізмів, включаючи символічне визнання минулих несправедливостей через ритуали прощення (наприклад, вибачення) та пов'язані з ними меморіальні заходи (наприклад, постгероїчні меморіали); визнання жертв та відповідальності винуватців (наприклад, комісії з

встановлення істини); матеріальну компенсацію через різноманітні заходи відшкодування; та судові процедури (наприклад, судові процеси з прав людини або воєнних злочинів).

У результаті відродження спогадів про історичну несправедливість сприяє формуванню нових форм культурної ідентифікації, колективного самоусвідомлення та політичної легітимності. Хоча політична легітимність завжди значною мірою залежала від колективної пам'яті (міфів тощо), однак нині вона доповнюється критичним аналізом власного негативного минулого, який Дж. Олік назвав «політикою жалю». Згідно з цією точкою зору, центральні питання «для соціоісторичної теорії жалю стосуються того, яким чином жаль є сучасним і яким чином сучасність є жалюгідною» [21, p. 130].

Якщо ми погоджуємося з тим, що практики пам'яті та їх евристичну цінність слід розглядати у конкретних історичних контекстах, то маємо дослідити характерні політичні, культурні, соціальні та технологічні риси, які формують і трансформують характер культур пам'яті. З кінця XIX ст. до 1990-х років пам'ять ідентифікувалася з гегемоністськими прагненнями національної держави, яка намагалася створити єдиний та консолідуючий наратив минулого. Хоча національні держави свідомо формували й насаджували офіційну версію пам'яті, однак кінець XX ст. позначився саморефлексивним поворотним моментом, що легітимізує ті форми формам пам'яті, які трансформують націю. З 1990-х років відбувається культурний поворот у соціальних науках та гуманітарних дисциплінах. На початку XXI ст. глобалізація поставила під сумнів уявлення про те, що тісний зв'язок історії та кордонів є єдиним можливим засобом соціальної та символічної інтеграції. А. Ерл відображає цей перехід, виділяючи три періоди у дослідженні (культурної) пам'яті [22].

На першому етапі значний вплив мали праці французького соціолога М. Альбавкса, який першим ввів поняття колективної пам'яті у праці «Соціальні рамки пам'яті». Він стверджував, що «кожна група — чи то релігійна, політична чи економічна, чи то родина, друзі або знайомі, навіть тимчасове зібрання в салоні, аудиторії чи на вулиці, по-своєму «заморожує» час і навіює своїм членам ілюзію, що в межах певного проміжку часу у постійно мінливому світі певні зони набули відносної стабільності та рівноваги, в яких нічого істотного не змінюється» [4, p. 126]. Більше того, колективна пам'ять — це активне минуле, що формує нашу ідентичність, а історія — як минуле, що запам'яталося, з яким ми більше не маємо «органічного» зв'язку. У результаті колективна пам'ять та історія є загальнодоступними соціальними фактами, причому остання є «живою», а перша — «мертвою». Фокус досліджень на цьому етапі зосереджувався на аналізі того, як працює пам'ять у суспільстві та культурі. Поступово акцент

змістився з динаміки пам'яті в культурі на конкретні спогади стабільних і чітко окреслених культур, насамперед національної держави, яку почали розглядати як тотожну національній культурі та національній культурній пам'яті.

Другий етап характеризується дослідження національної пам'яті, що почали з'являтися в 1990-х роках [22, p. 6]. У міру того, як процеси глобалізації набували все більшої виразності, всепроникна і стійка пояснювальна сила «методологічного націоналізму» в соціальних науках загалом, і в дослідженнях пам'яті зокрема, здавалася, якщо не анахронічною, то, безперечно, обмеженою.

На третьому етапі дослідники пам'яті намагалися вийти за межі національних рамок, що А. Ерлл називав «транскультурними дослідженнями пам'яті». На його думку «для досліджень пам'яті застарілий підхід, який розглядає культуру як «контейнер», є не лише ідеологічно сумнівним, а й епістемологічно хибним, оскільки існує надто багато мнемонічних явищ, які не потрапляють у наше поле зору через «стандартне» поєднання територіальної, етнічної та національної колективності як основної рамки культурної пам'яті, але які можна побачити крізь транскультурну призму» [22, p. 8].

Хоча і раніше низка дослідників ставили під сумнів просторово орієнтоване розуміння культури, однак тепер дедалі очевидніше акцент змістився на розмежування нації та держави, що деякі дослідники називають космополітизацією пам'яті [24]. Замість того щоб передбачати накладання нації, території та політичної системи, космополітичні спогади ґрунтуються на ідіомах, що трансформують націю, та сприяють цьому, охоплюючи територіальні та мовні кордони. Формування космополітичних спогадів не усуває національну перспективу, а перетворює національну приналежність на одну з кількох опцій колективної ідентифікації. Космополітичний поворот вказує на те, що конкретні орієнтації на минуле потребують переоцінки на тлі глобальних ландшафтів пам'яті. Ще одним дослідником впливу глобалізації на пам'ять був А. Гюйссен [25; 26]. Більш сучасним видатним представником третьої хвилі є М. Ротберг, який запровадив поняття «багатоспрямованої пам'яті» [27]. Використовуючи метафору подорожі, М. Ротберг демонструє, як багатоспрямованість спогадів поєднує різні наративи. За такого підходу, політика пам'яті — це не змагання з нульовою сумою, а взаємне доповнення. Завдяки появі низки досліджень у рамках третьої хвилі ця галузь за останнє десятиліття значно розширилася як у географічному, так і в тематичному плані.

Тобто, помилково вважати, що тепер пам'ять більше не формулюється в рамках національної держави, а йдеться про те, що відбувається плюралізація пам'яті, що призвело до фрагментації пам'яті, що вже не

підпорядковується виключно ідеї національної держави. Ключовим питанням інтерпретації тут є перехід від героїчних національних держав до форми державності, яка встановлює внутрішню та зовнішню легітимність завдяки підтримці скептичних наративів, що ставлять під сумнів фундаментальне квазіміфічне минуле, яке раніше слугувало фіксованими точками, що виходили за межі поколінь. Емпірично ці постгероїчні симптоми державності ґрунтуються на критичному осмисленні минулих несправедливостей, що виявляється, серед іншого, у поширенні історичних комісій та значущості, яку норми прав людини займають у публічних дебатах про минуле, яке можна використовувати.

Ця трансформація спогадів супроводжується їх фрагментацією та приватизацією, що відображає зміну характеру взаємовідносин між пам'яттю та історією. Протягом останніх трьох десятиліть ми спостерігаємо появу «історії пам'яті» [28], яка відрізняється від традиційних історичних наративів тим, що якщо історія являє собою конкретизовану ідею часових послідовностей, що відображають певну форму (національного) розвитку, то пам'ять — співіснування одночасних минулих часів. Національна історія відповідає телосу модерності як своєрідної громадянської релігії. Своєю чергою пам'ять розчиняє цю послідовність, яка є конститутивною частиною історії. «Історія пам'яті» передбачає одночасність явищ та множинність минулих часів. «Історія пам'яті» — це особлива форма пам'яті, яка віддаляється від підтримуваної державою національної історії. Намагання держави встановити монополію на формування колективного минулого поступилися місцем фрагментації спогадів, що їх несуть приватні, індивідуальні, наукові, етнічні та релігійні суб'єкти. Хоча держава продовжує відігравати важливу роль у тому, як ми пам'ятаємо її історію, але тепер вона одним із безлічі акторів, що творять смисли.

Іншими словами, пам'ять набуває рефлексивного характеру, що не слід розглядати як чергову версію інструменталізму, а радше як ознаку періоду, протягом якого пам'ять формулюється як «основний аспект рефлексивності та множинності часових рамок, що входять у процес конструювання об'єкта настільки, що його розглядають як продукт, розташований у часі та просторі. … йдеться не стільки про часовий вимір як такий, скільки про прояв множинності часових вимірів, залучених до ідентифікації та конструювання об'єктів, про які йдеться» [29, p. 45]. Пам'ять спонукає нас досліджувати питання, «що стосуються масштабу, категорій аналізу, взаємозв'язку між діахронією та синхронією, а також режимів історичності та рефлексивності» [29, p. 32]. Дискусія про пам'ять перейшла від суперечки щодо значення минулого до теоретичних дискусій про політичні, культурні та соціальні значення самої пам'яті.

Висновки

Пам'ять вбудована в соціальні рамки (сімейні, національні та особистісні переживання, закріплені символічними позначками), маніфестується у культурних маркерах (наприклад, архівних сховищах, таких як меморіали та музеї, та інших формах культурної продукції, включно з цифровими джерелами) і формується політичними обставинами (наприклад, війнами, катастрофами та дебатами, що генерують тривалі значення цих подій). Соціальні рамки та історичні обставини змінюються з часом, а разом з ними й співвідношення часових вимірів: минуле — теперішнє — майбутнє. Вивчення та теоретичне осмислення пам'яті дозволяє нам перенести фокус з часу на часові виміри, тим самим розуміючи, які категорії використовують індивіди, групи та культури для осмислення свого життя, своїх уподобань та ідеалів. Подальші дослідження мають зосереджуватися на особливостях вітчизняних досліджень пам'яті та їх впливі на формування національної ідентичності та консолідації суспільства, насамперед в умовах російсько-української війни.

Список посилань

1. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. Політичний менеджмент. 2008. №5. С. 104-115.
2. Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991-2023 рр.). Консенсус. 2024. №1. С. 91-104.
3. Тимошенко О. І., Корнієвський О. А., Чупрій Л. В. Історична пам'ять як чинник формування національної ідентичності. Політичне життя. 2026. №1. С. 49-56.
4. Halbwachs M. On Collective Memory. Chicago, IL: Chicago University Press, 1992.
5. Hutton P. History as an Art of Memory. London: University Press of New England, 1993.
6. Hobsbawm E., Ranger T. The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
7. MacIntyre A. After Virtue: A Study in Moral Theory. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 1984.
8. Koselleck R. Futures past: on the semantics of historical time. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985.
9. Nora P. The Reasons for the Current Upsurge in Memory. Transit. 2002. Vol. 22. P. 1–6.
10. Huyssen A. Present Pasts: Media, Politics, Amnesia. Public Culture. 2000. Vol. 12. №1. P. 21–38.

11. Klein K.L. On the Emergence of Memory in Historical Discourse. Representations. 2000. Vol. 69. P. 127–150.
12. Hutton P. Review Essay: History and Memory. History and Theory. 1994. Vol. 33. №1. P. 95-107.
13. Lorenz C. Blurred Lines. History, Memory and the Experience of Time. International Journal for History, Culture and Modernity. 2014. Vol. 2. №1. P. 43–62.
14. Delanty G. The European Heritage: History, Memory and Time. Handbook of European Studies, ed.by C. Rumford. London: Sage, 2008. P. 36–51.
15. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. Representations. 1989. Vol. 26. P. 7–25.
16. Lowenthal D. The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
17. Boym S. The Future of Nostalgia. New York: Basic Books, 2001.
18. Gillis J. Memory and Identity: The History of a Relationship. Commemorations: The Politics of National Identity ed. by J.R. Gillis. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1994. P. 3–27.
19. Megill A. History, Memory, Identity. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice edited by Megill, A. et al. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2007. P. 41–62.
20. Levy D., Sznaider N. Memory and Human Rights. Philadelphia, PA: Penn State University Press, 2010.
21. Olick J.K. The Politics of Regret, On Collective Memory and Historical Responsibility, London: Routledge, 2007.
22. Erll A. Travelling Memory. Parallax. 2001. Vol. 17. №4. P. 4–18.
23. Halbwachs M. The Collective Memory. New York: Harper Colophon, 1980.
24. Levy D., Sznaider N. Holocaust and Memory in the Global Age. Philadelphia, PN: Temple University Press, 2005.
25. Huyssen A. Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia. London: Routledge, 1995.
26. Huyssen A. Present Pasts: Media, Politics, Amnesia. Public Culture. 2000. Vol. 12. №1. P. 21–38.
27. Rothberg M. Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization. Palo Alto: Stanford University Press, 2009.

28. Diner D. Gedächtniszeiten: Über Jüdische und andere Geschichten. München: C.H. Beck, 2003.
29. Werner M., Zimmermann B. Beyond Comparison. Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity. History and Theory. 2006. Vol. 45. P. 30-50.

References

1. Zernii, Yu. (2008). The relationship between historical memory and national identity, Politychnyi menedzhment, 5, 104-115
2. Lytvynovska, Yu. (2024). Stages in the implementation of memory policy in Ukraine (1991–2023). Konsensus, 1, 91-104
3. Tymoshenko, O.I., Korniievskyi, O.A., Chuprii, L.V. (2026). Historical memory as a factor in the formation of national identity, Politychne zhyttia, 1, 49-56
4. Halbwachs, M. (1992). On Collective Memory. Chicago, IL: Chicago University Press.
5. Hutton, P. (1993) History as an Art of Memory, London: University Press of New England.
6. Hobsbawm, E. and T. Ranger (eds.) (1983). The Invention of Tradition. Cambridge: Cambridge University Press.
7. MacIntyre, A. (1984). After Virtue: A Study in Moral Theory. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
8. Koselleck, R. (1985). Futures past: on the semantics of historical time. Cambridge, Mass.: MIT Press.
9. Nora, P. (2002). The Reasons for the Current Upsurge in Memory. Transit, 22: 1–6.
10. Huyssen, A. (2000) Present Pasts: Media, Politics, Amnesia. Public Culture, 12(1): 21–38.
11. Klein, K.L. (2000) 'On the Emergence of Memory in Historical Discourse', Representations, 69: 127–150.
12. Hutton, P. (1994). Review Essay: History and Memory', History and Theory, 33(1): 95–107.
13. Lorenz, C. (2014). Blurred Lines. History, Memory and the Experience of Time', International Journal for History, Culture and Modernity, 2(1): 43–62.
14. Delanty, G. (2008). The European Heritage: History, Memory and Time', in C. Rumford (ed.) Handbook of European Studies (London: Sage), 36–51.

15. Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. Representations, 26: 7–25.
16. Lowenthal, D. (1985). The Past is a Foreign Country. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Boym, S. (2001). The Future of Nostalgia. New York: Basic Books.
18. Gillis, J. (1994). Memory and Identity: The History of a Relationship', in J.R. Gillis (ed.) Commemorations: The Politics of National Identity (Princeton, NJ: Princeton University Press), 3–27.
19. Megill, A. (2007). History, Memory, Identity', in Megill, A. et al. (eds.), Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice (Chicago, IL: University of Chicago Press), pp. 41–62.
20. Levy, D. and N. Sznaider (2010). Memory and Human Rights, Philadelphia, PA: Penn State University Press.
21. Olick, J.K. (2007) The Politics of Regret, On Collective Memory and Historical Responsibility, London: Routledge.
22. Erll, A. (2001). Travelling Memory. Parallax, 17(4): 4–18.
23. Halbwachs, M. (1980). The Collective Memory. New York: Harper Colophon.
24. Levy, D. and N. Sznaider (2005). Holocaust and Memory in the Global Age. Philadelphia, PN: Temple University Press.
25. Huyssen, A. (1995). Twilight Memories: Marking Time in a Culture of Amnesia. London: Routledge.
26. Huyssen, A. (2000). Present Pasts: Media, Politics, Amnesia. Public Culture, 12(1): 21–38.
27. Rothberg, M. (2009). Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization. Palo Alto: Stanford University Press.
28. Diner, D. (2003). Gedächtniszeiten: Über Jüdische und andere Geschichten. München: C.H. Beck.
29. Werner, M. and B. Zimmermann (2006). Beyond Comparison. Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity. History and Theory. 45: 30–50.

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 930.1:316.472.4. DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.193–207

Valerii Patalakha
Candidate of Philosophical Sciences, PhD student at the
V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy
of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0000-7567-2985
e-mail: valera.patalaha@gmail.com

POLITICS OF MEMORY AS A MECHANISM FOR THE FORMATION OF COLLECTIVE IDENTITY

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the specific features of the contemporary stage of memory studies in the context of the transformation of social, cultural, and political practices of interpreting the past. It is substantiated that memory functions not only as a mechanism for preserving experience, but also as an important instrument for constructing individual and collective identity, shaping political legitimacy, and ensuring the symbolic integration of society. It is demonstrated that contemporary memory studies are grounded in the understanding of memory as a socially conditioned phenomenon, according to which recollections are formed within changing social frameworks and cultural contexts.

The evolution of memory studies is analyzed from Maurice Halbwachs' concept of collective memory to modern transcultural and cosmopolitan approaches. It is revealed that the intensification of memory studies in the 1980s was associated with the processes of the "acceleration of memory," the crisis of linear historical time, and the strengthening of identity politics. It is established that the contemporary stage is characterized by a transition from the monopoly of the nation-state over the interpretation of the past to the pluralization, fragmentation, and privatization of memory, represented by various social, ethnic, religious, and cultural groups.

Special attention is devoted to the interrelation between memory, history, and cultural heritage, as well as to the influence of globalization and the digital age on the transformation of memorialization mechanisms. It is proved that memory is increasingly acquiring a reflexive character, while memory

politics is becoming an important instrument of cultural self-identification and social consolidation. The article concludes that contemporary memory studies go beyond nation-state narratives and focus on the multiplicity of temporal, cultural, and identity dimensions of the collective past.

Keywords: memory; collective memory; cultural memory; national identity; politics of memory; transcultural memory; globalization; history; cultural heritage; memory studies.

Надійшла до редакції/ Received: 08.03.2026

Прорецензовано/ Revised: 22.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 327(100):911.3 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.208–217

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Штельмашенко Анастасія Дмитрівна
Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-7998-3729
e-mail: shtelmashenko_ad@knu.ua

ПОВЕРНЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ГЕОПОЛІТИКИ У XXI СТОЛІТТІ: РЕВІЗІЯ ТЕОРІЙ Г. МАКІНДЕРА ТА Н. СПАЙКМЕНА

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз процесу повернення класичної геополітики у XXI столітті крізь призму ревізії фундаментальних теорій Гелфорда Дж. Макіндера та Ніколаса Дж. Спайкмена. Актуалізація геополітичного мислення зумовлена трансформацією міжнародної системи, кризою ліберального світопорядку, посиленням силової конкуренції між провідними державами та зростанням значення просторового чинника у глобальній політиці. Автор обґрунтовує тезу про те, що класичні геополітичні концепції, попри їх історичну обмеженість, знову набувають аналітичної цінності за умови їх критичного переосмислення та адаптації до сучасних умов.

Розглянуто ключові положення теорії «Хартленду» Макіндера та концепції «Римленду» Спайкмена, проаналізовано їх вплив на стратегічне мислення великих держав у XX — XXI століттях, а також показано, яким чином ці теорії відображаються у сучасних геополітичних практиках США, Китаю та Російської Федерації. Особливу увагу приділено взаємодії класичних геополітичних ідей із новими вимірами влади — економічними, технологічними, інформаційними та цивілізаційними.

Окреслено методологічні межі застосування класичних геополітичних концепцій у сучасному науковому дискурсі та запропоновано інтерпретаційну модель, що поєднує просторовий аналіз із дослідженням геоекономічних і інформаційно-технологічних чинників. Особливу увагу приділено українському кейсу як прикладу актуалізації макіндерівської

та спайкменівської логіки в умовах гібридної війни та трансформації європейської безпекової архітектури. Показано, що ревізія класичних теорій дозволяє не лише пояснити сучасні форми стратегічної конкуренції, а й сформувати більш комплексне бачення динаміки світового порядку в епоху багатополярності.

Доведено, що сучасна геополітика не є механічним відтворенням класичних схем, а постає як гібридна модель, у якій просторові закономірності поєднуються з мережевою логікою глобалізації та цифровізації. У цьому контексті геополітичні концепції Макіндера та Спайкмена виступають не як детерміністські прогнози, а як інструменти стратегічного аналізу, здатні пояснити логіку дій держав у боротьбі за контроль над ключовими просторами. Стаття має теоретичне й прикладне значення для дослідження сучасних міжнародних відносин, безпекових стратегій та регіональних конфліктів.

Ключові слова: геополітика; «серцевина»; «окружна зона»; просторовий детермінізм; міжнародна безпека; стратегічна конкуренція.

Вступ

Після завершення холодної війни у науковому та політичному дискурсі домінувала теза про поступову маргіналізацію геополітики як пояснювальної парадигми міжнародних відносин. Поширення ліберальної ідеології, інституціоналізація глобального управління, економічна взаємозалежність та розвиток транснаціональних мереж створили ілюзію зменшення ролі територіального чинника у світовій політиці. Водночас події початку XXI століття — теракти 11 вересня 2001 року, війни в Афганістані та Іраку, російська агресія проти України, загострення конкуренції між США та Китаєм, конфлікти на Близькому Сході — переконливо продемонстрували, що простір, контроль над територіями та комунікаційними шляхами залишаються ключовими елементами глобальної політичної боротьби.

У цих умовах відбувається повернення класичної геополітики, насамперед ідей Г. Макіндера та Н. Спайкмена, які знову активно використовуються як у стратегічному плануванні, так і в аналітичних дослідженнях. Проблема полягає в тому, що механічне застосування класичних геополітичних схем до сучасних реалій може призводити до спрощень і детермінізму. Тому постає необхідність їх критичної ревізії та адаптації до умов багатополярності, гібридних війн і цифрової трансформації.

Проблематика класичної та неокласичної геополітики широко представлена у працях західних і вітчизняних дослідників. Фундаментальні ідеї Г. Макіндера, викладені у працях «The Geographical Pivot of History» та «Democratic Ideals and Reality», стали відправною точкою для формування просторово-детерміністського підходу до аналізу міжнародної політики.

Н. Спайкмен, розвиваючи ці ідеї, запропонував альтернативну концепцію Римленду, яка справила значний вплив на американську стратегію стримування у період холодної війни.

У сучасному дискурсі ревізією класичної геополітики займаються такі автори, як Дж. Агнью, який критикує державоцентричний підхід, К. Грей, що наголошує на безперервності геополітичної логіки, а також З. Бжезінський і Г. Кіссінджер, які адаптують класичні ідеї до умов постбіполярного світу. В українській науковій думці геополітична проблематика представлена у працях В. Горбуліна, С. Трояна, О. Соскіна, де аналізується місце України у євразійському просторі.

Попри значний масив досліджень, недостатньо розробленим залишається питання системної інтеграції класичних геополітичних теорій у сучасний аналіз гібридних конфліктів і стратегічної конкуренції великих держав, що й зумовлює наукову новизну даної статті.

Метою статті є критична ревізія класичних геополітичних теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена з метою визначення їх аналітичної придатності для пояснення сучасних геополітичних процесів у XXI столітті та вироблення узагальненої моделі сучасної геополітики.

Методи дослідження

Методологія статті ґрунтується на поєднанні історико-теоретичного, порівняльного та структурно-функціонального підходів до аналізу геополітичних концепцій. У межах історико-генетичного методу здійснено реконструкцію вихідних положень теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена з опорою на їхні програмні праці, що дозволило простежити еволюцію класичної геополітичної думки та виявити її внутрішню логіку. Порівняльний аналіз застосовано для зіставлення концепцій Хартленду й Римленду та визначення їхньої релевантності в умовах трансформації міжнародної системи XXI століття. Структурно-функціональний підхід дав змогу розкрити роль просторового чинника у формуванні стратегій сучасних держав, а також виявити взаємодію територіальних, економічних, інформаційних і технологічних вимірів влади. Додатково використано елементи неокласичної геополітики та концепції гібридних конфліктів, що забезпечує інтерпретацію класичних теорій не як жорстко детерміністських схем, а як аналітичних моделей, адаптованих до умов багатополярності, мережевої взаємозалежності та цифровізації глобального простору.

Результати дослідження

Гелфорд Дж. Макіндер заклав підвалини класичної геополітики, запропонувавши концепцію, що пов'язує політичну могутність держав із контролем над ключовими просторовими зонами. У статті «The Geographical Pivot of History» (1904) він уперше сформулював ідею

Хартленду як центрального ядра Євразії, яке володіє стратегічною перевагою завдяки поєднанню ресурсного потенціалу, континентальної захищеності та транспортної зв'язаності [1, с. 420]. Макіндер виходив із того, що розвиток сухопутних комунікацій (передусім залізниць) нівелює переваги морських держав і створює умови для домінування континентальної сили.

У XXI столітті концепція Хартленду не може розглядатися у первісному, жорстко детерміністському вигляді. Проте її аналітична цінність зберігається у поясненні логіки боротьби за Східну Європу, Кавказ, Центральну Азію та Арктику. Саме ці регіони виступають просторовими «вузлами», контроль над якими забезпечує доступ до ресурсів, транспортних коридорів і політичного впливу на ширший євразійський простір.

Ніколас Спайкмен, розвиваючи та критикуючи ідеї Макіндера, змістив акцент із внутрішнього ядра Євразії на її прибережну дугу — Римленд. На його думку, саме контроль над цими територіями визначає баланс сил у світі, оскільки Римленд є зоною концентрації населення, промислового потенціалу та морських комунікацій. Концепція Спайкмена стала інтелектуальним підґрунтям американської стратегії стримування у період холодної війни.

У сучасних умовах логіка Римленду простежується в Індо-Тихоокеанській стратегії США, політиці НАТО у Східній Європі та боротьбі за вплив у Південно-Східній Азії. Тому, концепція Спайкмена залишається релевантною для аналізу морсько-континентального суперництва у XXI столітті.

У XXI столітті геополітичні стратегії провідних акторів міжнародної системи формуються під впливом одночасної дії класичних просторових чинників та нових змінних, пов'язаних із глобалізацією, технологічним розвитком і трансформацією характеру конфліктів. Сполучені Штати Америки, Китайська Народна Республіка та Російська Федерація демонструють різні моделі адаптації класичної геополітики до сучасних умов, що підтверджує її незгасаючу аналітичну цінність.

Геополітична стратегія США у XXI столітті значною мірою ґрунтується на римлендській логіці Н. Спайкмена, поєднаній із інструментами геоекономіки та технологічного домінування. Збереження контролю над прибережними зонами Євразії реалізується через мережу військово-політичних союзів (НАТО, партнерства в Індо-Тихоокеанському регіоні), контроль морських комунікацій та забезпечення доступу до стратегічних ринків. Водночас США активно використовують санкційні механізми, експортний контроль і технологічні стандарти як засоби непрямого геополітичного впливу, що свідчить про розширення класичного просторового підходу у сферу економічної та технологічної влади.

Китайська Народна Республіка репрезентує іншу модель геополітичної стратегії, у якій простежується прагнення поєднати континентальні та морські виміри впливу. Ініціатива «Один пояс — один шлях» може розглядатися як сучасна інтерпретація макіндерівської логіки контролю над євразійським простором, доповнена елементами римлендської стратегії через розвиток портової інфраструктури та морських маршрутів. Китай поступово формує власну геополітичну екосистему, у якій інфраструктурні проєкти, фінансові інструменти та технологічна експансія взаємодіють із класичними просторовими чинниками.

Російська Федерація у своїй зовнішній політиці значною мірою апелює до класичних геополітичних уявлень про континентальну державу та «природні сфери впливу». Макіндерівська ідея контролю над Східною Європою як ключем до євразійського простору знаходить відображення у прагненні Росії зберегти домінування на пострадянському просторі. Водночас обмеженість ресурсів змушує Росію вдаватися до асиметричних і гібридних інструментів, що свідчить про трансформацію класичної геополітики у напрямі непрямих форм впливу.

Відповідно, геополітичні стратегії провідних акторів у XXI столітті підтверджують, що класичні теорії Макіндера та Спайкмена не втратили свого значення, але функціонують у модифікованому вигляді, взаємодіючи з новими вимірами глобальної влади.

Однією з ключових характеристик сучасної геополітики є її гібридний характер, що полягає у поєднанні класичних просторових підходів із негеографічними формами впливу. Якщо у класичній геополітиці контроль над територією розглядався як головний ресурс влади, то у XXI столітті дедалі більшого значення набуває контроль над потоками — інформаційними, фінансовими, технологічними та логістичними.

Гібридизація геополітики проявляється у зростанні ролі геоекономіки, коли економічні інструменти використовуються для досягнення стратегічних цілей. Санкції, торговельні війни, контроль над критичними ланцюгами постачання та енергетичними маршрутами стають складовими геополітичного протиборства. У цьому сенсі простір трансформується з фізичної категорії у багатовимірну конструкцію, що включає цифрові та віртуальні виміри.

Інформаційний простір також набуває геополітичного значення. Контроль над медіа, цифровими платформами та інформаційними наративами дозволяє державам впливати на політичні процеси за межами власних кордонів без прямого територіального втручання. Це розширює класичне розуміння геополітики, не заперечуючи його, а доповнюючи новими інструментами.

Як бачимо, гібридизація класичної геополітики свідчить про еволюцію, а не занепад геополітичного мислення. Просторовий чинник зберігає базову роль, однак реалізується через складну систему взаємопов'язаних економічних, технологічних та інформаційних механізмів, що формують нову якість геополітичного суперництва.

Сучасна геополітика поєднує територіальний контроль із контролем над інформаційними потоками, фінансовими мережами та технологічними стандартами. Це свідчить про трансформацію класичної геополітики у гібридну модель, де простір залишається базовою, але не єдиною змінною.

Геополітичне положення України у XXI столітті є одним із найбільш наочних прикладів актуальності класичних геополітичних теорій за умов їх сучасної ревізії. Розташована на перетині ключових євразійських транспортних, енергетичних і безпекових маршрутів, Україна історично перебувала у зоні стратегічного інтересу як континентальних, так і морських держав. У термінах Г. Макіндера український простір розглядається як частина «внутрішнього півмісяця» Східної Європи, контроль над яким відкриває доступ до Хартленду та визначає баланс сил на Євразійському континенті [2, с. 124].

З позицій концепції Римленду Н. Спайкмена, Україна також набуває особливого значення як елемент прибережно-континентальної дуги Євразії, що з'єднує Чорноморський регіон із європейським простором. Саме тому український напрям традиційно відіграє ключову роль у стратегіях морських держав і військово-політичних альянсів, насамперед НАТО, спрямованих на стримування континентальних центрів сили [3, с. 40].

Російська агресія проти України з 2014 року, а особливо повномасштабне вторгнення 2022 року, підтверджує, що геополітична логіка просторового контролю залишається визначальною у стратегічному мисленні Російської Федерації. Апеляція до «історичних сфер впливу» та прагнення встановити контроль над українською територією відтворюють класичну макіндерівську модель континентальної експансії, адаптовану до умов гібридної війни та інформаційного протистояння [4, с. 190].

Водночас Україна у XXI столітті перестає бути виключно об'єктом геополітичного суперництва. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики, інтеграція у західні безпекові та економічні структури, а також активна участь у формуванні регіональної безпекової архітектури Чорноморського регіону свідчать про поступове набуття Україною суб'єктності у міжнародних відносинах [5, с. 181; 6, с. 128].

У контексті гібридизації геополітики Україна виступає простором перетину класичних і новітніх форм протиборства. Поряд із військовим виміром ключового значення набувають енергетична безпека, контроль

над транспортними коридорами, кібербезпека та інформаційна стійкість. Це дозволяє розглядати Україну як своєрідний «лабораторний простір» сучасної геополітики, у якому поєднуються територіальні, мережеві та цивілізаційні чинники глобального суперництва [7, с. 16].

Відповідно, український кейс переконливо демонструє, що класичні геополітичні теорії Макіндера та Спайкмена зберігають пояснювальний потенціал за умови їх інтеграції з неокласичними та гібридними підходами, що враховують динаміку сучасних міжнародних процесів.

Висновки

Повернення класичної геополітики у XXI столітті є не тимчасовою інтелектуальною модою, а закономірною реакцією на кризу ліберального світопорядку та відновлення жорсткої конкуренції між провідними державами. Просторовий чинник, попри розвиток глобалізації та цифрових технологій, не втратив свого значення, а трансформувався, набувши гібридних форм.

Критична ревізія теорій Г. Макіндера та Н. Спайкмена дозволяє стверджувати, що їх аналітична цінність зберігається за умови відмови від жорсткого географічного детермінізму та інтеграції з геоекономічними, технологічними й інформаційними підходами. Геополітичні стратегії США, Китаю та Росії демонструють різні моделі адаптації класичної геополітики до умов багатополярності та гібридних конфліктів.

Україна у цьому контексті постає не лише об'єктом геополітичного протиборства, а й важливим суб'єктом формування регіональної та європейської безпеки. Її геополітичне положення між Хартлендом і Римлендом робить український кейс ключовим для розуміння сучасної трансформації геополітичного мислення.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом гібридної геополітики, ролі нематеріальних просторів (кіберпростору, інформаційного середовища) та інтеграції класичних геополітичних підходів із теоріями мережевої влади й стратегічної культури.

Повернення класичної геополітики у XXI столітті свідчить про збереження фундаментальної ролі простору у світовій політиці. Теорії Макіндера та Спайкмена, за умови критичної адаптації, залишаються важливими інструментами аналізу сучасних міжнародних процесів. Подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію класичної геополітики з теоріями геоекономіки, стратегічної культури та мережевої влади.

Список посилань:

1. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal. 1904. Vol. 23, No. 4. P. 421–437.
2. Mackinder H. J. Democratic Ideals and Reality. London: Constable and Company, 1919. P. 120–145.
3. Spykman N. J. America's Strategy in World Politics. New York: Harcourt, Brace & Company, 1942. P. 38–65.
4. Kissinger H. World Order. New York: Penguin Press, 2014. P. 167–198.
5. Горбулін В. Геополітика України. Київ: НІСД, 2016. С. 45–78.
6. Троян С. Геополітика та міжнародні відносини. Київ: Академвидав, 2018. С. 112–136.
7. Gray C. Geopolitics, Geography and Strategy. London: Routledge, 2007. P. 1–25.

References

1. Mackinder, H. J. (1904). The Geographical Pivot of History. The Geographical Journal. Vol. 23, No. 4, 421–437.
2. Mackinder, H. J. (1919). Democratic Ideals and Reality. London: Constable and Company, 120–145.
3. Spykman, N. J. (1942). America's Strategy in World Politics. New York: Harcourt, Brace & Company, 38–65.
4. Kissinger, H. (2014). World Order. New York: Penguin Press, 167–198.
5. Horbulin, V. (2016). Heopolityka Ukrainy. Kyiv: NISD, 45–78.
6. Troian, S. (2018). Heopolityka ta mizhnarodni vidnosyny. Kyiv: Akademvydav, 112–136.
7. Gray, C. S. (2007). Geopolitics, Geography and Strategy. London: Routledge, 1-25.

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 327(100):911.3 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.208–217

Anastasiia Shtelmashenko
PhD in Political Science, Associate Professor at the Department of Political Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-7998-3729
e-mail: shtelmashenko_ad@knu.ua

THE RETURN OF CLASSICAL GEOPOLITICS IN THE TWENTY-FIRST CENTURY: A REVISION OF THE THEORIES OF H. MACKINDER AND N. SPYKMAN

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the return of classical geopolitics in the twenty-first century through a critical revision of the fundamental theories of Halford J. Mackinder and Nicholas J. Spykman. The renewed relevance of geopolitical thinking is обусловлена the transformation of the international system, the crisis of the liberal world order, the intensification of power competition among leading states, and the growing significance of spatial factors in global politics. The author substantiates the argument that classical geopolitical concepts, despite their historical limitations, regain analytical value when subjected to critical reinterpretation and adaptation to contemporary conditions.

The key provisions of Mackinder's Heartland theory and Spykman's Rimland concept are examined, their influence on the strategic thinking of major powers in the twentieth and twenty-first centuries is analyzed, and it is demonstrated how these theories are reflected in the contemporary geopolitical practices of the United States, China, and the Russian Federation. Particular attention is devoted to the interaction between classical geopolitical ideas and new dimensions of power — economic, technological, informational, and civilizational.

The methodological boundaries of applying classical geopolitical concepts within contemporary academic discourse are outlined, and an interpretative model is proposed that integrates spatial analysis with the study of geo-economic and information-technological factors. Special emphasis is placed on the Ukrainian case as an example of the актуалізація of Mackinderian and

Spykmanian logic in the context of hybrid warfare and the transformation of the European security architecture. It is shown that revisiting classical theories makes it possible not only to explain contemporary forms of strategic competition but also to develop a more comprehensive understanding of the dynamics of the world order in an era of multipolarity.

It is argued that modern geopolitics does not represent a mechanical reproduction of classical schemes but rather emerges as a hybrid model in which spatial patterns are combined with the network logic of globalization and digitalization. In this context, the geopolitical concepts of Mackinder and Spykman function not as deterministic forecasts but as instruments of strategic analysis capable of explaining the logic of state behavior in the struggle for control over key spaces. The article possesses both theoretical and practical significance for the study of contemporary international relations, security strategies, and regional conflicts.

Keywords: geopolitics; Heartland; Rimland; spatial determinism; international security; strategic competition.

Надійшла до редакції/ Received: 14.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 28.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 329.11:321.01](091)»19» DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.218–244

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Пастухов Антон Володимирович
Аспірант кафедри політичних наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченко (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-7256-521X
e-mail: antonipastukhov@gmail.com

«КОНСЕРВАТИВНА РЕВОЛЮЦІЯ» В ІДЕОЛОГІЧНІЙ ТОПОЛОГІЇ XX СТОЛІТТЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПОЗИЦІЙНИЙ АНАЛІЗ

Резюме

Ця стаття доводить, що «консервативна революція» є sui generis феноменом ідеологічного простору XX століття: вона принципово не редукується ні до класичного консерватизму, ні до націонал-соціалізму, ні до реакційного охоронництва чи прогресивного утопізму. На матеріалі праць А. Мьоллера ван ден Брука, О. Шпенглера, Е. Юнґера та К. Шмітта із застосуванням категоріально-понятійної історії Р. Козеллека, морфологічної теорії ідеологій М. Фрідена та дискурс-аналітичного підходу Е. Лакло і Ш. Муффа встановлено, що позиційний статус цього феномену визначається специфічною конфігурацією: максимальні значення за осями антилібералізму, децизіонізму та палінгенезу при принципово мінімальному рівні біологічного расизму, що не відтворюється жодною іншою ідеологічною системою епохи. Глибинним метафізичним підгрунтям консервативно-революційного мислення виявляється темпоральна онтологія: відкидання лінійного, прогресивно спрямованого часу на користь циклічного або палінгенетичного, що є відмовою від самої темпоральної форми ліберально-просвітницького проекту, а не лише від його змісту. Аргументовано принципову демаркацію із націонал-соціалізмом: тоді як нацистська антропологія редукувала націю до расово-біологічного субстрату, консервативна революція конституювала її як духовно-культурний організм, що свідчить про різні онтологічні засади і несумісність обох феноменів. В ідеологічній топології XX століття консервативна революція займає позицію радикального «третього шляху»: не поміркованого синтезу між консерватизмом і революціонізмом, а їхнього одночасного заперечення. Ця

позиційна специфіка зумовлює як широту інтелектуального впливу феномену, так і його принципову ідеологічну амбівалентність як відкритого поля концептуального напруження. В умовах сучасної кризи ліберального конституціоналізму концептуально точне дослідження цього феномену виступає необхідною умовою розуміння сучасних форм нелібералього мислення.

Ключові слова: політична ідеологія; «консервативна революція»; ідеологічна топологія; морфологія ідеологій; антимодернізм; реакційний модернізм; темпоральна онтологія; децизіонізм; антилібералізм; політичний міф; Веймарська республіка; революційний консерватизм; німецька політична думка; націонал-соціалізм; консерватизм.

Вступ

Ідеологічний простір XX століття, попри всю свою історичну амфіболічність і невід'ємну полемічну напруженість, піддається топологічному описові — тобто такій формі аналізу, що виявляє не лише змістові характеристики конкуруючих доктрин, але й їхні структурно-позиційні відношення одна щодо одної, де деконструюються їхні зони перетину, взаємного відштовхування та концептуальної несумірності. Саме в такому топологічному розгортанні феномен «консервативної революції» набуває особливої аналітичної рельєфності: він не вписується ні в традиційну вісь «праві — ліві», ні в класичну бінарну дихотомію «реакція — прогрес», ні в жорсткіші категоріальні схеми, які успадкувала сучасна політична наука від епохи Французької революції. Власне позначення цього феномену — це певний концептуальний оксюморон, що поєднує семантично антагоністичні начала збереження й руйнування, — і це є не риторичним надлишком, а точним симптомом його принципової незвідності до будь-якої з усталених ідеологічних позицій та конвенційних світоглядних політичних систем.

Термін «консервативна революція» як конститутивна аналітична категорія був укорінений у науковому обігу швейцарським дослідником А. Молером у його фундаментальній монографії «Консервативна революція в Німеччині 1918–1932» (1950), яка заклала концептуальну систему координат, що стала відправною точкою для подальших парадигмальних дискусій. В своєму дослідженні А. Молер систематизував розгалужений корпус німецьких інтелектуальних рухів міжвоєнного двадцятиліття, інтегрованих спільним одночасним неприйняттям як ліберально-буржуазного порядку Веймарської республіки, так і марксистського інтернаціоналізму — однак принципово розмежованих із даними напрямками політичної дійсності на рівні аксіологічних підстав і антропологічних горизонтів. Проте вже у вимірі первинної дефініції перед дослідником постала проблема, яка не знайшла остаточного розв'язання й в новітній політичній та історіософській науках: в якому саме значенні цей феномен є «консервативним» — і в

якому — «революційним»? Чи є ця термінологічна конструкція описовою категорією або ж вона сама належить до арсеналу дискурсивної самолегітимації досліджуваних рухів?

Ця стаття ставить своїм завданням реконструювати концептуально-позиційний статус «консервативної революції» в ідеологічній топології XX століття, спираючись на корпус первинних джерел — тексти А. Мьоллера ван ден Брука, О. Шпенглера, Е. Юнґера, К. Шмітта — та розгалужену вторинну дослідницьку літературу (А. Молер, Дж. Херф, Р. Вудс, Л. Дюпо, Р. Скрутон, К. Г. Борер). Методологічною рамкою дослідження слугує концепція ідеологічної топології, що дозволяє розглядати доктрини не лише в їхньому змістовому, але й у структурно-просторовому та координаційному вимірі — як позиції в полі взаємних відношень, а не лише як автономні та самореферентні системи ідей. Таке розуміння ідеологій як реляційних феноменів є ключовим методологічним припущенням цього дослідження.

Методи дослідження

Методологічна архітектура цього дослідження конституюється кількома взаємодоповнювальними підходами, кожен із яких висвітлює окремий аспект досліджуваного феномену і в сукупності забезпечує його комплексне аналітичне охоплення.

Першим і методологічно фундаментальним є історико-концептуальний метод — «історія концепцій» в традиції Р. Козеллека. Цей підхід застосовується для реконструкції семантичної історії ключових понять — «консерватизм», «революція», «реакція», «традиція» — у контексті німецької політичної думки першої половини XX століття. Козеллекіївська програма виходить з принципово важливої для нашого дослідження тези: поняття є не пасивними відображеннями соціальної реальності, а активним феноменологічним інструментарієм її онтологічного конституювання і трансформації [1, с. 75]. Ця теза набуває особливої аналітичної ваги саме у випадку «консервативної революції», оскільки її провідні представники здійснювали цілеспрямовану і методично рефлексивну роботу з переозначення базових категорій політичного вакабуляру — зокрема, трансгресивного переосмислення поняття «революція» через відрив від його просвітницьких і прогресистських конотацій, які домінували протягом XVIII-XIX століть.

Другим методологічним інструментом є дискурс-аналітичний підхід, що спирається на теоретичні розробки Е. Лакло і Ш. Муфф у галузі «гегемоністських артикуляцій» та дискурсивного конституювання соціального. Цей підхід дозволяє досліджувати, яким чином «консервативна революція» конструювала специфічне дискурсивне поле, стягуючи в єдиний смисловий вузол різнорідні й потенційно несумісні семантичні елементи — органічний націоналізм, антипозитивістський ірраціоналізм, ніцшеанський віталізм, політичну міфологію, правовий децизіонізм [2, с. 134].

Фундаментально важливим тут виступає те, що подібна артикуляційна програма є завжди частково випадковою і конфліктною: єдність «консервативно-революційного» дискурсу ніколи не була повністю досягнута, а залишалась ареною внутрішніх напружень і полемічних суперечностей, про що свідчить існування величезної кількості ідеологічних угрупувань всередині самої «консервативної революції».

Третій підхід — структурно-компаративний — забезпечує можливість систематичного зіставлення ідейно-морфологічного профілю «консервативної революції» з альтернативними політичними проектами епохи: традиційним консерватизмом, лібералізмом, революційним марксизмом та націонал-соціалізмом. Без такого компаративного горизонту твердження про sui generis статус «консервативної революції» залишалося б декларативним, а не аналітично верифікованим. Саме в співвідношенні системи теоретичних та категоріальних координат феномену «консервативної революції» до інших політичних позицій — відмінностей і подібностей, запозичень і відштовхувань — досліджуване нами явище набуває самобутнього ідеологічного забарвлення.

Нарешті, феноменологічний метод застосовується при аналізі глибинних світоглядних засад консервативно-революційного мислення — особливо його специфічної темпоральної онтології, притаманного йому переживання часу як циклічного або катастрофічного (категорія палінгенесії), реакційної модернізації, а також його розуміння політичного суб'єкта як носія волі та долі, а не носія раціонального інтересу або класової позиції. Саме ця феноменологічна специфіка виявляється найглибшим і найстійкішим виміром «консервативної революції», що зберігається попри всі внутрішні розходження між її різними течіями та представниками.

Результати дослідження

Під «ідеологічною топологією» в межах цього дослідження розуміється система координат, у якій політичні доктрини розташовуються не лише лінійно — вздовж традиційної осі «праві-ліві», — але у багатовимірному аналітичному просторі, що охоплює щонайменше чотири незалежні сфери: ставлення до процесів модернізації та раціоналізації; темпоральну орієнтацію (прогресивізм versus циклізм або есхатологізм); розуміння політичного суб'єкта (методологічний індивідуалізм versus органічний колективізм); нарешті, концепцію легітимності (нормативний легалізм versus екзистенційний децизіонізм). Британський політолог М. Фріден, розробник морфологічного підходу до аналізу ідеологій, сформулював засадничий принцип подібного дослідження: ідеології, за візією даного автора, «не можуть бути зведені до простих позицій на одновимірній осі; вони являють собою комплексні конфігурації концептів, організованих навколо ядерних, суміжних і периферійних елементів» [3, с. 77]. Це спостереження

має принципове значення для нашого аналізу: у фріденевській перспективі ідеологічна ідентичність доктрини визначається не якоюсь однією позицією, а саме структурою взаємозв'язків між її різними концептуальними складовими. Застосований до «консервативної революції», цей принцип дозволяє встановити, що її ядерні концепти — категорія органічної нації, волі до влади, циклічного часу та політичного міфу — всі вони не збігаються з магістральними концептами жодної з конкуруючих ідеологій, хоча й утворюють із деякими з них часткові перетини на рівні суміжних або периферійних елементів, що буде діаграмно продемонстровано нижче. Саме цей структурний розрив і є основою позиційної унікальності «консервативної революції».

Починаючи наше дослідження слід наголосити, що генеалогія поняття «консервативної революції» є сама по собі симптоматично промовистою. Показовим для змістовно-предметного розуміння нашої проблематики є те, що це словосполучення в активний обіг було введено не теоретиком або партійним ідеологом, а поетом. У своїй програмній промові «Література як духовний простір нації», виголошеній у Мюнхені 1927 року, Г. фон Гофмансталь закликав до «консервативної революції такого масштабу, якого європейська історія ще не знала» [4, с. 14] — тобто такої трансмутації, що мала стати не руйнуванням успадкованих форм, а їхнім глибинним відновленням. Сам факт, що ця формула народилася в поетичному, а не тільки в політичному дискурсі, є аналітично значущим: він свідчить про те, що «консервативна революція» від самого початку позиціонувалася як феномен, що долає межі суто партійно-ідеологічного мислення і претендує на ширший — культурно-антропологічний і навіть естетико-онтологічний — масштаб. Революція, про яку говорить поет, орієнтована не вперед у лінійній перспективі прогресу, а вбік — за межі обох домінуючих векторів (прогресистського і реакційного) — і в цьому парадоксальному спрямуванні закладена уся семантична напруга досліджуваного нами феномену.

А. Молер у своєму пізнішому систематичному дослідженні надав цьому феноменові аналітичної структури, розмежувавши всередині «консервативної революції» п'ять основних течій: «молодоконсерваторів» (А. Мьоллер ван ден Брук та Е. Ю. Юнґ), «націонал-революціонерів» (Е. Юнґер, Е. Нікіш), «народників» (völkische), «бюндичних» (молодіжні союзи) та «сільських» рухів [6]. При всій їхній внутрішньому гетерогенності та розмаїтості А. Молер убачав у них спільну світоглядну інтенцію, яку він визначив як «подолання нігілізму не шляхом повернення до зруйнованих цінностей, а шляхом створення нового міфу — міфу про вічне повернення» [5, с. 94], що є однією із семантичних складових концепції палінгенесії. Це визначення є надзвичайно ємним з теоретичної точки зору, оскільки воно

вказує на ніцшеанський філософський субстрат, що перебуває під різноманітними варіаціями консервативно-революційного дискурсу, і водночас фіксує ключову відмінність цього екстралінгвістичного комплексу від реакційного консерватизму — дистинкції між створенням нового й відновленням старого. Нігілізм, який потрібно подолати, є наслідком не революції, а самого процесу модернізації, що зруйнував традиційні ціннісні горизонти і не запропонував нічого, здатного замінити їх за рівнем екзистенційної значущості. «Консервативна революція» виступає, таким чином, як відповідь на культурний досвід цього онтологічного вакууму — це відповідь, що не знаходить задоволення ані в повернення назад, ані в русі вперед.

Саме тут постає логічне питання про ставлення «консервативної революції» до модернізації, яке є, мабуть, найбільш концептуально складним і аналітично плідним аспектом її ідеологічного профілю. Взагалі центральним інтелектуальним пазлом «консервативної революції» — фірмовим знаком цієї доктрини — було діалектичне співвідношення традиціоналізму й радикалізму. З одного боку, якщо традиційний консерватизм реагує на модернізацію охоронницьким жестом: він прагне загальмувати або обернути назад процеси раціоналізації, секуляризації та індивідуалізації, апелюючи до авторитету традиції та органічно сформованих соціальних зв'язків, то «консервативна революція» перебуває на абсолютно інших засадах. Це було пов'язано не тільки з тієї філософської та парадигмальною основою, на якій ідейно базували свої концептуальні надбудови представники «консервативно-революційної» групи, а й загальним умонастроєм більшості правих інтелектуалів веймарської доби. Ідейно-концептуальний фундатор цього напрямку, його «пророк», А. Мьоллер ван ден Брук усвідомлював суть протиріччя консерватизму та революціонізму в наступному: «суть природи, як і історії, полягає не в прогресі, а в безперервному триванні, тобто традиції. Але навіть традиція повинна завжди сприйматися по-новому кожним новим поколінням» [6, с. 155]. Наведене твердження є по суті перформативним протиріччям: автор захищає традицію, але водночас позбавляє її будь-якого стабільного змісту, оголошуючи її вічно відновлюваною. Тобто традиція тут функціонує не як субстантивний принцип — не як конкретний набір вартостей і практик — а як формальна структура ідентичності, що потребує постійного революційного перевизначення. Це призводить до певного парадоксу, за яким традиція, яку треба «завжди сприймати по-новому», є, строго кажучи, вже не традицією, а модерністським конструктом.

Іншим прикладом специфічного ставлення ідеології «консервативної революції» до процесів модернізації може виступати теоретична формула О. Шпенглера, яка найточніше експлікує дану топіку. У своїй фундаментальній праці «Пруссацтво і соціалізм» (1919) він писав: «техніка — це

тактика всього життя. Вона не має жодного окремого значення, жодної глибини. Вона — є форма боротьби, притаманна німецькому духові» [7, с. 54]. Ця теза потребує належного герменевтичного розгортання. О. Шпенглер не відкидає техніку (як традиціоналістський примітівізм) й не сакралізує її (як революційний марксизм): він розрізняє техніку як автономну ціннісну систему (яку він відкидає як прояв ліберального матеріалізму) і техніку як «тактику» — тобто як засіб, що набуває свого значення лише в межах того «стилю волі», якому він служить. Техніка у О. Шпенглера є морально й онтологічно нейтральною доти, доки вона не перетворюється на мету саму по собі: тоді вона стає симптомом «фаустівського» культурного занепаду — тобто початком перетворення культури на цивілізацію. Поставлена ж на службу «прусській» — тобто органічній, дисциплінованій, ієрархічній — державності, вона набуває правомірності і навіть символічної величі. Це означало прийняття сучасності як фактичності, але не як нормативного горизонту — позиція, яку Дж. Херф концептуалізував як «реакційний модернізм», визначивши його як «ідеологічний синтез романтичного антикапіталізму з ентузіазмом щодо сучасної технології». Він детермінативно фіксував в ідеології німецьких правих специфічну конфігурацію, в якій апологія традиціоналістських і романтичних уявлень поєднувалася з прийняттям технічної цивілізації: «вони об'єднали політичну реакцію з технічним прогресом» — підкреслював автор [8, с. 1–2]. Ця формула дозволяє вийти за межі бінарної опозиції «модернізм/антимодернізм» і описати «консервативну революцію» як внутрішньо суперечливий та амфіболічний синтез, що не піддається однозначній статичній класифікації. Хоча формула Дж. Херфа є аналітично евристичною, але її варто доповнити: йдеться не просто про змістовно-нормативну синтезацію, а про специфічну ієрархію, де технологічний динамізм підпорядковується органіцистській ціннісній рамці — проекції метафізики на емпіричну даність.

З іншого боку, прогресивні ідеології — такі як лібералізм, соціалізм чи марксизм — навпаки, сприймають процеси форсованих змін та модернізації як позитивно цілепокладальні й прагнуть їхнього прискорення та інтенсифікації. Але і тут «консервативна революція» займає принципово іншу позицію. Одним із головних структурних компонентів ідеологічної матриці «революційного консерватизму» був тотальний та системний антилібералізм — це було не заперечення окремих ліберальних інститутів, а відкидання онтологічної та аксіологічної повноти того цивілізаційного проекту, що породив веймарську політико-державну систему. Е. Юнгер надавав цьому антилібералізмові буттєвого виміру наголошуючи, що націоналізм як форма нової моральності з необхідною імперативністю повинна звільнити «силу нації» від виснажливого впливу критичної й аналітичної схильності, що послаблює життя — тобто від домінуючих ідеологем ліберального демократизму з його принципами гуманізму, багатопартійності

та морального індеферентизму. Показово, що Е. Юнгер протиставляє цю критичну й аналітичну схильність — тобто сам інструментарій наукового й правового раціоналізму — вітальній повноті національного досвіду. Ця опозиція репродукує у нових термінах класичне романтичне протиставлення розуму і почуття, цивілізації та культури, — але тепер реплікує їх у сферу прямої політичної мобілізації.

Ще з більш глибоко негативних позицій демонтував ліберально-ідеологічні принципи яскравий представник «консервативно-революційного» табору філософ права К. Шмітт. Він займає особливе і дискусійне місце в інтелектуальному просторі «консервативної революції». Його формальна інституційна позиція і кар'єрна траєкторія не дозволяють беззаперечно зарахувати його до представників цього руху, проте розроблений ним концептуальний та філософський апарат виявляє настільки глибоку структурну спорідненість із «консервативно-революційним» способом мислення, що розгляд його поза цим контекстом невідворотно збіднює аналіз обох. Центральним для нашого дослідження є шміттіанське поняття Політичного як автономної та самореферентної сфери людського буття, що конституюється бінарної опозицією розрізнення індивідів і спільнот на категорії «друга» й «ворога» — і саме ця диференціація є принципово незвідною ані до моральних, ані до правових, ані до економічних категорій [9, с. 26]. Важливо, що К. Шмітт не описує емпіричні конфлікти, а здійснює онтологічну операціоналізацію, стверджуючи, що сфера Політичного конституюється саме цим розрізненням, а отже, будь-яка спроба «деполітизувати» суспільне життя — усунути ворожість, нейтралізувати конфлікт через процедуру чи раціональний консенсус — є або самообманом, або прихованим способом здійснення влади, до чого майже постійно апелюють представники ліберального табору. Поряд із цим, вводячи категорію Політичного, як преконцепт політичної філософії (певну концептуальну диспозицію політичної сфери) та відповідної політичної діяльності, він вторгається в екзистенційній вимір соціального життя встановлюючи пріоритет вітального рішення над правовою нормою, конкретної ситуації над абстрактним принципом, волі суверена над процедурою парламентського консенсусу: «К. Шмітт був децизіоністом, який відмовляється від примату правових норм, і для якого на перше місце виходить релятивна ситуаційність та можливість прийняти рішення» [10, с. 126]. Політична єдність для філософа є тією основоположною інстанцією, яка розглядається як вияв найвищої та визначальної єдності, політичний характер якої ознаменується прийняттям рішень найвищої юрисдикції. Цей децизіонізм загалом був спільною структурною рисою консервативно-революційного умонастрою в цілому, що становить радикальну антитезу ліберальному нормативізму Г. Кельзена і, глибше, — всій просвітницькій традиції раціонального управління, на чому будують свої постулати ідеологи як класичного консерватизму,

так і лібералізму. Дослідниця шміттіанської спадщини Ш. Муфф, попри свою принципово ліво-радикальну дистанцію від К. Шмітта, змушена була визнати, що «шміттова критика лібералізму оголює реальну проблему: ліберальний раціоналізм не здатен помислити політичне в його специфічній конфліктності» [11, с. 38].

Децизіонізм К. Шмітта виявляє ще одну фундаментальну рису «консервативної революції» в її антиліберальній спрямованості — це її антинормативістський темперамент і пов'язана з ним концепцію надзвичайного стану як справжнього ядра онтології Політичного. Якщо лібералізм конституює легітимний порядок через процедуру і норму, а марксизм — через об'єктивну логіку класової боротьби й історично-діалектичної необхідності, то «консервативно-революційне» мислення конституює його через екзистенційну редукцію прийняття рішення, що приймається в умовах граничної ситуації — «надзвичайного стану». У цій ситуативній граничності розкривається автентична природа суверенітету та справжній вимір політичного існування, де саме поняття політичного отримує те функціональне навантаження, яке призводить до дії увесь механізм держави, її цілепокладання, фундаментальне рішення суверена, мету як метафізичну та реальну можливість реалізації інтересу тощо. Таким чином, «конструкція Політичного — це жива та дієва екзистенція, яка опредмечує політично організовану єдність та виводить її в якісний зріз політичного буття, через прийняття рішення, щодо конструювання образу ворога, а також розуміння себе, як протиставлення ворогу» [10, с. 128].

Як бачимо, особливістю феномену «консервативної революції» в контексті ставлення до модерності виступає те, що вона не є проміжною ланкою між консерватизмом або радикальним трансформізмом, але є їхнім спільним запереченням: вона приймає окремі інструментальні результати модернізації, оскільки сама є її результатом (саме цим вона гомологічна революціонізму) — технічну організацію, масову мобілізацію, управлінський раціоналізм — відкидаючи водночас її ціннісні підстави (що дозволяє їй подалі перебувати в консервативному ідеологічному полі): ліберальний індивідуалізм, просвітницький раціоналізм, гуманістичний прогресизм та правовий нормативізм. Таке розуміння проблеми модернізації дозволяє іншому досліднику — Р. Вудсу — зробити висновок, що «консервативно-революційні мислителі не були антисучасними в простому розумінні; вони прагнули до альтернативної сучасності, яка відкидала б ліберальні й соціалістичні передумови Просвітництва, зберігаючи при цьому динамізм сучасної епохи» [12, с. 12]. Ця «альтернативна сучасність» є, мабуть, найточнішою дефінітивною формулою для розуміння проекту «консервативної революції» загалом: не повернення до передмодерного стану, не прийняття ліберальної сучасності, а радикальне переозначення

самого поняття «сучасне» в категоріях, ворожих традиційній просвітницькій спадщині.

Констатуємо, що одним з найгостріших і методологічно найскладніших проблематик даного дослідження є питання про ідеологічну демаркацію «консервативної революції» стосовно суміжних феноменів — передусім націонал-соціалізму і традиційного консерватизму. Без чіткої аналітичної відповіді на це питання концептуально-позиційний статус «консервативної революції» залишається непрозорим. Тому деконструкція категорій національного та політичного ідеалів допоможе нам більш чітко кристалізувати ідеологічний статус «консервативної революції». Загалом, у науковій літературі склалися два діаметрально протилежні підходи до проблеми співвідношення «консервативної революції» та фашизму. Редукціоністська позиція, яскраво представлена К. Зонтгаймером, схильна розглядати «консервативну революцію» як інтелектуальну протофазу або рафінований ідеологічний еквівалент нацизму, фактично ототожнюючи їх за їхнім кінцевим деструктивним історичним консеквентном. Диференціюючий підхід — апологетами якого були А. Молером та Л. Дюпо — наполягає на принципових відмінностях між ними і відмовляє у правомірності редукціоністської операції.

Перебуваючи на позиціях другого підходу ми хочемо аргументовано довести його парадигмальну релевантність в контексті дослідження феномену «консервативної революції». Слід зауважити, що центральною постаттю «молодоконсервативного» (найбільш концептуально широкого та стилістично забарвленого, за поглядом багатьох дослідників) крила «консервативної революції» був А. Мьоллер ван ден Брук, автор трактату «Третій Рейх» (1923), чия рецепція виявилась настільки ж впливовою, наскільки й спотвореною. Так, з одного боку, його політична філософія концептуально протистоїть позиціям класичного консерватизму. Загальновизнано, що традиційний консерватизм апелює до органічно сформованих інституцій, до авторитету прецеденту й поступової еволюції: він є оборонним за своєю фундаментальною орієнтацією — прагне захистити, а не перезаснувати. «Консервативна революція» ж в ідеологічній матриці А. Мьоллера ван ден Брука є принципово наступальною: вона прагне не зберегти, а відтворити заново — нехай і під прапором «вічних» і «органічних» підстав, які вона сама ж і конституює. Його комплекс світоглядних максим конституюється навколо концепції «молодих народів» (junge Völker) — націй, чиє субстанційне історичне завдання ще не виконане й залишається відкритим горизонтом майбутнього, на противагу «старим народам», що вичерпали свій творчий потенціал і мешкають у тіні власної завершеності. Тут ми можемо спостерігати пряму аналогію з гегелівськими «історичними» та «неісторичними» народами, але з певною видозміненою оптикою розуміння. З

цих позицій цей філософ та теоретик даної ідейно-політичної школи давав досить різку оцінку консервативному мисленню XIX століття і вказував на те, що: «консерватизм у Німеччині зовсім забув, що для того, щоб щось зберегти, треба спочатку цього досягти. І він забув, що, лише зберігаючи, можна досягти ще більшого. Він переходив від консервативного нападу до консервативного захисту і перебував в обороні доти, доки не програв» [6, с. 98]. Саме тому консерватизму, вважав А. Мьоллер ван ден Брук, необхідно набути націоналістичного характеру і від оборони перейти до активного наступу на ліберально-демократичну систему. У цьому він бачив особливість «консервативної революції» порівняно з старим кайзерівським консерватизмом.

У цій концепції парадоксальним чином сполучаються романтична органологія, що трактує народ як живий організм, і ніцшеанський активізм волі, що розуміє цей організм не як просто дану природну даність, а як завдання до самостворення. Нація постає тут не як факт, а як проект — не як природно успадкована спільнота, а як спільнота, яку ще слід виборювати й зводити у просторі культурно-політичного буття. Це і не дивно, оскільки «консервативна революція» виникла в Веймарській Німеччині «на хвилі подальшої радикалізації німецького консерватизму, яка надала йому екстремістських форм» [13, с. 210], а особливу роль у формуванні «консервативно-революційного» соціального суб'єкта відігравав досвід Першої світової війни, коли неможливість переживання війни було головним, з чого і випливали ті політичні та ідеологічні цілі. «Консервативна революція» не просто реагувала на травму війни — вона активно конструювала певну інтерпретацію цієї травми, перетворюючи її на підставу нової політичної суб'єктивності, де «гештальт» фронтового солдата — сильного, рішучого, здатного до насилля й водночас органічно вкоріненого в народний колектив — був не відображенням реального досвіду, а нормативним конструктом, міфологізованим образом «нової людини», що мав замінити атомізованого ліберального індивіда. Але важливою умовою правильного переживання цього досвіду було виконанням завдання вірного спрямування волі цих людей, яке могло бути здійсненим лише новою політичною елітою. А. Мьоллер ван ден Брук сподівався, що енергія народного піднесення на початку війни зможе екстраполюватися в майбутню державу лише за умови надання їй належного політичного змісту. Тут він вказував на керівну роль національно орієнтованої політико-інтелектуальної еліти у справі творення майбутньої німецької держави і фактично порушував питання про необхідність політичного керівництва, і вважав, що таке керівництво, у дусі платонівської держави, може здійснюватися лише людьми, які знають, що потрібно народу.

Так, виходить, що, стрижнем ідеології «консервативної революції» був оновлений принцип нації — трактований, однак, у принципово іншому категоріальному ключі, ніж у традиційному консерватизмі. Поразка в Першій світовій війні каталізувала формування того, що К. Зонтхаймер позначив як «націоналізм нового стилю» — націоналізм, що «походив із окопів Першої світової війни» і виступав «провісником нової доби» [14, с. 26]. Принципово важливо, що цей «новий» націоналізм не апелював до монархічного минулого: він виходив із визнання загибелі монархії як незворотного факту і прагнув не реставрації, а революційного творення принципово іншого альтернативного суспільного ладу. Тому розглядати «консервативну революцію» як цілком реакційний проект не вдається нам релевантним. Вона визнавала крах, трагічний злам сучасності, але не мріяла про ностальгію, а жила надією на майбутнє, майбутнє, яке не нагадуватиме добру кайзерівську минувшину. Один із представників «консервативної революції» М. Х. Бем у програмній збірці «Новий фронт» (1922) писав: «Нас ніколи не засліпить бліде сяйво вільгельмських часів, маленька воля або млява туга за реставрацією здаються нам смішними в той момент, коли ми бачимо, як насправді жахливий поворот часу» [14, с. 31]. Епоха Вільгельма була епохою буржуазного ладу та буржуазних цінностей. Політична стабільність забезпечувала розміреність життя, і енергія періоду «заліза та крові» почала значно спадати, перетворюючи політичну динаміку на статику, де життя людей цієї епохи набуло механізованого, розписаного по хвилинах характеру. А. Мьоллер ван ден Брук вказував на схильність німців того часу до половинчатості, незавершеності своїх дій. Саме тому він вважав за необхідне для майбутнього розвитку Німеччини сформулювати нову політичну ідею, в дусі якої здійснюватиметься й оновлене виховання нації, але за умови, що до керівництва країною прийдуть інші люди, представники іншого покоління, які не несуть відповідальності за те, що сталося.

В цьому відношенні «консервативна революція» відверто і свідомо порвала з охоронним, реставраційним модусом класичного консерватизму, прийнявши революційну логіку модерну — і тим самим підтвердивши свою іманентну належність до революційно-модерністської топіки політичної онтології. Засадничий парадокс власної позиції автор книги «Третій Рейх» артикулює з максимальною концептуальною виразністю: «консерватизм хоче зберегти цінності, створені історією... Але існує особливий тип консерватизму, який бажає не зберегти, а створити — зберігаючи лише те, що ще тільки належить створити» [6, с. 173]. Герменевтичний аналіз цієї тези виявляє її принципову двозначність і водночас семантичну продуктивність. А. Мьоллер ван ден Брук тут здійснює подвійне операційне переозначення: по-перше, він відриває «консерватизм» від його традиційного референта — існуючого порядку — і переорієнтовує його на ще не здійснений нормативний горизонт; по-друге, він вкладає в поняття «збереження»

динамічний, а не статичний зміст — зберегти можна лише те, що ще тільки належить витворити, а отже, парадоксальним чином, збереження є формою нового буттєвого творення. Так консерватизм перетворюється з охоронної на конститутивну стратегію, і в цій темпоральній інверсії криється уся парадоксальна логіка феномену «консервативної революції» як ідеологічного проекту по реорганізації політико-соціального буття, як альтернативи ліберальної та демократичної модернізації.

Р. Скрутон, аналізуючи цю дистинкцію із позицій саме традиційного консерватизму, формулює висновок, що набуває самокритичної гостроти: «те, що називалося консервативною революцією, насправді було не консерватизмом, а особливою формою утопізму — утопізму минулого» [15, с. 45]. Скрутонівська формула «утопізм минулого» є не дуже аналітично продуктивною: вона акцентує увагу на виключно одній ознаці «консервативної революції» — на її темпоральну інверсію утопічного імпульсу, що унеможливлює процесуальне осмислення феномену, оскільки вміщує «консервативну революцію» в позачасовий простір ідей, ігноруючи конкретну динаміку ідеологічної радикалізації, зводячи її фундаментальні концептуальні постулати до основ традиціоналізму. Проте вірним є те, що якщо прогресивний утопізм проектує ідеал у майбутнє, то консервативно-революційний — у минуле чи у позачасову вічність; але структура утопічного мислення, з його тотальним запереченням наявної реальності та волею до її радикального подолання, залишається інваріантною.

На підставі деконструкції структурно-концептуальних нормативів «консервативної революції» у порівнянні їх з ідеологічними сім'ями лібералізму та класичного консерватизму, ми можемо прийти до висновку про важливість артикуляції ядрового елементу досліджуваної нами ідейно-політичної доктрини, а саме — темпоральної онтології. Вона являє собою специфічний спосіб конституювання і переживання буття і часу як фундаментальної категорії політичного життя і є, мабуть, найглибшим і водночас найменш експлікованим виміром консервативно-революційного мислення. На відміну від антилібералізму або органіцизму, що порівняно легко піддаються концептуальній артикуляції в категоріях позитивної програми, темпоральна онтологія конституює той метафізичний горизонт, у якому всі інші ядерні концепти «консервативної революції» набувають свого семантичного навантаження і логічної компліментарності. Ми позитивно переконані, що «консервативна революція» є антимодерністським радикалізмом не тому лише, що відкидає зміст ліберально-просвітницького проекту, але передовсім тому, що відкидає його темпоральну форму — лінійний, необоротний, прогресивно спрямований час як єдиний нормативний вектор людського і суспільного існування. Водночас, саме у цьому і полягає концептуальна дистанція між «консервативною революцією» і традиційним

консерватизмом: останній сповідує еволюційну тяглість і є, по суті, темпорально лінеарним, хоча й ретроградним за своєю ціннісною спрямованістю; «консервативна революція» ж натомість виходить з принципово іншої онтологічної площини — площини циклічного, катастрофічного або паліногенетичного часу, де загибель і відродження є не послідовними моментами лінії, а структурно нероздільними полюсами єдиного метаісторичного руху, коли час перестає бути секуляризованою есхатологією прогресу і перетворюється на сцену циклічного ре-фундаційного акту.

Один із найтонших теоретиків «молодоконсервативного» крила «консервативної революції» — Е. Ю. Юнґ надає темпоральній онтології її найбільш завершеної культурфілософської форми в концепції «другого Середньовіччя». У «Пануванні неповноцінних» (1927) він формулює діагноз сучасного занепаду: «ми живемо в добу знедуховлення, знеосмислення і виривання з коренів; Середньовіччя не знало цих вад, бо знало органічний лад життя з духу». Показово, що Середньовіччя у Е. Ю. Юнґа постає не як хронологічний відрізок, що повернути неможливо, а як архетип культурної єдності, який підлягає вольовій реактуалізації засобами сучасності: «Ми є кінцем, але також і початком» — констатує він [16, с. 34–36]. У цій стислій апорії сконденсована вся темпоральна онтологія «консервативної революції»: теперішнє є одночасно точкою максимального занепаду і точкою онтологічного потенціалу — простором, де загибель і відродження збігаються в єдиному ре-фундаційному моменті. Цей погляд структурно гомологічний ніцшеанській ідеї amor fati — вольового прийняття і утвердження циклічного буття всупереч лінеарній логіці декадансу, що А. Молер і кваліфікує як «паліногенетичний» (від грецького palingenesia: відродження) вимір консервативно-революційного мислення.

Таким чином, темпоральна онтологія виступає тим концептуальним виміром, у якому антилібералізм, органіцизм, модернізм і децизіонізм «консервативної революції» набувають своєї метафізичної єдності і перестають бути набором розрізнених доктринальних позицій.

З іншого боку, проблема діалектики схожості та відмінності «консервативної революції» і націонал-соціалізму визначається нами як одна з найбільш актуальних проблем у полі науково-гуманітарного й політичного дискурсу. Одну із основоположних тез, яку ми хочемо відстояти в цій статті, полягає в тому, що «консервативна революція» і націонал-соціалізм утворювали два конкуруючих і принципово різних проекти — не в сенсі відсутності спільного ідейного поля, а в сенсі принципово відмінних онтологічних і антропологічних засад і відповідних політичних наслідків. Ця проблема має не лише суто академічний вимір, але й потужний нормативний підтекст: від її вирішення залежить, як ми оцінюємо межі інтелектуальної відповідальності представників табору революційного

консерватизму — тобто міру того, як ідеї спричиняють наслідки, яких їхні автори не передбачали і не бажали. Слід зауважити, що обидва рухи прагнули утворення національної держави, але яка розумілася ними по-різному. Для націонал-соціалізму характерне прагнення до створення однокровної німецької народної спільноти, яка являла собою расистську державу, що проводить расово-націоналістичну політику. В той же час біологічний расизм нацистів не становив сутності національної держави консервативних революціонерів, оскільки вони мислили націю як явище духовне, а не біологічний конструкт. Це розмежування є не поверхово-тематичним, а глибинно онтологічним: у той час як «консервативна революція» конструювала «народну спільноту» як культурно-духовний організм, нацистський біологізм редукував її до расового субстрату — тобто здійснював принципово іншу і несумісну онтологізацію «нації». Поряд із цим, слід наголосити на тому, що антисемітизм ніколи не відігравав значимої ролі у світогляді консерваторів, на відміну від нацистів. Це маніфестує не лише ідеологічну відмінність, а симптоматику різних концепцій на природу людини: у «консервативній революції» людина визначається через культурну й духовну приналежність до нації, тоді як у нацистській антропології — через біологічне походження, що є незмінним і абсолютно детермінуючим. Перша позиція, при всій своїй небезпечності, залишає теоретично відкритим питання про межі «своїх» і «чужих»; друга закриває це питання остаточно й апріорно.

Виходячи із цього, принципово важливо нюансувати, що проект А. Мьоллера ван ден Брука є парадигмально несумісним із націонал-соціалістичною ідеологією, яка систематично апропріювала його риторику, грубо спрощуючи і спотворюючи її зміст. Цей младоконсерватор послідовно відкидав біологічний расизм і вбачав у національній ідентичності передусім предметно-духовне, а не антропо-біологічне явище. Його «третій рейх» — це не держава расового панування, а утопія культурно сталого народного духу, що знайшов адекватну собі державну форму. Ця дистинкція є аналітично вирішальною для розуміння позиційного статусу «консервативної революції» у стосунку до нацизму та унеможлювлює формування будь-яких семантичних еквіваленцій між цими двома ідейно-політичними течіями. Французький дослідник Л. Дюпо запропонував переконливу формулу, яка розкриває суть розходження між даними двома радикальними ідейно-політичними течіями: «там, де Шпенглер бачив трагедію культури, Гітлер бачив біологічну боротьбу рас. Там, де Юнґер розвивав метафізику воїна, нацизм створював культ насильства заради насильства» [16, с. 234]. Ця антитетична конструкція виявляє зсув не лише в конкретних позиціях, а й у самому типі мислення: між трагічною культурфілософією і вульгарним біологізмом, між рафінованою феноменологією та ідеологічним примітивізмом лежить якісна прірва. Додатковим свідченням цієї дистанції є

історичні та біографічні факти: Е. Юнґер перебував у «внутрішній еміграції» та під постійним наглядом гестапо, Е. Юнґ був убитий під час «Ночі довгих ножів» 1934 року, а О. Шпенглер відмовився від зустрічі з А. Гітлером.

Проте не можна не визнати тієї об'єктивної історико-політичної логіки, що «консервативна революція» і націонал-соціалізм стали логічним результатом еволюції ідеології та політичної практики німецького консерватизму від його традиціоналістських, монархічних і охоронних форм до радикально-екстремістського стану». Тому було б аналітичною помилкою повністю ігнорувати структурну спорідненість між цими феноменами. Антилібералізм, антимарксизм, культ вольового рішення й рішучої дії, готовність до деструкції існуючого порядку, апеляція до ірраціональних глибин колективної ідентичності — всі ці риси поділяються як «консервативною революцією», так і нацизмом, що й уможливило часткову ідеологічну апропріацію перших із боку другого. Аналітична коректність вимагає, таким чином, не відхилення жодної з двох позицій, а розрізнення між структурною спорідненістю і змістовою тотожністю. Проте тут йдеться не про логічну необхідність — тобто не про те, що «консервативна революція» з необхідністю мала призвести до нацизму — а про те, що обидва феномени перебували в єдиному динамічному процесі радикалізації германського консерватизму, де другий виявився радикальнішою й більш масово мобілізованою версією тих самих деструктивних потенцій. Ця різниця між логічною й історичною необхідністю є принципово важливою для справедливого оцінювання інтелектуальної відповідальності «консервативних революціонерів».

Для більш наочного розуміння відмінностей між цими двома ідейними доктринами ми наведемо наступну порівняльну таблицю.

Таблиця 1.Концептуальна демаркація позицій «консервативної революції» та націонал-соціалізму

Критерій	**Консервативна революція**	**Націонал-соціалізм**
Метод політичної дії	Революційний антиліберальний розрив, спрямований на духовно-політичну рефундацію нації.	Риторика органічного відродження: радикальні практики легітимуються як відновлення «природного» порядку.

Концепція нації	Нація як духовно-історична та культурна спільнота, сформована волею та традицією.	Нація як расово-біологічна спільнота; культура трактується як похідна від «крові», а раса розглядається детермінуючий чинник.
Антисемітизм як ідеологічний елемент	Переважно культурно-цивілізаційний мотив, антисемітизм мав несистемний і не доктриналізований характер.	Центральний ідеологічний принцип, інституціоналізований у расовій доктрині та політиці виключення.
Джерела та форми легітимності влади	Децизіоністська модель: суверенність ґрунтується на акті рішення в надзвичайному стані.	Харизматично-персоналістська модель: влада втілюється у фігурі вождя як персоніфікації виразу волі расової групи.
Ставлення до мас і політична соціологія	Елітаризм і недовіра до масової політики; маса – пасивний соціальний матеріал.	Плебейський популізм і тотальна мобілізація; маса – інструмент легітимації та політичної динаміки.

По-третє, надзвичайно суттєвим для розуміння ідейної архітектури «консервативної революції» є принципово важливе поняття «німецького соціалізму» — тієї концепції, що мала примирити націоналістичний пафос із соціальним питанням, сконструювавши фактично новий синтезований погляд на цю проблематику. Ця концепція була найбільше пропрацьована О. Шпенглером у праці «Пруссацтво і соціалізм» (1919) і сильно відрізнялася від марксистського інтернаціоналізму — не лише за змістом, але й за онтологічними засадами, оскільки вона апелювала до органічної народної спільноти, а не до класового інтересу, до культурної єдності, а не до економічного антагонізму. Тим самим в цьому питанні «консервативна революція» здійснювала своєрідну концептуальну апропріацію: вона запозичувала соціалістичну мову солідарності та колективізму, відкидаючи при цьому її раціоналістично-інтернаціоналістський каркас. Це було не поверховою еклектикою, а симптоматичним виявом того, як «консервативна революція» функціонувала в руслі переосмислення та радикальної реінтерпретації модерністського концептуального словника в органіцистсько-волюнтаристському ключі.

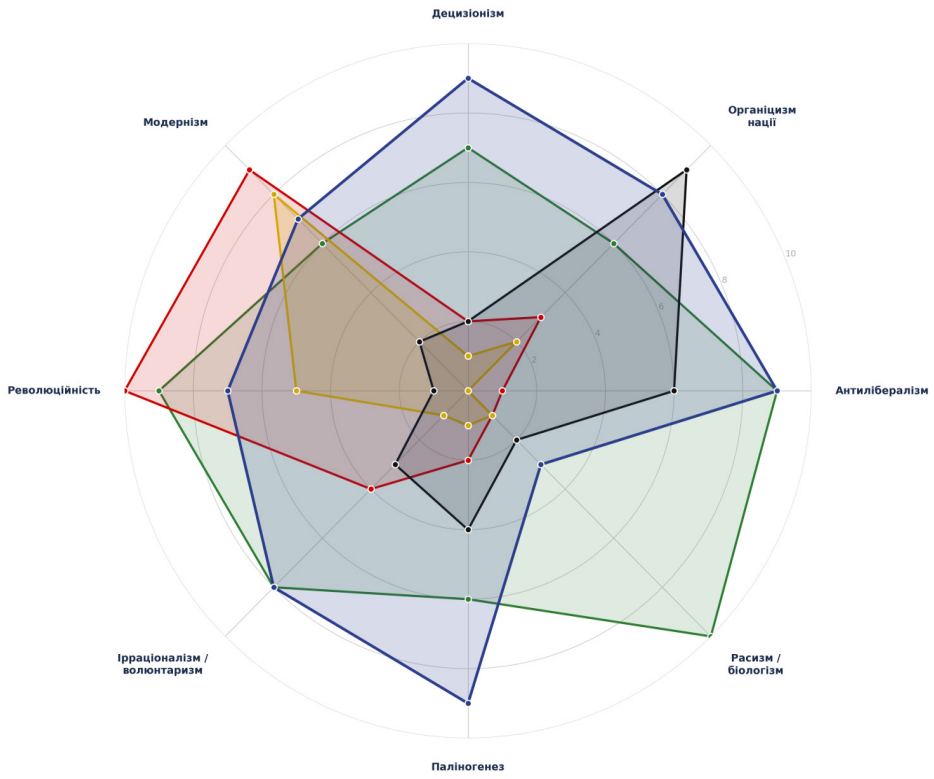
Також активно в напрямку подолання домінуючого статусу буржуазного суб'єкта працював репрезентатор «націонал-революційного» крила «консервативної революції» — Е. Юнгер — який найвиразніше демонстрував специфічне прийняття сучасності як нового онтологічного горизонту. У своєму трактаті «Робітник» (1932) автор розгортає своєрідну феноменологію сучасної епохи, центральною постаттю якої виступає робітник — і не в марксистському сенсі пролетарія як носія суперечності між виробничими відносинами, а як антропологічний тип, що знаменує подолання буржуазного індивідуалізму й конституювання нового модусу людського існування. Юнґеровський «робітник» є людиною тотальної мобілізації, у якій органічне і механічне, природне і технічне не стоять у відношенні зовнішнього конфлікту, а парадоксально синтезуються у нову єдність. «Той, хто є робітником — пише Юнґер — займає в просторі й часі особливе місце, відмінне від місця буржуа... Його відмінна риса — органічність інструментального ставлення до світу» [17, с. 45]. В даному контексті «органічність інструментального ставлення» означає не відсутність рефлексії, а специфічний модус суб'єктивності, за якого людина і технічне знаряддя утворюють нерозривну синкретичну єдність — як воїн і зброя, як пілот і літак у досвіді Першої світової війни, що був для Е. Юнґера базовим антропологічним досвідом. Це є подоланням нігілізму не шляхом повернення до досучасних цінностей, що домінує в ідеології класичного консерватизму, що вже неможливе після «бурі сталі», і не шляхом подолання органічної народної єдності та співжиття живого етносоціального організму, що домінує в ідеології марксизму, а шляхом вольового прийняття й трансфігурації сучасної дійсності в усій її жорсткості й оголеності. Юнґеровський проект демонструє найпарадоксальнішу межу, до якої може досягати «консервативна революція» у своєму відході від традиційного консерватизму. Тут вона формально зближується з певними аспектами авангардного мистецтва й навіть — на рівні естетики промислової форми — з радянським конструктивізмом, залишаючись водночас принципово іншою за своїми ціннісними та онтологічним орієнтаціями. К. Г. Борер зафіксував цей парадокс в наступному: «Юнґер естетизує те, що марксисти історизують. Для нього техніка — це не продуктивна сила історії, а форма долі» [18, с. 112]. Дистинкція між «продуктивною силою» і «формою долі» є тут вирішальною, оскільки вона розкриває принципову відмінність між матеріалістичною телеологією прогресу і фаталістичною онтологією боротьби, між проектом раціонального звільнення і проектом вольового самоствердження в умовах незворотної модерної ситуації.

Фіналізуючи наше дослідження слід зазначити, що для наочної систематизації концептуально-позиційного статусу «консервативної революції» в ідеологічній топології XX століття доцільним є застосування інструментарію порівняльного профілювання. Радарна діаграма 1 представляє

восьмивимірний радарний профіль п'ятьох ідеологічних систем — «консервативної революції», класичного консерватизму англо-саксонського типу, традиційного лібералізму, марксизму та націонал-соціалізму — за ключовими концептуальними вимірами, виявленими в ході проведеного аналізу. Числові значення шкали 0–10 відображають якісну інтенсивність ознаки в доктрині відповідно до порівняльного аналізу первинних джерел і вторинної дослідницької літератури, а не кількісні результати формалізованих вимірів.

Діаграма 1. Порівняльний ідеологічний профіль «Консервативної революції»

за ключовими концептуальними вимірами статті (шкала 0–10)

Таблиця 2. Числові значення по осях (підстава побудови Діаграми 1)

Вимір / вісь	Консервативна революція	Класичний консерватизм	Лібералізм	Марксизм	Націонал-соціалізм
Антилібералізм	9/10	6/10	0/10	1/10	9/10
Органіцизм нації	8/10	9/10	2/10	3/10	6/10
Децизіонізм	9/10	2/10	1/10	2/10	7/10
Модернізм	7/10	2/10	8/10	9/10	6/10
Революційність	7/10	1/10	5/10	10/10	9/10
Ірраціоналізм/волюнтаризм	8/10	3/10	1/10	4/10	8/10
Паліногенез	9/10	4/10	1/10	2/10	6/10
Расизм/ біологізм	3/10	2/10	1/10	1/10	10/10

Джерело: складено автором на основі праць дослідників, згаданих у статті.

Як засвідчує діаграма 1 та наведена до неї таблиця 2, конфігурація профілю «консервативної революції» виявляє принципову несумісність із стандартними ідеологічними нормативними позиціями на всіх ключових вимірах одночасно (окрім антилібералізму, в якому є позиційне сходження з націонал-соціалізмом). Таким чином, радарна профілізація підтверджує і візуалізує центральний аналітичний висновок дослідження: «консервативна революція» займає в ідеологічній топології XX століття позицію sui generis — позицію, яку неможливо описати як проміжну між двома полюсами або як варіант будь-якої з наявних ідеологічних родин. Її профіль характеризується специфічним поєднанням максимальних значень по осях антилібералізму, децизіонізму і паліногенезу при стримано-мінімальному значенні по осі расизму — конфігурацією, яка не відтворена жодною іншою ідеологічною системою епохи і яка є структурною підставою для кваліфікації цього феномену як самостійного напрямку антимодерністського радикалізму.

Висновки

Проведений аналіз концептуально-позиційного статусу «консервативної революції» в ідеологічній топології XX століття дозволяє сформулювати кілька взаємопов'язаних висновків, що разом конституюють цілісну інтерпретаційну картину з метою ідеологічної демаркації дослідженого нами феномену з іншими ідейно-політичними сім'ями.

По-перше, «консервативна революція» являє собою sui generis феномен політичної думки, що принципово не редукується до жодної із «стандартних» ідеологічних позицій. Вона не інтегрується до концептуального континуїтету традиції класичного англо-саксонського консерватизму, оскільки приймає революційний метод і відкидає охоронницький інстинкт органічної еволюції. Поза цим дана ідейно-політична доктрина семантично не суголосна ідеології націонал-соціалізму, оскільки вони репрезентували два конкуруючих проекти національної держави з принципово відмінними онтологічними й антропологічними засадами. «Революційно-консервативний» проект відкидає важливий для на нацизму ідеологічний расизм, плебейський популізм і тотальну державу як самоціль, а відсутність справжнього політичного союзу між двома рухами була зумовлена саме цим концептуальним розривом, хоча паралелізм їхніх антидемократичних позицій робив дане розмежування історично неефективним. Поряд із цим, вона не є реакцією у точному значенні слова, оскільки не прагне до реставрації конкретно-історичних форм минулого. Її позиційна унікальність визначається специфічною конфігурацією антилібералізму, антипозитивізму, органіцизму та вольового радикалізму — тим набором концептуальних позицій, які не відтвореною жодним іншим ідеологічним комплексом тієї епохи.

По-друге, глибинним підґрунтям консервативно-революційного мислення є специфічна темпоральна онтологія — відкидання лінійного, прогресивно спрямованого часу на користь циклічного, міфологічного упредмеченого. «Революція» у цьому вживанні означає не рух уперед, а рух «проти течії» — проти самого часового вектору модерності та проти того, що О. Шпенглер називав «феллахизацією» культури на стадії її цивілізаційного розпаду. У цьому сенсі «консервативна революція» виступає водночас як екзистенційний діагноз культурної кризи і як проект її подолання через акт вольової ре-фундації в контексті темпоральної онтології. Ключові структурні компоненти «консервативної революції» — антилібераліізм, органіцизм та децизеонізм — набувають своєї метафізичної єдності і перестають бути набором розрізнених доктринальних позицій. Відкидання ліберального індивідуалізму є, по суті, відкиданням того типу суб'єктивності, що можлива лише в лінеарному часі — суб'єктивності автономного носія прав, чия ідентичність конституюється через прогресивне самовизначення. Органіцизм також виступає сталим темпоральним

твердженням: нація існує не як статичний факт, а як динамічний процес циклічного самовідновлення, де кожне покоління заново конституює те, що А. Мьоллер ван ден Брук назвав «традицією, яку слід ще тільки створити». Децизіонізм, нарешті, є темпоральною операцією в шміттіанському сенсі: надзвичайний стан є тим моментом, коли лінеарний час «нормального» порядку зупиняється і відкривається простір для фундаментального рішення, що конституює нову онтологічну реальність.

По-третє, в ідеологічній топології XX століття «консервативна революція» займає позицію, яку можна охарактеризувати як радикальний «третій шлях» — але не в сенсі поміркованого синтезу або компромісу між двома полюсами домінуючої бінарної опозиції, а в сенсі їхнього одночасного і рівномірного заперечення. Вона являє собою спробу мислити політичне в категоріях, що виходять за межі просвітницької раціональності: долі, волі, органічної єдності, сакральної спільноти і трагічного героїзму. Саме ця позиція робить її незручним об'єктом для стандартних дослідницьких парадигм, але й водночас особливо промовистим свідченням концептуальних меж, усередині яких функціонує модерна ідеологічна думка.

По-четверте, позиційна специфіка «консервативної революції» пояснює як широту її інтелектуального впливу — від Е. Юнгера до пізнього К. Шмітта, від сучасних французьких «нових правих» до окремих течій постмодерністського консерватизму, — так і її принципову ідеологічну амбівалентність: можливість апропріації з боку різних і навіть протилежних позицій засвідчує, що вона є не замкненою завершеною доктриною, а відкритим полем концептуального напруження, що кожна епоха заповнює відповідно до власних потреб.

Нарешті, вивчення «консервативної революції» є не лише завданням інтелектуальної історії, але й актуальним аналітично-науковим інструментом. В умовах сучасної кризи ліберального конституціоналізму і глобального піднесення форм неліберального та антиліберального мислення — від популістського авторитаризму до теоретично витонченого «іллібералізму» — інтелектуальна спадщина «консервативної революції» знову стає ресурсом політичної апропріації й ідеологічної легітимації. Критичне і концептуально точне дослідження її позиційного статусу є, тому, на наш погляд, необхідною умовою розуміння ідеологічних тенденцій сьогодення.

Список посилань

1. Koselleck R. Futures Past: On the Semantics of Historical Time. New York: Columbia University Press, 2004. 317 p.
2. Laclau E., Mouffe Ch. Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London; New York: Verso, 1985. 197 p.

3. Freeden M. Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Oxford: Clarendon Press, 1996. 592 p.
4. Hofmannsthal H. von. Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation. Gesammelte Werke. Reden und Aufsätze II. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 1979. p. 24–41.
5. Mohler A. Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1972. 554 p.
6. Moeller van den Bruck A. Das Dritte Reich. Berlin: Ring-Verlag, 1923. 312 p.
7. Spengler O. Preußentum und Sozialismus. München: C. H. Beck, 1919. 99 p.
8. Herf J. Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. 251 p.
9. Шмітт К. Поняття політичного. Пер. з нім. О. Юдіна. Київ: Дух і Літера, 2020. 567 с.
10. Малкіна Г.М., Пастухов А.В. Поняття політичного та його конституювання через бінарний дуалізм «друга\ворога». Політологічний вісник. Збірник наукових праць. 2022. Вип.88. С. 120-137. doi:https://doi.org/10.17721/2415-881x.2022.88.120-137
11. Mouffe Ch. The Challenge of Carl Schmitt. London; New York: Verso, 1999. 177 p.
12. Woods R. The Conservative Revolution in the Weimar Republic. Basingstoke; London: Macmillan Press, 1996. 198 p.
13. Klemperer K. von. Konservative Bewegungen zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. München, 1962. 276 p.
14. Sontheimer K. Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933. München: Nymphenburger Verlagshandlung, 1962. 382 p.
15. Scruton R. A Political Philosophy: Arguments for Conservatism. London; New York: Continuum, 2006. 233 p.
16. Dupeux L. «Kulturpessimismus», Konservative Revolution und Modernität. Politische Romantik und Gegenrevolution. Hrsg. H. A. Winkler. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1992. P. 287-310.
17. Jünger E. Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 1932. 309 p.
18. Bohrer K. H. Die Ästhetik des Schreckens: Die pessimistische Romantik und Ernst Jüngers Frühwerk. München: Carl Hanser Verlag, 1978. 542 p.

Referenses

1. Koselleck R. (2004) Futures Past: On the Semantics of Historical Time. New York: Columbia University Press. 317 p.
2. Laclau E., Mouffe Ch. (1985) Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics. London; New York: Verso, 197 p.
3. Freeden M. (1996) Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach. Oxford: Clarendon Press, 592 p.
4. Hofmannsthal H. von. (1979) Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation. Gesammelte Werke. Reden und Aufsätze II. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, p. 24–41.
5. Mohler A. (1972) Die Konservative Revolution in Deutschland 1918–1932. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 554 p.
6. Møller van den Broek A (1923). Das Dritte Reich. Berlin: Ring-Verlag, 312 p.
7. Spengler O. (1919) Preußentum und Sozialismus. München: C. H. Beck, 99 p.
8. Herf J. (1984) Reactionary Modernism: Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich. Cambridge: Cambridge University Press, 251 p.
9. Schmitt K. (2020). The Concept of the Political. Translated from the German by O. Yudina. Kyiv: Dukh i Litera, 567 pp.
10. Malkina, A. & Pastukhov, A. (2022). The concept of the political and its constitution through the binary dualism of «friend/enemy». Political Science Bulletin, 88, 120–137. doi:https://doi.org/10.17721/2415-881x.2022.88.120-137.
11. Mouffe Ch. (1999) The Challenge of Carl Schmitt. London; New York: Verso, 77 p.
12. Woods R. (1996) The Conservative Revolution in the Weimar Republic. Basingstoke; London: Macmillan Press,198 p.
13. Klemperer K. von. (1962) Konservative Bewegungen zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus. München, 276 p.
14. Sontheimer K. (1962) Antidemokratisches Denken in der Weimarer Republik: Die politischen Ideen des deutschen Nationalismus zwischen 1918 und 1933. München: Nymphenburger Verlagshandlung, 382 p.
15. Scruton R. (2006) A Political Philosophy: Arguments for Conservatism. London; New York: Continuum, 233 p.

16. Dupeux L. (1992) «Kulturpessimismus», Konservative Revolution und Modernität. Politische Romantik und Gegenrevolution. Hrsg. H. A. Winkler. Frankfurt am Main: Suhrkamp, P. 287-310.
17. Jünger E. (1932) Der Arbeiter: Herrschaft und Gestalt. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, 309 p.
18. Bohrer K. H. (1978) Die Ästhetik des Schreckens: Die pessimistische Romantik und Ernst Jüngers Frühwerk. München: Carl Hanser Verlag, 542 p.

UDC 329.11:321.01](091)»19» DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.218–244

Anton Pastukhov
Phd-student of the Departmen of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-7256-521X
e-mail: antonipastukhov@gmail.com

THE CONCEPTUAL-POSITIONAL STATUS OF THE «CONSERVATIVE REVOLUTION» IN THE IDEOLOGICAL TOPOLOGY OF THE TWENTIETH CENTURY

Abstract

This article demonstrates that the 'conservative revolution' is a sui generis phenomenon of the ideological landscape of the 20th century: it cannot, in principle, be reduced to classical conservatism, National Socialism, reactionary conservatism or progressive utopianism. Drawing on the works of A. Müller van den Broek, O. Spengler, E. Jünger and K. Schmitt, and applying R. Koselleck's categorical-conceptual history, M. Friedan's morphological theory of ideologies and the discourse-analytical approach of E. Laclau and S. Mouffe, it has been established that the positional status of this phenomenon is determined by a specific configuration: maximum values along the axes of anti-liberalism, decisionism and palingenesis, alongside a fundamentally minimal level of biological racism, which is not replicated by any other ideological system of the era. The deep metaphysical foundation of conservative-revolutionary thought turns out to be temporal ontology: the rejection of linear, progressively directed time in favour of cyclical or palingenetic time, which constitutes a rejection of the very temporal form of the liberal-Enlightenment project, and not merely its content. A principled demarcation from National Socialism is argued: whilst Nazi anthropology reduced the nation to a racial-biological substrate, the conservative revolution constituted it as a spiritual-cultural organism, which attests to the different ontological foundations and the incompatibility of both phenomena. Within the ideological topography of the twentieth century, the conservative revolution occupies the position of a radical 'third way': not a moderate synthesis between conservatism and revolutionism, but their simultaneous rejection. This specific positioning determines both the breadth

of the phenomenon's intellectual influence and its fundamental ideological ambivalence as an open field of conceptual tension. Against the backdrop of the current crisis of liberal constitutionalism, a conceptually rigorous study of this phenomenon is a prerequisite for understanding contemporary forms of illiberal thought.

Keywords: political ideology; 'conservative revolution'; ideological topology; morphology of ideologies; anti-modernism; reactionary modernism; temporal ontology; decisionism; anti-liberalism; political myth; Weimar Republic; revolutionary conservatism; German political thought; National Socialism; conservatism.

Надійшла до редакції/ Received: 14.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 28.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 32:659.4:004.056 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.245–260

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Сащук Ганна Миколаївна
Доктор політичних наук, професор кафедри
аудіовізуальних медіа НН Інституту журналістики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ,Україна)
https://orcid.org/0000-0002-8827-3569
e-mail: annasashchuk@knu.ua

СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз системних проблем інституціоналізації стратегічних комунікацій у контексті забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах гібридної війни. Обґрунтовано, що формування системи StratCom в Україні упродовж 2014–2024 рр. відбувається не як класичний еволюційний процес, а як реактивно-адаптивна трансформація, безпосередньо зумовлена воєнно-безпековими викликами.

Визначено, що стратегічні комунікації в сучасних умовах набувають статусу функціонального елементу національної безпеки та перетворюються на механізм управління стратегічними наративами, суспільною довірою та інформаційною стійкістю держави. Показано, що однією з ключових проблем інституціоналізації StratCom є інституційна фрагментарність, яка проявляється у недостатній координації між суб'єктами державної комунікаційної політики, відсутності єдиної стратегічної рамки та комунікаційній десинхронізації.

Проаналізовано нормативно-правову невизначеність стратегічних комунікацій та концептуальну дифузію поняття StratCom у вітчизняному політико-правовому просторі. Встановлено, що розмитість понятійного апарату ускладнює практичну реалізацію стратегічних комунікацій та формування цілісної державної комунікаційної політики.

Досліджено вплив цифровізації, алгоритмізації інформаційного середовища, фрагментації аудиторій та системної дезінформації на

трансформацію сучасних стратегічних комунікацій. Обґрунтовано, що інформаційне протиборство дедалі більше переміщується у когнітивну площину, де боротьба за інтерпретацію подій і суспільну довіру стає співмірною із військовим протистоянням.

Окрему увагу приділено проблемам реактивності державної комунікаційної політики, кадрово-експертного дефіциту та суперечності між безпековими потребами держави і демократичними принципами функціонування інформаційного простору. Підсумовується, про необхідність переходу від кризово-реактивної до системно-проактивної моделі стратегічних комунікацій, заснованої на стратегічній когерентності, міжінституційній координації, нормативній визначеності та адаптації StratCom до сучасних когнітивно-інформаційних викликів.

Ключові слова: стратегічні комунікації; інформаційна безпека; гібридна війна; StratCom; інформаційна політика; дезінформація; стратегічний наратив; когнітивні загрози; інформаційне протиборство; державні комунікації; гібридні загрози; інституціоналізація StratCom.

Вступ

Повномасштабна російсько-українська війна суттєво трансформувала роль інформаційного чинника у забезпеченні національної безпеки держави. В умовах гібридного протиборства інформаційний простір перетворюється не лише на середовище комунікації, а й на окремий театр стратегічного впливу, де боротьба за інтерпретацію подій, суспільну довіру та легітимність рішень стає співмірною із військовим протистоянням. У цьому контексті стратегічні комунікації поступово набувають статусу одного з ключових інструментів державної політики у сфері інформаційної безпеки.

У сучасному безпековому середовищі стратегічні комунікації розглядаються як інтегрована система координації слів, дій, символів і наративів держави. У базових документах НАТО зазначається: «Стратегічні комунікації є скоординованим використанням комунікаційної діяльності та спроможностей на підтримку політики, операцій і заходів, спрямованих на досягнення політичних цілей» [1, p. 5]

Водночас ефективність стратегічних комунікацій безпосередньо залежить від узгодженості між політичними рішеннями, практичними діями держави та інформаційним супроводом. Як наголошується у документах NATO StratCom COE: «Слова, образи та дії мають бути узгодженими, щоб уникнути розривів у довірі» (NATO StratCom COE, 2018, p. 12).(NATO StratCom COE, 2018, p. 12). [2, p. 12]

Для України ця проблема набуває особливої актуальності, оскільки формування системи стратегічних комунікацій відбувається не в умовах стабільного інституційного розвитку, а під постійним тиском гібридної

війни, інформаційних операцій, дезінформаційних кампаній та кризових безпекових викликів. Унаслідок цього українська модель стратегічних комунікацій формується переважно як реактивно-адаптивна система, орієнтована на оперативне реагування на зовнішні загрози.

Особливість українського досвіду полягає у тому, що інституціоналізація стратегічних комунікацій відбувається одночасно із трансформацією всієї системи державного управління, сектору безпеки та інформаційної політики. Це формує специфічний тип розвитку StratCom, який доцільно визначити як воєнно-детерміновану модель стратегічних комунікацій. Її характерними рисами є: високий рівень залежності від безпекового контексту; домінування кризової логіки комунікації; пріоритет оперативного реагування над довгостроковим стратегічним плануванням; посилення ролі держави у фор муванні інформаційного порядку денного.

Водночас процес інституціоналізації стратегічних комунікацій в Україні супроводжується низкою системних проблем: інституційною фрагментарністю, нормативно-правовою невизначеністю, кадровим дефіцитом, недостатньою координацією між суб'єктами комунікаційної діяльності, кризою довіри та залежністю від зовнішніх моделей StratCom. Це знижує рівень когерентності державного наративу та ускладнює формування стійкої системи інформаційної безпеки.

Додаткової актуальності дослідженню надає трансформація самого інформаційного середовища під впливом цифровізації, алгоритмізації комунікацій та фрагментації аудиторій. Як зазначає Ю. Габермас: «Публічна сфера дедалі більше фрагментується під тиском медійної диференціації» [3, p. 415].

У таких умовах стратегічні комунікації вже не можуть функціонувати виключно в межах класичної моделі масової комунікації, а потребують адаптації до мережевої, багаторівневої та висококонкурентної інформаційної екосистеми.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення системних проблем інституціоналізації стратегічних комунікацій в Україні в умовах гібридної війни, а також потребою визначення їхнього місця у структурі забезпечення інформаційної безпеки держави.

Проблематика стратегічних комунікацій у сучасному науковому дискурсі розвивається на перетині досліджень інформаційної безпеки, політичної комунікації, медіасистем, військової стратегії та публічної дипломатії. Особливої актуальності вона набула після трансформації характеру сучасних конфліктів, у яких інформаційний вимір дедалі більше визначає ефективність політичного та військового впливу.

У зарубіжній науковій думці концептуальні засади стратегічних комунікацій значною мірою формувалися під впливом безпекових досліджень НАТО та США. У документах NATO StratCom COE стратегічні комунікації розглядаються як інтегрований механізм координації державних повідомлень, дій та символічних практик у межах досягнення стратегічних цілей держави. Особливу увагу дослідники приділяють проблемам когерентності наративу, синхронізації між інституціями та впливу дезінформації на стійкість демократичних суспільств.

Важливе значення для осмислення інституційного виміру комунікацій мають праці Д. С. Галлін та П. Манчіні, які доводять, що структура медіа та комунікаційних систем безпосередньо залежить від типу політичних інститутів і державного управління. На думку дослідників: «Медійні системи глибоко формуються структурою держави та політичних інститутів» [4, p. 8].

Це положення є важливим для аналізу української моделі StratCom, оскільки фрагментарність державного управління безпосередньо відтворюється у сфері стратегічних комунікацій.

Теоретичне осмислення трансформації публічної сфери та кризових змін комунікаційного простору представлено у працях Jürgen Habermas, який пов'язує сучасну еволюцію політичної комунікації із фрагментацією аудиторій, медійною диференціацією та зростанням стратегічної дії у публічній сфері. Дослідник зазначає: «Політична комунікація дедалі більше визначається стратегічною дією, а не комунікативною раціональністю» [3, p. 417].

Проблеми інформаційних впливів, дезінформації та наративного протиборства активно розробляються у працях П. Помаранцев, Д. Патрікаракос, Л. Ґрейвс та інших дослідників сучасної інформаційної екосистеми, які увагу на тому, що у сучасних конфліктах боротьба за наративи набуває стратегічного значення і що війна наративів є такою ж важливою, як і війна зброї [5-7]. Питання взаємозв'язку медіасистем, політичного контексту та інформаційної влади ґрунтовно аналізуються у працях Дж. Харді, який наголошує: «Медійні системи неможливо зрозуміти поза їхнім політичним та економічним контекстом» [8, p.137].

Це положення є важливим для розуміння того, що механічне перенесення західних моделей StratCom без урахування українських політичних, соціальних та безпекових особливостей має обмежену ефективність.

В українському науковому дискурсі проблематика стратегічних комунікацій почала активно розроблятися після 2014 року у зв'язку з російською гібридною агресією та необхідністю трансформації системи інформаційної безпеки держави. Значний внесок у дослідження інформаційної

політики та інформаційної безпеки зробили Г. Почепцов, В. Ліпкан, О. Дзьобань, М. Ожеван, В. Петрик, Є. Магда, Д. Дубов та інші.

Зокрема, Г. Почепцов [9] розглядає стратегічні комунікації як механізм управління масовою свідомістю та формування символічного простору політики, наголошуючи на тому, що сучасні війни дедалі більше переходять у сферу смислів, інтерпретацій та інформаційного впливу. Водночас В. Ліпкан [10] та О. Дзьобань [11] акцентують увагу на взаємозв'язку стратегічних комунікацій та системи забезпечення інформаційної безпеки держави.

Помітне місце у сучасних українських дослідженнях займають питання протидії дезінформації, інформаційно-психологічних операцій, функціонування державних комунікацій у воєнний період та адаптації стандартів НАТО у сфері StratCom. Значна частина цих досліджень орієнтована на прикладний вимір стратегічних комунікацій, однак системний аналіз проблем їх інституціоналізації в умовах гібридної війни все ще залишається недостатньо розробленим.

Попри наявність значного масиву досліджень, у сучасній науковій літературі недостатньо уваги приділено системним суперечностям інституціоналізації StratCom; проблемам координації між державними інституціями; впливу нормативно-правової фрагментарності; кризі стратегічної когерентності; особливостям воєнно-детермінованої моделі стратегічних комунікацій України. Саме необхідність комплексного осмислення цих проблем у контексті інформаційної безпеки держави зумовлює актуальність подальшого дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз системних проблем інституціоналізації стратегічних комунікацій в Україні в умовах гібридної війни та визначення їхнього впливу на забезпечення інформаційної безпеки держави.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить поєднання системного, інституційного, структурно-функціонального, дискурс-аналізу та компаративного підходів, що дало можливість комплексно розкрити проблеми інституціоналізації стратегічних комунікацій у контексті інформаційної безпеки держави. Так, застосування системного методу дозволило розглянути стратегічні комунікації як цілісний елемент механізму забезпечення інформаційної безпеки держави, виявити взаємозв'язок між політичними, інформаційними, безпековими та інституційними компонентами StratCom, а також простежити вплив зовнішніх гібридних загроз на трансформацію державної комунікаційної політики. Інституційний підхід використано для аналізу особливостей формування системи стратегічних комунікацій в Україні, визначення рівня координації між державними інституціями, а

також виявлення структурних суперечностей, пов'язаних із фрагментарністю управління, нормативно-правовою невизначеністю та незавершеністю інституціоналізації StratCom. Структурно-функціональний метод дав змогу охарактеризувати функціональні ролі стратегічних комунікацій у системі державного управління та інформаційної безпеки, зокрема визначити особливості взаємодії між державними органами, сектором безпеки і оборони, медіасередовищем та цифровими платформами в умовах гібридної війни. Метод дискурс-аналізу застосовано для дослідження стратегічних наративів, комунікаційних практик та особливостей формування державного інформаційного дискурсу в умовах воєнного протистояння. Його використання дозволило виявити проблеми когерентності державного наративу, ефекти комунікаційної десинхронізації та специфіку наративної конкуренції в сучасному інформаційному середовищі. Компаративний метод дав можливість зіставити українську модель стратегічних комунікацій із підходами НАТО та західних держав, визначити особливості адаптації євроатлантичних стандартів StratCom в українських умовах, а також виявити суперечності між імпортом зовнішніх моделей і потребою формування власної національної комунікаційної системи. Використання елементів критичного аналізу комунікацій сприяло дослідженню суперечностей між безпековими потребами держави та демократичними принципами функціонування інформаційного простору, зокрема у питаннях централізації інформаційної політики, боротьби з дезінформацією та збереження свободи слова в умовах війни. Комплексне застосування зазначених методів дозволило не лише охарактеризувати сучасний стан стратегічних комунікацій в Україні, а й виявити системні проблеми їх інституціоналізації, визначити особливості воєнно-детермінованої моделі StratCom та окреслити перспективи її подальшого розвитку у структурі забезпечення інформаційної безпеки держави.

Результати дослідження

Формування системи стратегічних комунікацій в Україні упродовж 2014–2024 рр. відбувається в умовах постійного безпекового тиску, що суттєво відрізняє український досвід від класичних моделей інституціоналізації StratCom у державах Західної Європи та Північної Америки. Якщо у більшості країн НАТО стратегічні комунікації формувалися як елемент довгострокової політико-інформаційної координації, то в Україні їх розвиток значною мірою має реактивно-адаптивний характер, зумовлений умовами гібридної війни та необхідністю оперативного реагування на інформаційні загрози.

У сучасному безпековому середовищі стратегічні комунікації дедалі більше розглядаються не лише як інструмент інформаційного супроводу державної політики, а як окремий компонент національної безпеки. У

документах NATO StratCom COE підкреслюється: «Стратегічні комунікації є скоординованим використанням комунікаційної діяльності та спроможностей на підтримку політики, операцій і заходів, спрямованих на досягнення політичних цілей» [1, p. 5].

У цьому визначенні ключовим є поняття coordinated use — координованого використання комунікаційних можливостей держави. Для України проблема координації набуває особливої ваги, оскільки інформаційний простір став одним із центральних напрямів російської гібридної агресії. Як зазначає Георгій Почепцов, сучасна війна дедалі більше переходить у сферу боротьби за інтерпретацію реальності, де контроль над смислами стає важливішим за контроль над територіями. На думку дослідника: «Сучасні війни є війнами смислів, де перемога залежить від здатності формувати необхідну картину світу» [9, с. 27].

Унаслідок цього стратегічні комунікації в Україні поступово трансформуються із допоміжного елементу державної політики у функціональний механізм забезпечення стійкості держави в умовах інформаційного протиборства.

Особливістю українського розвитку є те, що інституціоналізація стратегічних комунікацій відбувається паралельно із реформуванням сектору безпеки і оборони, трансформацією медіасистеми та адаптацією до стандартів НАТО. Це формує специфічну воєнно-детерміновану модель StratCom, основними ознаками якої є: домінування кризової логіки комунікації; пріоритет оперативного реагування; високий рівень залежності від безпекового контексту; посилення ролі державних інституцій у формуванні інформаційного порядку денного.

У цьому контексті особливого значення набуває проблема узгодженості між словами, діями та політичними рішеннями держави. У документах NATO StratCom COE наголошується: «Слова, образи та дії мають бути узгодженими, щоб уникнути розривів у довірі» [2, p. 12).

Для українських умов ця теза є принциповою, оскільки інформаційна війна супроводжується постійними спробами дискредитації державних інституцій, підриву суспільної довіри та дестабілізації інформаційного простору. У таких умовах будь-яка комунікаційна десинхронізація між органами влади створює додаткові можливості для дезінформаційних впливів.

Водночас розвиток стратегічних комунікацій в Україні супроводжується суперечністю між потребою централізації інформаційної політики та необхідністю збереження демократичних принципів функціонування медіасередовища. На це звертає увагу Євген Магда, підкреслюючи, що гібридна війна поєднує військові, інформаційні, політичні та психологічні

інструменти впливу, що ускладнює межу між безпековими потребами та демократичними стандартами функціонування інформаційного простору.

Крім того, сучасне цифрове середовище суттєво змінює саму природу стратегічних комунікацій. Соціальні мережі, алгоритмічне поширення контенту, фрагментація аудиторій та інформаційне перенасичення ускладнюють формування єдиного державного наративу. Як зазначає Jürgen Habermas:«Публічна сфера дедалі більше фрагментується під тиском медійної диференціації» [3, p. 415].

У таких умовах держава частково втрачає монополію на формування інформаційного порядку денного, а стратегічні комунікації перетворюються на сферу постійної наративної конкуренції.

Таким чином, стратегічні комунікації в Україні формуються як складний адаптивний механізм реагування на гібридні загрози, що поєднує безпекові, політичні, інформаційні та соціокультурні виміри. Воєнно-детермінований характер їх розвитку визначає як високий рівень мобілізаційного потенціалу системи StratCom, так і наявність значних структурних суперечностей, пов'язаних із незавершеністю інституціоналізації, кризою координації та нестачею довгострокової стратегічної візії.

Формування системи стратегічних комунікацій в Україні упродовж 2014–2026 рр. відбувається в умовах одночасного безпекового, політичного та інформаційного протистояння, що суттєво впливає на характер їх інституціоналізації. На відміну від більшості країн НАТО, де стратегічні комунікації еволюціонували поступово як складова державного управління, дипломатії та військового планування, українська модель StratCom формується під впливом гібридної війни, що надає їй реактивно-адаптивного характеру.

У цьому контексті стратегічні комунікації перетворюються не лише на інструмент інформаційної політики, а на структурний елемент системи національної безпеки держави. У документах NATO StratCom COE зазначається: «Стратегічні комунікації є скоординованим використанням комунікаційної діяльності та спроможностей на підтримку політики, операцій і заходів, спрямованих на досягнення політичних цілей» [1, p. 5].

Ключовим у цьому визначенні є поняття coordinated use, тобто координованого використання комунікаційних можливостей держави. Саме проблема координації стає однією з центральних системних суперечностей української моделі StratCom.

Як підкреслює Г. Почепцов, сучасна інформаційна війна ґрунтується не лише на поширенні інформації, а на боротьбі за контроль над інтерпретацією реальності:

«Смисли сьогодні стають важливішими за фізичний контроль над простором, оскільки саме вони визначають поведінку масової аудиторії» [9, с. 31].

Унаслідок цього інформаційний простір перетворюється на окремий театр стратегічного протиборства, де ефективність держави залежить від здатності формувати цілісний стратегічний наратив, підтримувати довіру до інституцій та забезпечувати когерентність комунікаційної політики. Водночас українська практика демонструє, що інституціоналізація стратегічних комунікацій супроводжується низкою системних проблем, які мають структурний характер і безпосередньо впливають на стан інформаційної безпеки держави.

Однією з ключових системних проблем розвитку стратегічних комунікацій в Україні є інституційна розпорошеність системи StratCom та відсутність повноцінної координаційної моделі між суб'єктами державної комунікаційної діяльності.

Фактично в Україні сформувалася поліцентрична система стратегічних комунікацій, у межах якої різні державні інституції — Офіс Президента, Міністерство оборони, Міністерство культури та стратегічних комунікацій, Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, структури сектору безпеки й оборони — реалізують власні комунікаційні практики, які не завжди інтегруються в єдину стратегічну рамку.

У цьому контексті особливого значення набуває теза Д. С. Галлін та П. Манчіні: «Медійні системи глибоко формуються структурою держави та політичних інститутів» [4, p. 8].

Український випадок демонструє пряму залежність між незавершеністю державного управління та фрагментарністю комунікаційної системи. Відсутність інтегрованої архітектури StratCom призводить до виникнення ефекту комунікаційної десинхронізації, коли: різні органи влади транслюють відмінні інтерпретації подій; відсутня єдина стратегічна наративна рамка; порушується принцип узгодженості державних меседжів; виникають суперечності між офіційними комунікаційними сигналами.

У документах NATO StratCom COE наголошується: «Слова, образи та дії мають бути узгодженими, щоб уникнути розривів у довірі» [2, p. 12].

Проте в українських умовах така синхронізація реалізується лише частково. Це особливо помітно в кризових ситуаціях, коли різні інституції демонструють неоднакову швидкість реакції, відмінні комунікаційні стилі та різний рівень інформаційної відкритості.

На проблему координації звертає увагу і Дмитро Дубов, який підкреслює, що стратегічні комунікації в Україні тривалий час розвивалися фрагментарно, без формування єдиного інституційного центру управління

комунікаційною політикою держави. Унаслідок цього стратегічні комунікації часто набувають реактивного, а не стратегічного характеру. Держава переважно реагує на вже сформовані інформаційні виклики, а не формує власний проактивний порядок денний.

Другим системним викликом є нормативно-правова фрагментарність та концептуальна розмитість стратегічних комунікацій у вітчизняному політико-правовому просторі.

Попри наявність Доктрини інформаційної безпеки України, Стратегії кібербезпеки, Закону України «Про медіа» та низки інших документів, в Україні досі не сформовано цілісної законодавчої моделі стратегічних комунікацій. Це створює ситуацію, коли різні державні інституції по-різному трактують: функції StratCom; межі комунікаційної діяльності; співвідношення між інформаційною політикою та стратегічними комунікаціями; роль публічної дипломатії; місце інформаційно-психологічних операцій.

Ключовим поняттям тут виступає synchronization (синхронізація), яка передбачає інтеграцію комунікаційної діяльності у загальну систему стратегічного управління державою. Проте в українській практиці спостерігається розрив між декларативним і практичним рівнями реалізації StratCom. Формально стратегічні комунікації визнаються важливим елементом національної безпеки, однак на рівні інституційної практики часто залишаються набором несистемних комунікаційних реакцій. Як зазначає Дж. Харді: «Концептуальна неоднозначність часто призводить до непослідовності політики» [8, p. 63].

Концептуальна невизначеність призводить до термінологічної інфляції, коли поняття стратегічних комунікацій використовується для позначення різних форм державної комунікаційної діяльності без достатньої аналітичної точності. Особливо це проявляється у змішуванні StratCom із: інформаційною політикою; кризовими комунікаціями; публічною дипломатією; медійною політикою; інформаційно-психологічними операціями.

У результаті формується ситуація концептуальної дифузії, що ускладнює як практичну реалізацію StratCom, так і розвиток національної наукової школи стратегічних комунікацій.

Окремий блок системних проблем пов'язаний із трансформацією сучасного інформаційного середовища під впливом цифровізації, алгоритмізації комунікацій та гібридної війни. Російсько-українська війна продемонструвала, що інформаційне протиборство дедалі більше переміщується у сферу когнітивного впливу, де головним об'єктом боротьби стають: суспільна довіра; колективна ідентичність; інтерпретація подій; емоційні реакції аудиторії.

Як зазначає П. Померанцев: «Війна наративів є такою ж важливою, як і війна зброї» [5, p. 128]. У таких умовах стратегічні комунікації виходять далеко за межі класичної інформаційної політики та перетворюються на інструмент управління смисловими конструкціями. Водночас сучасне цифрове середовище характеризується високим рівнем фрагментації аудиторій. Соціальні мережі створюють ефект інформаційних бульбашок, у межах яких різні групи населення споживають відмінні інформаційні потоки та формують різні картини реальності.

На цю проблему звертає увагу Ю. Габермас: «Публічна сфера дедалі більше фрагментується під тиском медійної диференціації» [3, p. 415]. Для України це означає ускладнення процесу формування єдиного державного стратегічного наративу.

Суттєвим викликом залишається й системна дезінформація. У дослідженні NATO StratCom COE (2024) підкреслюється, що російська інформаційна екосистема функціонує як багаторівнева мережа, яка поєднує: державні медіа; цифрові платформи; псевдоекспертні ресурси; бот-мережі; анонімні Telegram-канали. Унаслідок цього формується ефект інформаційного шуму, який ускладнює відокремлення достовірної інформації від маніпулятивного контенту [12, с. 15].

Крім того, алгоритмізація цифрових платформ поступово змінює баланс між державою та медіаплатформами у сфері формування інформаційного порядку денного. Держава дедалі більше залежить від алгоритмів приватних платформ, які визначають видимість контенту та рівень його поширення. Це означає, що стратегічні комунікації більше не можуть реалізовуватися виключно через вертикальні моделі масової комунікації, а потребують адаптації до мережевої багаторівневої інформаційної екосистем.

Висновки

Формування системи стратегічних комунікацій в Україні упродовж 2014–2024 рр. відбувається під безпосереднім впливом гібридної війни, що визначає її реактивно-адаптивний та воєнно-детермінований характер. У таких умовах стратегічні комунікації поступово перетворюються із допоміжного інструменту державної політики на один із ключових механізмів забезпечення інформаційної безпеки держави. Однією з головних проблем інституціоналізації StratCom залишається інституційна фрагментарність, яка проявляється у недостатній координації між державними структурами, несинхронізованості комунікаційних практик та відсутності цілісної стратегічної наративної рамки.

Нормативно-правова невизначеність стратегічних комунікацій та розмитість понятійного апарату ускладнюють формування єдиної державної комунікаційної політики, спричиняють суперечності між окремими

інституціями та посилюють розрив між стратегічним плануванням і практичною реалізацією StratCom. Сучасне цифрове інформаційне середовище суттєво трансформує характер стратегічних комунікацій. Фрагментація аудиторій, алгоритмізація поширення інформації та системна дезінформація переводять інформаційне протиборство у когнітивну площину, де ключового значення набуває боротьба за довіру, інтерпретацію подій і контроль над стратегічними наративами.

Переважання реактивної логіки комунікаційної діяльності над довгостроковим стратегічним плануванням знижує ефективність державної інформаційної політики та ускладнює формування стабільного й послідовного інформаційного дискурсу держави. Розвиток системи стратегічних комунікацій стримується також кадрово-експертним дефіцитом, недостатнім рівнем професіоналізації StratCom та значною залежністю від зовнішньої експертизи й адаптації євроатлантичних моделей.

Подальша інституціоналізація стратегічних комунікацій в Україні потребує переходу від кризово-реактивної до системно-проактивної моделі StratCom, заснованої на стратегічній когерентності, міжінституційній координації, нормативній визначеності та поєднанні безпекових потреб держави з демократичними принципами функціонування інформаційного простору.

Список посилань

1. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Strategic Communications Handbook. Riga: NATO StratCom COE, 2017. 84 p.
2. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Strategic Narrative as a Tool of Strategic Communications. Riga: NATO StratCom COE, 2018. 52 p.
3. Habermas Jürgen. Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? // Communication Theory. 2006. Vol. 16. No. 4. P. 411–426.
4. Hallin D. C., Mancini P. Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. 342 p.
5. Pomerantsev P. This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality. London: Faber & Faber, 2019. 256 p.
6. Patrikarakos D. War in 140 Characters: How Social Media Is Reshaping Conflict in the Twenty-First Century. New York: Basic Books, 2017. 304 p.
7. Graves L. Deciding What's True: The Rise of Political Fact-Checking in American Journalism. New York: Columbia University Press, 2016. 344 p.

8. Hardy J. Critical Political Economy of the Media. London; New York: Routledge, 2014. 248 p.
9. Почепцов Г. Смисли і війни: Україна та Росія в інформаційній і смисловій війнах. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 316 с.
10. Ліпкан В. Інформаційна безпека України. Київ: КНТ, 2009. 576 с.
11. Дзьобань О. Філософія інформаційного права: світоглядні й загальнотеоретичні засади. Харків: Майдан, 2013. 360 с.
12. NATO StratCom COE. War on All Fronts: How the Kremlin's Media Ecosystem Broadcasts the War in Ukraine. Riga: NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2024. 97 p.

References

1. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2017). Strategic communications handbook. Riga, Latvia: NATO StratCom COE. 84 p.
2. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. (2018). Strategic narrative as a tool of strategic communications. Riga, Latvia: NATO StratCom COE. 52 p.
3. Habermas, J. (2006). Political communication in media society: Does democracy still enjoy an epistemic dimension? Communication Theory, 16(4), 411–426.
4. Hallin, D. C., & Mancini, P. (2004). Comparing media systems: Three models of media and politics. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press. 342 p.
5. Pomerantsev P,. (2019). This is not propaganda: Adventures in the war against reality. London, United Kingdom: Faber & Faber. 256 p.
6. Patrikarakos, D. (2017). War in 140 characters: How social media is reshaping conflict in the twenty-first century. New York, NY: Basic Books. 304 p.
7. Graves, L. (2016). Deciding what's true: The rise of political fact-checking in American journalism. New York, NY: Columbia University Press. 344 p.
8. Hardy, J. (2014). Critical political economy of the media. London, United Kingdom; New York, NY: Routledge. 248 p.
9. Pochepsov, G. (2016). Smysly i viiny: Ukraina ta Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh [Meanings and wars: Ukraine and Russia in information and semantic wars]. Kyiv, Ukraine: Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 316 p.

10. Lipkan, V. (2009). Informatsiina bezpeka Ukrainy [Information security of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: KNT. 576 p.
11. Dzyodan, O. (2013). Filosofiia informatsiinoho prava: Svitohliadni y zahalnoteoretychni zasady [Philosophy of information law: Worldview and general theoretical foundations]. Kharkiv, Ukraine: Maidan. 360 p.
12. NATO StratCom COE. (2024). War on all fronts: How the Kremlin's media ecosystem broadcasts the war in Ukraine. Riga, Latvia: NATO Strategic Communications Centre of Excellence. 97 p.

UDC 32:659.4:004.056 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.245–260

Hanna Sashchuk
Doctor of Political Sciences, Professor of the Department of Audiovisual Media, Educational and Scientific Institute of Journalis
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-8827-3569
e-mail: annasashchuk@knu.ua

SYSTEMIC PROBLEMS OF THE INSTITUTIONALIZATION OF UKRAINE'S STRATEGIC COMMUNICATIONS UNDER CONDITIONS OF HYBRID WARFARE

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the systemic problems of the institutionalization of strategic communications in the context of ensuring the state's information security under conditions of hybrid warfare. It is substantiated that the formation of the StratCom system in Ukraine during 2014–2024 has not followed a classical evolutionary model, but rather a reactive-adaptive transformation directly conditioned by military and security challenges.

It is determined that, under contemporary conditions, strategic communications acquire the status of a functional element of national security and transform into a mechanism for managing strategic narratives, public trust, and the information resilience of the state. It is demonstrated that one of the key problems in the institutionalization of StratCom is institutional fragmentation, manifested in insufficient coordination among actors of state communication policy, the absence of a unified strategic framework, and communication desynchronization.

The study analyzes the regulatory and legal uncertainty of strategic communications as well as the conceptual diffusion of the notion of StratCom within the domestic political and legal space. It is established that the vagueness of the conceptual apparatus complicates the practical implementation of strategic communications and the formation of a coherent state communication policy.

The influence of digitalization, the algorithmization of the information environment, audience fragmentation, and systemic disinformation on the transformation of contemporary strategic communications is examined. It is substantiated that information confrontation is increasingly shifting into the cognitive sphere, where the struggle for the interpretation of events and public trust becomes comparable to military confrontation.

Particular attention is devoted to the problems of the reactive nature of state communication policy, the shortage of qualified personnel and expert capacity, as well as the contradiction between the security needs of the state and the democratic principles governing the functioning of the information space. The article concludes by emphasizing the necessity of transitioning from a crisis-reactive to a systemic-proactive model of strategic communications based on strategic coherence, interinstitutional coordination, regulatory certainty, and the adaptation of StratCom to contemporary cognitive and informational challenges.

Keywords: strategic communications; information security; hybrid warfare; StratCom; information policy; disinformation; strategic narrative; cognitive threats; information confrontation; state communications; hybrid threats; institutionalization of StratCom.

Надійшла до редакції/ Received: 11.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 26.02.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 347.77:32.019.5:355.40 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.261–280

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Лавріненко Вадим Олексійович
Аспірант кафедри політології та загальноправових дисциплін
Національний університет «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна)
https://orcid.org/0009-0006-6966-3795
e-mail: vadymlavrinenko.official@gmail.c

Волобуєв Владислав Владиславович
Кандидат філософських наук, доцент кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національний університет «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-2515-7878
e-mail: mcmarvel44@gmail.com

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Резюме

У статті досліджується феномен використання порушень прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу в умовах гібридної агресії Російської Федерації проти України. У роботі обґрунтовано, що в умовах цифровізації права інтелектуальної власності трансформуються з механізму правового захисту у інструмент контролю над інформаційними потоками, який може бути інструменталізований у процесах інформаційного впливу. Запропоновано концепт нормативної асиметрії, під якою розуміється селективне застосування правових норм залежно від політичних і стратегічних інтересів держави, що створює передумови для системного використання порушень прав інтелектуальної власності.

На основі аналізу кейсів (урядовий акт РФ № 299, піратський кінопрокат, інформаційна операція «Doppelganger», діпфейк відео, використання платформи TikTok та трансформація українського музичного контенту) виявлено багаторівневий характер таких практик — від інституційного до культурно-символічного рівня. Доведено, що порушення прав

інтелектуальної власності дозволяє створювати, модифікувати та масштабувати маніпулятивний контент, підвищуючи ефективність інформаційного впливу.

Встановлено, що такі практики мають комплексні наслідки для національної безпеки, зокрема підривають довіру до інформаційного середовища та державних інституцій, сприяють маніпулюванню громадською думкою, викривленню інформаційної картини реальності, деморалізації населення, а також ведуть до культурної експансії та ерозії національної ідентичності.

Зроблено висновок, що порушення прав інтелектуальної власності слід розглядати не лише як правове явище, а як системний інструмент інформаційного впливу та фактор національної безпеки. Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом ролі цифрових платформ, алгоритмічних систем та штучного інтелекту у поширенні маніпулятивного контенту, а також з розробкою ефективних механізмів протидії таким практикам.

Ключові слова: інтелектуальна власність; авторське право; інформаційні операції; дезінформація; гібридна війна; російсько-українська війна; соціальні мережі; діпфейк.

Вступ

У сучасних політичних конфліктах інформаційний вимір набуває дедалі більшої ваги, трансформуючи як характер протистояння, так і інструменти впливу на суспільну свідомість. Поряд із традиційними засобами інформаційного впливу, такими як пропаганда чи дезінформація, дедалі активніше використовуються більш приховані та гнучкі механізми, здатні поєднувати правові, медійні та політичні аспекти. Одним із таких механізмів є порушення прав інтелектуальної власності, яке виходить за межі суто юридичної проблематики та набуває ознак інструмента інформаційного впливу.

Особливої актуальності це питання набуває в умовах гібридних конфліктів, зокрема, у контексті російсько-української війни, де інформаційні операції спрямовані не лише на поширення вигідних наративів, але й на маніпуляцію джерелами інформації, їхнім змістом та контекстом. Незаконне використання медіаконтенту, його вибіркове цитування, перекручування або масове тиражування без дотримання авторських прав створює ілюзію достовірності, підсилює вплив дезінформаційних повідомлень і сприяє легітимізації маніпулятивних інтерпретацій.

У межах даного дослідження основна увага зосереджується на аналізі найбільш показових і поширених випадків використання Росією порушень прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу в

контексті гібридної агресії проти України. Обрані приклади дають змогу простежити ключові механізми та форми такого використання, а також оцінити їхню роль у сучасному інформаційному протистоянні. Особливу увагу приділено цифровому середовищу, зокрема соціальним мережам, вебсайтам та іншим онлайн-платформам, що забезпечують швидке поширення контенту та підсилюють ефект інформаційного впливу.

Попри зростання уваги до проблем інформаційної безпеки та гібридних загроз, питання використання порушень прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу залишається недостатньо дослідженим у межах політичної науки. Наявні дослідження здебільшого зосереджуються або на правових аспектах захисту інтелектуальної власності, або на загальних механізмах інформаційної війни, залишаючи поза увагою перетин цих двох площин.

Окремі аспекти використання контенту з порушенням прав інтелектуальної власності в умовах інформаційного протистояння досліджуються у межах суміжних наукових напрямів. Зокрема, проблематика авторського права в цифровому середовищі розглядається у працях Бернта Гугенхольца та Жуана Педру Кінтайша, які аналізують трансформацію правових режимів у контексті онлайн-комунікації. Памела Самюелсон підкреслює, що авторське право за своєю суттю є інструментом регулювання обігу інформації та контролю за її поширенням.

У межах досліджень інформаційного впливу та цифрових медіа важливе значення мають роботи Роберта Чесні та Даніеля Цитрон, а також Крістіана Ваккарі і Ендрю Чедвіка, які розглядають діпфейк як інструмент політичної маніпуляції. Роль цифрових платформ у поширенні контенту досліджує Тарлтон Гіллеспі, а специфіку коротких відеоформатів і ремікскультури — Маркус Бьош та Том Дівон. Водночас аналітичні дослідження EU DisinfoLab, DFR Lab, ISD та Bellingcat висвітлюють конкретні інформаційні операції Росії, зокрема «Doppelganger», демонструючи використання клонування медіа та несанкціонованого відтворення контенту як інструменту впливу.

Серед українських дослідників окремі аспекти інформаційного впливу в умовах гібридної війни, а також його механізми розглядаються у працях Ігоря Буряченко та Олександра Зіменко. Сучасні трансформації російських дезінформаційних кампаній досліджує Роман Осадчук, який на основі аналізу відкритих джерел розкриває еволюцію тактик інформаційного впливу після початку повномасштабної агресії. Водночас у вітчизняній науці питання поєднання прав інтелектуальної власності та інформаційних операцій лише починає формуватися як окремий напрям дослідження.

Отже, наявні наукові праці охоплюють окремі складові проблеми — права інтелектуальної власності, інформаційний вплив, цифрові платформи та дезінформацію, однак їхній перетин, а саме використання прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу в умовах російсько-української війни, залишається недостатньо комплексно дослідженим, що зумовлює актуальність даної роботи.

Метою дослідження є комплексний аналіз використання Росією порушень прав інтелектуальної власності як засобу інформаційного впливу в контексті гібридної агресії проти України, а також визначення ключових механізмів такого використання, пов'язаних із ним загроз національній безпеці та оцінка можливих наслідків такого впливу.

Методи дослідження

У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів. Зокрема, методи аналізу та синтезу застосовано для узагальнення наукових підходів до розуміння інформаційного впливу та порушень прав інтелектуальної власності. Системний підхід дозволив розглянути ці явища не ізольовано, а як складову ширших процесів політичного протистояння та забезпечення національної безпеки. Порівняльний метод використано для виявлення спільних і відмінних рис у різних практиках інформаційного впливу. Окрему увагу приділено кейс-стаді, що дало змогу проаналізувати конкретні приклади використання контенту з порушенням прав інтелектуальної власності. Для виявлення та аналізу таких прикладів використано елементи OSINT (Open Source Intelligence), що передбачає дослідження відкритих джерел інформації, зокрема матеріалів соціальних мереж, вебсайтів та інших онлайн-платформ. Контент-аналіз застосовано для дослідження характеру таких матеріалів, способів їх адаптації та поширення. Узагальнення отриманих результатів здійснювалося за допомогою індукції та дедукції, що дозволило сформулювати *висновки* щодо потенційних ризиків і наслідків. Для оцінки можливих загроз у перспективі використано елементи прогностичного підходу.

Результати дослідження

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну, а разом з цим зростання кількості регіональних і глобальних конфліктів у світі свідчать про трансформацію сучасних форм як внутрішнього, так і міждержавного протистояння. Надзвичайно важливе значення у таких конфліктах відіграє інформаційна складова, яка дедалі більше визначає динаміку політичних процесів та впливає на сприйняття подій як усередині держав, так і на міжнародному рівні [1, с. 27].

Еволюція цифрових технологій, поширення соціальних мереж та стрімкий розвиток інструментів штучного інтелекту (ШІ) суттєво

ускладнюють характер інформаційних операцій: контент стає технологічно складнішим і реалістичнішим, а швидкість його поширення зростає, що сприяє масштабуванню маніпулятивної інформації. У цьому контексті порушення прав інтелектуальної власності перестає бути виключно правовим деліктом і набуває ознак інструменту інформаційно-політичного впливу.

Йдеться насамперед про практики використання, модифікації та поширення об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласників з метою досягнення політичних або стратегічних цілей. У межах інформаційних кампаній такі практики можуть застосовуватися для формування, трансформації або маніпулювання громадською думкою, а також для підсилення інформаційного тиску на цільові аудиторії.

Для подальшого аналізу доцільно уточнити зміст ключових понять — інформаційного впливу та прав інтелектуальної власності.

Інформаційний вплив — це цілеспрямоване поширення, модифікація або інтерпретація інформації з метою формування, зміни чи підсилення поглядів, думок, переконань, цінностей та поведінки певної аудиторії для подальшої трансформації її поведінкової реакції на події, що відбуваються [2, с. 31].

Важливо зазначити, що це не завжди дезінформація, а ширше явище, яке може включати і правдивий, і маніпулятивно поданий контент. У політичних протистояннях інформаційний вплив виступає як інструмент боротьби за легітимність, підтримку населення, міжнародну репутацію, деморалізацію опонента.

Базові засади охорони прав інтелектуальної власності закріплені у низці міжнародно-правових актів, ключове місце серед яких займає Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів (далі — Бернська конвенція), прийнята у 1886 році та неодноразово переглянута. Вона визначає об'єкти охорони як результати літературної, художньої та наукової діяльності (стаття 2), а також встановлює систему виключних прав автора, зокрема право на відтворення (стаття 9), переклад (стаття 8) та адаптацію (стаття 12), що забезпечують контроль над використанням твору [3].

Подальший розвиток цих положень відбувся у Договорі Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право (WIPO Copyright Treaty), який адаптував механізми захисту до цифрового середовища. Зокрема, стаття 8 цього договору закріплює право на доведення твору до загального відома, включаючи можливість контролювати доступ до нього через мережу Інтернет [4].

Водночас система прав інтелектуальної власності не обмежується авторським правом і включає також об'єкти промислової власності, що

разом формують комплексний режим правового контролю над створенням, використанням і поширенням знань, технологій та інформаційного контенту. У цьому сенсі права інтелектуальної власності можуть розглядатися як механізм регулювання доступу до інформаційних ресурсів.

У сучасному цифровому середовищі ці механізми виходять за межі суто правового регулювання та набувають нових функціональних характеристик [5]. З огляду на те, що права інтелектуальної власності забезпечують контроль над створенням, трансформацією та поширенням контенту і технологій, вони можуть використовуватися не лише для захисту інтересів правовласників, але й як інструмент впливу на інформаційні потоки. Зокрема, це проявляється у використанні захищених об'єктів для створення та поширення маніпулятивного контенту — через меми, ремікси, діпфейки та інші форми трансформації інформації.

З огляду на викладені теоретичні положення, подальший аналіз здійснюється у межах системного підходу та базується на методі кейс-стаді, що дозволяє дослідити практики використання Російською Федерацією порушень прав інтелектуальної власності як інструменту гібридної агресії. З цією метою розглядається низка взаємопов'язаних кейсів, що відображають різні рівні та форми реалізації цього явища.

Відібрані приклади охоплюють як інституційний рівень, представлений змінами у правовому регулюванні, так і цифрові практики створення та поширення контенту, включаючи використання штучного інтелекту (ШІ), соціальних мереж та комплексних інформаційних операцій. Такий підхід дозволяє простежити еволюцію механізмів інформаційного впливу — від нормативної легітимізації порушень прав інтелектуальної власності до їх масового та стратегічного застосування у медійному просторі. Це, своєю чергою, створює підґрунтя для аналізу їхньої ролі у формуванні сучасного інформаційного середовища.

Кейс-стаді

Кейс 1. Урядовий акт Російської Федерації № 299

Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 року поряд із військовими діями відбувалася активізація правових, економічних та інформаційних інструментів протистояння. Уже на початковому етапі конфлікту російська держава вдалася до трансформації підходів у сфері інтелектуальної власності, що свідчить про стратегічний характер таких рішень. Зокрема, було ухвалено низку нормативних актів, спрямованих на послаблення захисту прав іноземних правовласників, що дозволило створити правові передумови для використання об'єктів інтелектуальної власності без їх згоди. У цьому контексті особливого значення набуває урядовий акт № 299 від 6 березня 2022 року «Про внесення зміни

в пункт 2 методики визначення розміру компенсації…», який став одним із перших прикладів інституціоналізації відповідних практик.

Суть зазначеного акту полягає у запровадженні спеціального режиму використання об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласників із так званих «недружніх держав». Документ передбачає можливість використання патентів, корисних моделей і промислових зразків без виплати компенсації, встановлюючи її розмір на рівні 0%. Це фактично легітимізувало використання об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласників із «недружніх держав». У цьому випадку правове регулювання не просто модифікується, а використовується як інструмент адаптації до умов конфлікту, що дозволяє державі отримувати доступ до інформаційних і культурних ресурсів без дотримання загальноприйнятих міжнародних стандартів, зокрема закріплених у Бернській конвенції.

У контексті російсько-української війни доцільно говорити про формування явища, яке можна визначити як нормативну асиметрію у сфері інтелектуальної власності. Під цим поняттям пропонується розуміти селективне застосування та інструменталізацію правових норм, за якої їх дотримання підпорядковується політичним, економічним або стратегічним інтересам держави.

Нормативна асиметрія проявляється у двох взаємопов'язаних вимірах. По-перше, вона створює інституційні умови для легітимізації практик використання об'єктів інтелектуальної власності без згоди правовласників на внутрішньому рівні, що призводить до їх масштабного використання. По-друге, вона формує структурну нерівність у міжнародному інформаційному просторі, де одні актори дотримуються правових норм, тоді як інші отримують можливість їх ігнорувати без пропорційних наслідків.

У контексті інформаційного впливу такі механізми створюють передумови для використання захищених об'єктів у процесах створення, модифікації та поширення контенту без правових обмежень, що може інтегруватися у ширші інформаційні операції. Таким чином, нормативна асиметрія не лише підриває ефективність міжнародної системи захисту інтелектуальної власності, але й виступає одним із інструментів інформаційного впливу в умовах гібридної агресії.

Кейс 2. Піратський кінопрокат у Росії

Якщо попередній кейс демонструє інституційне закріплення нормативної асиметрії у сфері інтелектуальної власності, то подальший аналіз дозволяє простежити її практичну реалізацію на рівні ринкових і медійних практик, зокрема в кіноіндустрії.

Показовим прикладом є практика незаконного обігу іноземного аудіовізуального контенту на території Російської Федерації після

початку повномасштабної агресії проти України у 2022 році. Після виходу з російського ринку провідних правовласників, зокрема «The Walt Disney Company», «Warner Bros.», «Sony Pictures», «Paramount» та «Universal Pictures», у країні сформувався паралельний механізм доступу до західного кіно, що часто базувався на несанкціонованому копіюванні та публічному показі фільмів, що відзначалося у матеріалах Reuters та BBC News. Зокрема, у 2022–2023 роках російські кінотеатри застосовували практику так званого «передсеансового обслуговування», у межах якої перед демонстрацією формально дозволених стрічок показувалися піратські копії нових голлівудських релізів, таких як «Barbie», «Avatar: The Way of Water» чи «The Batman» [5]. Паралельно спостерігалося різке зростання онлайн-піратства, включно з поширенням фільмів через нелегальні стримінгові сервіси та торрент-платформи, що фактично компенсувало відсутність легального доступу до контенту, як зазначалося у публікаціях.

У цьому контексті порушення прав інтелектуальної власності (передусім авторського права) набуває не лише економічного, але й політичного значення: воно використовується як інструмент адаптації до санкційного тиску та підтримання внутрішньої культурної стабільності шляхом збереження доступу до популярного західного контенту. Більше того, така практика виконує функцію інформаційного впливу, оскільки дозволяє державі або пов'язаним із нею суб'єктам контролювати умови доступу до іноземного культурного продукту, поєднуючи його з локальними наративами та інформаційним середовищем.

Відсутність ефективного правозастосування або фактична толерантність до піратства свідчить про трансформацію прав інтелектуальної власності з механізму правової охорони у гнучкий інструмент державної політики, який може бути свідомо ігнорований або використаний для досягнення стратегічних цілей, зокрема у межах інформаційного впливу в умовах гібридної агресії.

Кейс 3. Інформаційна операція «Doppelganger»

Якщо у попередньому кейсі порушення прав інтелектуальної власності проявляються як інструмент ринкової адаптації, то у наступному вони постають як складова висококоординованих інформаційних операцій, спрямованих на системне маніпулювання інформаційним середовищем.

Сучасні інформаційні операції характеризуються високим рівнем координації, технологічної складності та стратегічного планування. У цьому контексті показовим є приклад інформаційної операції «Doppelganger», яка була спрямована на системне маніпулювання інформаційним простором у країнах Європи.

Зазначена операція полягала у створенні клонованих версій відомих медіа, зокрема таких видань, як Le Monde, The Guardian, Ansa, Der Spiegel та Fox News. Імітація здійснювалася через використання альтернативних доменних імен, візуально та структурно схожих на оригінальні ресурси, що дозволяло створювати ефект достовірності. Метою кампанії було:

- підірвати підтримку України після початку повномасштабної агресії Російської Федерації, зокрема через дискредитацію українського керівництва;
- посилити соціально-політичні розбіжності у країнах, що підтримують Україну, шляхом поширення наративів про неефективність санкційної політики та допомоги Україні [6; 7].

Викриття цієї операції здійснювалося дослідницькими організаціями, зокрема EU DisinfoLab, DFRLab, ISD а також компанією Meta. За результатами розслідувань встановлено участь низки російських організацій, включаючи «ООО «ГК СТРУКТУРА»», «ООО «Агентство социального проектирования»» та «ООО «Аргон Лабс»», які, за даними дослідників, пов'язані з державними інституціями Російської Федерації, зокрема адміністрацією президента [8. с. 217].

На підроблених ресурсах системно поширювалися фальшиві статті, відеоматеріали та інші інформаційні продукти, що імітували контент авторитетних джерел. Така практика передбачає несанкціоноване відтворення, модифікацію та використання елементів медіаконтенту, що може кваліфікуватися як порушення прав інтелектуальної власності (зокрема авторських і суміжних прав). Водночас операція мала комплексний характер і поєднувала використання вебсайтів, соціальних мереж (зокрема X (Twitter), Facebook та Instagram) та рекламних інструментів для масштабування дезінформації.

Причинно-наслідковий механізм цієї операції полягає у поєднанні порушень прав інтелектуальної власності з технологіями імітації медіа. Незаконне відтворення дизайну, структури та контенту відомих медіа створює ілюзію достовірності, що знижує критичне сприйняття інформації аудиторією. Це, у свою чергу, підвищує ефективність поширення дезінформації та дозволяє інтегрувати маніпулятивні повідомлення у звичне інформаційне середовище користувачів.

Таким чином, кейс «Doppelganger» демонструє, що порушення прав інтелектуальної власності можуть виступати не лише технічним засобом створення контенту, але й функціональним елементом інформаційних операцій. У цьому випадку вони виконують роль інструменту легітимації дезінформації через імітацію авторитетних джерел, що суттєво підсилює вплив на громадську думку.

Кейс 4. Діпфейк В. Зеленського

Якщо у попередньому кейсі порушення прав інтелектуальної власності виступають складовою скоординованих інформаційних операцій, то у наступному вони постають як елемент децентралізованих цифрових практик, де поєднання з технологіями штучного інтелекту суттєво підсилює їхній впливовий потенціал.

Сучасні інформаційні операції дедалі частіше передбачають використання технологій штучного інтелекту, зокрема діпфейку — методики синтезу зображення та голосу, що базується на обробці значних масивів аудіовізуальних даних. Використання таких технологій дозволяє створювати похідні аудіовізуальні твори шляхом модифікації існуючого контенту, що може становити порушення прав інтелектуальної власності (зокрема авторських і суміжних прав), а також прав на зображення особи [15, с. 1192].

Ефективність діпфейку у контексті інформаційного впливу зумовлена здатністю поєднувати візуальну або аудіальну достовірність із можливістю повного контролю над змістом повідомлення. Це створює передумови для формування переконливих, але маніпулятивних інформаційних продуктів, які складно ідентифікувати як фальсифіковані на початковому етапі поширення.

Показовим прикладом є поширення у березні 2022 року відеозвернення Президента України В. Зеленського, у якому він нібито закликав до капітуляції України. За наявними відкритими даними, первинне розміщення цього повідомлення було зафіксовано 16 березня 2022 року. Дослідники зазначають, що спочатку було зламано новинну стрічку ефіру телеканалу «Україна 24», де транслювалися фейкові текстові повідомлення нібито від імені президента. Згодом на вебресурсах та пов'язаних онлайн-платформах почали поширюватися відеоматеріали з використанням діпфейку, які імітували офіційне звернення, в якому він закликав до капітуляції [9, с. 12].

Одним із перших задокументованих зовнішніх каналів ретрансляції був прокремлівський Telegram-канал «Operational». Подальше поширення відбувалося через екосистему соціальних мереж і месенджерів, передусім той самий Telegram, а також VK, де контент швидко тиражувався проросійськими інформаційними каналами, набуваючи вірусного характеру [10].

Причинно-наслідковий механізм цієї операції полягає у поєднанні порушень прав інтелектуальної власності з технологіями імітації. Незаконне використання аудіовізуального образу, голосу та елементів медіаконтенту створює ефект автентичності, що знижує рівень критичного сприйняття інформації аудиторією. Це, у свою чергу, підвищує ефективність поширення маніпулятивних повідомлень і дозволяє інтегрувати їх у звичне інформаційне середовище.

Особливістю цього кейсу є його спрямованість не лише на дезінформацію, але й на досягнення конкретного психологічного ефекту — деморалізацію військових і цивільного населення, підрив довіри до офіційних джерел комунікації та створення стану інформаційної невизначеності. Як зазначають Р. Чесні та Д. Цитрон, діпфейк створює можливість формування переконливих, але маніпулятивних повідомлень, які можуть впливати на сприйняття реальності навіть за умови їх подальшого спростування [11, с. 1772].

У ширшому контексті цей кейс свідчить про трансформацію порушень прав інтелектуальної власності з правового делікту у вразливість цифрового інформаційного середовища, яка може бути цілеспрямовано експлуатована у межах гібридної агресії. Відсутність чітких механізмів встановлення джерела походження контенту, складність юрисдикційного переслідування та висока швидкість поширення інформації суттєво підсилюють ефективність таких практик.

Кейс 5. TikTok як платформа поширення маніпулятивного контенту

Якщо технології діпфейку демонструють високий рівень технологічної складності інформаційного впливу, то наступний рівень його реалізації пов'язаний із масовим поширенням трансформованого контенту у соціальних мережах, таких як TikTok, що забезпечують швидке масштабування навіть найпростіших форм маніпулятивного контенту [12, с. 1].

Платформа TikTok стала одним із ключових середовищ поширення політичного контенту в українському інформаційному просторі, зокрема через діяльність Р. Ф. Використовуються фрагменти відео, які комбінуються у нові повідомлення шляхом монтажу, накладання аудіо- та візуальних ефектів. Дана трансформаційність дозволяє суттєво змінювати зміст оригінального контенту, надаючи йому нових політичних або ідеологічних інтерпретацій. У більшості випадках такі матеріали створюються без дозволу правовласників, що може розглядатися як порушення виключних прав на відтворення та адаптацію, закріплених у Бернській конвенції.

Протягом перших трьох місяців після вторгнення РФ у лютому 2022 року, відео під хештегом #Україна набрали 36,9 млрд. переглядів, а кількість окремих відео сягнула 88 млн. переглядів [13, с. 5081]. Специфіка дій РФ — швидке вірусне розповсюдження коротких роликів, переважно через ймовірне використання численних бот-мереж. Алгоритмічна персоналізація та активне використання ремікс-культури — створюють сприятливі умови для використання чужого контенту без дотримання норм авторського права.

Особливо показовими є російські інформаційні кампанії у межах яких поширювалися відео з використанням кадрів бойових дій, архівних записів або матеріалів із новинних джерел. Відео супроводжувалися зміненими підписами, музичним супроводом або монтажем, що спотворював їх первинний контекст з метою здійснення емоційного впливу та формування потрібних наративів [14].

Конкретним прикладом є масове поширення на платформі TikTok відеоматеріалів із зображенням масових поховань та кладовищ на території України після 24 лютого 2022 року. Подібні ролики фіксувалися в межах російських інформаційних кампаній, та були спрямовані на формування емоційно насичених наративів щодо масштабів людських втрат з боку України [10]. У цьому випадку поєднуються два ключові механізми інформаційного впливу:

- несанкціоноване використання візуального контенту, яке забезпечує швидке виробництво великої кількості матеріалів без значних ресурсних витрат;
- трансформація контексту, яка дозволяє надавати таким матеріалам нових смислів відповідно до цілей інформаційної кампанії.

З правової точки зору такі дії можуть розглядатися як порушення виключних прав на відтворення та адаптацію творів, закріплених у Бернській конвенції, оскільки відбувається несанкціоноване копіювання та трансформація контенту.

Кейс 6. Трансформація та незаконне використання українського музичного контенту

Наступний дозволяє перейти до аналізу культурно-символічного рівня інформаційного впливу, де порушення прав інтелектуальної власності поєднуються з переінтерпретацією культурних смислів.

Показовими у цьому контексті є випадки несанкціонованого використання українських музичних творів у російських медіапродуктах. Зокрема, пісня Христини Соловій «Тримай» була використана без згоди правовласниці у російському льодовому шоу, що належить дружині речника президента Р. Ф. Зміст пісні зазнав трансформації, що дозволило інтегрувати твір у новий ідеологічний контекст [15]. Аналогічно, пісню Злати Огнєвич «За лісами, горами» було перекладено та змінено з подальшим використанням у політичних заходах, пов'язаних із партією «Єдина Росія» [16]. Подібні випадки відбулися з піснями Кузьми Скрябіна «Мам» та «Спи собі сама», Океану Ельзи «Обійми» та «Не твоя війна», Вєрки Сердючки (Андрія Данилка) «Горілка» та ін.

У зазначених випадках порушення виключних прав на відтворення та адаптацію творів поєднується з їх цілеспрямованою змістовою

трансформацією, що відповідає логіці сучасних інформаційних операцій. Використання знайомих аудиторії культурних продуктів створює ефект впізнаваності та довіри, що підсилює сприйняття трансформованих повідомлень навіть за умови зміни їхнього первинного змісту.

Таким чином, несанкціоноване використання музичних творів слід розглядати не лише як порушення норм Бернської конвенції, але і як інструмент інформаційного впливу, спрямований на переінтерпретацію культурних смислів та легітимацію пропагандистських наративів через використання вже наявного культурного капіталу.

Несанкціоноване використання музичного контенту виступає інструментом культурної експансії, оскільки стирає межі між автентичними та трансформованими культурними смислами, сприяє їх переінтерпретації у вигідному для суб'єкта впливу ключі та створює ризики для збереження національної ідентичності, що безпосередньо пов'язано із загрозами національній безпеці України.

Розглянуті кейси демонструють, що порушення прав інтелектуальної власності в умовах сучасного політичного протистояння набуває багаторівневого характеру — від державної політики та нормативного регулювання до децентралізованих цифрових практик, технологічно складних маніпуляцій та культурно-символічних форм впливу. Це дозволяє розглядати їх не лише як правове явище, але і як системний інструмент інформаційного впливу, який функціонує на різних рівнях гібридної агресії.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що порушення прав інтелектуальної власності в умовах сучасного політичного протистояння, зокрема російсько-української війни, набуває якісно нових функціональних характеристик і виходить за межі традиційного правового розуміння. Під нормативною асиметрією у сфері інтелектуальної власності пропонується розуміти вибіркове застосування та інструменталізацію правових норм, за якої їх дотримання підпорядковується політичним і стратегічним інтересам держави. Обґрунтовано, що в цифровому середовищі права інтелектуальної власності трансформуються з механізму правового захисту у інструмент контролю над інформаційними потоками, який може бути використаний у процесах інформаційного впливу.

Аналіз особливостей російського інформаційного впливу показав, що сучасні інформаційні операції характеризуються комплексністю, багаторівневістю та високим рівнем адаптивності, поєднуючи правові, технологічні, медійні та культурні інструменти впливу. Їхньою ключовою особливістю є використання як достовірної, так і маніпулятивної інформації, масштабованої через цифрові платформи та підсиленої технологіями

штучного інтелекту, що дозволяє здійснювати системний вплив на інформаційне середовище, громадську думку та, в перспективі, національну безпеку держав. У цьому контексті порушення прав інтелектуальної власності виступає ефективним інструментом, що дозволяє створювати та масштабувати маніпулятивні повідомлення, змінюючи їх зміст, контекст і джерело. Усе вищеназване відповідає логіці гібридної війни, де інформаційний вплив не відокремлений, а синхронізований з іншими інструментами.

У ході дослідження було виокремлено ключові механізми використання контенту з порушенням авторського права, серед яких: нормативна легітимізація (на прикладі урядового акту РФ № 299), інституціоналізація піратського аудіовізуального контенту, реалізація скоординованих інформаційних операцій («Doppelganger»), застосування технологій штучного інтелекту (діпфейк), масове поширення трансформованого контенту в соціальних мережах та незаконне використання трансформованих музичних творів. Сукупність цих практик свідчить про системний характер використання порушень прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу.

Виявлено ключові наслідки таких практик для інформаційної та національної безпеки, зокрема: підрив довіри до інформаційного середовища та державних інституцій; формування когнітивної невизначеності; маніпулювання громадською думкою та політичними процесами; викривлення інформаційної картини реальності; деморалізація та психологічна дестабілізація населення; культурна експансія та ерозія національної ідентичності; ускладнення правозастосування; підрив міжнародної системи захисту прав інтелектуальної власності.

Особливо небезпечним є культурно-символічний вимір, у якому трансформація та привласнення українського культурного контенту сприяють стиранню меж між автентичними та маніпулятивно зміненими смислами, що створює ризики для збереження національної ідентичності та безпосередньо впливає на національну безпеку України.

Таким чином, порушення прав інтелектуальної власності виступає не лише правовою проблемою, а й системним фактором національної безпеки, що впливає на інформаційну, політичну та культурну стійкість держави.

У результаті дослідження досягнуто поставлену мету — здійснено комплексний аналіз використання порушень прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу, визначено основні механізми такого використання та окреслено їхні наслідки для інформаційної та національної безпеки.

Перспективними напрямами подальших досліджень є поглиблений аналіз взаємодії між правовими механізмами захисту прав інтелектуальної власності та практиками інформаційного впливу в цифровому середовищі. Особливої уваги потребує вивчення ролі платформ соціальних мереж та алгоритмічних систем у поширенні контенту з порушенням прав інтелектуальної власності, а також їхньої відповідальності у контексті інформаційної безпеки.

Крім того, доцільним є розроблення механізмів протидії використанню порушень прав інтелектуальної власності як інструменту інформаційного впливу, зокрема через удосконалення міжнародного правового регулювання, підвищення ефективності міждержавної співпраці та розвиток інструментів виявлення і протидії маніпулятивному контенту. В умовах сучасних конфліктів боротьба точиться не лише за території чи ресурси, але й за контроль над інформаційним контентом, у якому інтелектуальна власність перетворюється на один із ключових інструментів впливу.

Список посилань

1. Буряченко О. Гібридна війна як нова форма глобального протистояння. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2024. № 2 (74). С. 24–31. URL: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-3
2. Зіменко О. Інформаційний вплив: поняття та еволюція в сучасній науковій думці. Вісник Харківської державної академії культури. 2021. № 60. С. 24–35. URL: https://doi.org/10.31516/2410-5333.060.02
3. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works : від 09.09.1886 : станом на 28 верес. 1979 р. URL: https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/berne/index Bösch M., Divon T. The sound of disinformation: TikTok, computational propaganda, and the invasion of Ukraine. New Media & Society. 2024. Т. 26, № 9. С. 5081–5106. URL: https://doi.org/10.1177/14614448241251804
4. WIPO Copyright Treaty (WCT) : від 20.12.1996. URL: https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/wct/index
5. Розенберг С. Як росіяни стоять у чергах на перегляд піратської «Барбі». BBC News Україна. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cxx6kx88yzro
6. DFRLab. Undermining Ukraine: How Russia widened its global information war in 2023. Atlantic Council. URL: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining-ukraine-how-russia-widened-its-global-information-war-in-2023/#all-chapters

7. Doppelganger Hub. EU DisInfoLab. URL: https://www.disinfo.eu/doppelganger-hub
8. Осадчук Р. Російські дезінформаційні операції проти України під час широкомасштабного вторгнення: кейс-стаді. Синопсис: текст, контекст, медіа. 2025. Т. 31, № 3. С. 215–222. URL: https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.3.10
9. DFRLab. Undermining Ukraine: How the Kremlin Employs Information Operations to Erode Global Confidence in Ukraine. Washington : Atlantic Council, 2023. 44 с. URL: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining-ukraine/
10. O'Connor C. How to Investigate TikTok Like a Pro — Part II: Using TikTok for Ukraine Research. Bellingcat. URL: https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2022/11/02/how-to-investigate-tiktok-using-tiktok-ukraine-research/
11. Chesney B., Citron D. Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security. California Law Review. 2018. Т. 107, № 6. С. 1753–1820. URL: https://doi.org/10.2139/ssrn.3213954
12. Gillespie T. Content moderation, AI, and the question of scale. Big Data & Society. 2020. Т. 7, № 2. URL: https://doi.org/10.1177/2053951720943234
13. Bösch, M., & Divon, T. (2024). The sound of disinformation: TikTok, computational propaganda, and the invasion of Ukraine. New Media & Society, 26(9), 5081–5106. https://doi.org/10.1177/14614448241251804
14. DFRLab. Narrative Warfare: How the Kremlin and Russian News Outlets Justified a War of Aggression against Ukraine. Washington : Atlantic Council, 2023. 60 с. URL: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/narrative-warfare/
15. Як захистити українську інтелектуальну власність від РФ: кейс пісні Христини Соловій. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. URL: https://nipo.gov.ua/keis-pisni-khrystyny-solovii/
16. Росія вкрала пісню Злати Огнєвіч: що робити у таких випадках, аби захистити авторське право. Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. URL: https://nipo.gov.ua/vkraly-pisniu-shcho-robyty/

References

1. Buriachenko, O. (2024). Hibridna viina yak nova forma hlobalnoho protystoiannia [Hybrid war as a new form of global confrontation]. [in Ukrainian]. Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Management, (2(74)), 24–31. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-3
2. Zimenko, O. (2021). Informatsiinyi vplyv: poniattia ta evoliutsiia v suchasnii naukovii dumtsi [Informational influence: concept and evolution in modern scientific thought]. [in Ukrainian]. Visnyk of Kharkiv State Academy of Culture, (60), 24–35. https://doi.org/10.31516/2410-5333.060.02
3. WIPO. (1979). Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/berne/index
4. WIPO. (1996). WIPO Copyright Treaty (WCT). https://www.wipo.int/en/web/treaties/ip/wct/index
5. Rosenberg, S. (2023, September 28). How Russians stand in lines to watch pirated “Barbie”. BBC News Україна. https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cxx6kx88yzro
6. DFRLab. (2023b). Undermining Ukraine: How the Kremlin employs information operations to erode global confidence in Ukraine. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining-ukraine/
7. Doppelganger Hub. EU DisInfoLab. URL: https://www.disinfo.eu/doppelganger-hub
8. Osadchuk, R. (2025). Rosiiski dezinformatsiini operatsii proty Ukrainy pid chas shyrokomasshtabnoho vtorhnennia: keis-stadi [Russian disinformation operations against Ukraine during the large-scale invasion: a case study]. [in Ukrainian]. Synopsis: Text, Context, Media, 31(3), 215–222. https://doi.org/10.28925/2311-259x.2025.3.10
9. DFRLab. Undermining Ukraine: How the Kremlin Employs Information Operations to Erode Global Confidence in Ukraine. Washington : Atlantic Council, 2023. 44 c. URL: https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining-ukraine/
10. O’Connor C. How to Investigate TikTok Like a Pro — Part II: Using TikTok for Ukraine Research. Bellingcat. URL: https://www.bellingcat.com/resources/how-tos/2022/11/02/how-to-investigate-tiktok-using-tiktok-ukraine-research/

11. Chesney, B., & Citron, D. (2019). Deep fakes: A looming challenge for privacy, democracy, and national security. California Law Review, 107(6), 1753–1820. https://doi.org/10.2139/ssrn.3213954
12. Gillespie, T. (2020). Content moderation, AI, and the question of scale. Big Data & Society, 7(2). https://doi.org/10.1177/2053951720943234
13. Bösch, M., & Divon, T. (2024). The sound of disinformation: TikTok, computational propaganda, and the invasion of Ukraine. New Media & Society, 26(9), 5081–5106. https://doi.org/10.1177/14614448241251804
14. DFRLab. (2024, February 29). Undermining Ukraine: How Russia widened its global information war in 2023. https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/undermining-ukraine-how-russia-widened-its-global-information-war-in-2023/#all-chapters
15. UANIPIO. (2024, January 15). How to protect ukrainian intellectual property from russia: The case of Khrystyna Soloviy's song. [in Ukrainian]. https://nipo.gov.ua/keis-pisni-khrystyny-solovii/
16. UANIPIO. (2025, February 27). Russia used Zlata Ognevich's song: What to do in such cases to protect copyright. [in Ukrainian]. https://nipo.gov.ua/vkraly-pisniu-shcho-robyty/

UDC 347.77:32.019.5:355.40 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.261–280

Vadym Lavrinenko
PhD student, Department of Political Science and General Legal Disciplines
National University "Zaporizhzhia Polytechnic" (Zaporizhzhia, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0006-6966-3795
e-mail: vadymlavrinenko.official@gmail.c

Vladyslav Volobuiev
PhD, Associate Professor,
Department of Political Science and General Legal Disciplines
National University "Zaporizhzhia Polytechnic" (Zaporizhzhia, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-2515-7878
e-mail: mcmarvel44@gmail.com

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS VIOLATIONS AS A TOOL OF INFORMATION OPERATIONS IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S HYBRID AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Abstract

This article examines the phenomenon of intellectual property rights violations as an instrument of information influence in the context of the Russian Federation's hybrid aggression against Ukraine. The study demonstrates that in the digital environment, intellectual property rights are transforming from a mechanism of legal protection into a tool for controlling information flows that can be instrumentalized for purposes of information influence. The concept of normative asymmetry is introduced and defined as the selective application and instrumentalization of legal norms in accordance with political and strategic interests, thereby creating conditions for the systematic use of intellectual property rights violations.

Based on the analysis of selected case studies (including Russian Government Resolution No. 299, the institutionalization of film piracy, the "Doppelganger" information operation, deepfake technologies, the use of TikTok, and the transformation of Ukrainian musical content), the study reveals the multi-level nature of these practices — from institutional and regulatory dimensions to technological and cultural-symbolic levels. It is shown that

intellectual property rights violations enable the creation, modification, and large-scale dissemination of manipulative content, thereby enhancing the effectiveness of information influence.

The findings indicate that such practices have significant implications for national security, including the erosion of trust in the information environment and state institutions, manipulation of public opinion and political processes, distortion of reality perception, psychological destabilization of society, as well as cultural expansion and the erosion of national identity.

The study concludes that intellectual property rights violations should be understood not only as a legal issue but as a systemic instrument of information influence and a factor of national security. Future research should focus on the role of digital platforms, algorithmic systems, and artificial intelligence in the dissemination of manipulative content, as well as on the development of effective countermeasures to mitigate these threats.

Keywords: intellectual property; copyright; information operations; disinformation; hybrid warfare; Russia-Ukraine war; social media; deepfake.

Надійшла до редакції/ Received: 24.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 07.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 327.5: 316.344.3 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.281–296

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Полтораков Олексій Юрійович
Кандидат політичних наук, викладач кафедри інформаційної боротьби
Інституту стратегічних комунікацій
Національний університет оборони України (м. Київ, України)
https://orcid.org/0000-0003-2418-0969
e-mail: o.poltorakov@edu.nuou.org.ua

Рахімов Володимир Володимирович
Доктор філософії, заступник начальника
Інституту стратегічних комунікацій
Національний університет оборони України (м. Київ, України)
https://orcid.org/0000-0001-9868-986X
e-mail: v.rakhimov@edu.nuou.org.ua

СТРАТЕГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК СТРУКТУРНЕ ОБМЕЖЕННЯ ВОЄННО-ПОЛІТИЧНИХ АЛЬТЕРНАТИВ: КОНТРФАКТИЧНИЙ ПІДХІД

Резюме

У статті здійснено концептуально-теоретичний аналіз стратегічної культури як механізму структурного обмеження воєнно-політичних альтернатив у процесі прийняття стратегічних рішень. На відміну від поширених інтерпретацій, у межах яких стратегічна культура розглядається переважно як система символічних уявлень або інтерпретаційна матриця безпекового мислення, обґрунтовано її функціонування як комплексу нормативно-інституційних фільтрів, що визначають межі політично допустимого ще до початку формально-раціонального аналізу. На основі поєднання контрфактичного підходу та методології process tracing реконструйовано механізм доаналітичної селекції воєнно-стратегічних альтернатив і виявлено, що значна частина потенційно можливих сценаріїв ескалації усувається зі стратегічного порядку денного не через технічну неефективність, а через їхню культурну, моральну або інституційну неприйнятність.

Запропоновано модель структурної дії стратегічної культури, яка включає взаємозв'язок між стратегічним співтовариством, нормативно-ціннісними орієнтаціями та механізмами селекції альтернатив. Виокремлено

чотири базові фільтри стратегічного обмеження: когнітивний, нормативний, стратегічний та інституційний, кожен із яких впливає на формування поля допустимих рішень у сфері безпеки та оборони. Доведено, що стратегічна культура не лише формує логіку інтерпретації загроз, але й визначає межі легітимного застосування сили, рівень прийнятної ескалації та характер воєнно-політичного самостримування держав.

У межах контрфактичного аналізу переосмислено кейс операції Duck Hook (1968 р.), що дозволило показати: відмова США від застосування тактичної ядерної зброї у В'єтнамі була зумовлена передусім дією інституціоналізованого «ядерного табу» як елемента стратегічної культури, а не лише ризиком геополітичної ескалації. Порівняльний аналіз демократичних та авторитарних стратегічних співтовариств засвідчив, що у демократичних системах стратегічна культура виконує функцію обмеження ескалаційних сценаріїв, тоді як в авторитарних режимах вона може трансформуватися у механізм легітимації силових практик та розширення спектра допустимих воєнно-політичних рішень.

Окрему увагу приділено перспективам використання алгоритмічного моделювання та систем штучного інтелекту типу RLHF як інструменту емпіричної перевірки каузальної ролі стратегічної культури через моделювання «культурно нейтральних» сценаріїв прийняття рішень. Це дозволяє розглядати стратегічну культуру не лише як теоретичний конструкт, а як вимірюваний чинник сучасної безпекової політики та воєнно-стратегічного прогнозування.

Ключові слова: стратегічна культура; контрфактичний підхід; process tracing; воєнно-політичні альтернативи; стратегічне співтовариство; ядерне табу; ескалація; воєнно-політичне рішення; RLHF; стратегічне стримування.

Вступ

Російсько-українська війна, квінтесенцією якої стало широкомасштабне вторгнення (з 24 лютого 2022 р.), загострила питання про механізми відбору воєнно-стратегічних рішень в умовах ескалації збройних конфліктів. Зниження порогу застосування збройної сили, розширення арсеналу засобів ведення збройної боротьби та систематичні ексцеси ядерного залякування з боку російської федерації актуалізують потребу в осмисленні не лише ситуативних, а й глибинних, структурних чинників, що визначають поле воєнно-стратегічних альтернатив у кризових умовах [1, с. 5–7].

Одним із таких чинників є стратегічна культура — стійка система уявлень, цінностей, норм і поведінкових патернів, що їх поділяють члени стратегічного співтовариства [2, с. 3–5]. У сучасному безпековому дискурсі

стратегічну культуру дедалі частіше розглядають як значущий контекст прийняття рішень [3, с. 470–471]. Однак залишається недостатньо концептуалізованим питання про те, як саме вона не лише формує зміст рішень, а й структурно обмежує спектр допустимих альтернатив — ще до початку їх формального раціонального аналізу. Саме цю прогалину покликана заповнити пропонована стаття.

Проблематика стратегічної культури як чинника воєнно-політичної поведінки держав має потужну теоретичну традицію. Класичні праці Дж. Снайдера, А. Джонстона та К. Ґрея заклали концептуальний фундамент: стратегічна культура визначалась відповідно як сукупність ідей, умовних реакцій і поведінкових патернів, що їх поділяють члени стратегічного співтовариства [4, с. 8]; як інтегрована система символів, що формує довготривалі стратегічні преференції [5, с. 46]; та як контекст, у межах якого ухвалюються стратегічні рішення [6, с. 49–51]. Спільна риса цих підходів — розгляд стратегічної культури передусім як інструментальної «лінзи» для інтерпретації загроз, а не як самостійного обмежувального механізму.

Сучасні дослідження зміщують акцент з описово-історичного аналізу на пояснення конкретних воєнно-політичних феноменів. У сфері ядерного стримування стратегічна культура аналізується як чинник, що зумовлює відмінності в національних підходах до ескалації та деескалації [7, с. 197–199; 8, с. 132–134]. Окремий напрям утворюють дослідження російської стратегічної культури: А. В. Лєпіхов і Г. С. Храпач показують, як специфічні культурні уявлення та організаційні норми формують моделі ядерного стримування й окреслюють межі ескалації [9, с. 124–126]; Д. Адамський у новітній праці простежує еволюцію російської «стратегії примусу» під впливом досвіду російсько-української війни, демонструючи, що стратегічна культура не лише визначає спектр примусових дій, а й обмежує його [10, с. 50–53].

В українському науковому дискурсі С. Зубченко аналізує деградацію стратегічної культури авторитарного режиму як загрозу міжнародній безпеці [11, с. 614–616], А. Гриценко виявляє ключові характеристики стратегічної культури України та їхній вплив на формування політики національної безпеки [12, с. 14–19]. Водночас у цих працях увага зосереджена радше на змістовому наповненні стратегічної культури, аніж на її структурно-обмежувальній функції — механізмі, що «відсікає» певні варіанти дій іще до їх раціонального розгляду.

Попри значний обсяг наукової літератури, залишається недостатньо концептуалізованим питання про нормативно-інституційний механізм, через який соціокультурні уявлення трансформуються в доаналітичну селекцію воєнно-стратегічних альтернатив.

Метою статті є політологічне обґрунтування стратегічної культури як нормативно-інституційної системи фільтрів, що структурує поле допустимих воєнно-політичних рішень ще до початку їх «раціонального» воєнно-стратегічного аналізу. На відміну від підходів, що відводять стратегічній культурі роль інтерпретаційної «лінзи» або загального контексту, дослідження спрямоване на виявлення її активного, обмежувального впливу на сам перелік альтернатив, що розглядаються стратегічним співтовариством.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано контрфактичний підхід, обґрунтований у роботах Р. Лебоу [13], П. Тетлока й А. Белкіна [14] та М. Ратнікова [15]. Цей підхід дозволяє реконструювати каузальну роль стратегічної культури через логіку «доказу від супротивного» (negative case): значущість змінної оцінюється шляхом моделювання ситуацій, у яких вона принципово мінімізована або взагалі відсутня. Відповідно до Р. Лебоу, за такого підходу порівнюється фактичний перебіг подій із найбільш правдоподібним альтернативним сценарієм [13, с. 15–22]. З огляду на специфіку соціогуманітарного пізнання, контрфактичний аналіз не передбачає «жорсткої» ізоляції змінних, а спрямований на виявлення номологічних зв'язків між культурними обмеженнями та їхніми наслідками [15, с. 49–51].

На відміну від традиційних описово-інтерпретаційних підходів, що фіксують вплив соціокультурних чинників post hoc, контрфактичний аналіз відтворює механізм цього впливу до факту прийняття рішення. Він інтегрується в методологію process tracing як інструмент верифікації нормативно-інституційного механізму обмеження: відстеження того, які саме варіанти дій систематично виключаються з порядку денного, дозволяє ідентифікувати роботу соціокультурних фільтрів у реальних кризових процесах. Запропонована модель має теоретико-методологічний характер; її системна верифікація через *process tracing* конкретних кейсів є перспективою подальших досліджень.

Результати дослідження

В умовах воєнно-політичної кризи процес прийняття рішень охоплює кілька послідовних етапів: стратегічне співтовариство формує перелік можливих альтернатив, державно-політичне керівництво здійснює їх відбір, воєнно-стратегічне управління забезпечує операціоналізацію. Однак ключове питання — яким чином формується (першо)початковий перелік, і які варіанти відсікаються ще до його складання — залишається поза сферою уваги класичних раціоналістичних підходів (теорії ігр і т.ін.).

Із відносно широкого поля потенційних варіантів (від безумовної капітуляції до превентивного ядерного удару) стратегічна культура виключає «крайні», найрадикальніші сценарії, не допускаючи їх до порядку денного

як неприйнятні та нелегітимні [1, с. 35; 9, с. 124]. Цей процес має виразний соціокультурний характер: він ґрунтується на воєнно-історичному досвіді, уявленнях про військову честь, прийнятний рівень втрат і «ціну безпеки», а також на інтерналізованих нормах щодо застосування сили [2, с. 3–5; 11, с. 614–616]. Як показала Е. Кір на матеріалі французьких і британських воєнних доктрин міжвоєнного періоду, саме організаційно-культурні норми визначають, які засоби збройної боротьби взагалі розглядаються як альтернативи, а які відкидаються ще на стадії планування [18, с. 5–10].

Принципова відмінність від логіки класичного раціонального вибору полягає у хронологічному порядку: у раціоналістичній моделі відсікання відбувається вже у межах формального аналізу, натомість стратегічна культура структурує поле допустимих варіантів ще до його початку. Стратегічне співтовариство [16; 17] виступає тут колективним мережевим актором — нормативно-інституційним механізмом, що транслює соціокультурні обмеження в конкретні рамки аналізу кризових ситуацій.

Ланцюг прийняття воєнно-політичного рішення, структурований через призму обмежувальної функції стратегічної культури, має такий вигляд:

Стратегічна культура → Стратегічне співтовариство → Селекція альтернатив → Обмеження поля вибору → Воєнно-політичне рішення

На рівні стратегічної культури формуються базові нормативно-ціннісні обмеження прийнятних, допустимих і легітимних варіантів реагування на кризову ситуацію. Стратегічне співтовариство впроваджує ці обмеження в аналітичний процес через систему соціокультурних фільтрів. Унаслідок селекції альтернатив запропоновані штабами чи аналітиками варіанти дій проходять перевірку на відповідність нормам; ті, що її не проходять, виключаються з порядку денного. Обмеження поля вибору визначає той простір альтернатив, у межах якого відбувається формальне раціональне прийняття воєнно-політичного рішення.

Аналіз теоретичних підходів [2, с. 6–8; 5, с. 46–52] дає підстави виокремити чотири ключові фільтри виключення — когнітивний, нормативний, стратегічний та інституційний, — що утворюють багаторівневий механізм доаналітичної селекції.

Когнітивний фільтр. Фундаментом когнітивного рівня виступає колективна пам›ять стратегічного співтовариства про наслідки подібних дій у минулому. Те, що одного разу призвело до катастрофи, набуває статусу когнітивного «табу» і відсікається ще до будь-якого раціонального розгляду [4, с. 9; 6, с. 49–52]. Так, досвід Карибської кризи 1962 року справив глибокий структурний вплив на стратегічне мислення обох наддержав,

фактично унеможлививши пряме ядерне протистояння як «мислиме» в межах легітимної стратегії [7, с. 197–199].

Нормативний фільтр. Нормативний рівень охоплює відповідність варіанта дій доктринальним, правовим і морально-етичним уявленням про допустиме застосування сили. Морально-етичні міркування є невід›ємним структурним обмеженням у сфері національної безпеки і стратегічного планування [19, с. 270–274]. Запропонований механізм спирається на класичну традицію неявної єдності політики та моралі — саме цю позицію Руссо вміщено в епіграфі статті.

У запропонованій моделі радикальні варіанти дій, що несуть у собі моральну дискредитацію, — наприклад, превентивне застосування ядерної зброї проти неядерного супротивника, — відкидаються стратегічним співтовариством не через «раціональний» розрахунок втрат, а через їхній статус «морального зла», що унеможливлює їхню ціннісну допустимість. Саме це явище Н. Тенненвальд концептуалізувала як «ядерне табу» — нормативно інституціоналізовану заборону, що функціонує незалежно від балансу сил [20, с. 1–15].

Цю відсутність нормативно-морального фільтра чітко фіксують новітні дослідження алгоритмічних систем. Великі мовні моделі, навчені за методом RLHF, оптимізують функцію абстрактної «винагороди», але позбавлені вбудованого фільтру моральної та політичної допустимості рішень [22, с. 53:1–53:5]. Це свідчить про те, що нормативний фільтр є специфічно людським (соціокультурним) продуктом стратегічних спільнот, а не технічним параметром системи.

Стратегічний фільтр. Стратегічний рівень охоплює два виміри. Перший — «ціна безпеки» — відображає культурно зумовлене уявлення про прийнятне співвідношення між очікуваним безпековим ефектом та сукупними витратами на його досягнення (людськими, економічними, репутаційними). Другий — «симетрія відповіді» — характеризує здатність передбачати реакцію супротивника на підставі розуміння його культурних норм та обмежень [10, с. 60–65; 7, с. 197–198], а не лише на підставі формального розрахунку співвідношення сил. Якщо стратегічне співтовариство не може збудувати переконливу модель реакції супротивника у культурних термінах, варіант дії отримує статус «непередбачувано ризикованого» і виключається з порядку денного.

Інституційний фільтр. Інституційний рівень охоплює верифікацію інформаційного середовища: практику перевірки розвідувальних та аналітичних даних на достовірність через експертно-аналітичні й бюрократичні процедури, що є частиною загальної «культури безпеки» [2, с. 6–8]. Цей фільтр набуває особливої ваги в умовах інформаційних операцій і дезінформаційних

кампаній, коли здатність відрізняти верифіковані дані від маніпуляції стає критичним елементом стратегічного мислення [12, с. 22–24].

Якщо варіант дій не проходить хоча б один із цих фільтрів, він не відкидається в межах раціонального вибору — він взагалі не потрапляє до порядку денного як ціннісно неприйнятний, політично немислимий або суспільно нелегітимний. Внаслідок цього найрадикальніші альтернативи виключаються саме на доаналітичному етапі.

Ілюстративний кейс: ядерне стримування. Показовим підтвердженням описаного механізму є еволюція ядерної зброї: від інструменту воєнної переваги (друга половина 1940-х рр.) до елемента воєнного планування в роки Холодної війни, а далі — до предмета міжнародно-правового контролю та соціокультурного «табу». Ця трансформація демонструє, що заборона на застосування ядерної зброї функціонує не лише через раціональний розрахунок взаємного гарантованого знищення, а й через колективну нормативно-ціннісну заборону [20, с. 1–15; 21, с. 13–20]. Інституціоналізація цієї заборони у формі стійкої традиції незастосування свідчить про те, що соціокультурні обмеження конструюють соціально-політичну реальність шляхом системного виключення певних сценаріїв зі спектра допустимих альтернатив.

Особливо показовим є кейс США у В'єтнамській війні (1968 р.). Попри наявність воєнно-стратегічних планів (Operation Duck Hook), які передбачали застосування тактичної ядерної зброї, ця альтернатива була відкинута стратегічним співтовариством іще до етапу формального аналізу «витрати/вигоди» [20, с. 190–240]. Її відкинули не лише через раціональний страх радянської ескалації, а через глибоко вкорінене нормативне уявлення про недопустимість ядерного застосування проти неядерного супротивника — тобто через дію нормативного фільтру, що є автономним відносно раціональної оцінки. Цей приклад ілюструє принциповий тезис моделі: нормативне виключення передує і є відносно незалежним від розрахунку ціни/вигоди.

Контрфактичне середовище: алгоритмічне ШІ-моделювання криз. Окремий аналітичний інтерес становить алгоритмічне ШІ-моделювання кризових воєнно-політичних сценаріїв як «рафіноване» контрфактичне середовище. Сучасні великі мовні моделі, навчені за методом Reinforcement Learning from Human Feedback (RLHF), оптимізують функцію абстрактної «винагороди», але позбавлені вбудованого фільтру моральної та політичної допустимості рішень [22, с. 53:1–53:5]. Відтак вони схильні розглядати як «допустимі» й ті сценарії, які стратегічне співтовариство давно вивело за межі ціннісно прийнятного, політично мислимого та соціально легітимного [3, с. 475–478].

Саме тому алгоритмічне ШІ-моделювання утворює «рафіноване» контрфактичне середовище у прямому методологічному сенсі: соціокультурні фільтри в ньому свідомо мінімізовані. Порівняння траєкторій прийняття рішень «культурно нейтральними» ШІ-алгоритмами та реальними стратегічними співтовариствами відкриває можливість для кількісних та якісних оцінок каузального внеску стратегічної культури в обмеження ескалації. ШІ-системи можуть слугувати потужним інструментом такого моделювання, але не замінником стратегічного співтовариства, яке забезпечує нормативне відсіювання неприйнятних сценаріїв.

Варіативність обмежувальної функції. Описані фільтри не є універсальними: їхня дія варіюється залежно від типу політичного режиму та ступеня інституційної зрілості стратегічного співтовариства. В демократичних, інституційно консолідованих середовищах ці обмеження сприяють стабілізації процесу прийняття рішень і знижують ймовірність неконтрольованої ескалації [2, с. 9–12]. В авторитарних режимах, навпаки, нормативні фільтри можуть послаблюватись або набувати протилежного спрямування — легітимізуючи варіанти дій, що в демократичному контексті вважалися б неприйнятними [11, с. 618–620; 12, с. 18–19]. Саме цим пояснюється принципова відмінність між поведінкою російського стратегічного співтовариства під час повномасштабного вторгнення в Україну та реакціями демократичних союзників на ескалаційні ультиматуми [10, с. 60–65].

Запропонована модель має передусім теоретико-методологічний характер і не претендує на вичерпну емпіричну операціоналізацію стратегічної культури. Виокремлені фільтри — когнітивний, нормативний, стратегічний та інституційний — є аналітичними конструктами, що потребують верифікації на матеріалі конкретних кризових епізодів. Наведений воєнно-історичний кейс (операція Duck Hook, 1968 р.) виконує функцію ілюстративного тесту: він демонструє правдоподібність механізму, але не замінює системного process tracing із відстеженням повного кола відкинутих альтернатив.

Модель також не охоплює динамічного виміру: питання про те, як швидко та під дією яких чинників стратегічна культура змінюється — зокрема внаслідок воєнного досвіду, травматичної поразки або цілеспрямованої мілітаризації суспільства, — залишається за межами пропонованого дослідження і складає окремий дослідницький напрям.

Нарешті, контрфактичний підхід у застосованому форматі не передбачає «жорсткої» ізоляції змінних: каузальний внесок стратегічної культури виокремлюється лише умовно, за номологічною логікою, а не через експериментальний контроль. Саме тому подальша верифікація моделі через алгоритмічне ШІ-моделювання кризових сценаріїв — де соціокультурні обмеження свідомо мінімізовані — є не лише перспективним, а й методологічно необхідним кроком: порівняння «культурно навантажених» і

«культурно нейтральних» траєкторій прийняття рішень відкриває можливість для кількісної оцінки каузального внеску, недосяжної суто якісними методами.

Висновки

Стратегічна культура в демократичних та інституційно зрілих стратегічних співтовариствах виконує функцію нормативно-структурного обмеження поля воєнно-політичних альтернатив. Її значення полягає не стільки у визначенні конкретного рішення, скільки у формуванні меж політично та морально допустимого, тобто того «горизонту мислимого», у межах якого певні сценарії сили можуть розглядатися як легітимні. У цьому сенсі стратегічна культура виступає не обмеженням ефективності стратегічного мислення, а необхідною умовою його стабільності та здатності до самостримування в умовах кризових ситуацій.

У дослідженні виокремлено чотири взаємопов'язані нормативно-інституційні фільтри — когнітивний, нормативний, стратегічний та інституційний, — які формують механізм доаналітичної селекції воєнно-політичних альтернатив. Через дію цих фільтрів частина потенційних сценаріїв ескалації виключається зі стратегічного порядку денного ще до початку раціонального аналізу витрат і вигід, оскільки сприймається як політично немислима, соціально нелегітимна або ціннісно неприйнятна.

Контрфактичний підхід дозволив показати, що за відсутності стратегічної культури як механізму обмеження воєнно-політичне планування втрачає здатність до самостримування, що суттєво підвищує ризик неконтрольованої ескалації. Відтак стратегічна культура постає не лише соціокультурним контекстом стратегічного мислення, а й самостійним каузальним чинником, який впливає на конструювання безпекової реальності через системне виключення найбільш ризикованих сценаріїв застосування сили.

Показано також, що в авторитарних і тоталітарних режимах обмежувальні функції стратегічної культури можуть істотно послаблюватися або трансформуватися у протилежному напрямі, легітимуючи ширший спектр ескалаційних практик і силових рішень. Це відкриває перспективу для подальших компаративних досліджень взаємозв'язку між типом політичного режиму та характером стратегічних обмежень.

Перспективними напрямами подальших досліджень є застосування запропонованої моделі до аналізу конкретних криз ядерного стримування та ескалаційних епізодів із використанням process tracing, порівняльне дослідження стратегічної культури в різних політичних системах, а також використання алгоритмічних ШІ-симуляцій як контрфактичного інструменту для емпіричної оцінки каузального впливу соціокультурних чинників на обмеження воєнно-політичної ескалації.

Список посилань

1. Eken M., Suman-Chauhan K., Aubert B., van Hooft P. Understanding Russian strategic culture and the low-yield nuclear threat: Research Report No. RR-A3859-1. Santa Monica: RAND Europe, 2025. 57 p. DOI: https://doi.org/10.7249/RRA3859-1.
2. Kartchner K. M. Defining and scoping strategic culture: Promises, challenges, and conundrums // Routledge handbook of strategic culture / ed. by K. M. Kartchner, B. D. Bowen, J. L. Johnson. New York: Routledge, 2023. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003010302-1.
3. Farrell T., Payne K. Artificial intelligence and strategic culture // Routledge handbook of strategic culture / ed. by K. M. Kartchner, B. D. Bowen, J. L. Johnson. New York: Routledge, 2024. P. 470–484. DOI: https://doi.org/10.4324/9781003010302-37.
4. Snyder J. The Soviet strategic culture. Santa Monica: RAND Corporation, 1977. 40 p. URL: https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf.
5. Johnston A. I. Thinking about strategic culture // International Security. 1995. Vol. 19, No. 4. P. 32–64. DOI: https://doi.org/10.2307/2539119.
6. Gray C. S. Strategic culture as context: The first generation of theory strikes back // Review of International Studies. 1999. Vol. 25, No. 1. P. 49–69. URL: https://www.jstor.org/stable/20097575.
7. Lee C. C. Understanding the strategic culture of nuclear decisions // SAIS Review of International Affairs. 2019. Vol. 39, No. 2. P. 197–200. DOI: https://doi.org/10.1353/sais.2019.0028.
8. Чебан О. Я. Фактор стратегічної культури в ядерних переговорах Ірану зі США // Політикус. 2021. Вип. 1. С. 130–135. URL: https://politicus.od.ua/1_2021/20.pdf.
9. Лєпіхов А. В., Храпач Г. С. Російське воєнно-стратегічне мислення через призму національної стратегічної культури // Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ. 2018. № 2 (63). С. 124–128. URL: https://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/163424.
10. Adamsky D. Quo Vadis, Russian Deterrence? Strategic Culture and Coercion Innovations // International Security. 2024/2025. Vol. 49, No. 3. P. 50–83. DOI: https://doi.org/10.1162/isec_a_00502.
11. Зубченко С. Деградація стратегічної культури як загроза для міжнародної безпеки // Український дипломатичний журнал.

2019. Вип. 20. С. 614–627. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001038074.

12. Гриценко А. Стратегічна культура як детермінант політики національної безпеки: основні характеристики стратегічної культури України // Стратегічна панорама. 2020. № 1–2. С. 14–28. URL: https://niss-panorama.com/Index.ua.html.
13. Lebow R. N. Forbidden fruit: Counterfactuals and international relations. Princeton: Princeton University Press, 2010. x, 335 p. DOI: https://doi.org/10.2307/j.ctvct00cc.
14. Tetlock P. E., Belkin A. (eds.). Counterfactual thought experiments in world politics: Logical, methodological, and psychological perspectives. Princeton: Princeton University Press, 1996. 352 p.
15. Ратніков М. І. Проблеми та ризики методології контрфактичних досліджень у міжнародних відносинах // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2024. Вип. 13. С. 46–56. DOI: https://doi.org/10.31866/2616-745X.13.2024.306860.
16. Полтораков О. Ю. Стратегічне співтовариство в політичній структурі систем національної та міжнародної безпеки // Вісник НАДУ. 2009. № 3. С. 208–216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_3_27.
17. Полтораков О. Ю. Стратегічне співтовариство в системі владно-політичних відносин в Україні // Сучасна українська політика. 2010. Вип. 19. С. 74–84.
18. Kier E. Imagining war: French and British military doctrine between the wars. Princeton: Princeton University Press, 1997. xii, 196 p.
19. Thompson K. W. National security and morality: An American view // International Journal. 1958. Vol. 13, No. 4. P. 265–279. DOI: https://doi.org/10.2307/40198336.
20. Tannenwald N. The nuclear taboo: The United States and the non-use of nuclear weapons since 1945. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. xiii, 449 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511491733.
21. Paul T. V. The tradition of non-use of nuclear weapons // Complex deterrence: Strategy in the global age / ed. by T. V. Paul, P. M. Morgan, J. J. Wirtz. Stanford: Stanford University Press, 2009. P. 13–43.
22. Chaudhari S., Aggarwal P., Murahari V. [et al.] RLHF Deciphered: A Critical Analysis of Reinforcement Learning from Human Feedback for LLMs // ACM Computing Surveys. 2025. Vol. 58, No. 2. Article 53. P. 53:1–53:37. DOI: https://doi.org/10.1145/3743127.

References

1. Eken, M., Suman-Chauhan, K., Aubert, B., & van Hooft, P. (2025). Understanding Russian strategic culture and the low-yield nuclear threat (Research Report No. RR-A3859-1). RAND Europe. https://doi.org/10.7249/RRA3859-1
2. Kartchner, K. M. (2023). Defining and scoping strategic culture: Promises, challenges, and conundrums. In K. M. Kartchner, B. D. Bowen, & J. L. Johnson (Eds.), Routledge handbook of strategic culture (pp. 1–14). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003010302-1
3. Farrell, T., & Payne, K. (2024). Artificial intelligence and strategic culture. In K. M. Kartchner, B. D. Bowen, & J. L. Johnson (Eds.), Routledge handbook of strategic culture (pp. 470–484). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003010302-37
4. Snyder, J. (1977). The Soviet strategic culture. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/reports/2005/R2154.pdf
5. Johnston, A. I. (1995). Thinking about strategic culture. International Security, Vol. 19, No. (4), 32–64. https://doi.org/10.2307/2539119
6. Gray, C. S. (1999). Strategic culture as context: The first generation of theory strikes back. Review of International Studies, Vol. 25, No. (1), 49–69. https://www.jstor.org/stable/20097575
7. Lee, C. C. (2019). Understanding the strategic culture of nuclear decisions. SAIS Review of International Affairs, Vol. 39, No. (2), 197–200. https://doi.org/10.1353/sais.2019.0028
8. Cheban, O. Ya. (2021). Faktor stratehichnoi kultury v yadernykh perehovorakh Iranu zi SShA [The factor of strategic culture in Iran's nuclear negotiations with the USA]. Politykus, (1), 130–135. https://politicus.od.ua/1_2021/20.pdf [in Ukrainian]
9. Lepikhov, A. V., & Khrapach, H. S. (2018). Rosiiske voienno-stratehichne myslennia cherez pryzmu natsionalnoi stratehichnoi kultury [Russian military-strategic thinking through the prism of national strategic culture]. Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy, (2(63)), 124–128. https://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/163424 [in Ukrainian]
10. Adamsky, D. (2024/2025). Quo Vadis, Russian deterrence? Strategic culture and coercion innovations. International Security, Vol. 49, No. (3), 50–83. https://doi.org/10.1162/isec_a_00502

11. Zubchenko, S. (2019). Degradatsiia stratehichnoi kultury yak zahroza dlia mizhnarodnoi bezpeky [Degradation of strategic culture as a threat to international security]. Ukrainskyi dyplomatychnyi zhurnal, (20), 614–627. http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001038074 [in Ukrainian]
12. Hrytsenko, A. (2020). Stratehichna kultura yak determinant polityky natsionalnoi bezpeky: osnovni kharakterystyky stratehichnoi kultury Ukrainy [Strategic culture as a determinant of national security policy: the main characteristics of Ukrainian strategic culture]. Stratehichna panorama, (1-2), 14–28. https://niss-panorama.com/Index.ua.html [in Ukrainian]
13. Lebow, R. N. (2010). Forbidden fruit: Counterfactuals and international relations. Princeton University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvct00cc
14. Tetlock, P. E., & Belkin, A. (Eds.). (1996). Counterfactual thought experiments in world politics: Logical, methodological, and psychological perspectives. Princeton University Press.
15. Ratnikov, M. I. (2024). Problemy ta ryzyky metodolohii kontrfaktychnykh doslidzhen u mizhnarodnykh vidnosynakh [Problems and risks of counterfactual research methodology in international relations]. Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty, (13), 46–56. https://doi.org/10.31866/2616-745X.13.2024.306860 [in Ukrainian]
16. Poltorakov, O. Yu. (2009). Stratehichne spivtovarystvo v politychnii strukturi system natsionalnoi ta mizhnarodnoi bezpeky [Strategic community in the political structure of national and international security systems]. Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia, (3), 208–216. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2009_3_27 [in Ukrainian]
17. Poltorakov, O. Yu. (2010). Stratehichne spivtovarystvo v systemi vladno-politychnykh vidnosyn v Ukraini [Strategic community in the system of power-political relations in Ukraine]. Suchasna ukrainska polityka, (19), 74–84. [in Ukrainian]
18. Kier, E. (1997). Imagining war: French and British military doctrine between the wars. Princeton University Press.
19. Thompson, K. W. (1958). National security and morality: An American view. International Journal, Vol. 13, No. (4), 265–279. https://doi.org/10.2307/40198336

20. Tannenwald, N. (2007). The nuclear taboo: The United States and the non-use of nuclear weapons since 1945. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511491733

21. Paul, T. V. (2009). The tradition of non-use of nuclear weapons. In T. V. Paul, P. M. Morgan, & J. J. Wirtz (Eds.), Complex deterrence: Strategy in the global age (pp. 13–43). Stanford University Press.

22. Chaudhari, S., Aggarwal, P., Murahari, V., Rajpurohit, T., Kalyan, A., Narasimhan, K., Deshpande, A., & da Silva, B. C. (2025). RLHF deciphered: A critical analysis of reinforcement learning from human feedback for LLMs. ACM Computing Surveys, Vol. 58, No. (2), Article 53, 53:1–53:37. https://doi.org/10.1145/3743127

UDC 327.5: 316.344.3 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.281–296

Oleksii Poltorakov
Candidate of Political Sciences, Senior Research Fellow, Lecturer at the Department of Information Warfare Strategic Communications Institute, National Defense University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-2418-0969
e-mail: o.poltorakov@edu.nuou.org.ua

Volodymyr Rakhimov
PhD, Deputy Commander, Strategic Communications Institute, National Defense University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-9868-986X
e-mail: v.rakhimov@edu.nuou.org.ua

STRATEGIC CULTURE AS A STRUCTURAL CONSTRAINT ON MILITARY-POLITICAL ALTERNATIVES: COUNTERFACTUAL APPROACH

Abstract

The article provides a conceptual and theoretical analysis of strategic culture as a mechanism of structural limitation of military-political alternatives in the process of strategic decision-making. Unlike widespread interpretations in which strategic culture is viewed primarily as a system of symbolic representations or an interpretative matrix of security thinking, the study substantiates its functioning as a complex of normative and institutional filters that determine the boundaries of what is politically permissible even before the beginning of formal rational analysis. Based on the combination of the counterfactual approach and the process tracing methodology, the mechanism of pre-analytical selection of military-strategic alternatives is reconstructed, demonstrating that a significant proportion of potentially possible escalation scenarios are excluded from the strategic agenda not because of technical inefficiency, but due to their cultural, moral, or institutional inadmissibility.

A model of the structural functioning of strategic culture is proposed, encompassing the interconnection between the strategic community, normative-value orientations, and mechanisms for the selection of alternatives. Four basic

filters of strategic limitation are identified: cognitive, normative, strategic, and institutional, each of which influences the formation of the field of admissible decisions in the sphere of security and defense. It is demonstrated that strategic culture not only shapes the logic of threat interpretation, but also determines the limits of the legitimate use of force, the level of acceptable escalation, and the nature of military-political self-restraint of states.

Within the framework of counterfactual analysis, the case of Operation Duck Hook (1968) is reconsidered, making it possible to show that the United States' refusal to use tactical nuclear weapons in Vietnam was determined primarily by the institutionalized "nuclear taboo" as an element of strategic culture rather than solely by the risk of geopolitical escalation. A comparative analysis of democratic and authoritarian strategic communities demonstrates that in democratic systems strategic culture performs the function of limiting escalation scenarios, whereas in authoritarian regimes it may transform into a mechanism for legitimizing coercive practices and expanding the spectrum of admissible military-political decisions.

Particular attention is devoted to the prospects of using algorithmic modeling and artificial intelligence systems of the RLHF type as instruments for the empirical verification of the causal role of strategic culture through the simulation of "culturally neutral" decision-making scenarios. This makes it possible to consider strategic culture not merely as a theoretical construct, but also as a measurable factor in contemporary security policy and military-strategic forecasting.

Keywords: strategic culture; counterfactual approach; process tracing; military-political alternatives; strategic community; nuclear taboo; escalation; military-political decision; RLHF; strategic deterrence.

Надійшла до редакції/ Received: 24.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 07.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК: 341.214:327 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.297–311

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Губицький Любомир Володимирович
Доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри філософії, соціології та політології
Державний торговельно-економічний університет (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-8511-6461
e-mail: lubg@ukr.net

Мельник Ганна Мирославівна
Кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-3090-7212
e-mail: hannamyrmelnyk@gmail.com

НЕЙТРАЛЬНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВИ: СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Резюме

Стаття присвячена аналізу та узагальненню значення та ролі політики нейтралітету держав та їх суспільств до пошуку функціональних засобів для забезпечення легальності та дієвості міждержавних відносин на тлі зростаючих геополітичних загроз. Продемонстровано, що в умовах зростання недовіри поміж міжнародними союзниками та партнерами, виконавча та законодавча влада нейтральних країн виступають основними ініціаторами активізації зовнішньої політики, забезпечуючи необхідний інформаційний та управлінський супровід для оцінки викликів та ефективної й зваженої державної відповіді. З'ясовано, що в умовах турбулентного становища міжнародних відносин рівень поваги до нейтрального статусу особливо впливає на здатність урядів приймати верифіковані та розважливі рішення. Проаналізовано вплив великих держав на формування як глобальної, так і регіональної влади, що дозволяє забезпечувати стійкість соціальної системи навіть за умов безпекових викликів. Визначено, що влада нейтральних держав, зважаючи на попередній досвід довгострокових угод,

прагнучи не лише забезпечити ефективної діяльності власних державних інституцій, сприяє підвищенню ефективності міжнародних організацій.

Показано, що деструкція оборонних та договірних геоплатформ, що десятиліттями були центральними джерелами стабільності та поваги до міжнародного права, перестала забезпечувати державам територіальні та безпекові гарантії. Досліджено, що правові механізми регулювання сфери застосування військ, територій, технологій, фінансових ресурсів спричинили повну або часткову відмову від нейтрального статусу. Аргументовано, що оперативна та релевантна комунікація між нейтральними державами та країнами, що зобов'язалися поважати цей статус уможливлює подолання ризиків наростання криз та підвищує рівень міжнародної поваги та згуртованості. Особливу увагу приділено трансформації інформаційного та концептуального супроводу процесу трансформації світопорядку після повномасштабної агресії Російської Федерації проти України з метою моделювання життєстійкого простору свободи та справедливості.

Ключові слова: нейтралітет; геополітика; загрози; альянси; безпека; національні інтереси; міжнародні відносини

Вступ

Неспроможність реформувати міжнародний порядок, запропонувати механізми збереження старого ліберального світу вільної торгівлі зумовлює активні пошуки принципів співробітництва поміж державами, альянсами, континентами, регіонами. Переглядаються вимоги не лише щодо малих і середніх держав, постають нові очікування й стосовно держави-гегемона. Піддається сумніву статус нейтральної держави, що за сталого світопорядку завжди визнавався на світовому рівні (згідно із Гаазькою конвенцією про права та обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни 18 жовтня 1907 р.), у тому числі в Організації Об'єднаних Націй.

Важливі праці щодо проблем нейтралітету (постійного, евентуального) представлені в українській та іноземній історіографії. Своє дослідження М. Аббенхуіс побудувала на аналізі найважливіших віх появи ідеї, укладання та підписання Гаазької конвенції 1907 р. [1]. Потенціал постійного нейтралітету в сфері безпеки, права, забезпечення миру досліджено в праці Г. Регінбогіна та П. Лотаза [2]. Концептуальне значення місця нейтралітету в міжнародному праві в умовах мінливого XXI століття встановив М. Ромчук [3]. Питанням постійного нейтралітету Швейцарії присвячена стаття С. Рудича, в якій висвітлено прагнення альпійської держави захистити себе в умовах екзистенційних загроз [4]. Прикладам евентуального нейтралітету присвятили свої праці окремі дослідники, зокрема, К. Вакарчук досліджував стратегії Бразилії щодо російсько-української війни [5]. Змінам в міжнародній системі безпеки, що відобразилося

на відмові від нейтралітету Фінляндії та Швеції зосередили свою увагу М. Гладиш та Д. Чебан [6].

Вказані праці спонукають до врахування сучасних тенденцій, притаманних відносинам добросусідства (за наявності спільних кордонів), співпраці, конфронтації між державами. Характер взаємин визначається змінами в підходах до ідеології, соціальної та економічної політики, безпекової доктрини, історичних травм.

Мета дослідження — встановити фактори, що визначають ключові рішення урядів нейтральних держав і запропонувати підходи для виходу з ситуації міжнародної кризової нестабільності та невизначеності. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: проаналізувати найважливіші причини, що підважують статус нейтральних держав; виокремити перспективні складові сучасних підходів для ефективної міжнародної безпекової системи.

Методи дослідження

Основою методологічного забезпечення дослідницької бази став комплексний підхід у поєднанні кількох методів (аналізу, синтезу, порівняльного, системного) для комплексного аналізу впливу сучасних міжнародних відносин на управлінські та безпекові рішення очільників, урядів, парламентів нейтральних держав та їх суспільних інституцій, громадського суспільства.

Результати дослідження

Беземоційний прагматизм зовнішньої політики великих держав враховує, насамперед, національні інтереси, а не вірність стабільним союзам. Деконструкція трансатлантичної співпраці США та ЄС прослідковується через перехід на мову звинувачення, зокрема, на Мюнхенській безпековій конференції (доповідь віце-президента США Джей Ді Венса, лютий 2025 р.). Американська сторона схильна до відмови від забезпечення своїм європейським союзникам захисту в безпековій сфері та перекладанні відповідальності за неї на європейців. У світлі переорієнтації США на Азійсько-Тихоокеанський та Близькосхідний регіони, важливим буде досягнення швидкої та скоординованої позиції ЄС в питаннях безпекових ініціатив. Усвідомлення необхідності реагування на зміни в світі призводить до артикуляції щодо проєкції європейської міцності, зокрема на думку Голови Єврокомісії Урсули фон дер Ляйєн, яка озвучила сумнів, що «правила захистять нас від складних загроз» [7]. До того ж нею оприлюднено сумнів щодо дієвості європейської доктрини, інституцій, системи прийняття рішень, які відповідають світу стабільності та багатосторонності, який відійшов у минуле.

Правила і принципи, що постали як результат угод, які укладалися після Другої світової війни державами-переможницями залишалися дієвими в умовах протистояння США та СРСР, а також після розпаду Радянського Союзу. Ймовірно залишалися б чинними за умов домінування США у світі, однак зусилля Китаю по руйнуванню Західного блоку з одночасним використанням засобів вільної торгівлі, стабільних ланцюгів постачання. КНР засвідчує кроки з реалізації власної гранд-стратегії, покликаної стимулювати появу світу з багатьма полюсами, одним з яких став Пекін.

Системі міжнародних відносин як і будь-якій соціальній системі властиві процеси, пов'язані із розвитком або занепадом (деградацією). Дестабілізація сучасної міжнародної системи охопила відносини між суб'єктами (великими державами, міжнародними організаціями), так і супутні взаємини поміж іншими державами, у тому числі нейтральними.

Визнання нейтрального статусу держави можливе за умов згоди на це з боку держав-сусідів та держав, що домінують в світі й регіоні в рамках певної системи міжнародних відносин. В інших випадках такий статус лише спонукає до розгляду нейтральної держави як майбутньої жертви через її непідготовленість до збройного протистояння. Позиція нейтральної держави заснована на зобов'язаннях не надавати воюючим сторонам власні збройні сили та власну територію. Держава може дотримуватися або постійного (Швейцарія, Австрія, Ірландія, Мальта, Ліхтенштейн), або евентуального нейтралітету (в разі війни), але у разі військового нападу має право чинити опір власними збройними силами. Повага міжнародного співтовариства до постійного нейтралітету Швейцарії базується на готовності захищати власний суверенітет та територіальну цілісність, а не на пацифізмі.

У минулому знаходимо непоодинокі приклади нехтування нейтральним статусом держави — Німеччина здійснила агресії щодо Люксембургу (1940 р.), Бельгії (1940 р.), Нідерландів (1940 р.), Данії (1940 р.), Норвегії (1940 р.), СРСР окупував Литву (1940 р.), Латвію (1940 р.), Естонію (1940 р.), СРСР та Велика Британія окупували Іран (1941 р.).

Непоодинокі порушення нейтрального статусу держав країнами-агресорами спричиняли до того, що керівництво колишніх нейтральних держав відмовлялось від нейтралітету, як от Бельгія, Нідерланди, Люксембург, що виступили одними із співорганізаторів Північно-Атлантичного альянсу (1949 р.).

Російська Федерація оголосивши себе спадкоємцем Радянського Союзу, монополізувала формування підходів щодо структуризації пострадянського простору. На пострадянському просторі Молдова проголосила постійний нейтралітет (згідно з Конституцією 1994 р.). Такий статус Молдови у першу чергу не визнала Москва, оскільки саме російська 14-а армія почала воєнний конфлікт в Придністров'ї 1992 р. Після завершення

придністровського конфлікту ті ж війська залишилися в цьому регіоні, тобто за фактом розміщенням іноземної військової бази Молдові відмовлено у визнанні результативного нейтралітету. Туркменістан проголосив нейтралітет 1995 р.

Декларуючи статус без'ядерної, позаблокової держави Україна сподівалася на дотримання гарантій безпеки, у першу чергу з боку Москви. Дійсно, на виконання взятих на себе зобов'язань згідно із Будапештським меморандумом 5 грудня 1994 р., Україна до червня 1996 р. позбулася ядерної зброї і статусу ядерної держави. І вже в 1997 р. Україна втратила шанс стати позаблоковою державою, оскільки дала згоду на розміщення на своїй території іноземної військової бази в Севастополі — місці розташування російського Чорноморського флоту (згідно із угодою 28 травня 1997 р.). У 2010 р. відповідно до Закону про основи внутрішньої та зовнішньої політики України, держава закріпила позаблоковий статус. Однак, як і у випадку із нейтральною Молдовою, позаблокова Україна зазнала агресії з боку гаранта суверенітету та територіальної цілісності України — рф — у 2014 р., коли було здійснено насильницьку анексію Криму. У відповідь на агресію рф в Криму та на Донбасі, Верховна Рада України 23 грудня 2014 р. прийняла рішення про скасування позаблокового статусу. 7 лютого 2019 р. український парламент вніс зміни до Конституції України щодо закріплення євроатлантичного вектору зовнішньої політики держави, а саме набуття членства в НАТ. О. Керівництво рф назвало прагнення України до *вступ*у в Північно-Атлантичний альянс найважливішою причиною розв'язання широкомасштабної війни проти Києва.

Попри підтримку з боку десятків країн світу у боротьбі проти московинської агресії, українська дипломатія зустрілася із явищем нейтралітету стосовно конфлікту, який насправді носить екзистенційний вимір. Нейтральну позицію щодо російсько-української війни зайняли Китай, Індія, ПАР, країни Перської затоки, країни АСЕАН, Таджикистан, Бразилія [5]. Ці держави не надають рф воєнної допомоги, але сприяють оминати міжнародні санкції щодо товарів, необхідних для виготовлення озброєння, продовжують тісне торговельно-економічне співробітництво із державою-агресором. Китайський псевдонейтралітет у війні рф проти України покликаний посилити роль Пекіна у глобальній політиці та торгівлі, уникаючи прямого конфлікту із Заходом [8]. Нейтральна Швейцарська Конфедерація у питанні російсько-української війни зайняла становище невтручання, забороняючи реекспорт швейцарської зброї, хоча долучилася до санкційної політики ЄС щодо рф. Глобальна нестабільність штовхає Швейцарію до необхідності трансформації довготривалого нейтралітету в напрямку співпраці з дружніми державами та наднаціональними структурами [9]. Уряд Берна відмовив «німецькій армії надіслати ЗСУ 12 тис. снарядів

швейцарського виробництва для зеніток Гепард [10]. Така швейцарська позиція не зупинила торгівлю компонентами подвійного призначення через треті країни [11]. Офіційний Берн пропонував власну територію для проведення мирних переговорів між делегаціями ворогуючих сторін (для Глобального саміту миру).

Інша держава з нейтральним статусом (з 1922 р.) — Ірландія — зіштовхується із схожими викликами. Офіційний Дублін, який з липня 2026 р. головуватиме в Раді ЄС, координуватиме питання фінансової підтримки України, а також посилення санкційної політики щодо рф [12]. Ірландський уряд підтримує зусилля щодо притягнення до відповідальності державу-агресора, забезпечення відшкодування за завданні злочини та руйнування, повернення викрадених українських дітей [13].

Сучасні тенденції міжнародних відносин пов'язані із відвертим порушенням угод та настанов, недотриманням та порушеннями державного суверенітету та територіальної цілісності. Злам чинного світоустрою, викликаний тиском держав, основною спонукою яких залишається реваншизм. За таких обставин нейтральні держави задля убезпечення від зростаючих ризиків зовнішнього вторгнення з боку агресивних держав приймають рішення щодо відмови від нейтрального статусу та про *вступ* до військових альянсів.

Нехтування Кремлем щодо нейтрального статусу Молдови, щодо позаблокового статусу України, розширення ескалаційних заходів аж до широкомасштабної війни стали достатніми підставами для відмови від нейтрального статусу державами Північної Європи: Фінляндією та Швецією [6, с. 52]. Після схвалення парламентами, уряди Гельсінкі та Стокгольма (травень 2022 р.) вирішили звернутися із заявами про *вступ* до НАТО, після схвалення та виконання вимог країн-членів, стали членами альянсу: Фінляндія (4 квітня 2023 р.) та Швеція (7 березня 2024 р.). Відповідно Кремль отримав збільшення кордону з НАТО на більш, ніж тисячу кілометрів (московинсько-фінляндський кордон становить 1270 км).

Ослаблення міжнародної системи договорів стає додатковим викликом поруч з екзистенційною загрозою з боку Кремля. Сухопутні війська Фінляндії та військово-морський флот Швеції стають додатковими гарантіями безпеки у басейні Балтійського моря. Двосторонні угоди зі США спонукають до швидкого розгортання військових баз на їх території. Стратегічне розміщення острова Готланд (Швеція) уможливлює «контроль акваторії Балтики та її повітряного простору, здійснення патрулювання, радіотехнічної розвідки, логістики» [14, с. 137]. Вагомим внеском у спільну безпекову архітектуру регіону та світу стануть оборонно-промислові комплекси Гельсінкі та Стокгольма. Ще більшої ваги отримує проєкція

сили в Арктичному регіоні, який набуває виключного значення у зв'язку із можливістю видобутку стратегічних сировинних ресурсів [15, с. 45].

Становище нейтральних держав підважено переходом до системи кроків, покликаних реалізовувати політику великих держав на відміну від політики відповідальності перед союзами. Найпотужніший політико-безпековий блок не вперше мусить відповідати на зростаючі зовнішні та внутрішні виклики. Однак сучасна геополітична ситуація характеризується тією особливістю, що головна стабілізуюча складова альянсу — США — демонструє неготовність та небажання зберігати за собою саме такий статус. Американський президент Д. Трамп наполягає, що турбота про безпеку на європейському субконтиненті належить самим європейським державам. До того ж усі витрати щодо залагодження війн в Європі повинні відшкодовувати уряди європейських столиць, у тому числі зобов'зані закуповувати озброєння, виготовлене американськими збройовими концернами. Образи та звинувачення з американської сторони в бік союзників, посилювані погрозами США залишити НАТО, можуть спонукати до руйнування довіри щодо провідної держави альянсу та кроків стосовно створення інших союзів (як це запропонував Президент Франції Е. Макрон). Поява нових союзів викличе потребу перегляду відносин із нейтральними державами на сучасному етапі.

Наміри у силовий спосіб вирішити проблему співіснування цивілізацій, поділ між якими відбувається саме на релігійній основі, матиме колосальні катастрофічні наслідки для усіх учасників конфлікту (християн, мусульман, євреїв). В умовах релігійно-культурного конфлікту на крайніх стадіях ескалації, коли не лише озвучуються заклики до позбавлення суверенітету окремої держави, підкріплюються пропагандистськими, розвідувальними, гібридними та воєнними заходами. За таких обставин ненадання дипломатичної, моральної, воєнної допомоги сприймається як ознака зради. Тобто, залишатися нейтральною державі буде усе важче. Приклади із забороною надати повітряний простір для перельотів американської авіації, залученої до воєнної операції США проти Ірану (починаючи з 28 лютого 2026 р.), спонукатимуть до пояснення дипломатичної позиції нейтральних Швейцарії та Австрії. Нейтральна позиція європейських держав НАТО щодо війни США та Ізраїлю проти Ірану, що проявилася в позиції ФРН, Франції, Великої Британії та інших, відмова в наданні військових баз для логістичного використання американськими військовими, засвідчила відсутність високої довіри до союзників щодо мети, плану та наслідків операції. Війна проти Ірану засвідчила прорахунки у стратегічних планах союзників США на Близькому Сході, що не очікували перенесення воєнних дій на території держав, що межують з іранською територією. За фактом іранських воєнно-повітряних атак з нейтральних перетворилися на жертв

агресії. Президент США. Д. Трамп вчергове наполіг на матеріальній відповідальності своїх союзників у цьому конфлікті, закликаючи держави Перської затоки сплатити або за завершення війни, або за продовження війни.

Застосування механізмів посилення ескалації для подальшої деескалації на умовах ініціатора конфлікту свідчить про спробу США повернення собі привілею чи то держави-гегемона, чи то великої держави права починати і завершувати війни на своїх умовах. Однак наявність китайського фактору спонукає до ще гострішої вимогливості щодо союзників і недовіри до нейтральних держав.

Ймовірність глобального нейтралітету низька через високу загрозу американсько-китайського протистояння, в якому США розраховують на використання ресурсів (людських, матеріальних, логістичних, сировинних) союзників. Союзники Вашингтону, які бачать в американській армії та дипломатії лише захисника і покровителя, змушені будуть постати перед вибором стати або ареною, або базою з обмеженим суверенітетом та неможливістю посісти нейтральне становище. Недопущення воєнної катастрофи Москви у війні проти України дає американським стратегам умоглядну надію на використання москвинського потенціалу проти Китаю. Такий сценарій можливий лише за умови збереження центральної влади Кремля, який з ймовірного конфлікту з Пекіном має вийти повністю виснаженим та ослабленим. Приховане нехтування інтересами європейських союзників та позірне посередницьке блазнювання (і нашим, і вашим) США стосовно Москви створює ілюзію надання корисної послуги, яка потребуватиме сатисфакції, а не займання позиції нейтралітету. За такого сценарію залишиться спровокувати китайсько-москвинський конфлікт, підстав для якого є достатньо, зокрема договори в Айгуні (1858 р.) та Пекіні (1860 р.). Не виключено, що ми можемо стати свідками ситуації, яка мала місце у зовнішній політиці США у 1930-1940-х рр., що продемонструвала ілюзорність дієвості ізоляціонізму та нейтралітету. Показовим залишається випадок з позицією офіційного Вашингтона, який вчергове демонструє балансування між становищем глобального поліцейського, пов'язаного із взятими на себе союзницькими зобов'язаннями та тенденцією до ізоляціонізму. Напередодні та на початку Другої світової війни ізоляціоністська позиція та нейтральний статус США не вберіг цю країну від участі у глобальному конфлікті 1939-1945 рр. До самої воєнно-морської катастрофи у Перл-Харборі в грудні 1941 року, американська влада чітко дотримувалася нейтралітету, який базувався на законах від 31 серпня 1935 р., 20 лютого 1936 р., 8 січня 1937 р., 1 травня 1937 р., 4 листопада 1939 р. [16], згідно із якими заборонялося продавати зброю воюючим країнам, надавати їм кредити, американських громадян позбавили права подорожувати на

кораблях держав, залучених до конфлікту. Білий дім обрав позицію, яка усувала потребу у визначенні агресора та жертви, уможливлювала нарощення сили агресорами.

У роки Другої світової війни остаточною причиною відмови від нейтралітету для США став Перл-Харбор. Умови сучасних міжнародних відносин та конфліктів лише співвідносяться із потребою поставити під сумнів контроль за міжнародною логістикою, однак отримують нові виміри (управлінські, взаємодії людини із навколишнім середовищем, розширення можливостей людства, використання потужності штучного інтелекту). Тому усвідомленням «нового» Перл-Харбору міг стати корпоративний маніфест Palantir від 20 квітня 2026 р. [17], в якому заявлено, що жорстка сила в цьому столітті будуватиметься на програмному забезпеченні. Перемога у сучасній війні визначатиметься не так співвідношенням відповідної кількості надпотужних і потужних платформ (авіаносці, танки, БТР, літаки і т.д.), а наявністю легких, мобільних, дешевих засобів ураження масового застосування, в основі функціонування яких лежатиме Ш. І. Світ інтересів великих держав, що бачать необхідність розширення сфер впливу, змінює структуру глобальної безпеки. Прем'єр-міністр Канади Марк Карні у своїй доповіді на Всесвітньому економічному форумі 20 січня 2026 р. визнав, що політика великих держав з власними сферами впливу спричинила до недієвості міжнародного права. Запевнив, що Канада, як одна із середніх держав, усвідомлює потребу переходу до реалізму, заснованого на цінностях: «Ми активно сприймаємо світ таким, яким він є, а не чекаємо на світ, яким ми хочемо його бачити» [18]. Президент Туреччини Реджеп Ердоган на Анатолійському дипломатичному форумі 16-18 квітня 2026 р. наголосив не лише на зміні балансу сил у світі, а й про кризу напряму розвитку і цінностей [19].

Альтернативою ігор великих держав може стати світ, у якому структуротворчою основою стануть середні держави. В основу цього майбутнього світу необхідно закласти наступні ідеї (за Енн-Марі Слотер) [20]: справедливий розподіл влади і спільного суверенітету; надання переваги рішенням з позитивною сумою і просування економіки, орієнтованої на благополуччя людей і планети; відведення стратегічному співчуттю місця вищого за стратегічний нарцисизм. Для реалізації альтернативи, запропонованої Енн-Марі Слотер необхідно не лише визначитися із наявністю у світі більш, ніж 50 середніх країн, але координувати дієві кроки урядів цих держав до об'єднання та перебрання на себе місії, покликаної забезпечити справедливість, благополуччя, співчуття. Нейтралітет окремих країн за вказаних умов не лише доречний, а й єдино можливий.

Висновки

Глобальна турбулентність початку XXI століття засвідчила глибинні процеси, пов'язані із зміною технологічного укладу, соціальних зрушень інформаційної цивілізації, видозміни моральних вимог, пов'язаних із секуляризацією та зростанням впливовості радикальних релігійних рухів. Саме вказані процеси зумовили наростання недовіри поміж державами, що зіткнулися із зростаючим застосуванням сили у міжнародному полі. Зовнішня політика малих держав проявляла приклади мімікрії, викликаної воєнними поразками. Середні держави під тиском зовнішніх територіальних аспірацій доходять висновку про створення нових альянсів, які уможливлять доступ до обмежених ресурсів та переформатують тимчасовий баланс сил. За таких складних умов, нейтральні держави все частіше в умовах складного вибору схиляються до відмови від статусу нейтралітету.

Володіння владою світового гегемона (базується на гранд-стратегії, національному інтересі та довготривалих чи короткотривалих союзах, які забезпечують контроль за міжнародними торговельними шляхами та доступ до ринків збуту й сировини) уможливлює створення глобального ладу, в якому визнають суверенітет нейтральних держав.

Список посилань

1. Abbenhuis M. Regulating neutrality from The Hague to The Hague, 1899–1907. An age of Neutrals. Great Power Politics, 1815–1914. Cambridge University Press, 2014. P. 178-218. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139794695.008
2. Reginbogin H., Lotaz P. Permanent neutrality: A model for peace, security, and justice. Lanham: Rowman & Littlefield, 2020. 250 p.
3. Romchuk M. Neutrality in international law: Formation and development of the concept. Philosophy, Economics and Law Review. 2024.4(2), P.73-83. https://doi.org/10.63341/2786-491X-2024-2-73
4. Рудич Ф. Постійний нейтралітет Швейцарії: історичний екскурс та виклики сьогодення. URL: https://cutt.ly/htXv2TQI
5. Вакарчук К. Стратегія та позиція Бразилії щодо російсько-української війни. Регіональні студії. 2025. №25. С. 170-176.
6. Гладиш М., Чебан Д. Регіональна безпека держав Північної Європи: науковий дискурс. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки. Українська формула миру для нового світового порядку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Львів, 16-17 травня 2024р.) / Упорядники: Мальський М. З., Лещенко Л. В., Кучик О. С., Вовк Р. В., Стручок Н. М. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2024. С. 52-60.

7. ЄС більше не може покладатися на «засновану на правилах» систему захисту від загроз, заявила фон дер Ляєн. The epoch times.10 Березня 2026. URL: https://cutt.ly/AtXv9igJ
8. Кобзар Ю. Україна взяла курс на стратегічний розрив з Китаєм, — Forbes. Уніан. 25 березня 2026. URL: https://cutt.ly/etXv9caK
9. Шмаленко Ю., Анісімович-Шевчук О., Матвієнків С. Вплив російсько-української війни на переосмислення моделі нейтралітету Швейцарії. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія. 2024. Випуск 18. С. 361-369.
10. Mackenzie Ch. The cost of neutrality: Swiss defense industry 'just losing our market' amid Ukraine conflict. Breaking Defense. 08 March 2023. URL: https://cutt.ly/itXv9Xxt
11. Боровик Л. Китайські двигуни та швейцарські чіпи: ГУР «розібрало» російський безпілотник «Князь Олег». Апостроф. 13 квітня 2026. URL: https://cutt.ly/utXv3sD6
12. Сибіга і держміністр з європейських справ Ірландії Бірн обговорили посилення санкційного тиску на рф. Київ. УНН. 18 квітня 2026. URL: https://cutt.ly/PtXv3Ubw
13. Шварц Д., Чайковська В. Україна уклала «угоду про підтримку» з нейтральною Ірландією. DW. 04 вересня 2024. URL: https://cutt.ly/qtXv39YT
14. Палій Г. Зміни безпекової конфігурації і оборонної політики в країнах Балтійського регіону та підтримка ними України. Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки. Українська формула миру для нового світового порядку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Львів, 16-17 травня 2024р.) / Упорядники: Мальський М. З., Лещенко Л. В., Кучик О. С., Вовк Р. В., Стручок Н. М. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2024. С. 135-142.
15. Атаманенко А., Цвєтков О. Зміни та виклики в системі міжнародної взаємодії в Арктиці через російсько-українську війну. Acta de Historia & Politica: Saeculum. 2023. XXI (06). С. 40-52. DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.06.040
16. «Neutrality Act» of May 1, 1937. URL: https://cutt.ly/itXv8QYP
17. Про технології, війну і владу для «перебудови» Заходу. Palantir опублікував «маніфест», який стрясає Кремнієву долину. Ipress. 20 квітня 2026. URL: https://cutt.ly/UtXv4qfC

18. «Кінець гарної казки». Прем'єр Канади виголосив у Давосі історичну промову про новий світоустрій. Texty. 21 січня 2026. URL: https://cutt.ly/jtXv4Dpg
19. Ердоган: Світ переживає не лише зміну балансу сил, а й глибоку кризу напрямку розвитку. Укрінформ. 17 квітня 2026. URL: https://cutt.ly/KtXv46oT
20. Слотер Е.-М. Як середнім державам створити новий світопорядок. NV. 3 квітня 2026. URL: https://cutt.ly/CtXv7mGv

References

1. Abbenhuis, M. (2014). Regulating neutrality from The Hague to The Hague, 1899–1907. An age of Neutrals. Great Power Politics, 1815–1914. Cambridge University Press, 178-218. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139794695.008
2. Reginbogin, H. & Lotaz, P. (2020). Permanent neutrality: A model for peace, security, and justice. Lanham: Rowman & Littlefield. 250 p.
3. Romchuk, M. (2024). Neutrality in international law: Formation and development of the concept. Philosophy, Economics and Law Review. 4 (2), 73-83. https://doi.org/10.63341/2786-491X-2024-2-73
4. Rudych, F. Permanent neutrality of Switzerland: historical excursion and current challenges. URL: https://cutt.ly/htXv2TQI
5. Vakarchuk, K. (2025). Strategy and position of Brazil regarding the Russian-Ukrainian war. Regional Studies, No. 25, 170-176.
6. Gladysh, M. & Cheban, D. (2024). Regional security of the states of Northern Europe: scientific discourse. Ukraine in the context of the transformation of the international security system. Ukrainian formula for peace for a new world order. Materials of the international scientific and practical conference. (Lviv, May 16-17, 2024) / Compiled by: Malsky M.Z., Leshchenko L.V., Kuchyk O.S., Vovk R.V., Struchok N.M. Lviv: Faculty of International Relations of the Ivan Franko National University of Lviv, 52-60.
7. The EU can no longer rely on a "rules-based" system to protect against threats, von der Leyen said. The epoch times.10 March 2026. URL: tps://cutt.ly/AtXv9igJ
8. Kobzar, Y. (2026). Ukraine has set a course for a strategic break with China, — Forbes. UNIAN. March 25. URL: https://cutt.ly/etXv9caK
9. Shmalenko, Yu & Anisimovych-Shevchuk, O. & Matvienkiv, S. (2024). The impact of the Russian-Ukrainian war on the rethinking of the model of neutrality of Switzerland. Bulletin of the Precarpathian University. Series: Political Science, Issue 18, 361-369.

10. Mackenzie, Ch. (2023). The cost of neutrality: Swiss defense industry 'just losing our market' amid Ukraine conflict. Breaking Defense. 08 March. URL: https://cutt.ly/itXv9Xxt
11. Borovyk, L. (2026). Chinese engines and Swiss chips: GUR «disassembled» the Russian drone «Prince Oleg». Apostrophe. April 13. URL: https://cutt.ly/utXv3sD6
12. Sibiga and Irish Minister of State for European Affairs Byrne discussed increasing sanctions pressure on Russia. Kyiv. UNN. April 18, 2026. URL: https://cutt.ly/PtXv3Ubw
13. Schwartz, D. & Chaykovskaya, V. (2024). Ukraine has concluded a «support agreement» with neutral Ireland. DW. September 4. URL: https://cutt.ly/qtXv39YT
14. Paliy, G. (2024). Changes in the security configuration and defense policy in the Baltic countries and their support for Ukraine. Ukraine in the context of the transformation of the international security system. Ukrainian formula for peace for a new world order. Materials of the international scientific and practical conference. (Lviv, May 16-17, 2024) / Compiled by: Malsky M.Z., Leshchenko L.V., Kuchyk O.S., Vovk R.V., Struchok N.M. Lviv: Faculty of International Relations of the Ivan Franko National University of Lviv, 135-142.
15. Atamanenko, A. & Tsvetkov, O. (2023). Changes and challenges in the system of international integration in the Arctic because of the Russian-Ukrainian war. Acta de Historia & Politica: Saeculum. XXI (06), 40-52. DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.06.040
16. «Neutrality Act» of May 1, 1937. URL: https://cutt.ly/itXv8QYP
17. On technology, war and power to «reshape» the West. Palantir publishes a «manifesto» that shakes up Silicon Valley. Ipress. April 20, 2026. URL: https://cutt.ly/UtXv4qfC
18. «The end of a beautiful fairy tale.» Canadian Prime Minister delivers historic speech about new world order in Davos. Texty. January 21, 2026. URL: https://cutt.ly/jtXv4Dpg
19. Erdogan: The world is experiencing not only a change in the balance of power, but also a deep crisis in the direction of development. Ukrinform. April 17, 2026. URL: https://cutt.ly/KtXv460T
20. Slaughter, A.-M. (2026). How Middle Powers Can Create a New World Order. NV. April 3. URL: https://cutt.ly/CtXv7mGv

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 341.214:327 DOI 10.17721/2415-88IX.2026.101.297–311

Lyubomyr Hubytskyy
Doctor of sciences in History, Professor Chair of Philosophy, Sociology and Political Science
State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-8511-6461
e-mail: lubg@ukr.net

Hanna Melnyk
Candidate of sciences (PhD) in History, Docent Chair of International Relations
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-3090-7212
e-mail: hannamyrmelnyk@gmail.com

NEUTRAL STATUS OF THE STATE: CURRENT THREATS IN THE CONDITIONS OF INTERNATIONAL TURBULENCE

Abstract

The article is devoted to the analysis and generalization of the meaning and role of the policy of neutrality of states and their societies in the search for functional means to ensure the legality and effectiveness of interstate relations against the backdrop of growing geopolitical threats. It has been demonstrated that in the context of growing distrust between international allies and partners, the executive and legislative branches of neutral countries are the main initiators of the intensification of foreign policy, providing the necessary information and management support for assessing challenges and an effective and balanced state response. It is found that in the turbulent state of international relations, the level of respect for neutral status particularly affects the ability of governments to make verified and prudent decisions. The influence of major powers on the formation of both global and regional power, which allows ensuring the stability of the social system even in the face of security challenges, is analyzed. It has been determined that the authorities of neutral states, taking into account previous experience of long-term agreements, seeking not only to ensure the effective operation of their own state institutions, contribute to increasing the efficiency of international organizations.

It is shown that the destruction of defense and contractual geoplatforms, which for decades were central sources of stability and respect for international law, has ceased to provide states with territorial and security guarantees. It is investigated that legal mechanisms regulating the scope of use of troops, territories, technologies, and financial resources have led to a complete or partial abandonment of neutral status. It is argued that prompt and relevant communication between neutral states and countries that have pledged to respect this status makes it possible to overcome the risks of escalating crises and increases the level of international respect and cohesion. Particular attention is paid to the transformation of informational and conceptual support for the process of world order transformation after the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine in order to model a viable space of freedom and justice.

Keywords: neutrality; geopolitics; threats; alliances; security; national interests; international relations.

Надійшла до редакції/ Received: 14.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 05.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
УДК 327(470):(1-651.1):321.011«1993-2023» DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.312–333

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Алєксєйченко Олександр Володимирович
Кандидат політичних наук, докторант НН інституту міжнародних відносин Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0002-2325-1289
e-mail: alexeychenko@gmail.com

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (1990-ті — 2020-ті рр.)

Резюме

В статті проведено всебічний аналіз концепцій зовнішньої політики Російської Федерації, що дозволив простежити еволюцію зовнішньополітичної стратегії офіційної Москви щодо пострадянських країн. Для реалізації цієї геостратегії в концептуальних документах використовуються такі теоретичні конструкції як «ближнє зарубіжжя», «зона привілейованих» і «життєво важливих» інтересів тощо, які покликані сприяти їх переведенню в практичну політику РФ на терені колишнього СРСР. Показано як формула «координуючої ролі» Росії в СНД, риторика «захисту співвітчизників» та концепт «русского мира» стали доктринальною основою політики Москви, спрямованої на обмеження суверенітету пострадянських держав. Окремо підкреслено, що посилення ролі ядерного чинника та цивілізацій-ної риторики про «державу-цивілізацію» слугує додатковим інструментом тиску на країни пострадянського простору.

На основі аналізу текстів концепцій, офіційних заяв російського керівництва та західних експертних оцінок показано, що пострадянський простір став головною ареною реалізації геополітичної стратегії Кремля. Також автор зауважує на тому, що попри відсутність в текстах російських зовнішньополітичних концепцій задекларованого наміру щодо відновлення Радянського Союзу, їх зміст переконує, що геополітична стратегія РФ спрямована на реставрацію імперського утворення на пострадянському терені під егідою Росії.

Для досягнення цієї мети РФ використовує увесь наявний інструментарій гібридних впливів аж до застосування геноцидних практик, які, зокрема, стали одним з ключових елементів примушування України до

відмови від європейської і євроатлантичної інтеграції, відтак її повернення до сфери російського геополітичного впливу.

Ключові слова: концепція; політика; Росія; пострадянський простір; «зона життєвих інтересів»; «ближнє зарубіжжя»; ядерний чинник.

Вступ

Актуальність теми дослідження зумовлена неприхованим прагненням Російської Федерації до геополітичного панування на пострадянському просторі. Для реалізації цієї політики влада в Москві розробила стратегію, втілену в текстах концепцій зовнішньої політики РФ, що нараховують шість редакцій. Прискіпливий аналіз текстів зовнішньополітичних концепцій РФ демонструє еволюцію підходів влади в Кремлі щодо країн пострадянського простору: від декларативного партнерства з країнами СНД в концепції 1993 року до моделі конфронтації в концепції 2023 року, у межах якої пострадянські терени стають об'єктом реалізації російських геополітичних інтересів.

Темі концептуального забезпечення зовнішньої політики РФ присвячено чимало публікацій вітчизняних та іноземних авторів. Не менше уваги приділяють їй політичні лідери країн Заходу, які майже одностайно розцінюють еволюцію російських концепцій як відродження імперського мислення. Зокрема, екс-президент США Дж. Байден у виступі на Генеральній Асамблеї ООН у вересні 2022 р. підкреслив, що «ніхто не має права силою змінювати кордони суверенних держав» [1], колишній генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберґ наголошував, що Росія «намагається відкинути історію назад і відновити сфери впливу» [2]. Натомість екс-канцлер ФРН Олаф Шольц назвав дії Кремля «імперіалізмом у чистому вигляді» [3], а колишній Верховний представник ЄС Жозеп Боррель охарактеризував російську агресію «спробою зруйнувати міжнародний порядок, який заснований на праві» [4]. Усі ці висловлювання є ілюстрацією політики РФ, спрямованої на ревізію міжнародного порядку.

На реваншистські наміри Кремля на пострадянському просторі вказують у своїх публікаціях українські автори П. Гай-Нижник [5], А. Гольцов [6], В. Горбулін [7], М. Дорошко [8], О. Кондратенко [9], І. Лоссовський [10] та ін. Так, в монографії А. Гольцова [6] визначається геополітичний інструментарій зовнішньополітичної стратегії РФ на пострадянському просторі й акцентується на незмінному прагненні геополітичного панування Кремля на згаданому терені. В монографічному дослідженні О. Кондратенка [9] наголошується на суто імперській політиці РФ, традиційно базованій на збройному загарбанні територій сусідніх держав. І. Лоссовський [10] розглядає зовнішньополітичну стратегію Росії щодо країн пострадянського простору в контексті реалізації нової доктрини обмеженого суверенітету.

Автори багатьох публікацій зосереджені на практичній реалізації концепції зовнішньої політики Росії в частині ведення Москвою експансіоністських війн на терені колишнього СРСР. Йдеться, насамперед, про російські війни в Грузії (2008) і в Україні (з 2014), які розглядаються як взаємопов'язані етапи єдиної геостратегії Кремля, спрямованої на ревізію пострадянського порядку та підрив міжнародної безпеки. Грузинський кейс інтерпретується як перша апробація гібридної моделі експансії, масштабованої згодом в українському напрямі. Показовими у цьому контексті є дослідження С.Кобути та П.Ткачука [11], у яких російсько-грузинська війна розглядається як ранній сигнал формування системної загрози регіональній безпеці. Розвиваючи цю логіку, Н. Нечаєва-Юрійчук [12] розглядає Грузію як «тестовий майданчик» путінської політики «повернення земель», демонструючи тяглість імперської логіки від окупації Абхазії та Південної Осетії до формування проросійського політичного курсу партії «Грузинська мрія».

Український епізод імперської політики Кремля осмислюється М. Дорошком [8], в монографії якого агресію РФ концептуалізовано як форму «неоголошених війн» та кульмінацію історично тяглої експансіоністської політики Росії. Глобальний вимір війни розкривають С.Віднянський та А.Мартинов, подаючи її як системний виклик постбіполярному міжнародному порядку [13]. Методологічні засади аналізу агресії РФ на терені колишнього СРСР розробляє С. Шергін [14], а В. Головченко наголошує на її структурному характері [15]. У колективному альманасі під редакцією А. Кудряченка російську агресію показано як прояв сучасної імперської державності у міжнародному вимірі [16].

Щодо праць іноземних авторів, то заслуговують на увагу ті з них, в яких аналізується ставлення країн Заходу до ревізіоністського курсу РФ. Зосібна, на недостатньо жорсткій, часом непослідовній реакції Заходу на обгрунтований в зовнішньополітичних документах курс РФ на підпорядкування пострадянських країн зауважують в своїх публікаціях Я. Бжезінський [17], Н. Джексон [18], Е. Міхта [19], Б. Ло [20] та ін.

Отже, з'ясування стану дослідження теми концептуального забезпечення зовнішньої політики РФ на пострадянському просторі показало, що попри її грунтовне наукове опрацювання вітчизняними і зарубіжними дослідниками, є нагальна потреба у проведенні всебічного аналізу теоретичних підходів російської влади щодо проведення політики реінтеграції на пострадянському терені. Додаткової уваги дослідників потребують питання співвідношення концептуальних засад з їх практичною реалізацією, виявлення прихованих намірів щодо реінтеграції пострадянських країн під зверхністю Москви, не афішованих у жодній з редакцій концепцій зовнішньої політики Р. Ф. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу текстів концепцій, офіційних заяв російського керівництва та західних експертних

оцінок довести, що пострадянський простір було визначено ключовим для реалізації імперських амбіцій і геополітичних стратегій Кремля. Своїм основним завданням вбачаємо вивчення еволюції зовнішньополітичних підходів Російської Федерації щодо пострадянських країн в період від розпаду СРСР у 1991 році до сьогодення.

Методи дослідження

Теоретико-методологічну основу статті складають загальнонаукові і спеціальні *методи дослідження* концептуального забезпечення зовнішньої політики Р. Ф. При написанні статті було використано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування і моделювання. Детальний аналіз концепцій зовнішньої політики уможливив чітке розуміння зовнішньополітичної стратегії РФ. Застосування індуктивного і дедуктивного методів, а також синтетичного методу дозволило автору прийти до узагальнень та висновків щодо сутності російської геостратегії на пострадянському просторі. Важливе методологічне підґрунтя статті становлять історичний, геополітичний і системний підходи, що дозволяють розглядати зовнішньополітичну стратегію Росії щодо країн пострадянського простору в динаміці і в логіці імперського геостратегічного мислення. Задля розуміння витоків і природи сучасної агресивної політики РФ щодо пострадянських держав було застосовано метод аналогії, який дає можливість віднайти спільність у міжнародній поведінці Радянського Союзу і РФ як його спадкоємиці. Метод порівняльного аналізу використано для зіставлення концепцій зовнішньої політики РФ і проведення дискурсивного аналізу концептуальних документів і публічних заяв керівників РФ і політичних лідерів ключових міжнародних акторів.

Результати дослідження

Концепції зовнішньої політики є офіційними геополітичними документами, в яких визначаються пріоритети національних інтересів та кодифікується зовнішньополітична філософія держави. Перша концепція зовнішньої політики РФ була ухвалена за президентства Б. Єльцина у 1993 році. Документ став спробою закріпити нову парадигму зовнішньополітичного мислення пострадянської Росії. Концепція відображала прагнення ліберальної російської еліти до інтеграції у світову систему через співпрацю з західними центрами сили та міжнародними інституціями. У тексті декларувалося, що Росія «виходить з принципу пріоритету загальнолюдських цінностей, демократичних норм і права» [21, с. 2]. Вперше на офіційному рівні було заявлено, що країна прагне до рівноправного партнерства з усіма державами світу, насамперед із провідними західними демократіями.

Водночас, у концепції простежується прихований ревізіоністський потенціал. Так, у пункті 4 концепції зазначено: «Росія не може залишатися

байдужою до становища російськомовного населення на території колишнього СРСР» [21, с. 5]. Ця теза офіційно вводила досить розпливчату та сумнівну категорію «співвітчизників за кордоном», що пізніше стане центральним елементом доктрини «русского мира». Особливе місце у документі було відведено країнам СН. Д. Констатувалася, що «відносини з державами — учасницями СНД займають особливе місце у зовнішній політиці Російської Федерації» [21, с. 6]. При цьому в документі далі уточнювалося, що «Росія розглядає СНД як інструмент підтримки зв'язків між народами, які раніше були об'єднанні в складі СРСР» [21, с. 2]. Тобто, формально документ проголошував прагнення до «взаємовигідного партнерства», але семантично він відтворював імперську парадигму — від «демократичної інтеграції» до «опікунської домінації».

Таким чином, Концепція 1993 р. виявилася компромісом між ліберальним та імперським баченням міжнародної політики. Вона закріпила орієнтацію на співпрацю із Заходом, але водночас залишила відкритими «задні двері» для повернення до імперської моделі впливу через гуманітарні й етнополітичні механізми на просторі пострадянських держав.

Прихід на посаду президента Росії В. Путіна у 2000 р. зумовив переосмислення концептуальних засад зовнішньої політики РФ. В ухваленій у 2000 р. новій редакції концепції було чітко сформульовано та документально закріплено положення про національний інтерес, як базовий принцип зовнішньополітичної стратегії Р. Ф. Документ визначав головною метою зовнішньої політики «утвердження Росії як одного з найвпливовіших центрів сучасного світу» [22, с. 2], а також містив систематизацію російських глобальних і регіональних пріоритетів.

На відміну від концепту 1993 р., де превалювала ідея партнерства із Заходом, у редакції 2000 р. помітно простежується повернення до логіки російськоцентричного світу. У новій редакції пострадянський простір отримав формулювання «ближнє зарубіжжя». Останнє було визначено пріоритетним напрямом російської політики, що фактично означало закріплення зовнішньополітичної тези про «зону особливих інтересів» Росії [22, с. 7]. У політичному, а втім і практичному сенсі Концепція знаменувала відхід від перехідної дипломатії 1990-х рр. і закріплення «путінського» курсу на відновлення статусу великої держави.

На думку західних дослідників, Концепцію 2000 р. слід розглядати не стільки як прагматичний зовнішньополітичний документ, скільки як ідеологічний маніфест, в якому легітимізуються російські претензії на «координаційну» роль у межах пострадянського простору [23, p. 3-4; 24, p. 45-46]. Під риторикою інтеграційної політики Кремль фактично відтворював оновлену версію «брежнєвської доктрини» обмеженого суверенітету сусідніх держав. У ширшому історіософському контексті цей документ

символізував факт завершення періоду «пострадянської адаптації» та початок самоствердження Росії у світовій системі. Він закріпив принцип «національного інтересу» як головний імператив російської державної поведінки, що, на думку таких західних дослідників, як Н. Джексон [18, p. 22-24] і Б. Ло [20, p.74], стало ідеологічним підґрунтям для подальшої ревізіоністської політики Кремля, яка досягла свого апогею у війнах на пострадянському просторі.

В редакції концепції 2008 р., підписаної президентом Д. Медведєвим, помітно простежується наступність основних положень попереднього путінського документа. Зокрема це проявилося в баченні Росії як «одного з центрів багатополярного світу» та у визначенні «національного інтересу» як головного імперативу зовнішньополітичної діяльності російської держави [25, с. 2–3].

У концепції 2008 р., як і в попередній редакції, особливе місце займає пострадянський простір. У документі закріплюється положення про те, що «розвиток двосторонніх і багатосторонніх відносин у межах СНД залишається одним із пріоритетів зовнішньої політики Росії» [25, с. 8]. Це підтверджує безперервність російської ідеологічної моделі щодо розгляду пострадянського простору як «зони особливої відповідальності» та виключного стратегічного інтересу Москви.

Таким чином, Концепція 2008 р. не зруйнувала рамку традиційного імперського мислення, а навпаки зміцнила її. У низці політичних виступів російських лідерів все частіше простежується тенденція до ренесансу ідеї «великої держави». Симптоматичною в цьому контексті була заява Путіна на саміті НАТО в Бухаресті (2008), де він поставив під сумнів державність України, апелюючи до «історичного права» Росії на її території [26]. Ідею великодержавності як невід'ємного елементу російської ідентичності підтвердив і Медведєв у Посланні Федеральним Зборам (2009), наголосивши, що «Росія була і залишатиметься великою державою» [27]. Завершенням цього ідеологічного ряду стала промова В.Путіна на засіданні Валдайського клубу (2010 р.), в якій він проголосив, що «без сильної Росії неможливий справедливий світовий порядок» [28]. Сукупність наведених висловлювань свідчить про практичне втілення положень Концепції 2008 року, в межах якої модернізаційна риторика поєднувалася з легітимацією сили та претензією на особливу роль Росії у формуванні нової архітектури світового та регіонального порядку.

Концепція 2008 року радше фіксує політичні наміри Кремля, ніж визначає реалістичні орієнтири зовнішньополітичного курсу Російської Федерації. А ще вона, на думку експерта Королівського інституту міжнародних відносин Джеймса Монегана, по суті повторює стратегеми концепції 2000 року [29, p. 3]. Порівнюючи її з попередніми редакціями, зазначимо,

що положення концепції 2008 року демонструють еволюцію російського неоімперського мислення, а під прикриттям риторики про забезпечення регіональної стабільності, фактично легітимізується російський підхід до визначення власної «сфери впливу» та відкривається можливість реалізації політики втручання під виглядом миротворчої місії. Яскравим прикладом реалізації такого підходу стала російська військова операція в Грузії 2008 р., яку президент Д. Медведєв офіційно позиціонував як «операцію з примушування до миру», однак на практиці була спрямована на встановлення стратегічного контролю над Південною Осетією та Абхазією. Отже, у порівнянні з Концепціями 1993 і 2000 рр., документ 2008 р. засвідчує перехід від декларативного прагнення до співпраці до відкритого утвердження регіональної гегемонії Росії в межах пострадянського простору.

Новий термін президентства Путіна (2012-2018 рр.) позначився ухваленням оновленого тексту концепції (2013 р.), яка була спрямована на адаптацію російських зовнішньополітичних пріоритетів до існуючих умов міжнародної системи. У документі наголошено, що «Російська Федерація послідовно виступає за утвердження міжнародного порядку, заснованого на повазі до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права» [30, с. 2]. Проте, з огляду на агресивну зовнішньополітичну поведінку Кремля, дана декларація видається цинічною, особливо у світлі системного порушення Росією основоположних принципів міжнародного права.

Особливе місце у документі відведено пострадянському простору як сфері «життєво важливих інтересів» Росії, відтак розвиток співпраці з країнами СНД визначено пріоритетним [30, с. 10]. Ба більше, пострадянський простір вперше інституційно визначено як зона «особливої відповідальності» Росії, а СНД як головний інструмент реалізації цієї політики. Як слушно зазначає британський аналітик Е. Монеган, концепція 2013 року «формує бачення пострадянського простору як ключового поля геополітичної конкуренції, у якому Росія претендує на статус гарантованого лідера» [29, p. 6].

Також зміст концепції засвідчив завершення політики зближення Росії із Заходом та перехід до фази стратегічної самоізоляції. У документі прямо наголошується, що «західні держави намагаються використати концепцію «м'якої сили» для втручання у внутрішні справи суверенних держав» [30, с. 6] передусім тих, що розташовані у безпосередньому геополітичному оточенні Російської Федерації. Таким чином, у концептуальному вимірі це положення стало ідеологічним обґрунтуванням для посилення контролю Москви над пострадянським простором і недопущення розширення західного впливу на сусідні країни.

А ще Концепція 2013 р. заклала інтелектуально-правове підґрунтя для формування нової редакції доктрини «захисту співвітчизників», яка згодом стала ключовим ідеологічним інструментом виправдання

зовнішньополітичної експансії Росії. Це положення фактично легітимізувало втручання у внутрішні справи сусідніх держав і створило правову рамку для майбутніх актів агресії, що проявилося у російському втручанні у внутрішні справи України у 2014 р. Показовим підтвердженням цієї доктринальної лінії стала заява В.Путіна від 2 липня 2014 р., у якій він заявив, що «Росія буде активно захищати права росіян, наших співвітчизників за кордоном, використовуючи весь спектр доступних засобів: від політичних та економічних до дій у межах норм міжнародного гуманітарного права та права на самооборону» [31]. Таким чином, офіційна риторика Кремля фактично підтвердила переведення положень концепції 2013 р. у практичну площину. Сама Концепція 2013 р. стала рубіконом ідеологічної трансформації російської дипломатії. В ній вперше системно зафіксовано політичне обґрунтування можливості застосування сили у зовнішньополітичній практиці, що засвідчило завершення етапу пострадянського «зближення» із Заходом та започаткувало доктринальну легітимацію експансіонізму Росії.

Саме на цьому концептуальному зсуві вибудовується логіка Концепції 2016 р., яка не лише продовжує, але й істотно радикалізує підходи, закладені у версії документа 2013 р. Редакція 2016 р. стала одним з ключових документів, що визначили стратегічний та ідеологічний розворот російської зовнішньої політики після анексії Криму та початку війни на Сході України. У порівнянні з редакцією 2013 р. її тональність стала жорсткішою: в ній, зокрема, наголошується на посиленні протистояння Росії і Заходу, а зовнішня політика США, НАТО та ЄС визначена головним джерелом зовнішньої загрози [32]. Концепція фактично фіксує відмову Росії від риторики партнерства, декларуючи перехід до ідеології оборонної конфронтації і «стратегічної недовіри до Заходу», що стає офіційною доктриною зовнішньої політики РФ [33].

Центральне місце в Концепції 2016 р. посів пострадянський простір, який було визначено «сферою особливої відповідальності» Росії. Саме цей геополітичний конструкт сформував доктринальне підґрунтя для подальших російських втручань у внутрішні справи сусідніх держав. Проголошена російською політичною елітою мета «сприяти стабільності та співпраці в межах СНД» фактично стала частиною постімперської доктрини, покликаної виправдати силові та гібридні дії Кремля в Україні, Грузії та Молдові і покликана легітимізувати використання сили у пострадянському регіоні. Цілком закономірно, що західні аналітики розглядають положення концепції про «запобігання дестабілізації поблизу кордонів РФ», як політичний маневр, спрямований на перекладання Кремлем відповідальності за війну проти України на Захід [34].

Однією з концептуальних новацій оновленої редакції стала теза про «сприяння становленню мережевих альянсів» [32]. Хоча у документі теза представлена як складова глобальної політики, її практична реалізація також зорієнтована на пострадянський простір. Мережеві формати дозволяють Росії створювати різні рівні залежності пострадянських країн: економічну (через ЄАЕС), безпекову (через ОДКБ) та політичну (через персональні зв'язки з елітами й неформальні домовленості). У сукупності це формує гнучку систему впливу, яку Кремль може адаптувати під кожну державу окремо. За таких обставин експерти Atlantic Council, розглядають російські мережеві альянси як «елемент гібридного домінування», призначений для підтримання контролю Росії над державами СНД [34, p. 4].

Відтак, Концепція 2016 р. стала доктринальною основою російського ревізіонізму щодо пострадянського простору. Документ фіксує бачення регіону як ключової арени геополітичного протиборства із Заходом та водночас як центрального елемента російської зовнішньополітичної ідентичності. Саме на цьому ідеологічному фундаменті вибудовується логіка наступної редакції Концепції 2023 р., яка суттєво радикалізувала закладені у 2016 р. наративи, наділяючи їх відкрито пропагандистським та цивілізаційно-міфологічним змістом.

З цією метою в Концепцію 2023 р. увійшли поняття, які раніше функціонували переважно в політичному та медійному дискурсі Кремля: «колективний Захід», «західна гегемонія», «багатополярний світ», «неоколоніалізм», «негатив глобалізації», «традиційні цінності», «англосакси», «російський світ», «русофобія» та «неонацизм» [35]. Ця термінологія відображає прагнення Москви репрезентувати сучасну міжнародну систему як арену ціннісного протистояння між «Заходом» і «російською цивілізацією». У концепції 2023 р. процес глобалізації тлумачиться як західний мейнстрим, що нібито призводить до «відновлення практик неоімперіалізму та колоніалізму» [35].

Далі, у тексті концепції 2023 р. прямо зазначено, що «Захід і США розглядають Росію як загрозу західній гегемонії, і тому розв'язали проти нас новий тип гібридної війни» [35]. Позаяк Росія готується дати відсіч Заходу у його удаваних посяганнях на пострадянський простір як «зону привілейованих інтересів» Москви, принципово нової понятійно-силової якості у концепції 2023 р. набуває ядерний чинник. Документ фіксує відмову від попереднього уявлення про стабільність стратегічного стримування та визнає можливість масштабного воєнного зіткнення між провідними ядерними державами. І якщо в концепції 2016 р. наголошувалося, що «існує досить мала імовірність повномасштабної війни між великими ядерними державами» [32, с. 10], то в документі 2023 р. застосування ядерного

потенціалу РФ розглядається як засіб стратегічного стримування Заходу [35].

Цей концептуальний зсув відображає глибоке переосмислення ролі військової сили у структурі сучасного міжнародного порядку. Якщо раніше ядерна зброя у російській стратегічній доктрині розглядалася переважно як гарант глобальної рівноваги сил та елемент системи стримування, то відтепер вона набула характеру інструменту політичного тиску та офіційно легітимізується в межах державної стратегії безпеки.

Показовим у цьому контексті стало ухвалення у 2024 р. президентом РФ оновленої ядерної доктрини, яка, як зазначає агентство Reuters, значно розширила умови використання ядерного арсеналу, трактуючи його не лише як засіб оборони, а й як інструмент стратегічного тиску на міжнародній арені [33].

Означений підхід повністю узгоджується з риторикою Путіна, який в лютому 2023 р. наголосив, що «Росія не відмовляється від принципу ядерного паритету, але буде змушена реагувати на зростання загроз, які створені Заходом» [36]. У тому ж виступі президент РФ підтвердив намір розмістити частину ядерних компонентів на території Білорусі, що символічно засвідчило перехід Москви до демонстраційного використання ядерного чинника як інструменту геополітичного тиску.

Цей крок має не лише стратегічне, а й постімперське та пострадянське значення, адже демонструє прагнення Кремля зберегти військово-політичний контроль над простором колишнього СРСР. Розміщення ядерних озброєнь у Білорусі стало фактичним розширенням російської зони «ядерного впливу» на пострадянському напрямі й підтвердило бачення Москви цього регіону як «спільного оборонного простору». Тим самим ядерна політика РФ інтегрується у ширшу концепцію «ближнього зарубіжжя» та «зони привілейованих інтересів», що дозволяє Кремлю позиціонувати себе не лише як глобального актора, а й гаранта безпеки для залежних або лояльних пострадянських режимів.

Це означає, що Концепція зовнішньої політики РФ 2023 р. стала не стільки стратегічним документом, скільки політико-ідеологічним маніфестом, який систематизує основні елементи російського дискурсу про «оточення Заходом» і створює нормативне підґрунтя для легітимації реваншистської зовнішньої політики Кремля.

Між тим, у концепції 2023 р. регіон колишнього СРСР визначено як «зону життєвих інтересів РФ», що засвідчує інституціоналізацію постімперської парадигми в російській зовнішньополітичній стратегії. Документ 2023 р. став фактичним продовженням грудневого (2021 р.) «ультиматуму» РФ країнам НАТО, в якому пострадянський простір окреслено

геополітичною сферою особливого інтересу для РФ і вказано на неприйнятність процесу розширення Альянсу на схід [37].

Системний аналіз концепції 2023 р. та публічних виступів вищого керівництва РФ свідчить про остаточне закріплення доктрини «обмеженого суверенітету» пострадянських держав. Зокрема, Україна, в концепції 2023 р. більше не розглядається як потенційний «партнер», а постає у тексті документа в контексті «нового типу гібридної війни», яку нібито «розв'язали проти Росії США та їхні європейські союзники». Хоча Україна згадується лише опосередковано, у стратегічному сенсі саме вона трактується як головний простір реалізації цієї «війни» і як напрям «екзистенційних інтересів» РФ [35]. Це означає, що між 2016 та 2023 роками відбулася семантична еволюція від формули «партнерства» до моделі «конфронтації», у межах якої Україна стає об'єктом реалізації російських геополітичних інтересів.

Подібна тенденція спостерігається і в оцінці російсько-грузинських відносин. У Концепції 2016 р. підкреслювалося, що Росія «розглядає можливість поступової нормалізації дипломатичних відносин з Грузією» [32, с. 12–13]. Натомість у редакції 2023 р. цей напрям суттєво змінено: Грузія вже не згадується як повноправний суб'єкт міжнародної діяльності. Натомість документ фокусується на «розвитку відносин із Південною Осетією та Абхазією», які розглядаються не як окуповані території, а як «партнери» Російської Федерації [35].

Отже, починаючи з 2008 року, коли Росія почала використовувати військову силу проти суверенних держав колишнього СРСР, Москва вкотре приміряла на себе «мантію опікуна» над територіями, що споконвіку прагнули до етнічної ідентичності та самостійності, намагаючись під риторикою «захисту стабільності» утвердити за собою статус гаранта так званої зони, де Росія має «привілейовані інтереси» [38].

Застосування військової сили проти Грузії і України переконливо засвідчило факт еволюції зовнішньої політики РФ від декларацій про «стратегічне партнерство» до політики силового ревізіонізму. Ця трансформація не була лише путінською імпровізацією, вона мала чітке доктринальне підґрунтя, яке було закладене в усіх редакціях концепцій зовнішньої політики РФ. В них імперський сентимент було майстерно замасковано під риторику «мультиполярності», «захисту співвітчизників» і «права на особливу роль у світі».

Характерною рисою зовнішньополітичного мислення Кремля стала логіка «обмеженого визнання суб'єктності» пострадянських держав. Як у випадку Грузії, так і щодо України простежується системне заперечення їхньої державної самостійності та водночас прагнення утвердження російського контролю над їхнім міжнародним статусом. Ця політика фактично

є органічним продовженням концепції «ближнього зарубіжжя», що відродилася у редакції 2023 р. та набула вигляду офіційної доктрини неоімперського ревізіонізму.

Висновки

Таким чином, цілісний аналіз концепцій зовнішньої політики РФ показав, що особлива увага концептуальних документів зосереджена на змінах світового геополітичного ландшафту, спричинених завершенням Холодної війни і розпадом СРСР. Відтак, ключовим завданням усіх офіційних редакцій концепцій зовнішньої політики РФ є визначення місця російської держави у світі, що зазнає трансформаційних змін. Порівняльний аналіз російських зовнішньополітичних концепцій і аналітичних матеріалів, що супроводжували їх підготовку, переконує нас в тому, що пошук місця РФ у світі після розпаду постбіполярної міжнародної системи завершився поверненням Москви до звичної для імперських утворень геополітичної дилеми: або Росія повертається в коло великих держав, або зазнає остаточного занепаду.

Перетворення РФ на одну з найвпливовіших геополітичних потуг вирішено розпочати з реінтеграції пострадянських країн до нового імперського утворення під зверхністю Росії. Теоретичне обгрунтування цієї геостратегічної мети РФ вміщене в текстах концепцій зовнішньої політики 1990-х — 2020-х рр. В них простежується еволюція політики Кремля щодо пострадянських країн: від декларацій партнерства до відкритої доктринальної агресії. Початкові формули «ближнього зарубіжжя», «захисту співвітчизників» і «координуючої ролі» в СНД інституціоналізувалися у «зону привілейованих інтересів» (2008), відтак в «цивілізаційну доктрину» (2023), що фактично легітимізує російські претензії на домінування над пострадянським простором.

Період 2013-2023 рр. зафіксував остаточний відхід Росії від моделі «керованої співпраці» до парадигми відкритої конфронтації із Заходом, що виявилося у послідовному застосуванні силових інструментів проти сусідів, від Грузії (2008) до України (2014 р. — дотепер). Цю трансформацію супроводжує системна мілітаризація зовнішньої політики, розширення ролі «ядерного чинника» як інструменту тиску та відродження постімперських міфологем про «рускій мир» і «цивілізаційну місію» Росії.

Західні політичні лідери одностайно розцінюють еволюцію російських концепцій як відродження імперського мислення і відповідних практик. Про це свідчить намагання Росії окреслити власні «червоні лінії» на пострадянському просторі та в європейській підсистемі. Також міжнародна спільнота розглядає російські зовнішньополітичні концепції не як стратегічні документи, а як ідеологічні маніфести реваншизму, що руйнують принципи Статуту ООН і загрожують глобальній безпеці. Відтак реакцією

Заходу стала політика невизнання анексій, санкційне стримування, посилення військово-технічної підтримки України та відновлення довіри до міжнародного права як основи нового світового порядку. Відсутність відповідної реакції Заходу на ревізіоністську політику РФ надавала би шанс її керівникам не просто поновити геополітичні впливи часів Холодної війни, але й залишитись непокараними за злочини проти людяності і геноцидні практики, до яких влада в Кремлі вдається щоразу, коли йдеться про російську гегемонію на просторі колишнього Радянського Союзу.

Список посилань

1. Biden, J. Address by the President of the United States to the 77th Session of the United Nations General Assembly. New York, 21 September 2022. Режим доступу: https://ye.usembassy.gov/president-biden-addresses-the-united-nations-general-assembly/
2. Stoltenberg, J. Russia is trying to turn back history and recreate spheres of influence. Brussels, 14 March 2022. NATO Official Website. Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_193265.htm
3. Scholz, O. Speech at the 77th United Nations General Assembly. 2022. New York, 20 September 2022. Режим доступу: https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/scholz-un-speech-2129120.
4. Borrell, J. Russia's aggression against Ukraine: Press Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell. Brussels, 24 February 2022. European External Action Service. Режим доступу: https://www.eeas.europa.eu/eeas/russias-aggression-against-ukraine-press-statement-high-representativevice-president-josep-borrell_en
5. Гай-Нижник, П. "Однополярність" і "багатополярність" світу: наративи публічних маніпуляцій В.Путіна (2000–2008 рр.) Політичні дослідження. 2024. №2 (8). С.116–136. Режим доступу: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2024doc_odnopolyarnost.php
6. Гольцов, А. Г. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 392 с.
7. Горбулін, В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. Стратегічні пріоритети. 2014. № 4 (33). 5-12.
8. Дорошко, М. С. Неоголошені війни Росії проти України у XX — на початку XXI ст.: причини і наслідки: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2020. 192 с. Режим доступу: https://chtyvo.org.ua/authors/Doroshko_Mykola/

Neoholosheni_viiny_Rosii_proty_Ukrainy_u_XX_-_na_pochatku_XXI_st_Prychyny_i_naslidky.pdf

9. Кондратенко, О. А. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 607 с.
10. Лоссовський, І. Є. Зовнішньополітична стратегія Росії щодо країн пострадянського простору як реалізація нової доктрини обмеженого суверенітету. Стратегічна панорама. 2018. № 2. С. 19-30.
11. Кобута, С., Ткачук, П. Російсько-грузинська війна (2008) у візії українського політикуму. Східноєвропейський історичний вісник. 2023. № 27. С. 202–216. Режим доступу: http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/281524
12. Нечаєва-Юрійчук, Н. Грузія як тестовий майданчик для путінської політики «повернення земель»: від окупації територій до антиєвропейського курсу «Грузинської мрії». Mediaforum: Analytics, Forecasts, Information Management, 2024. Т. 15. С. 123–145. DOI: https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.123-145
13. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.
14. Шергін, С. О. Концептуальні підходи до аналізу агресії Російської Федерації у пострадянському просторі. Проблеми всесвітньої історії. 2024. № 1(23). С. 5–23. URL: https://ivinas.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/sherhin.pdf
15. Головченко, В. І. Історико-інформаційна складова гібридної агресії Росії проти української держави. Історія та сучасність: політичні, соціальні та гуманітарні виміри. 2017. № 4. С. 32–44. Режим доступу: https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/82/101 (дата звернення: 22.11.2025).
16. Російська імперська державність: сучасні міжнародні виміри: аналітичний альманах. Частина І / ред. А. І. Кудряченко. Київ: Інститут всесвітньої історії НАН України, 2023. 312 с. Режим доступу: https://ivinas.gov.ua/rosijska-imperska-derzhavnist-2023
17. Змусити Путіна до переговорів можуть 5 кроків Заходу, — інтерв›ю з Яном Бжезінським. 15.01.2025 Режим доступу: https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2025-01-15/5894141-zmusiti-putina-do-peregovoriv-mozhut-5-krokiv-zakhodu-intervyu-z-yanom-bzhezinskim
18. Jackson, N. J. Russian Foreign Policy and the CIS: Theories, Debates and Actions. London: Routledge, 2025. 224 p. Режим доступу:

https://books.google.com/books/about/Russian_Foreign_Policy_and_the_CIS.html?id=QUpxmAEACAAJ

19. Є тільки один спосіб впоратися з росією. США потрібна жорстка сила — Ендрю Міхта. 15.09.2025. Режим доступу: https://ipress.ua/articles/ye_tilky_odyn_sposib_vporatysya_z_rosiieyu_ssha_potribna_zhorstka_syla__endryu_mihta_375975.html
20. Lo, B. Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy. Oxford: Blackwell Publishing, 2003. 256 p. Режим доступу: https://www.wiley.com/en-us/Vladimir+Putin+and+the+Evolution+of+Russian+Foreign+Policy-p-9781405103008
21. Концепция внешней политики Российской Федерации. Москва: Министерство иностранных дел Российской Федерации, 1993. 14 с. Режим доступу: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/10180/
22. Концепция внешней политики Российской Федерации. Москва: Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2000. 14 с. Режим доступу: https://www.bits.de/EURA/russia052800.pdf
23. Mankoff, J. Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2009. 368 p. Режим доступу: https://books.google.com/books/about/Russian_Foreign_Policy.html?id=QUpxmAEACAAJ
24. Smith, M. A. Russia and the West: The Foreign Policy of the Putin Era. London: Chatham House / Royal Institute of International Affairs, 2002. 112 p.
25. Концепция внешней политики Российской Федерации. Москва: Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2008. 14 с. Режим доступу: https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/
26. Путин В. В. Выступление на саммите НАТО в Бухаресте (2 апреля 2008 г.). URL: https://www.unian.info/world/111033-text-of-putin-s-speech-at-nato-s-summit-bucharest-april-2-2008.html
27. Медведев, Д. А. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации (12 ноября 2009 г.). URL: https://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/597
28. Путин, В. В. Заседание Международного дискуссионного клуба «Валдай» (Сочи, 2010 г.). URL: https://valdaiclub.com/events/posts/articles/vladimir-putin-meeting-valdai-2010/
29. Monaghan, A. The New Russian Foreign Policy Concept: Evolving Continuity. London: Chatham House / Royal Institute of International

Affairs, 2013. 8 p. (Russia and Eurasia Programme Paper). Режим доступу: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0413pp_monaghan.pdf

30. Концепция внешней политики Российской Федерации. Москва: Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2013. 16 с. Режим доступу: https://archive.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186
31. Путин, В. В. Выступление на совещании с послами и постоянными представителями Российской Федерации. Москва, 2 июля 2014 г. URL: http://www.kremlin.ru/events/president/news/46131
32. Концепция внешней политики Российской Федерации. Москва: МИД РФ, 2016. Режим доступу: https://mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/10189/
33. Putin issues warning to U.S. with new nuclear doctrine. Reuters, 19 November 2024. URL: https://www.reuters.com/world/europe/putin-issues-warning-us-with-new-nuclear-doctrine-2024-11-19/
34. Atlantic Council. Kremlin's Global Ecosystem of Influence. Washington, DC: Atlantic Council, 2019. 52 p. Режим доступу: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/10/Kremlins-Global-Ecosystem-of-Influence.pdf
35. Концепция внешней политики Российской Федерации. Москва: Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2023. 42 с. Режим доступу: https://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/udpjZePcMAycLXOGGAgmVHQDIoFCN2Ae.pdf
36. Путин, В. В. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. 21 февраля 2023 г. URL: https://www.kremlin.ru/events/president/news/70565
37. Проект Договора между Российской Федерацией и Соединёнными Штатами Америки о гарантиях безопасности. Москва: МИД РФ, 17 декабря 2021 г. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/
38. Медведев, Д. А. Заявление Президента Российской Федерации на встрече с представителями политических партий (31 августа 2008 г.). URL: http://kremlin.ru/events/president/news/1276

References

1. Biden, J. Address by the President of the United States to the 77th Session of the United Nations General Assembly. New York, 21

September 2022. Режим доступу: https://ye.usembassy.gov/president-biden-addresses-the-united-nations-general-assembly/

2. Stoltenberg, J. Russia is trying to turn back history and recreate spheres of influence. Brussels, 14 March 2022. NATO Official Website. Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_193265.htm
3. Scholz, O. Speech at the 77th United Nations General Assembly. 2022. New York, 20 September 2022. Режим доступу: https://www.bundesregierung.de/breg-en/news/scholz-un-speech-2129120.
4. Borrell, J. Russia's aggression against Ukraine: Press Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell. Brussels, 24 February 2022. European External Action Service. Режим доступу: https://www.eeas.europa.eu/eeas/russias-aggression-against-ukraine-press-statement-high-representativevice-president-josep-borrell_en
5. Gai-Nyzhnyk, P. (2024). "Unipolarity" and "multipolarity" of the world: narratives of V. Putin's public manipulations (2000–2008) Political Studies. No. 2 (8). P. 116–136.URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2024doc_odnopolyarnost.php
6. Goltsov, A.G. (2018). Geopolitical dimension of the strategy of the Russian Federation in the post-Soviet space: monograph. Kyiv: Center for Educational Literature. 392 p.
7. Gorbulin, V. P. (2014). "Hybrid war" as a key instrument of the Russian geostrategy of revenge. Strategic priorities. No. 4 (33). 5-12.
8. Doroshko, M. S. (2020). Undeclared wars of Russia against Ukraine in the 20th — early 21st centuries: causes and consequences: monograph. Kyiv: Nika-Center, 192 p.
9. Kondratenko, O.A. (2017). Geostrategic Dimension of the Foreign Policy of the Russian Federation: Monograph. Kyiv: VPC «Kyiv University». 607 p.
10. Lossovsky, I.E. (2018). Russia's Foreign Policy Strategy towards the Countries of the Post-Soviet Space as an Implementation of the New Doctrine of Limited Sovereignty. Strategic Panorama. No. 2. P. 19-30.
11. Kobuta, S., Tkachuk, P. (2023). The Russian-Georgian War (2008) in the Vision of Ukrainian Politics. Eastern European Historical Bulletin. No. 27. P. 202–216. URL: http://eehb.dspu.edu.ua/article/view/281524
12. Nechaeva-Yuriychuk, N. (2024). Georgia as a testing ground for Putin's policy of "returning lands": from the occupation of territories

to the anti-European course of the “Georgian Dream”. Mediaforum: Analytics, Forecasts, Information Management, Vol. 15. P. 123–145. DOI: https://doi.org/10.31861/mediaforum.2024.15.123-145

13. Vidnyansky, S. V., Martynov, A. Yu. (2023). The Russian-Ukrainian War and the International Community: Monograph. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. 264 p.
14. Shergin, S. O. (2024). Conceptual approaches to the analysis of the aggression of the Russian Federation in the post-Soviet space. Problems of world history. No. 1(23). P. 5–23. URL: https://ivinas.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/sherhin.pdf
15. Holovchenko, V. I. (2017). Historical and informational component of Russia’s hybrid aggression against the Ukrainian state. History and modernity: political, social and humanitarian dimensions. No. 4. P. 32–44. URL: https://istorstudio.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/82/101 (date of access: 22.11.2025).
16. Russian imperial statehood: modern international dimensions: analytical almanac. Part I / ed. A. I. Kudryachenko (2023). Kyiv: Institute of World History of the NAS of Ukraine. 312 p. URL: https://ivinas.gov.ua/rosijska-imperska-derzhavnist-2023
17. 5 steps of the West can force Putin to negotiate — interview with Jan Brzezinski. (15.01.2025). URL: https://news.telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2025-01-15/5894141-zmusiti-putina-do-peregovoriv-mozhut-5-krokiv-zakhodu-intervyu-z-yanom-bzhezinskim
18. Jackson, N. J. Russian Foreign Policy and the CIS: Theories, Debates and Actions. London: Routledge, 2025. 224 p. Режим доступу: https://books.google.com/books/about/Russian_Foreign_Policy_and_the_CIS.html?id=QUpxmAEACAAJ
19. There is only one way to deal with Russia. The US needs hard power — Andrew Mikhta. (09.15.2025). URL: https://ipress.ua/articles/ye_tilky_odyn_sposib_vporatysya_z_rosiieyu_ssha_potribna_zhorstka_syla__endryu_mihta_375975.html
20. Lo, B. Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy. Oxford: Blackwell Publishing, 2003. 256 p. Режим доступу: https://www.wiley.com/en-us/Vladimir+Putin+and+the+Evolution+of+Russian+Foreign+Policy-p-9781405103008
21. Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation (1993). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. 14 p. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/10180/

22. Concept of foreign policy of the Russian Federation (2000). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. 14 p. URL: https://www.bits.de/EURA/russia052800.pdf
23. Mankoff, J. Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2009. 368 p. Режим доступу: https://books.google.com/books/about/Russian_Foreign_Policy.html?id=QUpxmAEACAAJ
24. Smith, M. A. Russia and the West: The Foreign Policy of the Putin Era. London: Chatham House / Royal Institute of International Affairs, 2002. 112 p.
25. Concept of foreign policy of the Russian Federation (2008). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2008. 14 p. URL: https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/
26. Putin, V.V. (2008). Speech at the NATO summit in Bucharest (April 2, 2008). URL: https://www.unian.info/world/111033-text-of-putin-s-speech-at-nato-s-summit-bucharest-april-2-2008.html
27. Medvedev, D.A. (2009). Address to the Federal Assembly of the Russian Federation (November 12, 2009). URL: https://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/597
28. Putin, V.V. (2010). Meeting of the Valdai International Discussion Club (Sochi, 2010). URL: https://valdaiclub.com/events/posts/articles/vladimir-putin-meeting-valdai-2010/
29. Monaghan, A. The New Russian Foreign Policy Concept: Evolving Continuity. London: Chatham House / Royal Institute of International Affairs, 2013. 8 p. (Russia and Eurasia Programme Paper). Режим доступу: https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/0413pp_monaghan.pdf
30. Concept of foreign policy of the Russian Federation (2013). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. 16 p. URL: https://archive.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186
31. Putin, V.V. (2014). Speech at a meeting with ambassadors and permanent representatives of the Russian Federation. Moscow, July 2, 2014. URL: http://www.kremlin.ru/events/president/news/46131
32. Concept of Foreign Policy of the Russian Federation (2016). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/official_documents/10189/

33. Putin issues warning to U.S. with new nuclear doctrine. Reuters, 19 November 2024. URL: https://www.reuters.com/world/europe/putin-issues-warning-us-with-new-nuclear-doctrine-2024-11-19/
34. Atlantic Council. Kremlin's Global Ecosystem of Influence. Washington, DC: Atlantic Council, 2019. 52 p. Режим доступу: https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2019/10/Kremlins-Global-Ecosystem-of-Influence.pdf
35. Concept of Foreign Policy of the Russian Federation (2023). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2023. 42 p. URL: https://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/udpjZePcMAycLXOGGAgmVHQDIoFCN2Ae.pdf
36. Putin, V.V. (2023). Address to the Federal Assembly of the Russian Federation. February 21, 2023. URL: https://www.kremlin.ru/events/president/news/70565
37. Draft Treaty between the Russian Federation and the United States of America on Security Guarantees (2021). Moscow: Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, December 17, 2021. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/
38. Medvedev, D.A. (2008). Statement by the President of the Russian Federation at a meeting with representatives of political parties (August 31, 2008). URL: http://kremlin.ru/events/president/news/1276

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 327(470):(1-651.1):321.011«1993-2023» DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.312–333

Oleksander Alekseychenko
Candidate of Political Sciences, doctoral student at the Educational and Scientifi
Institute of International Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-2325-1289
e-mail: alexeychenko@gmail.com

POST-SOVIET SPACE IN THE FOREIGN POLICY STRATEGY OF THE RUSSIAN FEDERATION 1990s — 2020s)

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of the concepts of the foreign policy of the Russian Federation, which allowed us to trace the evolution of the foreign policy strategy of official Moscow towards the post-Soviet countries. To implement this geostrategy, conceptual documents use such theoretical constructs as "near abroad", "zone of privileged" and "vitally important" interests, etc., which are designed to facilitate their translation into the practical policy of the Russian Federation on the territory of the former USSR.

It is shown how the formula of the "coordinating role" of Russia in the CIS, the rhetoric of "protecting compatriots" and the concept of "Russian world" became the doctrinal basis of Moscow's policy aimed at limiting the sovereignty of the post-Soviet states. It is especially emphasized that the strengthening of the role of the nuclear factor and the civilizational rhetoric about the "state-civilization" serves as an additional tool of pressure on the countries of the post-Soviet space.

Based on the analysis of the texts of the concepts, official statements of the Russian leadership and Western expert assessments, it is shown that the post-Soviet space has become the main arena for the implementation of the Kremlin's geopolitical strategy. The author also notes that despite the absence in the texts of Russian foreign policy concepts of a declared intention to restore the Soviet Union, their content convinces that the geopolitical strategy of the Russian Federation is aimed at restoring the imperial formation in the post-Soviet territory under the auspices of Russia.

To achieve this goal, the Russian Federation uses all available tools of hybrid influence, up to the use of genocidal practices, which, in particular, have become one of the key elements of forcing Ukraine to abandon European and Euro-Atlantic integration, and then its return to the sphere of Russian geopolitical influence.

Keywords: concept; policy; Russia; post-Soviet space; “zone of vital interests”; “near abroad”; nuclear factor.

Надійшла до редакції/ Received: 19.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 05.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

ISSN 2415–881X Politology Bulletin, Issue 100, №2 (2026)
UDC 327.7 + 341.215.2 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.334–344

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Anna Taranenko
Candidate of Political Science (PhD),
Associate Professor Department of International Relations
National University of "Kyiv-Mohyla Academy" (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0003-2588-4941
e-mail: taranenkoann@yahoo.com

INFORMATION RESILIENCE IN UKRAINE AND THE BALTIC SEA REGION

Abstract

The article provides a comprehensive analysis of contemporary challenges to information security in Ukraine and the Baltic Sea region in the context of hybrid confrontation. It substantiates that information security has transformed into an independent strategic component of national and international security, while information influence has become an important instrument for destabilizing democratic societies. The study identifies the main forms of contemporary information threats, including disinformation, manipulative narratives, fake news, and technologies of information influence aimed at undermining public trust and intensifying political polarization.

The peculiarities of the Russian Federation's use of information and psychological operations against Ukraine and the Baltic region states are analyzed. The article reveals the specific features of Russian disinformation narratives targeting Ukraine, Latvia, Lithuania, Estonia, and Sweden, and outlines the key socio-political vulnerabilities exploited for destabilizing influence. It is demonstrated that a common feature of such information attacks is their focus on historical traumas, linguistic and cultural contradictions, and crises of public trust.

Special attention is paid to the concept of information resilience as a fundamental mechanism for countering hybrid threats. It is emphasized that the development of information resilience involves not only the state's ability to respond to information attacks, but also the formation of long-term mechanisms for protecting the democratic information space. The necessity of a multi-level approach to ensuring information security is substantiated,

encompassing cooperation among state institutions, security structures, civil society, educational programs, and strategic communications centers.

The article concludes that effective counteraction to contemporary information threats requires regional coordination, strengthened international cooperation, and the establishment of a common system of information resilience for Ukraine and the Baltic Sea states in the context of growing hybrid challenges

Keywords: information resilience; Ukraine; Baltic Sea Region; information threats; hybrid threats; disinformation; fake news; propaganda

Introduction

The notion of information security as a crucial dimension of national and international security has become especially salient lately due to numerous information threats to democracies worldwide, including disinformation, obscurantism and fake news. In the post-Cold War period nations enjoyed an unprecedented luxury of not expecting, at least in the near future, the menace of a large-scale war between the great powers of international politics [1, p.15]. Yet, at the present moment, it is increasingly more difficult to draw a precise line between war and peace in conflicts of the globalizing world in view of hybrid warfare usage and to clearly understand who an adversary is and what their goals might be.

Information threats are often utilized as a part of hybrid warfare. Thereby, disinformation can be defined, as false information that is intentionally meant to mislead audiences — intentionally misstating the facts to baffle and confuse [2, p.1]. One can single out, particularly, three distinct factors or motivators: to make money; to gain political influence, either foreign or domestic; or to cause trouble and harm for the sake of it [3, p.1].

Information threats are frequently categorized as part of hybrid warfare aimed at creating uncertainty, blur the line between conflicting parties and thus confuse an adversary. Hybrid warfare can be defined as warfare that includes a multiplicity of actors, blurs the traditional divide between sorts of armed conflict, and even between the notions of war and peace [4, p.7]. In recent years, the Russian Federation has been notorious in terms of involvement in a series of hybrid operation and disinformation spreading campaigns worldwide. Thereby, although hybrid warfare is a Western, not Russian term, all kinds of recent Russian hostile activities — from the covert use of special forces to interference in elections and economic coercion — have been defined as hybrid and caused growing disturbance in the Western security sector [4, p.7].

It should be noted that these hybrid threats stemming from authoritarian regimes, including the Russian Federation, have been of particular concern lately for the countries of the wider Baltic Sea Region, including Ukraine. Therefore, it is necessary to determine key characteristics of information resilience in Ukraine

and the wider Baltic Sea Region in view of the current threat of spreading fake news and obscurantism, particularly stemming from authoritarian regimes.

The problem of this research study is the need to define characteristics of information resilience in Ukraine and the wider Baltic Sea Region in view of the current threat of spreading fake news and obscurantism. The goal of this research study is to define key characteristics of information resilience in Ukraine and the wider Baltic Sea Region in view of the current threat of spreading fake news and obscurantism.

The topics of hybrid threats, information security and information resilience have become particularly salient in recent years. Thereby hybrid threats are frequently characterized as anything happening in non-conventional wars, for instance, Russia-Chechnya wars, actions of ISIS, confrontation in Afghanistan [5, p.124]. Aggressor states have been using a wide range of hybrid techniques in order to reach their foreign policy goals.

There are various approaches to the term of "hybrid warfare". The term "hybrid warfare" was used to simply describe the concurrent use of conventional and irregular forces in the same military campaign — for instance, Peter R. Mansoor characterized hybrid warfare as "conflict involving a combination of conventional military forces and irregulars (guerrillas, terrorists, among others), which could include both state and nonstate actors, aimed at achieving a common political purpose [6, p.7].

Democracy has a unique relation to the notions of hybrid warfare and information threats. It should be noted that when the founders of the United Nations drafted the United Nations Charter 80 years ago, they did not include the word "democracy", because in 1945, still more than today, many of the United Nations' Member States did not espouse democracy as a system — others laid claim to it, but did not practise it [7, p.1.]. Yet, the United Nations as an institution has done a lot to support democracy around the world — from fostering good governance to monitoring elections, from supporting civil society to strengthening democratic institutions, to assisting the drafting of new constitutions in nations post-conflict [7, p.1].

Another important term to analyze is the notion of resilience. Resilience refers to the ability to successfully adapt to stressors, maintaining psychological well-being in the face of adversity [8, p.1]. It is the ability to "bounce back" from difficult experiences, and it involves thoughts and actions that can be further learned and fine-tuned [8, p.1].

A wide range of tactics was elaborated and employed by democratic states, in particular, to withstand information threats. An important notion connected with this process is information resilience. Information resilience

can be defined as the process of reducing vulnerability of information to threats during its lifespan [9, p.1].

Developing and enhancing information resilience is especially urgent for Ukraine in view of the ongoing Russia-Ukraine war, and for the wider Baltic Sea Region, many of whose countries border on the Russian Federation and become the target of numerous disinformation threats and attacks. Among common myths spread by the Russian Federation about Ukraine, in particular, is that Ukraine is a failed state and not a democracy [10, p. 2]. It can be concluded that the above-mentioned terms and concepts are highly important for further approaching the topic of information resilience to current hybrid threats in Ukraine and the wider Baltic Sea Region countries.

Methods of Research

It is planned to utilize qualitative methodology in the research study. In particular, the selected method is qualitative case study. Researchers using qualitative methodology immerse themselves in a culture by observing its people and their interactions, often participating in activities, taking life histories, constructing case studies, and analyzing existing documents or other artefacts [11, p.1433]. The qualitative researcher's goal is to attain an insider's view of the group under study, which makes qualitative research methodology a bit different from the quantitative research methodology with respect to the type of qualitative research, the research design, sample size, instruments and methods of data collection and analysis [11, p.1433].

The research question of the present research study is, as follows, RQ. What are the key characteristics of information resilience in Ukraine and the wider Baltic Sea Region in view of the current threat of spreading fake news and obscurantism?

Results of Research

Since Ukraine and the wider Baltic Sea Region are in the focus of this research, it is also important to define the Baltic Sea Region and Ukraine's place in it for the present research study. It should be noted that the wider Baltic Sea Region includes Ukraine in its boundaries. One should note that there is a multitude of approaches to defining the Baltic Sea Region in view of various geographical, political, social, economic, linguistic and cultural factors. The region can be defined within wider or narrower terms. Moraczewska [12, p.16] notes that a region can be defined as a geographical area with its specific natural features, the appearance of shared norms and rules which are considered by a group of entities as well as a common initiative implemented by countries at local or central levels in planning policy, economy, social and cultural issues, and while dealing with a maritime region it is often the sea that becomes the most important factor stimulating the region-building processes. According to

the Baltic Development Forum (2018) approach, the Baltic Sea Region consists of eleven nations [13, p.1]. Per European Union Strategy for the Baltic Sea Region (EUSBSR), it includes 12 countries [14, p.1]. Rydén [15, p.10] notes that the Baltic Sea drainage basin includes wholly or partly the territory of fourteen countries, including Ukraine. The Baltic Sea drainage basin includes the territory of fourteen countries in total with some 85 million inhabitants — in addition to the nine coastal states — Sweden, Finland, Latvia, Lithuania, Poland, Germany, Denmark, Estonia and Russia — one can also find Belarus and smaller parts from Ukraine, Czech and Slovak republics draining through Poland in the south, and very small parts of Norway draining through Sweden in the west [15, p.10]. The author of the present research study will follow this wider and more inclusive definition of the Baltic Sea Region, with fourteen countries, including Ukraine.

In terms of threats to information security, the Russian Federation has long been one of the most serious antagonists for the wider Baltic Sea Region, including Ukraine. Concept of the Russian Foreign Policy (2023) contains such provisions, as "strategic foreign policy goals of the Russian Federation are achieved through performing the following main tasks… — develop ties with compatriots living abroad and render them full support in exercising their rights, ensuring protection of their interests and preserving all-Russian cultural identity [16, p. 9]. Thereby, one should also note the so-called new "securitization" of Europe — return to previously rejected realist concept of great powers in international relations, particularly after annexation of the Crimea [17, p.127].

In utilizing hybrid warfare, the Russian Federation continues to search, identify and exploit vulnerabilities of other states, particularly, of democratic states. For example, among vulnerabilities of Germany exploited by the Russian Federation were, in particular, the issues of migrants [17, p.130]. Among vulnerabilities of Sweden exploited by the Russian Federation was the case of the former Ministry of Defense Mr. Peter Hultqvist, a well-known critic of the Russian Federation, who was blamed for writing letters on providing weapons to Ukraine [17, p.130].

The Russian Federation has also been exploiting vulnerabilities of the Baltic Sea region states — former republics of the Soviet Union — Latvia, Lithuania and Estonia. Particularly, in Latvia, among the exploited vulnerabilities, there were such aspects, as "oppressing" linguistic rights of Russian-language speakers in Latvia and limiting rights of "non-citizens" [17, p.144]. As to Ukraine, the goal of the Russian Federation with regard to international audiences was to discredit the Ukrainian government and diminish the support provided to Ukraine by democratic allies [18, p.2]. Thus, it can be concluded that countries of the wider Baltic Sea Region, including Ukraine, have long been targets of Russian disinformation and propaganda, and have continued efforts on withstanding these threats and further developing their information resilience.

Fighting hybrid threats, disinformation and developing information resilience further continues in the wider Baltic Sea Region, including Ukraine. Regarding the Ukrainian case, in the opinion of E. Channell-Justice, phenomenon of self-organization is key: when a certain step needs to be taken, and people have the appropriate capabilities in Ukraine, they just go ahead and do it [19, p.27]. For instance, the basis of the Revolution of Dignity was self-organization, and the relevant political experience accumulated by the society during the months of confrontation was very useful for Ukrainians in their further political struggle in the following years [19, p.27]. The gained skills and expertise became especially vital after the start of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation on 24 February 2022. Other crucial elements of efficient responding to hybrid threats are civil society — government cooperation, efficient usage of track I and track II diplomacy, synergy among different societal groups, government and private companies.

The Baltic Sea Region states have exceled in finding comprehensive responses to hybrid threats emanating from the Russian Federation, in particular. These countries have made an all-of-society approach to disinformation a priority — in Lithuania, for instance, the Civic Resilience Initiative uses online and offline tools to help young people tackle disinformation head on [20, p.1]. Attracting people to take disinformation seriously is an urgent task in the Baltic Sea Region states — these relatively small, European Union countries have borders with the Russian Federation and know first-hand that the latter's regime will use trade, cyber-warfare, energy, food and any available mechanisms to pressure its neighbours into toeing the Kremlin line [20, p.1].

Ukrainians today have responded to Russia's onslaught with extraordinary resilience and unity. Thus, Yaholnyk notes that, in order to achieve a fair and lasting peace, Ukraine must elevate its successful and innovative counter-operations in order to reshape the strategic equation [21, p.1]. Organisation LetsData analysed the discourse of local Telegram channels in areas occupied after 24 October, 2022, as well as in frontline communities — in particular, they conducted a study featuring practical case studies and recommendations on how to counter propaganda and disinformation — various messages were communicated to local authorities, and they have been developing different policies and approaches, implementing certain measures — and the results so far have been quite positive [21, p.1]. Thus, it can be noted that Ukraine and the wider Baltic Region countries have demonstrated resilience and adaptability to the information threats coming from the Russian Federation.

Conclusions

It can be concluded that specific features of information resilience in Ukraine and the Baltic Sea Region are related to comprehensive approach to fighting disinformation and malicious propaganda. In particular, it is

establishment of research centers, think tanks, centers of excellence; fact-checking, myth-busting projects and agencies. In a strategic long-term perspective, it is implementation of education programs on critical thinking and media literacy. Respective measures also encompass efficient cooperation between civil society, government and private sector companies. Another important dimension of countering hybrid threats is the effective usage of track I and track II diplomacy.

The response to hybrid information threats needs to be multi-faceted and comprehensive. It can include civilian-military cooperation, synergy between government and civil society as an important mechanism for democracies, and enhancement of information resilience of a society. These efforts need to be undertaken tactically at the level of excellence centers for countering disinformation and penalizing perpetrators, as well as strategically at the level of academic programs and curricula. Information threats in the age of obscurantism, globalization and AI-driven risks and opportunities are constantly changing and evolving, therefore it is necessary to keep monitoring the situation, conducting proper risk assessment and adapting current tactics and strategies to the rapidly changing circumstances.

References

1. Dannreuther, R. (2014). International security: The contemporary agenda. John Wiley & Sons.
2. American Psychological Association. (n.d.). Misinformation and disinformation. https://www.apa.org/topics/journalism-facts/misinformation-disinformation
3. Northeastern University Libraries. (2025, August 22). Fake News/Misinformation/Disinformation: What is Fake News? https://subjectguides.lib.neu.edu/fakenews
4. Wither, J. K. (2020). Per Concordiam, 10(1). George C. Marshall European Center for Security Studies. https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2020-05/pC_V10N1_en_Wither.pdf
5. Bajarūnas, E., & Keršanskas, V. (2018). Hybrid threats: Analysis of content, challenges posed and measures to overcome. Lithuanian Annual Strategic Review, 16(1), 123-170. https://doi.org/10.2478/lasr-2018-0006
6. Wither, J. K. (2020). Per Concordiam, 10(1). George C. Marshall European Center for Security Studies. https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2020-05/pC_V10N1_en_Wither.pdf
7. United Nations. (n.d.). Democracy. https://www.un.org/en/sections/issues-depth/democracy/index.html

8. U.S. Department of State. (n.d.). What is resilience? https://2009-2017.state.gov/m/med/dsmp/c44950.htm
9. Centre for Digital Built Britain. (n.d.). Information Resilience — exploring ways to leverage data and information to deliver a digital built Britain. University of Cambridge. https://www.cdbb.cam.ac.uk/research/digital-infrastructure/information-resilience-exploring-ways-leverage-data-and-information
10. Taranenko, A. (2024). Ensuring information security: Countering Russian disinformation in Ukrainian speeches at the United Nations. Social Sciences & Humanities Open, 10(1), Article 100987. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100987
11. Ernest, N., Nkenganyi, F. M., Suh Abenwi, J., & Ibrahima. (2023). Qualitative research methodology in social sciences. International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM), 11(09), 14311445. https://doi.org/10.18535/ijsrm/v11i09.sh01 (ijsrm.net)
12. Branka, T. (Ed.). (2023). Rethinking the Baltic Sea Region: Trends and challenges. Uppsala universitet. https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1786953/FULLTEXT02.pdf (uu.diva-portal.org)
13. Baltic Development Forum. (2018). Home [Website]. https://www.bdforum.org
14. European Commission. (2021). The EU strategy for the Baltic Sea Region (EUSBSR) — factsheet. Retrieved November 2, 2025, from https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/cooperate/baltic/factsheet_eusbr_en.pdf
15. Maciejewski, W. (Ed.). (2002). The Baltic Sea region: Cultures, politics, societies. Baltic University Press.
16. Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2023, March 31). The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation (Decree No. 229) [Unofficial translation]. https://theatrum-belli.com/wp-content/plugins/pdfjs-viewer-shortcode/pdfjs/web/viewer.php?file=https://theatrum-belli.com/wp-content/uploads/2023/04/2023_03_31_The-Concept-of-the-Foreign-Policy-of-the-Russian-Federation.pdf
17. Bajarūnas, E., & Keršanskas, V. (2018). Hybrid threats: Analysis of content, challenges posed and measures to overcome. Lithuanian Annual Strategic Review, 16(1), 123-170. https://doi.org/10.2478/lasr-2018-0006
18. Taranenko, A. (2024). Ensuring information security: Countering Russian disinformation in Ukrainian speeches at the United Nations.

Social Sciences & Humanities Open, 10(1), Article 100987. https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100987

19. Channell-Justice, E. (2022). Without the state: Self-organization and political activism in Ukraine. University of Toronto Press.
20. Equal Times. (n.d.). In the existential fight [Article]. https://www.equaltimes.org/in-the-existential-fight-against
21. Yaholnyk, A. (2025, May 7). How Ukraine's civil society battles Russia in the information war. Ukraïner. https://www.ukrainer.net/en/how-ukraine-s-civil-society-battles-russia-in-the-information-war/

УДК 327.7 + 341.215.2 DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.334–344

Тараненко Ганна Геннадіївна
Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
Національний університет «Києво-Могилянська академія» (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0003-2588-4941
e-mail: taranenkoann@yahoo.com

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УКРАЇНІ ТА РЕГІОНІ БАЛТІЙСЬКОГО МОРЯ

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз сучасних викликів інформаційній безпеці України та держав регіону Балтійського моря в умовах гібридного протиборства. Обґрунтовано, що інформаційна безпека трансформувалася у самостійний стратегічний компонент національної та міжнародної безпеки, а інформаційні впливи стали важливим інструментом дестабілізації демократичних суспільств. Визначено основні форми сучасних інформаційних загроз, серед яких дезінформація, маніпулятивні наративи, фейкові новини та технології інформаційного впливу, спрямовані на підрив суспільної довіри й посилення політичної поляризації.

Проаналізовано особливості використання Російською Федерацією інформаційно-психологічних операцій проти України та країн Балтійського регіону. Виявлено специфіку російських дезінформаційних наративів щодо України, Латвії, Литви, Естонії та Швеції, а також окреслено ключові суспільно-політичні вразливості, які використовуються для дестабілізаційного впливу. Доведено, що спільною рисою інформаційних атак є їх орієнтація на історичні травми, мовно-культурні суперечності та кризу суспільної довіри.

Особливу увагу приділено концепту інформаційної стійкості як базового механізму протидії гібридним загрозам. Підкреслено, що розвиток інформаційної стійкості передбачає не лише здатність держави реагувати на інформаційні атаки, а й формування довгострокових механізмів захисту демократичного інформаційного простору. Обґрунтовано необхідність багаторівневого підходу до забезпечення інформаційної безпеки, що охоплює

взаємодію державних інституцій, структур безпеки, громадянського суспільства, освітніх програм та центрів стратегічних комунікацій.

Зроблено висновок, що ефективна протидія сучасним інформаційним загрозам потребує регіональної координації, посилення міжнародної співпраці та формування спільної системи інформаційної стійкості України і держав Балтійського моря в умовах зростання гібридних викликів.

Ключові слова: інформаційна стійкість; Україна; Балтійський регіон; інформаційні загрози; гібридні загрози; дезінформація; фейкові новини; пропаганда.

Надійшла до редакції/ Received: 15.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 04.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

УДК 321.64:342.4(560)»2007/2017» DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.345–360

Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY SA 4.0).

Хомич Владислав Русланович
Студент філософського факультету (відділення Політологія)
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0009-0002-0106-9504
e-mail: vladyslav.khomych@knu.ua

Внучко Світлана Миколаївна
Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
https://orcid.org/0000-0001-9176-1304
e-mail: vnuchko@knu.ua

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЇ КЕМАЛІСТСЬКОГО РЕЖИМУ ОПІКИ В ТУРЕЧЧИНІ (2007–2017)

Резюме

Статтю присвячено дослідженню трансформації кемалістського режиму опіки в Туреччині у 2007–2017 роках крізь призму інституційних змін, які визначили нову конфігурацію турецького республіканського порядку. Основну увагу зосереджено на аналізі того, як конституційні реформи та референдуми 2007, 2010 і 2017 років вплинули на перерозподіл владних повноважень, статус ключових державних інституцій та зміну механізмів взаємодії між політичною владою, судовою системою, армією і бюрократією. Показано, що кемалістський режим опіки тривалий час виконував функцію специфічного механізму стримування політичного процесу, в межах якого військові, вища судова влада та державний апарат позиціонували себе як гаранти секуляризму, унітаризму й засадничих принципів республіки.

Обґрунтовано, що руйнування цього режиму не зводилося лише до демократизації чи усунення військового впливу з політики. Натомість

він являв собою складний і суперечливий процес інституційної перебудови, в ході якого послаблення традиційних центрів кемалістської опіки супроводжувалося поступовим посиленням виконавчої влади. З'ясовано, що референдум 2007 року став важливим етапом зміни моделі легітимації президентської влади, оскільки запровадив всенародне обрання президента. Встановлено, що референдум 2010 року сприяв послабленню позицій старої опікунської системи, передусім через зміни у сфері судоустрою та цивільно-військових відносин, але водночас відкрив нові можливості для політичного контролю над судовими інституціями. Доведено, що референдум 2017 року завершив цей цикл трансформацій, закріпивши перехід до президентської системи правління та істотно змінивши баланс між гілками влади.

У статті підкреслено, що трансформація кемалістського режиму опіки мала подвійний характер: послаблення військово-бюрократичного патронажу над політикою водночас супроводжувалося формуванням нової моделі централізації влади. Зроблено висновок, що інституційні зміни 2007–2017 років трансформували стару систему опіки, але разом з тим створили підґрунтя для нового формату політичного домінування, у межах якого демократична легітимація не обов›язково супроводжується збереженням ефективних конституційних стримувань і противаг.

Ключові слова: кемалізм; конституціоналізм; режим опіки; Туреччина; конституційний референдум; президенталізм; республіканський порядок; інституційна трансформація.

Вступ

Упродовж останніх двох десятиліть трансформація кемалістського режиму опіки в Туреччині перетворилася на один із найбільш показових прикладів того, як конституційні зміни здатні водночас слугувати інструментом демократизації та механізмом перебудови владної архітектури. Це питання виходить далеко за межі регіонального аналізу. Турецький досвід дає змогу простежити, яким чином «охоронні» інститути республіки, створені задля збереження її засадничих принципів, у певний історичний момент самі перетворюються на об›єкт делегітимації та конституційної деконструкції. Для осмислення сучасних форм демократичного відступу, конституційного популізму та виконавчого персоналізму цей випадок залишається надзвичайно актуальним.

У Туреччині йдеться про кемалістський конституціоналізм як особливий різновид опікунського (тутелярного) порядку. Політична конкуренція в ньому допускалася, проте залишалася обмеженою надбудовою інститутів, покликаних охороняти світський, унітарний і державоцентричний характер республіки. Конституція 1982 року, ухвалена після військового перевороту, посилила виконавчу владу й закріпила кемалістський

лад у формі, що суттєво звужувала простір автономної партійної політики. Проблема трансформації цього режиму широко досліджується вченими з різних наукових галузей. Серед ключових авторів Н. Ксьондзик, Г. Замікула, Е. Ахмедова, Л. Гьоненч, А. Балі, А. Арато, Б. Есен та Ш. Гюмюшчю. Їхні роботи зосереджені на поясненні природи кемалістського конституціоналізму, його інституційних характеристик та механізмів трансформації, а також на тих викликах, які конституційні референдуми 2007, 2010 і 2017 років становлять для демократичного порядку.

Метою цього дослідження є з›ясування того, яким чином кемалістський конституціоналізм функціонував як режим опіки та як конституційні референдуми 2007, 2010 і 2017 років змінили його інституційні засади, трансформувавши республіканський порядок Туреччини. У роботі здійснено спробу показати, що ліквідація кемалістської опіки не може зводитися лише до конституційних змін, адже це багатовимірне явище, сформоване поєднанням політичних, соціальних і правових чинників. Водночас підкреслюється, що цей процес висвітлює внутрішні суперечності демократії, адже значною мірою він став відповіддю на розчарування в можливостях ліберального конституціоналізму та на ослаблення довіри до традиційних інститутів.

Методи дослідження

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових методів, зокрема аналіз, синтез, порівняння та узагальнення. Ключове місце посідає аналіз наукових праць теоретичного й емпіричного характеру, присвячених феномену кемалістського тутеляризму та особливостям його конституційної трансформації. Порівняльно-правовий метод дозволив проаналізувати основні підходи до пояснення змісту референдумів 2007, 2010 і 2017 років із погляду демократизації, ліберального конституціоналізму та авторитарного зсуву, а також виокремити їхні спільні риси та специфічні відмінності у різних інтерпретаційних контекстах. Окрім того, у роботі використано контент-аналіз для опрацювання наукових публікацій, висновків міжнародних інституцій, насамперед Венеційської комісії та місії ОБСЄ/БДІПЛ, а також матеріалів конституційних дебатів. Таке методологічне поєднання дозволило здійснити комплексне дослідження трансформації кемалістського режиму опіки на різних аналітичних рівнях.

Результати дослідження

Для розуміння змісту конституційних переломів 2007–2017 років слід спочатку з›ясувати, що саме мається на увазі під кемалістським конституціоналізмом. У цьому дослідженні термін використовується не у вузько ідеологічному сенсі (просте посилання на спадщину Мустафи Кемаля Ататюрка), а як позначення особливого нормативно-інституційного

порядку. Республіка в його межах мислилася як політична форма, що потребує постійного охоронця. Саме такий підхід поєднує матеріальні принципи (світськість, неподільність держави, унітаризм, пріоритет державного інтересу) з інституційними механізмами, які мають право втручатися в політичний процес тоді, коли обрана більшість, на думку «охоронців», відхиляється від «справжньої» республіканської лінії.

Конституція 1982 року закріпила цю логіку з особливою виразністю. Формально Туреччина зберігала парламентаризм, однак президентські повноваження були помітно сильнішими, ніж у класичних парламентських системах. Військові та вищі судові інстанції отримали роль своєрідних резервних центрів державної влади. Н. Ксьондзик наголошує, що основний закон, розроблений після перевороту 1980 року, був жорстким і державоцентричним — фактично він запроваджував режим «керованої демократії» [1, с. 100–105]. Суть тут не лише в обмеженнях для партій. Ідеться про саму логіку республіканської конструкції: народний суверенітет у ній від початку виступав не верховним принципом, а об›єктом опіки з боку інституцій, покликаних охороняти державну ідентичність.

Турецька Республіка кінця XX століття була, по суті, парламентсько-опікунською системою з кількома рівноправними охоронцями: армією, президентурою, вищою судовою владою та бюрократією. Жоден із них не мав монополії на владу, проте кожен зберігав реальну здатність блокувати небажаний політичний курс. Б. Есен та Ш. Гюмюшчю визначають цей порядок як «опікунську демократію», в якій військові та судова влада діяли як реальні вето-гравці щодо виборної політики [2, с. 1582–1585]. Тутеляризм без єдиного центру є, мабуть, найточніша характеристика цієї моделі.

Ключовою ознакою цього порядку була конституціоналізація «недоторканних» принципів республіки. Світськість, неподільність держави та національно-державна єдність виступали не просто орієнтирами політики, а межами допустимого для самої демократії. Турецький конституціоналізм тривалий час функціонував у режимі подвійного захисту: він охороняв водночас владні процедури і сам зміст республіканської ідентичності, роблячи другий елемент фактично недоторканним для виборної більшості. В межах даної концептуальної основи органічно випливали і партійні заборони, і судовий контроль, і військові сигнали втручання. Конфлікти Партії справедливості і розвитку (ПСР) із конституційним судом та армією були лише найвидимішим виявом глибшого розлому між двома несумісними уявленнями про суверенітет: чи є народна воля верховною, чи вона залишається підпорядкованою апріорним принципам, які «охоронці» привласнили собі право інтерпретувати.

Утім, було б методологічною помилкою ототожнювати кемалістський режим опіки із суцільною інституційною нерухомістю. Турецька

система містила внутрішню суперечність: чим більше суспільна мобілізація виносила на авансцену релігійно-консервативні, периферійні та нові соціальні групи, тим складніше ставало підтримувати старий баланс між виборчою політикою та охоронною владою без регулярних криз. У міру того, як ПСР здобувала електоральні перемоги, стара опікунська архітектура дедалі частіше сприймалася її виборцями не як гарантія республіки, а як інструмент елітарного стримування демократичного представництва. Тут і криється головна напруга турецького конституційного процесу: послаблення позавиборних «охоронців» та розбудова ліберальних стримувань. Це далеко не одне й те саме, хоча в публічній риториці ці процеси часто подавалися як тотожні.

Референдум 2007 року. Першим серйозним ударом по кемалістській опікунській схемі став референдум 21 жовтня 2007 року. Безпосереднім тлом для нього послужила гостра криза президентських виборів, що розгорнулася навколо кандидатури Абдуллаха Ґюля. Л. Гьоненч детально показує, як конфлікт навколо парламентського обрання президента, втручання Конституційного суду у питання кворуму та політичний тиск секуляристського табору продемонстрували межі старого механізму відтворення верхівки державної влади [3, с. 520–523]. У відповідь правляча ПСР винесла на плебісцит пакет змін, який передбачав пряме обрання президента народом, скорочення терміну його повноважень із семи до п'яти років, можливість повторного обрання та скорочення строку повноважень парламенту. Пакет здобув підтримку приблизно двох третин голосів [3, с. 521].

На перший погляд — типова демократизаційна поправка: президента віднині мав обирати не парламент, а безпосередньо виборець. Та інституційний ефект цієї новації був значно глибшим. Президент у турецькій моделі ніколи не був цілковито церемоніальною фігурою. Конституція 1982 року і без того містила посилений президентський елемент [3, с. 488–489]. Перенесення джерела президентської легітимності з парламенту безпосередньо до народу не просто «демократизувало» процедуру. Воно змінило конституційний образ режиму: у межах формально парламентської системи почав вибудовуватися окремий, плебісцитарно легітимований центр політичної ваги.

На окрему увагу заслуговує символічний вимір кризи 2007 року. Кандидатура Абдуллаха Ґюля викликала спротив не лише як кадровий вибір ПС. Р. Для частини секуляристського істеблішменту вона уособлювала загрозу монополії кемалістського центру на визначення «належного» образу республіки. Втручання суду та мобілізація охоронного дискурсу фактично засвідчили, що президентська посада залишається останнім бастіоном старого порядку. ПСР, відповідно, перетворила питання про обрання президента на питання народного суверенітету, таким чином перевівши

конфлікт із процедурної площини до символічної боротьби за право говорити від імені нації.

Л. Гьоненч зауважує, що пряме обрання президента було не стільки наслідком продуманого конституційного інжинірингу, скільки реакцією на ескалацію конкретної політичної кризи [3, с. 522–523]. Це означало, що до усталеної системи було вбудовано елемент, внутрішня логіка якого суперечила її загальній архітектурі. Президент, який раніше черпав легітимність із парламентського рішення і тому залишався процедурно пов'язаним із ним, відтепер міг претендувати на власний, незалежний мандат від виборців. Так, у межах формально-парламентської системи виникла прихована подвійна легітимність без жодного конституційного механізму, здатного розв'язати неминучі конфлікти між її двома джерелами.

Сам по собі референдум 2007 року не зруйнував режим опіки. Але він глибоко підірвав одну з його центральних технологій — контрольоване відтворення президентської інституції як частини охоронного балансу. Якщо раніше президент, навіть за наявності сильних повноважень, виникав із парламентського поля, то тепер він набув потенціалу прямого апелювання до нації. Символічний «народ» почав поступово витісняти парламент як головне джерело верховної політичної валідності. У пізнішій оцінці Венеційської комісії саме запровадження прямого обрання президента у 2007 році було кваліфіковано як початок руху Туреччини у бік напівпрезиденталізму [4, с. 2–3].

Таким чином, 2007 рік слід трактувати як перший момент конституційної реполітизації верхівки держави. Кемалістський «президент-охоронець» не зник миттєво, але сама інституція президентства почала виходити з логіки колегіальної опіки й рухатися до логіки персоналізованої народної санкції. Томуце був не фінал ліквідації кемалістського опікунського порядку, а його початок.

Референдум 2010 року. Конституційний пакет 2010 року виявився, без перебільшення, найсуперечливішим етапом усього циклу реформ. Він містив низку положень, що мали вигляд класичних кроків демократизації та європеїзації: зміцнення індивідуальних прав, запровадження інституту омбудсмана, розширення колективних трудових прав, послаблення юрисдикції військових судів, скасування імунітету для організаторів перевороту 1980 року [5, с. 108]. Дата плебісциту була обрана не випадково. 12 вересня 2010 року припадало на річницю військового перевороту. ПСР подавала себе як силу, що остаточно ламає інституційну спадщину воєнної опіки. Реформу було схвалено комфортною більшістю, хоча результати чітко зафіксували ідеологічний та регіональний поділ турецького суспільства [5, с. 109].

Венеційська комісія охарактеризувала реформу як «clear step in the right direction» («чіткий крок у правильному напрямку»), особливо у частині демократизації судового врядування й розширення складу Вищої ради суддів і прокурорів [6, с. 5]. Підстави для такої оцінки зрозумілі, адже у межах попередньої опікунської системи турецька судова влада була високою мірою централізованою і виконувала не лише правозастосовну, а й політично-охоронну функцію [6, с. 6]. Послаблення судово-бюрократичної замкненості дійсно могло сприйматися як засіб обмеження кемалістського патронажу.

Проблема, однак, полягала в тому, що один пакет об›єднав ліберально-правозахисні та інституційно-судові зміни. Саме це породило діаметрально протилежні оцінки. Прихильники бачили в реформі доказ її демократичної природи: права людини, цивільний контроль і європейська адаптація виступали елементами єдиного процесу. Критики ж вважали, що гуманітарні положення слугували легітимаційною оболонкою для головної мети — перелому конфігурації влади у верхніх ешелонах держави. Тому оцінка референдуму 2010 року залежала не стільки від змісту самих поправок, скільки від відповіді на ширше запитання: чи є демократичним такий спосіб нейтралізації охоронних інститутів, який не створює нових гарантій їхньої автономії після послаблення?

Саме цю проблему порушує А. Балі, позицію якого аналізує І. Ташчіоглу. А.Балі трактує незалежність турецьких вищих судів у попередній моделі як парадоксальну: вона слугувала захистом ідеологічних засад держави від волі демократичної більшості, а не захистом індивіда від державного втручання. За такої логіки реорганізація Конституційного суду та Вищої ради суддів і прокурорів могла розглядатися як де-тутеляризація та включення судової влади до ширших механізмів демократичної підзвітності [7, с. 166–167]. Позиція досить аргументована, але вона залишає без відповіді ключове питання: хто саме заповнить інституційний простір, звільнений після послаблення старих «охоронців».

Інший акцент ставить А. Арато (також у аналізі І. Ташчіоглу). Для нього пакет 2010 року виступала черговою фазою боротьби правлячої більшості з вищою судовою владою, де уряд намагався перетворити електоральну перевагу на квазісуверенне право переписувати конституційні правила [7, с. 159–161]. За такої логіки де-тутеляризація судової системи ще не означає встановлення ліберальної моделі судової незалежності, якщо сам процес реформування розгортається в межах мажоритаристського домінування.

Ця двоїстість прочитується і в самому висновку Венеційської комісії. Позитивно оцінюючи розширення складу Вищої ради суддів і прокурорів (HSYK) та ослаблення контролю міністра юстиції, Комісія водночас прямо

зазначила, що дискусійним є питання про те, чи справді оновлена модель збільшить судову незалежність, чи, навпаки, відкриє додаткові можливості для впливу правлячої більшості [6, с. 6]. Подальший розвиток подій, на жаль, підтвердив саме песимістичний сценарій. Розмикання старого суддівського картелю, яке в 2010 році ще могло виглядати як лібералізація, ретроспективно дедалі виразніше прочитується як підготовка ґрунту для нового, більш централізованого підпорядкування судової влади.

Отже, референдум 2010 року є суперечливим конституційним переломом. Він руйнував і будував одночасно, але результат будівництва відрізнявся від задекларованого. Військово-судова опіка була підважена, імунітети старого режиму частково знесені, «кемалістські охоронці» позбавлені частини своєї нормативної недоторканності. Натомість на місці ліквідованих конструкцій не виникло ліберально-конституційної рівноваги. Питання більше не стояло як «виборна більшість проти опікунської надбудови». Воно трансформувалося в інше: хто і в який спосіб контролюватиме судову інфраструктуру після опіки. 2010 рік став вирішальним етапом переходу від розсіяної опіки до більш централізованого партійно-виконавчого домінування.

Референдум 2017 року. Референдум 16 квітня 2017 року став кульмінацією описаного процесу. Якщо 2007 рік змінив джерело президентської легітимності, а 2010 рік послабив старі судово-військові опори кемалістського порядку, то 2017 рік уже безпосередньо переписав архітектуру держави, завершивши перехід від парламентсько-опікунської системи до виконавчого президенталізму. За змінами, схваленими плебісцитом, президент ставав єдиним носієм виконавчої влади, посада прем'єр-міністра ліквідовувалася, президент отримував право призначати і звільняти віцепрезидентів, міністрів і вищих посадових осіб, зберігати партійну приналежність, видавати президентські декрети та істотно впливати на судову владу [8, с. 15–18]. Водночас плебісцит був виграний мінімальною більшістю, що саме по собі свідчило не про конституційний консенсус, а радше про глибоко поляризований характер запропонованого режимного зсуву [5, с. 110].

Слід зауважити, що конституційна ревізія 2017 року значною мірою юридично оформлювала вже наявну політичну практику. Б. Есен та Ш. Гюмюшчю ще до референдуму фіксували, що після всенародного обрання Реджепа Ердоґана президентом у 2014 році де-факто розпочалося розширення президентського впливу на виконавчу владу, хоча формально Конституція й надалі залишала її за прем›єр-міністром та урядом [2, с. 1583–1584]. Референдум 2017 року, таким чином, не створював нову модель із нуля, а надавав уже наявному зсуву конституційну форму.

Юридично це означало зміну самої архітектури виконавчої влади. До 2017 року в системі зберігався хоча б формальний дуалізм: президент, навіть будучи сильним політично, співіснував з урядом на чолі з прем›єр-міністром і з парламентом як центром формування кабінету. Після 2017 року цей дуалізм було ліквідовано. Е. Ахмедова показує, що нова редакція Конституції перетворила президента на одноосібний осередок виконавчої влади, тоді як уряд фактично перестав бути самостійним конституційним суб›єктом [8, с. 16–18].

Венеційська комісія у висновку 2017 року сформулювала, мабуть, найточнішу інституційну критику цього переходу. Комісія констатувала, що «турецький тип» президенталізму наділяє президента ширшими повноваженнями, ніж це властиво класичним президентським системам, проте не забезпечує порівнянних стримувань і противаг. Причини цього крилася у відсутності сильної двопалатності, федералізму та достатньо незалежної судової влади. Одночасне проведення президентських і парламентських виборів додатково інтенсифікує зрощення партійної та державної влади [4, с. 10–11, 27–28]. Окремо Комісія виділила нову систему формування Вищої ради суддів і прокурорів, у якій президент прямо або опосередковано здобуває визначальний вплив на суддівське врядування [4, с. 26–28].

Контекст ухвалення цих змін заслуговує на окрему увагу. Референдум відбувався в умовах надзвичайного стану, запровадженого після невдалої спроби перевороту 2016 року. Місія ОБСЄ/БДІПЛ констатувала, що кампанія проходила на нерівному полі: сторони не мали рівних можливостей, а виборці не отримали неупередженої інформації щодо предмета голосування [9, с. 2, 12]. Поправки, що зачіпали 72 статті Конституції, були винесені на голосування як єдиний пакет, що суперечило належним практикам референдумної процедури [9, с. 2–3]. Наскільки за таких умов можна говорити про справжнє народне волевиявлення є питанням, яке залишається дискусійним і досі.

Показовим є й те, що президент у новій моделі не виводився поза межі партійної політики. Навпаки, він повертався до неї як її верховний центр. Це розривало з логікою, за якою президент мав бодай формально стояти «над» партійним змаганням. У поєднанні з правом декретування, кадрових призначень і впливу на судове врядування така модель означала злиття державного апарату, партійної більшості та президентської канцелярії. Для республіканського порядку це мало принципове значення, оскільки руйнувалися залишки інституційної дистанції між державою як res publica та правлячою політичною силою.

З політико-теоретичного погляду, 2017 рік є моментом зміни самого носія опіки. Якщо кемалістський порядок спирався на множинних «охоронців» республіки (армію, президента, суди, бюрократію), то новий

порядок дедалі більше концентрує функцію «охорони» в постаті всенародно обраного президента, який претендує на втілення нерозділеної народної волі. Інакше кажучи, опіка не зникає, а персоналізується. Замість розсіяної мережі тутелярних інститутів виникає єдиний виконавчий центр, який легітимує себе не мовою охорони інституційного порядку, а мовою безпосереднього мандата від нації.

У цьому сенсі 2017 рік означав завершення ліквідації кемалістського конституціоналізму як режиму колективної опіки. Але не завершення опіки як такої. Нова конституційна конструкція створила умови для іншої її форми — посткемалістської, мажоритарно-плебісцитарної, в якій президент стає головним інтерпретатором суспільного інтересу, а інші гілки влади втрачають самостійну здатність до ефективного стримування.

Інституційні наслідки для республіканського порядку Туреччини. Інституційні наслідки циклу референдумів 2007–2017 років доцільно розглядати щонайменше у чотирьох взаємопов'язаних вимірах. Перший вимір — зміна джерела верховної легітимності. У кемалістській республіці, попри сильну державницьку надбудову, парламент залишався центральним місцем формального втілення національного суверенітету. Президент і судово-військові інститути виконували охоронну, коригувальну або блокувальну функцію. Після 2017 року цей баланс зсунувся: саме президент дедалі більше постає як головний носій прямого народного мандата. Республіканська символіка поступово мігрувала від парламентського представництва до персоналізованої плебісцитарної легітимності.

Другий вимір — трансформація принципу поділу влади. У старому порядку реальний баланс деформувала надмірна вага невиборних «охоронців», але сама система передбачала множинність центрів інституційного вето. Новий порядок цю множинність істотно скоротив. Парламент втратив монополію на формування уряду, а судова влада опинилася під посиленим впливом виконавчого центру.

Третій вимір — статус судової влади. Кемалістська судова «незалежність» була інструментом ідеологічного самозбереження держави, і її було усунуто. Та вільного місця не залишилося. Реформа 2010 року вже продемонструвала, що судова незалежність перетворюється на предмет боротьби, а не на її гарантований результат. Після 2017 року це питання вирішилося, але не на користь нейтрального арбітра, а на користь суду, вбудованого в логіку президентського домінування.

Четвертий вимір — переосмислення самої республіки. За кемалістської моделі республіка мислилася як публічний порядок, захищений від надмірної мінливості масової політики. За постреферендумної моделі вона дедалі більше тлумачиться як форма безпосереднього санкціонування сильної виконавчої влади народом. Відбувається зміна конституційної

семантики: те, що раніше легітимувалося мовою охорони секулярної державності, тепер легітимується мовою ефективності, стабільності та прямого мандата.

Унаслідок цього республіканський порядок Туреччини втратив одну з головних ознак класичної республіканської моделі — перевагу безособової інституції над персоналізованим мандатом. Слід визнати, що в кемалістській версії ця безособовість теж була проблемною: вона нерідко підмінялася опікою державного апарату над суспільством. Після 2017 року, однак, проблема набула іншої форми. Вже не «держава без політики», а «політичний лідер як держава» стає домінантною формулою конституційної уяви.

Із цього випливає, що референдуми 2007, 2010 і 2017 років не слід розглядати ізольовано. Вони утворюють послідовний конституційний ланцюг, у межах якого поетапно було розібрано старі механізми колективної опіки й створено умови для концентрації влади в інституті президента. У термінах режимного аналізу йдеться не про «нормалізацію» турецької демократії після тутеляризму, а про перехід від опікунської демократії до персоналізованої моделі — спочатку конкурентного, а згодом дедалі менш конкурентного виконавчого домінування [10, с. 303–326].

Турецький випадок ілюструє фундаментальну закономірність порівняльного конституціоналізму: ліквідація опікунських інститутів є необхідною, але аж ніяк не достатньою умовою демократизації. Там, де цей процес супроводжується розбудовою інклюзивних процедур, незалежного суду, дієвого парламентського контролю та медійного плюралізму, відкривається шлях до ліберального конституціоналізму. Там, де його заповнює плебісцитарна логіка, персоналізація виконавчої влади та поглинання незалежних інститутів, — опіка не зникає, а змінює носія, стаючи централізованішою і менш оскаржуваною. Це розгалуження робить турецький досвід цінним аналітичним матеріалом для осмислення сучасного конституційного популізму та ерозії представницької демократії.

Висновки

Кемалістський конституціоналізм у Туреччині слід розуміти передусім як інституціоналізований режим опіки. Його основу становила не парламентська оболонка, а мережа охоронних інститутів (військових, судових, президентських і бюрократичних), які колективно утримували межі виборної політики. Саме тому ліквідація цього порядку не могла бути безконфліктною: за риторикою демократизації неминуче стояв перерозподіл влади.

Кожен із трьох референдумів виконував окрему, але взаємопов›язану функцію. У 2007 році пряме обрання президента вперше розірвало зв›язок

між парламентською і президентською легітимністю, створивши приховану конституційну суперечність, яка чекала на розв›язання. У 2010 році військово-судова архітектура опіки була підірвана, її нормативний імунітет зламаний, але звільнений простір не заповнився ліберальними стримуваннями, натомість він відкрився для нового, партійно орієнтованого переформатування судової влади. У 2017 році накопичені зрушення були конституціоналізовані: виконавчий президенталізм отримав юридичну форму, а домінування президента в державній системі — конституційне підґрунтя.

Головний інституційний наслідок конституційних референдумів 2007–2017 років, таким чином, полягає в тому, що Туреччина пройшла шлях не від опіки до ліберальної демократії, а від плюралізованої кемалістської опіки до персоналізованої виконавчої опіки. Це призвело до зниження автономії парламенту, ослаблення горизонтальної підзвітності, зміни статусу судової влади та трансформації республіканського порядку з охоронюваного державницького режиму на плебісцитарно-мажоритарну модель політичної легітимації.

Перспективними напрямами подальших досліджень залишаються: аналіз практики застосування президентських декретів після набрання чинності змінами 2017 року; вивчення ролі Конституційного суду в новій системі стримувань і противаг; порівняльне дослідження турецького випадку з іншими прикладами посттутелярного авторитарного конституціоналізму. Окремого вивчення потребує питання про те, чи здатні виборчі та муніципальні цикли останніх років запустити зворотний процес — конституційне відновлення республіканського балансу без реставрації старої кемалістської опіки.

Список посилань

1. Ксьондзик, Н. М. (2007–2008). Особливості функціонування «Третьої республіки» в Туреччині (ґенеза і наслідки). Українська орієнталістика. Вип. 2–3. С. 100–105.
2. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. Third World Quarterly, 37(9), 1581–1606. 26 p. https://doi.org/ 10.1080/01436597.2015.1135732.
3. Gönenç, L. (2008). Presidential elements in government: Turkey. European Constitutional Law Review, 4(3), 488–523. 36 p. https://doi.org/10.1017/S1574019608004884.
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2017). Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017. Strasbourg:

Council of Europe. 30 p. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e

5. Замікула Г. О. Конституційні реформи в Турецькій Республіці в XXI столітті. Правничий вісник Університету «КРОК». 2018. № 30С. 105–112. https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/59
6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2010). Interim opinion on the draft law on the High Council for Judges and Prosecutors (HSYK) of Turkey. Strasbourg: Council of Europe. 18 p.https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)042-e
7. Taşçıoğlu, İ. (2024). Revisiting the debates on the 2010 constitutional referendum in Turkey: Democratic transition or authoritarian populism? Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 12(2), 153–174. 22 p. https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1410719.
8. Ахмедова, Е. Р. (2021). Розширення повноважень президента Туреччини: новий правовий порядок та його наслідки. Правова держава. 2021. Вип. 42. С. 11–21. https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232406.
9. OSCE/ODIHR. (2017). Turkey, constitutional referendum, 16 April 2017: Final report. Warsaw: OSCE/ODIHR. 31 p. https://odihr.osce.org/en/elections/turkey/306906
10. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2017). A small yes for presidentialism: The Turkish constitutional referendum of April 2017. South European Society and Politics, 22(3), 303–326. https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1384341.

References

1. Ksondzyk, N. M. (2007–2008). Features of the functioning of the “Third Republic” in Turkey (genesis and consequences) [in Ukrainian]. Ukrainska oriientalistyka, (2–3), 100–105.
2. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. Third World Quarterly, 37(9), 1581–1606. https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732
3. Gönenç, L. (2008). Presidential elements in government: Turkey. European Constitutional Law Review, 4(3), 488–523. https://doi.org/10.1017/S1574019608004884
4. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2017). Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January

2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017. Council of Europe. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e

5. Zamikula, H. O. (2018). Constitutional reforms in the Republic of Turkey in the 21st century [in Ukrainian]. Pravnychyi visnyk Universytetu "KROK", (30), 105–112. https://lbku.krok.edu.ua/krok-university-law-journal/article/view/59
6. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (2010). Interim opinion on the draft law on the High Council for Judges and Prosecutors (HSYK) of Turkey. Council of Europe. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)042-e
7. Taşçıoğlu, İ. (2024). Revisiting the debates on the 2010 constitutional referendum in Turkey: Democratic transition or authoritarian populism? Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 12(2), 153–174. https://doi.org/10.14782/marmarasbd.1410719
8. Akhmedova, E. R. (2021). Expansion of the powers of the President of Turkey: A new legal order and its consequences [in Ukrainian]. Pravova derzhava, (42), 11–21. https://doi.org/10.18524/2411-2054.2021.42.232406
9. OSCE/ODIHR. (2017). Turkey, constitutional referendum, 16 April 2017: Final report. https://odihr.osce.org/en/elections/turkey/306906
10. Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2017). A small yes for presidentialism: The Turkish constitutional referendum of April 2017. South European Society and Politics, 22(3), 303–326. https://doi.org/10.1080/13608746.2017.1384341

UDC 321.64:342.4(560)»2007/2017» DOI 10.17721/2415-881X.2026.100.2.345–360

Vladyslav Khomych
Student, Faculty of Philosophy (Department of Political Science)
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0009-0002-0106-9504
e-mail: vladyslav.khomych@knu.ua

Svitlana Vnuchko
PhD in Political Science, Associate ProfessorDepartment of Politology
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0001-9176-1304
e-mail: vnuchko@knu.ua

THE TRANSFORMATION OF THE KEMALIST TUTELARY REGIME IN TURKEY (2007–2017): AN INSTITUTIONAL DIMENSION

Abstract

The article examines the transformation of the Kemalist tutelary regime in Turkey between 2007 and 2017 through the lens of institutional changes that redefined the configuration of the Turkish republican order. The primary focus is on analyzing how the constitutional reforms and referendums of 2007, 2010, and 2017 affected the redistribution of powers, the status of key state institutions, and the changing patterns of interaction among political authority, the judiciary, the military, and the bureaucracy. It is shown that the Kemalist tutelary regime long served as a distinctive mechanism for constraining the political process, within which the military, the higher judiciary, and the state apparatus positioned themselves as guarantors of secularism, unitarism, and the foundational principles of the republic.

The article argues that the dismantling of this regime was not reducible to democratization or the removal of military influence from politics. Rather, it constituted a complex and contradictory process of institutional restructuring, in which the weakening of the traditional centers of Kemalist tutelage was accompanied by the gradual strengthening of executive power.

It is established that the 2007 referendum marked a significant shift in the model of presidential legitimation by introducing the direct popular election of the president. The 2010 referendum is shown to have undermined the old tutelary system — primarily through changes in the judiciary and civil-military relations — while simultaneously opening new avenues for political control over judicial institutions. The 2017 referendum is demonstrated to have completed this cycle of transformations by consolidating the transition to a presidential system of government and substantially altering the balance among the branches of power.

The article emphasizes that the transformation of the Kemalist tutelary regime had a dual character: on the one hand, it meant the weakening of military-bureaucratic patronage over politics, while on the other hand, it contributed to the formation of a new model of centralized power. It is concluded that the institutional changes of 2007–2017 not only dismantled the old tutelary system but also laid the groundwork for a new form of political domination in which democratic legitimacy is not necessarily accompanied by the preservation of effective constitutional checks and balances.

Keywords: Kemalism; constitutionalism; tutelary regime; Turkey; constitutional referendum; presidentialism; republican order; institutional transformation.

Надійшла до редакції/ Received: 12.02.2026

Прорецензовано/ Revised: 01.03.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.04.2026

Academic Journal

Politology Bulletin

Issue 100 №2 (2026)

The issue was worked on by:
Executive Editor Mykola Khylko
Executive Editor and layout designer Dmytro Tovmash

Journal homepage: https://zpv.knu.ua/

The journal is available on
the websites of the academic databases and libraries:
http://www.nbuv.gov.ua (Vernadsky National Library of Ukraine);
http://www.library.univ.kiev.ua (Maksymovych Scientific Library).

Format: 70x100/16. Font: Georgia
Standard printed sheets: 29.40; circulation: 100.

Editorial:
"Politology Bulletin",
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
auditorium 308-A (Department of Political Science),
60 Volodymyrska str., 01601, Kyiv, Ukraine
Phone: (+38044) 239 3383.
Web: https://zpv.knu.ua/. E-mail: editorial_pb@knu.ua

Publisher:
"Vadex" Ltd.,
9 Berezhanska str., 04074, Kyiv, Ukraine
Phone: (+38067) 502 2242. Web: http://vadex.com.ua. E-mail: tovmash_d@ukr.net
Certificate of registration in State register of publishers
DK #4285 of 27.03.2012

The author's copy of the journal is sent to the address,
specified by the author, at her/his expense.

Наукове видання

Політологічний вісник

Випуск 100 №2

2026 рік

Над випуском працювали:
Відповідальний редактор Микола Хилько
Відповідальний редактор та верстальник Дмитро Товмаш

Веб-сайт журналу: https://zpv.knu.ua/

Журнал доступний на академічних веб-ресурсах:
http://www.nbuv.gov.ua (ЦНБУ ім. В. І. Вернадського);
http://www.library.univ.kiev.ua (Наукова бібліотека ім. М. Максимовича).

Формат 70×100/16. Гарнітура Georgia
Ум. друк. арк. 29,40. Наклад 100 пр.

Адреса редакції:
«Політологічний вісник»,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, аудиторія 308-А (Кафедра політології),
м. Київ, 01601, Україна
Тел.: (+38044) 239 3383.
Web: https://zpv.knu.ua/. E-mail: editorial_pb@knu.ua

Виготовлювач:
ТОВ «Вадекс»,
вул. Бережанська, 9, 04074, Київ, Україна
Тел.: (+38067) 502 2242. Web: http://vadex.com.ua. E-mail: tovmash_d@ukr.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи
ДК №4285 від 27.03.2012 р.

Авторський примірник журналу надсилається на вказану
автором адресу за його кошти.